

18046

Verandering van
en afdracht van
wapen derer Staat

5-Hertogshof

2

in verlooping van 1816 Excellentie's beslist
van den 29 November 1816 n. 16 / provinciaal class
n. 16 / houdende aanschrijving en aanschrijving
stentel intenden een afdracht of afteekening met
de aanschrijving van Staat en wapen zoo als het be-
voegd is door den Hoogen Raad van Adel is
verleend op geconfirmeerd goverdeen, hebben wij de
een eene Excellentie bij de de afteekening van
stentel wapen zoo als het be-voeld is bij besluit van
gemaenden Adel van eddel, dat 16 July 1817 is ge-
confirmeerd goverdeen te door toekennen, op welke
confirmaatie de volgende aanschrijving van dat
wapen voortkomt als:

- " een schild van sabel, beladen met een
- " troon van goud en een geëcartelcerd fane
- " quarter maar van het eerste en vierde deel
- " van sabel beladen met een kluismond
- " leeuw van goud het tweede en derde van
- " goed beladen met eenen kluismond
- " leeuw van sabel. En chef van goud beladen
- " met een leeuw sabel lijn afgegrensd dubbelden
- " erend van sabel beladen op des zelfs borst
- " van
- " rijn Excellentie der Staat
- " Staats en Gouverneur
- " provinciaal
- " van sabel

eenen fauce naar Aelc en d'elcst, hetwelc
"gedicht maten kroon van vijf pleuron
"alles naar gace, en wat gereden d'ant
"een wilden naar ind d'gore natuerlyke
"Alles."

My verbronen kornede volkornen
naar de beduclingen in opgemeld beclit.
vervat te hebben voldaan.

Burgemeester & Wethuer der
Stede & Hertogen borg

M. M. P. M. P.

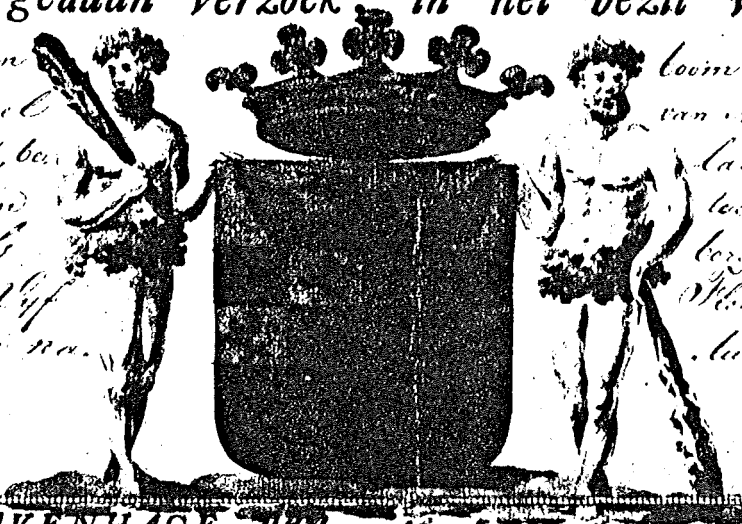
Verordnante v'ind'g'lyke
G. M. P. M. P.

VAN WEGE DEN KONING.

DE HOOGHE RAAD VAN ADEL, gebruik makende van de magt aan
denzelve verleend, bij besluit van den 20sten Februarij 1816, bevestigt bij
dezen de Stad S. Herlogenbosch.

ingevolge het, door haar gedaan verzoek in het bezit van het navolgende Wapen:

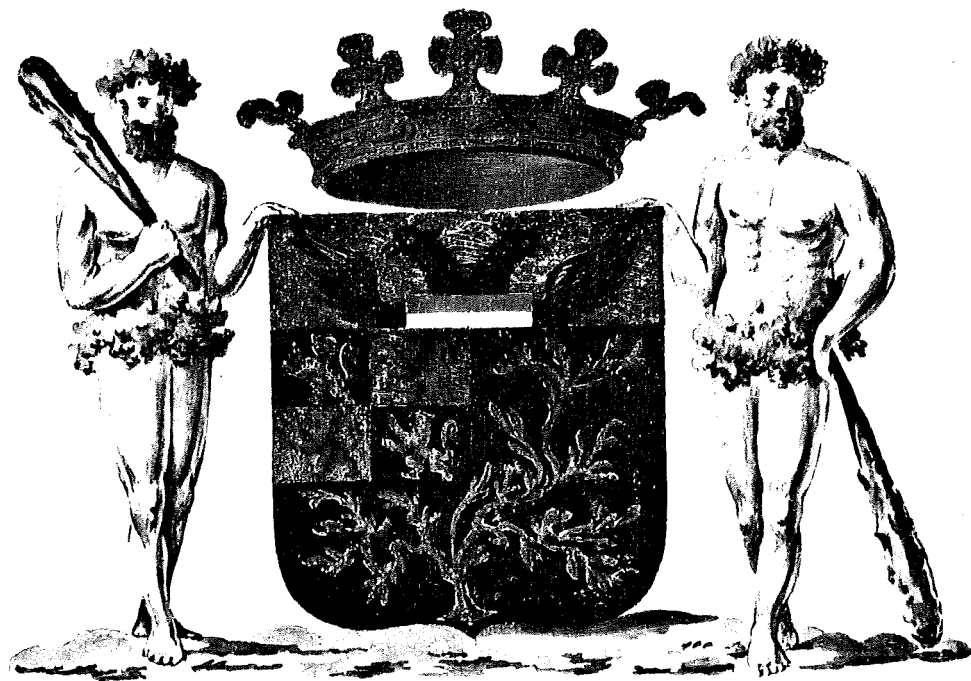
Een Schild van Label beladen met een
quantiteit, waar van het eerste en vierde deel
van goud, het tweede en derde van goud, en
Kint. In chif van goud, beladen met een
stang van stiel, het tondrop deszelfs
e Schild gedekt met eenen Kint. en vijf
den door een W. Oldeman in type na.

boom van goud, en een geëcartelerd strand
van het, beladen met een klimwinder. Een
lasten met een klimwinder. Socu van
te behouden. Goud. Stijgen den dubbel den
kerst. Een fasce van de Kint. Een. Het
Kint. als alle van goud, en vastgehou.
lucy. Gint. Kint.

Gedaan in 'S GRAVENHAGE den 16 July 1817.

Man. J. J. J. J.

1017

w. 891 150.

Dec. 31 Maart 1815

Maasbode den 24 Maart 1815

540.

16. July 1815

lot 50.

Conform aan de advertentie van den Hoogen Raad van Adel geplaatst in de Staats Courant van 12 January L. L. N° 10. en die van W. L. L. geplaatst in 't dagblad dezer provincie van 17de derzelver maand N° 5. heb ik de Eer W. Excellentie te berispen dat het van ouds gebruikelijke Wapen dezer Gemeente bestaat in Een Kraansvogel staande op Een Been. en het andre opgeheven ver- geelende met een steen in de poot. hebbende in den bek. het woord Donk makende alzo Kraandonk. het ontschrift is Zegel van Maasbode & Soerendonk. Verloekende om daar in te mogen worden bevestigd.

Met achting en Eerbied heb ik de Eer my te Noemen.

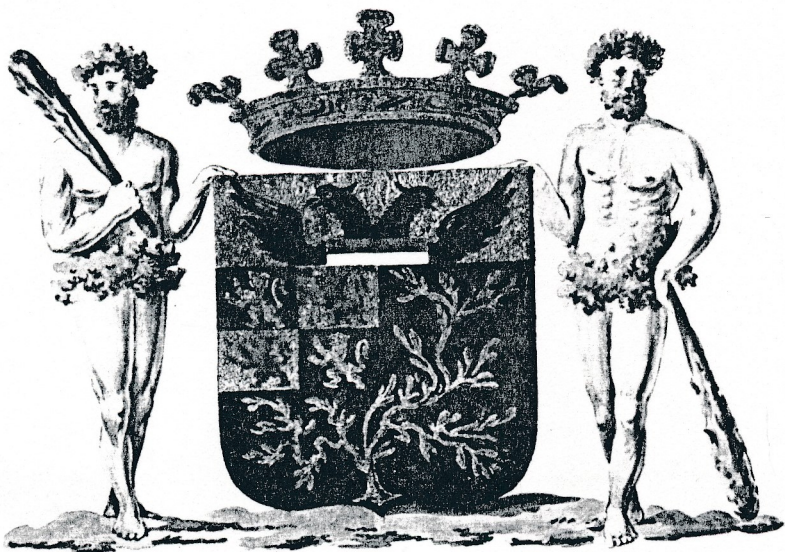
W. M. M. de W. Dienaar
De Burgemeester van Maasbode

W. Hooff

Aan den Heer Gouverneur

BEWAARPLAATS	ARCHIEF/COLLECTIE	INV./CAT.NR.	FOTONEGATIEF PLAATS EN NR.	AFGIETSEL PLAATS EN NR.	NR.
RANS	Prov. Noord	4307		Eigendom Stichting BRABANTS HEF...	

DATUM: Kopia 1838 ZEGEL VAN 's-Hertogenbosch

MATERIAAL	KLEUR	VORM	MAAT	STAAT	BEVESTIGING	CONTRAZEGE

(22)

Wapen en Legels van de Stad
's-Bosch, Gritsgaders van Scheer
Wapenen.

J.
Dat Hertoginne Johanna van Brabant in den
jaare 1366. aan de Stad 's-Hertogenbosch tot haar
Wapen heeft s'ingint Vier Leenen met een Boorn
en Keijser Maximiliaan van Boven het selve Wa-
pen een Arnt temogen Noeren, is te sien bij Oub-
denhoven Beschrijving van 's-Hertogenbosch,
Pag: 26.

JJ.
Reqüest bij het Officie Fiscaal aanden Raad van
Brabant overgegeven tegend de Regeering van
's-Hertogenbosch, wegens den Oubdelon Arnt in
Stads Wapen gevragt, Gritsgaders over de Ducalen
Kroon daar Boven gestelt, en dertmee Widemanns
tot support. Arnt s'inden in de Notulen van den 16ten
Januarij 1676. Fol: 59. B.

Boorigt van de Regeering van 's-Hertogenbosch op
het Noort. Reqüest. te s'inden in de Notulen van
den 27^{den} Januarij 1676. Fol: 66. At. N. B.

JJJ.
Dat het gvoorte Legel van de Stad 's-Hertogenbosch

Van
B.

27.

De
He.
Van
Le.
B.

De
H.
Be.
sta

D.
Ma.
van.
Lij

Is gelezen het concept van de Minnre,
wegens dese Stadt op de Reque van den Advr
Niccael en Procureur Generael van Brab
bant, Ingericht luydende als volgt

Inde Allogend^e Heeren

Wy hebben UEd: alto: mijffre, met de
Ingeleyde Requeste, wegens den Advocaet
Fiscael en Procureur Generael van Brabant,
van dato den 4 October 1675 tegen de
Stadt van s' Heroyenboech gpresentiret
op den thien den daeraenvolgende onse
fangen, naer het examineren van welc
ke wy gedacht hadden den woofs Fis
cael ende Procureur Generael met een
beleef stilwygen te brengen tot beset
gedachten, ende tot het divideren van
sijn aengevangeren proceduren, hadt
voesende dat soudaenigh stilwygen
mochten verwaarschen eenijg sinisore

Impressien, ende dat deselve procedur
 daer door wed crammochte werden lesse
 dich gemaeckt, en dat sij UEd: sho: bij
 adversentid diensygaend. mochten
 worden verleent, eenige ~~resolucio~~
 resolutien ofte provisien, i welck wij
 nochtans niet en konnen verstaen,
 Soo hebben wij niet konde ledigh sta
 UEd: sho: met alle respect te gemoete
 voeren, dat wel waer is, eenige Herragen
 van Brabant, naer het exempel van an-
 dere Princen om redenen in den Aquidit
 vormt, aen Personen van indrieten
 mogen gegint hebben, en gegint sijn
 van Ed: Ho: ende eer, hertogueders m
 wapen, Croonen, sijnport, tenants,
 en diegelycked, maer UEd: sho: geliew
 daer tegen te consideren, dat in re
 gards van de wapen, Ge: zeders het
 afsweiren van den Coninck van Hispania
 niet alleen velle sieden, Heertlyckheden,

Dorpen, Eddel^{en}, maer oock Particuliere Inge-
 sottenen, in dese vrije Nederlanden Regner-
 torend^e promiscue ende sonder onderscheit
 by conuentic van haer Ho:ho: ende d^e d^e
 Staten vander particuliere provincien hebben
 aengenomen en gebruyck^t alle sodanig
 Wapen, Croonen, supports, ende dier
 gelyck^e als in de selue requeste Staten
 vermeld, ende als dorelke tegenwoordig
 noch sijn gebruyckende, sonder dat haer
 Ho: Mo: d^e Staten Generael, ofte d^e Heerr
 Staten van de particuliere provincien dies
 aengaende daertegens oijr met eenig^e
 edicten, Ordonnantien of Placcaten
 hebben gedacht, ofte getoont, of sijn
 ofte daer over eenig^e Mirails. ofte Spij
 des Armis gestelt, of nu foodaerig^e
 Tolerantie en landdurigh gebruyck
 streck^t soe sodanig^e werckleining^e
 nadeel ende ondiens^t van desen
 Lands, als den H^{er} Advt. Fiscael ende Pro-
 cureur Gendrach, in haer Requesten

abusiv^o schijnen voort te geven, ende
 Dat het selve daerom als nu bij
 general^e placcaten behoort te worden
 gemedieert, laet men aen het oor
 deel van h^{er} Sto: Mo: de respectiv^e
 provincien, en. U. Ed: Mo: Echter en

Inde niet t^{er} min. soo verclaren wij in
 alle sinceriteyt, ende oprechtighyt
 dat de stads van s^{ter} Hogerborde
 met het voor geallegceert, bekent en
algencia gebruik sich noit en hebbe
 beholpen, om ind' dies aegacend in
 haer wapen enige veranderinge te
 doen. Veroeckende d^{er}halven s^{ter}

gedienstigh, dat U. Ed: Hoogd^e den
 Adv^{er}atiscac^e ende den Procureur

Generael gelieven te ordonnieren
 dat sij de voorsz^e Requeste sullen
 hebben in te strecken, ende die so
 cedure te Casserden ofte wel daer ind'
 supercederen ter sijde en wijle bij gen^e

raelt slaccaten daerinnē sōndie ma-
gen werden versien
Het welck verhopende sullen wij ons schry

Idelē Mogendē **Herrn**
H. C. C. No.

Onderdanige Dienare
des Scheynen Geswoorde
en Rueden der Stadt-
Herrschensbuch

Waer op gedelibereert synde is gods
gevondide en vermaen de Herrsch Con-
missarien voor haer genondne moer-
te bedanckey en die deselve niffere in
formē als die ingeset is, alsoo edoer
uytmaccken en afvessenden

Is bij d^o H^{er} en M^o Assucris **Tullken**

ARCHIEF VAN 's HERTOGENBOSCH

Onderwerp : Stadswapen volgens officiële 's HERTOGENBOSCH. 30 December 1954.
omschrijving.

No. 410.

TELEFOON: (K 4100) 8451. TOESTEL 321 - 322.

Bericht op schrijven van 22 December 1954.

Aan de Weled. Heer R.A. Wieringa,

Carel van Bylandtlaan 1,

' S G R A V E N H A G E .

Geachte Heer,

In antwoord op Uw schrijven kan ik U meedelen, dat het officiële stadswapen van 's Hertogenbosch 16 Juli 1817 namens de Koning door de Hoge Raad van Adel werd vastgesteld. Het werd toen als volgt omschreven :

"Een schild van sabel, beladen met een boom van goud, en een geëcarteleerd franc-quartier, waarvan het eerste en vierde deel van sabel, beladen met een klimmenden leeuw van goud, het tweede en derde van goud, beladen met een klimmenden leeuw van keel. En chef van goud, beladen met een ter halve lijve stijgenden dubbelden arend van sabel, hebbende op deszelfs borst eene fasce van keel en zilver.

Het schild gedekt met eene kroon en vijf fleurons alles van goud, en vastgehouden door een wildeman in zijne natuurlijke kleur".

Volgens de huidige normen kan men deze omschrijving als ouderwets kwalificeren, maar aangezien het wapen sindsdien niet officiëel werd gewijzigd dient men zich vooralsnog hieraan te houden.

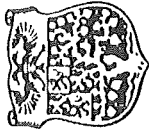
Bij de vaststelling is men echter zeer ondeskundig te werk gegaan, omdat men de meest elementaire beginselen van de wapenkunde niet meer bleek te kennen. Om die reden is bij het gemeentebestuur reeds geruime tijd een gewijzigde vorm van dit wapen in zwang. Zo heeft de (Limburgse) leeuw in het tweede en derde kwartier een dubbele staart en is de achtergrond van zilver en niet van goud. De adelaar dient daarbij met zijn gehele lijf te worden afgebeeld, op zijn borst niet dragend twee banden van rood en zilver, maar een volledig wapenschild, rood - wit - rood, de kleuren van het Huis Habsburg, waarop deze wapenfiguur teruggaat. Men baseert zich hierbij op een in 1530 in opdracht van de magistraat van deze stad gemaakte brodsie, die de stadsboden voortaan bij plechtige gelegenheden moesten dragen.

Een aanvraag tot eventuele wijziging van het wapen is tot op heden niet bij de Hoge Raad van Adel ingediend.

De Archivaris,

(L.P.L. Pirene)

hist.drs.

ARCHIEF VAN 'S-HERTOGENBOSCH

's-Hertogenbosch, 27 oktober 1976.
Stadhuis
04100 - 25111, toestel 241, 242 en 243

Nummer : 11.656
Bijlagen : /
Typ. :
Uw brief :
Onderwerp: Wapen van
's-Hertogenbosch

AAN: Het College van Burgemeester en
Wethouders,
Stadhuis,

' s - H e r t o g e n b o s c h

Edelachtbaar College,

Hierbij moge ik Uw aandacht vragen voor het wapen van 's-Hertogenbosch. Dit wapen, zoals het thans wordt gevoerd, wijkt in verschillende opzichten af van de beschrijving in het wapendiploma, dat op 16 juli 1817 door de Hoge Raad van Adel vanwege de koning aan de stad werd verleend.

Ook al dient te worden erkend dat in de door de Hoge Raad van Adel in genoemd jaar verleende wapendiploma's, met name in dat van Den Bosch, soms flagrante onjuistheden voorkomen, dat neemt niet weg dat het voeren van een van dit diploma afwijkend wapen in feite illegaal is. Want het thans nog van kracht zijnde KB van 23 april 1919 (S. no.181) bepaalt in artikel 1: "Alle provinciën, gemeenten en andere publiekrechtelijke lichamen of instellingen, welke een wapen wenschen te bekomen, in het gebruik daarvan te worden bevestigd of het te zien gewijzigd, zullen zich daartoe tot ons hebben te wenden onder overlegging van eene beschrijving en van eene teekening in kleuren van het verlangde wapen en van eene uiteenzetting der overwegingen, op grond waarvan dat wapen wordt gewenscht".

Ten einde nu te komen tot een afbeelding van het wapen die enerzijds historisch verantwoord, anderzijds gelegaliseerd is, diende allereerst een diepgaande studie te worden ondernomen naar de ontwikkeling van het stedelijke wapen in de loop der eeuwen en diende vervolgens de koninklijke goedkeuring op het alsdan verkregen resultaat te worden aangevraagd.

Reeds op 19 november 1975 voltooide de Heer Bossink een door hem op mijn verzoek ingesteld onderzoek naar de geschiedenis en de juiste uitvoering van het 's-Hertogenbossche stadswapen. Alvorens dit rapport aan Uw College voor te leggen, wenste ik nog de mening daarover in te winnen van een bij uitstek deskundige op dit terrein, mevrouw mr. E. Leemans-Prins te Arnhem, die in internationale heraldische kringen een erkend gezag heeft. Voordat haar antwoord mij bereikte stelde mevrouw A.M.C.L. Wijffels-Bartels haar vraag in de raad betreffende de wildemannen als schildhouders van het Bossche wapen. Bij het antwoord op deze vraag, dat ik op verzoek van Uw College ontwierp, deed ik Uw College tevens toekomen een exemplaar van het door de Heer Bossink opgestelde rapport. Ik wenste naar aanleiding van de vraag van mevrouw Wijffels-Bartels Uw College dit rapport ter hand te stellen, ook al had ik het antwoord van mevrouw Leemans-Prins nog niet ontvangen (mijn brief aan Uw College d.d. 26 februari 1976, nr.11.116).

Het antwoord van mevrouw Leemans-Prins heeft mij inmiddels bereikt. Zij heeft met belangstelling en instemming van het door de heer Bossink opgestelde rapport kennis genomen en kon vanuit haar wetenschap nog enkele gewaardeerde aanvullingen verschaffen, zowel tijdens een onderhoud ten haren huize als in een later van haar ontvangen brief. Deze aanwijzingen zijn door de heer Bossink in het rapport verwerkt.

Naar mijn mening valt er aan de consciëntieuze studie van de heer Bossink niets essentieels meer toe te voegen en is de door hem op pag. 15 van het rapport voorgestelde uitbeelding van het wapen in de vooraf gaande pagina's op overtuigende wijze geargumentteerd.

De heer H.Ch.A.M. de Laat heeft op een wijze die bewondering afdwingt het wapen geheel op de voet van de hierboven gegeven beschrijving in beeld gebracht.

Ik moge derhalve Uw College op grond van dit alles voorstellen de instemming van de raad met het aldus beschreven wapen te willen verwerven en de koninklijke goedkeuring daarvan te willen aanvragen.

Met alle hoogachtung,

P. Th. J. Kuyper
(drs. P. Th. J. Kuyper)
archivaris

HET STADSWAPEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH

Het wapen van 's-Hertogenbosch, in de 13e of 14e eeuw ontstaan, bestond oorspronkelijk slechts uit een gouden boom op een zwart veld en is in de loop der eeuwen met verschillende wapenfiguren en uitwendige versierselen vermeerderd. De 16e juli 1817 werd het door de Hoge Raad van Adel vanwege de koning officieel bevestigd. Omdat er daarbij in het wapendiploma enkele fouten zijn gemaakt, en ook omdat de vroegere gemeentearchivaris, Henri Ebeling, van mening was dat het wapen met uitkomende adelaar, kroon en wildemannen ter onrechte werd gevoerd, heeft men de uit 1530 daterende "brodsie" ¹⁾ der stadspijpsche wapen met adelaar, als voorbeeld genomen voor een nieuw ontwerp. dat nu reeds tientallen jaren door de stad wordt gevoerd, maar waarvoor bij de Hoge Raad van Adel nog steeds geen goedkeuring is aangevraagd. Dit ontwerp geeft het wapen weer met de adelaar ten voeten uit, doch zonder kroon en wildemannen. Het feit dat er dikwijls naar afbeeldingen van het wapen wordt gevraagd, gevoegd bij de omstandigheid dat het thans gevoerde wapen eigenlijk illegaal is, maakte het noodzakelijk een uitgebreid onderzoek in te stellen naar de geschiedenis van het wapen en op het resultaat van dit onderzoek de koninklijke goedkeuring aan te vragen. Dit onderzoek, waarmee in 1975 een aanvang werd gemaakt, leidde tot de hierna volgende uitkomst.

De kern van het wapen is vanouds geweest de boom, ontleend aan het oudste stadszegel van vóór 1242, waarop een boom en twee boompjes staan afgebeeld. ²⁾ Hierdoor past het Bossche stadszegel in de categorie sprekende zegels. ³⁾ De boom was dus het kenteken van de stad. Dit blijkt o.a. ook uit het feit dat sommige Bossche producten gemerkt moesten zijn met een boom om aan te geven dat ze uit Den Bosch kwamen en aan de voorgeschreven eisen van kwaliteit voldeden. Zo lezen we b.v. in een stadsordonnantie van 1471 op "die

1) Grote brocke of draagteken met afbeelding, werd bij feestelijke gelegenheden of de taberd gedragen.

2) Dit zegel hangt aan een charter van 14 dec. 1242, dat zich bevindt in de abdiij Berne (Heeswijk), IX B 1. Een afbeelding van hetzelfde zegel, maar aan uit 1259, is te vinden in: "Corpus Sigillorum Neerlandicorum" 5 dlx. ('s-Gravenhage 1937-1940), no. 599.

3) Zie: "Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland", een bundel studies onder leiding van Elisabeth C.M. Leemans-Prins, Zuid-Hol. Landse Studier. Afd. 's-Gravenhage 1966), en het blz. 9.

groepjes ende veldereck"; Item sal men teiten die drie tongen noch ordineren een nyeuwe tange, gefigureert ende gegraven op deen zyde met een boerken ende op dander zyde met drie litteren spellende Bes, ende met dese nyeuwer tangen sal men die laken toeslaen opter ramen";

en in een keur van het stadsbestuur voor het gilde der kramers en tingjokers van 16 oct. 1503: "Item dat die meesters eghcen kannen, groot noch cleijn, quarten, mengelen, noch pinten, oft egecnreharde kannen en zullen vercoopen voor fijn, tenzij dat die-zelve geheelijcken en all zijn van fijnen stoff gemaackt, ende die sall die meester teecken metten fijnen teecken, te wetene der staet boom", enz. 5)

Bestond het stadswapen aanvankelijk slechts uit een gouden boom op een zwart veld, in 1356 werd het vermeerderd met een vrijkwartier waarin het wapen van de hertogen van Brabant, dat toen bestond uit vier leeuwen. Onder de eerste hertogen, tot en met Jan I (gest. 1294) was dit geweest: in zwart een leeuw van goud. 6) Sedert het optreden van Jan II (1294-1312) evenwel, dus na de Limburgse successieoorlog, die beslist werd door de slag bij Woeringen (5 juni 1288) waarin Jan I het hertogdom Limburg verwierf door zijn mededinging graaf Reinald I van Gelre te verslaan, werd dit wapen als volgt gevoerd: gevierendeeld, 1 en 4 in zwart een rood getongde en - genagelde gouden leeuw (Brabant), 2 en 3 in zilver een goud genagelde en - ge" kroonde dubbelstaartige rode leeuw (Limburg). 7)

Van de vermeerdering van het Bossche wapen met dit vrijkwartier bestaat wel is waar geen brief of diploma, maar de verlening kan ook mondeling zijn geschied. Voor zover ons bekend zijn er twee kroniekschrijvers, beiden uit de eerste helft van de 16e eeuw, die hiervan melding maken, nl. Albertus Cuperinus en Willem Molius.

4) Archief ambachtsgilden, inv.nr. 177, f. 5^v. bovenaan.

5) Collectie Janwinsten, nr. 8160, f. 230^v, art. VII.

6) Jan van Heelu, "Teeste van den slag van Woeringen", vs. 4484:

"Van sabiele, metten leeuwe van goude"; zie ook: Dr. J. P. W. A. Smit,

"De Brabantische Leelden en Teekens van Recht" ('s-Gravenhage 1957), plaat 7, no. 85; zegel van Hts. Hendrik I; plaat 8, no. 86; zegel van Hendrik II; plaat 9, no. 87; zegel van Hendrik III; en Dr. J. H. G. Schok, "Opleiding en Privilegiebrieven, berustende in het archief der eerste Hertogenburch" ('s-Hertogenbosch 1862), charter no. 17 waarvan zegel van Jan I uit 1294.

7) Dr. J. P. W. A. Smit, e.w., charter no. 18, waaraan zegel van Jan II uit 1294.

8) De Bossche wapen, "Het wapen van de stad Limburg" (Linnich 1910), p. 10. De Bossche wapen, "Het wapen van de stad Limburg" (Linnich 1910), p. 10.

3

Cuperinus zegt het met deze woorden: "Inden iare ons Heeren duserent CCC ende LVI werden ten Bosch als in een hooftstat van Brabant ontfangen ende gehult als hartoge ende hartoginne van Brabant, hartoge Wenzel ende vrou Ianne, daer zy oock hooclyck besconken waren vander stat, ende op die tyt gaf vrou Ianne als hartoginne die stat vanden Bosch, dat sy mogen vueren inder stat wapene IIII leewen mitten boome, dat welcke die ander steden van Brabant niet en hebben, ende doe die charte van incompste gegeven ende verleent." 8)

Een aan Molius toegeschreven kroniek, die echter kennelijk niet van hem is, vermeldt het als volgt: "Domina Johanna ducissa, ut Buscidenses in fidelitate maiori continere posset postea Buscidensibus duas concessit nundinas, ut supra dictum est in narratione Wilhelmi Molii, concessit quoque ut quattuor leones constituerentur in insigniis oppidi, qua excellentia adhuc ceterae urbes Brabantiae non gaudent." 9)

Pieter van Os en Jac. van Balen c.s., die ook kronieken van de stad geschreven hebben, maken evenwel geen melding van deze wapenvermeerdering. 10)

In het voetspoor van Cuperinus en Molius geven de geschiedschrijvers de gunst van hertogin Johanna als volgt weer:
Pieter Bor: "Int jaer 1355 heeft vrouwe Johanna Hertoginne van Brabant die van 's-Hertogenbosch beschoncken datse mogen voeren inder Stadt-Wapenen vanden Bosch vier Leeuwen metten Boom"; 11)
Jacob van Oudenhoven: "Inden jare 1355 heeft Vrouwe Johanna de Stadt van 's Hertoghen-bossche vergunt te moghen voeren in Stadts Wapenen vier Leeuwen met den Boom"; 12)

8) Dr. C. R. Hermans, "Verzameling van Kronyken betreffelijk de Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch" 3 stukken ('s-Hertogenbosch 1846, 1847, 1848), stuk I, p. 45-46.

9) Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, Collectie Aanwinsten, nr. 8083, f. 20.

10) Pieter van Os, "Handschrift wegens Brabant en 's Hertogenbosch"; het originele manuscript bevindt zich in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap te 's-Hertogenbosch.
Jacob van Balen, David Everswijn en Bartholomeus Loeff, "Historie chronologica oppidi Buscoducis ab ejus exordio usque ad annum 1565" het origineel moet in Brussel berusten; een afschrift in de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap aanwezig. (Manuscript.)

11) Pieter Bor Christiaenszoon, "Geleentheit van 's Hertogen-Bosch" ('s-Gravenhage 1630), p. 13.

12) Jacob van Oudenhoven, "Beschryvinge der Stadt ende Keyerye van 's Hertogen-Bossche" ('s-Hertogenbosch 1649), p. 65.

41
Mr. J. H. van Heurn: "Zy (= de hertogen) kwamen in het zelve jaar binner 's Hertogenbosch, alwaar zy mede plegtig gehuldigd werden. Men deed hen aldaar alle vermaak, en men rechte verscheidene spelen aan. De Hertog en Hertogin, om zig van den gunst der stad te verzekeren, schonken haar twee vrye Jaarmarkten, en vergunden haar in den rechte hoek van het stadswapen, het hunne, zynde Brabant en Limburg tegen over elkander geëcarteleerd, te mogen voeren. Deze laatste gunst is aan geene stad in Brabant, voor zo veel my gebleken is geschied." 13)
Steph. Hanewinkel: "Het Wapen van dese Stad is een Gouden Boom op een zwart veld. Deze Stad kreeg in 1356 van den Hertog Wenceslaus en zyne Gemalin Johanna het voorrecht, om hunne wapens, naamlyk die van Brabant en Limburg, zynde het eerste een regt opstaande gouden Leeuw op een zwart veld, en het tweede een rode gekroonde regt opstaande Leeuw met een dubbelen staart op een zilveren veld, kruiswyze of schuins tegen elkanderen over, en dus vier Leeuwen in den regten hoek van het wapen der Stad, te mogen voeren. Deze gunst is aan gene Stad in Brabant ooit toegestaan, dan alleen aan 's Hertogenbosch." 14)

Al mogen wij aannemen dat de stad dit wapen is gaan voeren terstond na de verlening er van, er zijn ons uit die tijd geen afbeeldingen daarvan bewaard gebleven.

In 1508 werd het wapen andermaal vermeerderd en wel met de Habsburgse adelaar. Ook hiervan hebben wij echter geen oorkonde of diploma. Het meest gezaghebbend getuigenis er voor is ongetwijfeld dat van mr. Pieter van Os, die in die tijd stadssecretaris van 's-Hertogenbosch was (één van de vier) en er dus zelf bij aanwezig moet zijn geweest. In zijn kroniek¹⁵⁾ schrijft hij: "Ende den XXVIIIen dach der selver maent Julij omtrent ter twelfter uren opten middach Soe wairt die voirc. keyser Maximiliaen als voegt der kynderen van coninc Philips

13) Mr. J. H. van Heurn, "Historie der Stad en Meyerye van 's Hertogenbosch" 4 dln., (Utrecht 1776-1778), dl. I, p. 200.

14) Steph. Hanewinkel, "Geschied- en Aardrykskundige Beschryving der Stad en Meiry van 's Hertogenbosch", (Nymegen 1803), p. 123.

15) Pieter van Os, a.w., f. 356.

zynen zoen. bynnen deser stat gehuldt. Ende alsdaen verleenden die voirsc. keyser deser stat tot haren verzuECK boven deser stat Wapene boven den boem. te stellene eenen aern."

De kroniekschrijvers Van Balen, Everswijn en Loeff zeggen hierover: "Int selve Jaer 1508 den 26te Julij omtrent acht uren naer middag quamp Keyser Maximilian binnen deser Stadt van 's Hertogenbossche ende den 28 der selver Maent, werdt die Keyser Maximiliaen als Voocht der Kinderen van Coning Philips zynen zoenen binnen der Stadt gehuldt, ende alsdoen verleende die Keyser boven den Boom des Stadt Wapenen te stellen eenen Arent." 16)
Cuperinus geeft er niets over.

Kroniek naar Molius: "Anno dni. MCCCC octavo quam die keyser Maxemilianus in die stad van st'Hertogenbosch opten XXIII dach in Julio ende die stad Schenckten hem XII amen wijns ende C malen (= malder) haveren ende opten XXVIII Julij wert Hij ontfangen ende gehuldt in die selve stad als mombaer van synen jongen neve Carolus hertoge van Brabant, ende doen heeft de selve keyser der Stadt verleent tot haer verzuECK boven de stad wapene den boom te stellen een aerne." 17)

De geschiedschrijvers:

Pieter Bor maakt van de verlening van de adelaar geen melding.

Jacob van Oudenhoven: "...ende heeft Keyser Maximiliaen aen dese Stadt vergunt eenen Arent boven haer Wapen te moghen voeren." 18)

Mr. J. H. van Heurn: "De Keizer vergunde de stad, dat zy boven haar wapen, eenen dubbelden Arent mogt stellen, dien zy ten huidigen dage nog voerd." 19)

Steph. Hanewinkel: "Keizer Maximiliaan vergunde der Stad den 28 July 1508. dat zy boven haar wapen enen dubbelen Arent zou mogen voeren. Dit wapen wordt aan elke zyde door enen Wildeman gesteund." 20)

Hoe werd nu het wapen in de praktijk uitgevoerd ?

Het drukkersmerk van Laurens Hayen uit 1511 vertoont het wapen van Den Bosch met het vrijkwartier (de vier leeuwen), maar zonder ade-

16) J. van Balen, D. Everswijn en B. Loeff, a.w., 2e deel, p.60.

17) Coll. Aanwinsten, nr. 8083, f. 30

18) J. van Oudenhoven, "Den Nieuwe ende gantsch Vermeerderde Beschrijvinge van de Stadt van 's-Hertogen-Bossche" ('s-Hertogenbosch 1670), p. 29 (=26).

19) Mr. J. H. van Heurn, a.w., dl. I, p. 418.

20) Steph. Hanewinkel, a.w., p. 124

6)
laar. Het wapen wordt aan een lint gedragen door twee wildemannen zonder knots.²¹⁾

Op zijn drukkersmerk uit 1514 zien wij hetzelfde wapen, nu door één wildeman aan een lint gedragen, en in een vak van dezelfde hoogte daarboven afzonderlijk afgebeeld de dubbele adelaar met een borstschildje waarop de letters SPQR.²²⁾

Blijkbaar ging de stad prat op het voorrecht de adelaar te mogen voeren.²³⁾ In 1522 werd boven de waterput op de Markt de dubbele adelaar met een keizerskroon aangebracht²⁴⁾ en op de putwand het stadswapen met uitkomende dubbele adelaar, zoals op een uit die tijd daterend schilderij in het museum van het Provinciaal Genootschap te zien is.

De drie brodsies van de stadspijpers, uit 1530, geven de adelaar ten voeten uit. (Volgens de heer H.de Laet, docent en bibliothecaris aan de Koninklijke School voor Kunst en Vormgeving, moet deze vorm van het wapen uit veel later tijd dateren.) Twee andere brodsies uit 1614 hebben evenwel de dubbele adelaar uitkomend.

In de stadsrekeningen vinden we het wapen met de adelaar meermalen vermeld:

stadsrek. 1535/36: "Item betaelt Reymbout, boerduersticker, van eénen wapenen metten arn ende deser stat wapenen, geboerduert opt groen comptoir cleet voir die scepenen ende raetcamere 20 st."²⁵⁾
stadsrek. 1542/43: "In den iersten bet. Marten den scrynmeker, vander stat wapenen metten arn ende een Andries cruys metten vuerstael in hout te snyden",²⁶⁾
stadsrek. 1546/47: "Item betaelt Rombout Woutersz., borduersticker, dat hy 2 deser stadt wapenen metten arn, opt groen cleet inde raidtcamere opt comptoir liggende ende 12 deser stadt wapenen ende 12 nyeuwe groen cussens inde voirs. raidtcamere voer scouthet ende scepenen gemaickt, met borduersel heeft geborduert, te samen 7 car.gul.10 st."²⁷⁾

Hoe deze arend is weergegeven blijkt evenwel niet. Slechts hebben

21) Mr. Dr. J. P. W. A. Smit, "Het wapen der stad 's-Hertogenbosch" in het tijdschrift "De Brabantse Leeuw", jrg. 15, afl. 6, bijlage, afb. 4.

22) Idem, afb. 8.

~~23) Ziet "Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland", p. 19-21.~~

24) R. A. van Zuijlen, "Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch" 3 dln. ('s-Hertogenbosch 1863-1866), dl. I, p. 376. Zie ook: Dr. L. P. L. Pirenne en dr. W. J. Formsma, "Koopmansgeest te 's-Hertogenbosch in de vijftiende en zestiende eeuw" (Nijmegen 1962), plaat naast blz. 34.

25) R. A. van Zuijlen, a.w., dl. I, p. 523.

26) Idem, p. 605. (Andrieskruis met vuurstaal zijn de symbolen van de Bourgondische hertogen.)

27) Idem, p. 644.

4)

wij uit deze tijd een blazoen van de rederijkerskamer Moyses Bosch, nl. van 1542, waarop het stadswapen staat afgebeeld met een uitkomende adelaar. 28) Ook op boekbanden vinden wij later vaak het stadswapen afgedrukt, steeds met een uitkomende dubbele adelaar. De oudste ons bekende band waarop dit wapen voorkomt is er een uit 1580. 29) Op de boekbanden uit de dertiger jaren van de 17e eeuw en later vinden we een dergelijk wapen, maar dan omgeven met een krans. 30) Ook in het bekende werk van Jacob van Oudenhoven, "Een Nieuwe ende gantsch Vermecorderde Beschrijvinge van de Stadt van s'Hertogen-Bossche" uit 1670 staat voor het wapen van Den Bosch afgedrukt met uitkomende adelaar, maar nog zonder kroon en wildemannen. Deze vinden wij, voor zover wij hebben kunnen nagaan, voor het eerst afgebeeld in het tympanon van de in dat zelfde jaar 1670 gebouwde voorgevel van het nieuwe stadhuis.

In een stadsvergadering van 21 juli 1674 werd voorgesteld om naast het stadszegel "ad-legata", dat door zijn grootte niet direct geschikt was voor het bezegelen van brieven, een kleiner zegel te doen snijden, waarop besloten werd daartoe nog een zegel ter grootte van een halve patakon (zilveren munt ter waarde van 48 stuivers, diameter ca. 4.4 mm) te laten maken "op die wijze van het wapen, als in het fronte spiecy van het stadthuys is staende." 31) Ons is niet gebleken in hoeverre van het nieuwe zegel gebruik is gemaakt. In elk geval wordt er daarna nog steeds gezegeld met het bekende bomenzegel of met het zegel "ad-legata" (een bos, en voor de grootste boom een gevierendeeld wapenschild, 1 en 4 Brabant, 2 en 3 Limburg, gehouden door een zittende ridder).

In 1675 kwam de stad over het stadswapen in conflict met de Advocaat fiscaal en de Procureur-generaal van de Raad van Brabant, die in een schrijven aan laatstgenoemde Raad betoogden, dat (weleer) de hertogen van Brabant "het geven van Edeldom, en titulen van Eer mitgaders van wapenen, croonen, supports, tenants ende diergelijcke" niet alleen "loffelijck" maar ook "voordeeligh" oordeelden en dat zij daarom het verlenen daarvan uitdrukkelijk voor zich hadden gereserveerd. Bij speciaal Edict van 14 dec. 1616 tegen de misbruiken en "Usurpatien van dien" hadden zij hun onderdanen verboden de volgorde van de kwar-

28) C.A.K. van den Berk, "De Rederijkerskamer 'Moyses Vierighe Bosch' te 's-Hertogenbosch" ('s-Hertogenbosch 1969), plaat naast p. 64.

29) Gem. archief, inv. nr. A 237 Verzameling authentieke kopijen en brieven, placcaaten, orders en rescriptien; voorzijde.

30) Zie o.a. de banden van: P. Bor, "Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche Oorlogen", 6 dln., Leiden 1621-1640; in magistraatsbibliotheek gemeentearchief.

31) Resolutien van Stadsregering, nr. A 54, f. 36 v.

21

tieren te veranderen, kwartieren van andere huizen of kwartieren "bedriegelijk versiert" daaraan toe te voegen, en ook bij de wapens te voegen banieren, dragers of houders, of er boven aan te brengen kronen "onbehoorlijk aengenomen" of andere kronen dan hun toekvam, tenzij met authentieke stukken werd aangetoond dat men daarmee door brieven van de hertogen van Brabant begunstigd was; met bevel tevens aan alle inwoners, dat ieder zulke fouten en excessen binnen drie maanden na publicatie van genoemd edict moest corrigeren op straffe van een boete van 300 gulden. In het schrijven werd verder gezegd dat de stad 's-Hertogenbosch het wapen en het zegel niet anders behoorder te voeren en gebruiken dan zoals hertogin Johanna van Brabant het in 1355 (=1356) aan de stad had verleend, nl. "vier Leeuwen met den Boon zoals Van Oudenhoven het zegt in zijn "Beschrijvinge van de Stadt". I regeerders van de stad hadden evenwel het stadszegel veranderd en vermeerderd (- zij doelden blijkbaar op het besluit van het stadsbestuur van 21 juli 1674, hierboven genoemd -), niet enkel in het schildhoofd "met een halven Arent met twee hoofden (aigle eslojée, autremant à deux testes cerclées) nemaer daerboven oock een Ducale Croon (à bas fleuris, dat is groote, dogh laege egale bloemen) met twee wildemans tot supports offte tenants." Gezien dit strekte "tot vercleijnigé, ende naedeel van de souverain" stelden genoemde Advocaat-fiscaal en de Procureur-generaal, dat de regeerders van 's-Hertogenbosch bewijze zouden moeten overleggen van het verlenen van de halve arend, de heretogskroon en de tenants, en dat zij, bij gebreke daarvan, deze excessen terstond zouden moeten corrigeren.

De stadsregering antwoordde hierop dat zulke wapens, kronen, tenants, e.d. als door de Advocaat-fiscaal en de Procureur-generaal in hun rekest vermeld, indertijd wel door de hertogen van Brabant zijn verleend, maar dat sedert het afzweren van de koning van Spanje ~~niet~~ vele steden, heerlijkheden, dorpen, edelen en particulieren in deze vrije Nederlanden dergelijke wapenfiguren hebben aangenomen en gebruikt, en tegenwoordig nog gebruiken, zonder dat de Heren Staten-Generaal of de Heren Statenleden met ordonnanties, plakaten, o.d. daartegen zijn opgetreden of wapenkoningen hebben aangesteld, en zij verklaarde "in alle sinceriteit ende oprechtigheid" dat de stad 's-Hertogenbosch zich van het hier aangehaalde, bekende en algemene gebruik nooit heeft bediend om dienaangaande enige verandering in het wapen aan te brengen. Zij verzocht daarom de Advocaat-fiscaal en de Procureur-generaal te bevelen het rekest in te trekken en de procedure

91
te casseren ofwel op te schorten tot bij generale plakkaaten daarin zou worden voorzien. 33)

Hanewinkel zegt hiervan: "In 1676 rees er een groot verschil over dit wapen, want de Advocaat Fiscaal en Procureur Generaal van den Raad van Brabant wilden, dat de Stad den dubbelen Arend en de twee Wildemannan van haar wapen zoude wegdoen; maar de Regering der Stad een verhoog tegen dezen eisch aan den Raad van Brabant inleverende, zo bleef dit verschil steken. Geen wonder, dat de Regering zich tegen dezen eisch verzette; want de Stad was reeds lang in het bezit en gebruik van dat wapen. - Op een Penning den 21 September 1577 geslagen (G. van Loon, "Penningkunde", deel II, blz. 176), ziet men het zelve, doch zonder de Wildemannen; maar dat men die reeds vroeger daarby geplaatst heeft, blijkt uit boekjens, by J. Scheffer, en voor hem by G. Van Den Hatart, en nog vroeger by L. Hayen te 's Hertogenbosch in 1514 gedrukt, alwaar dit Wapen zodanig voorkomt." 34)

De advocaat-fiscaal en de procureur-generaal beriepen zich voor hun argumentatie in hun rekest aan de Raad van Brabant op het werk van J. van Oudenhoven, "Beschryvinge der Stadt ende Meyerye van s'Hertogen-Bossche" uit 1649, waarin slechts sprake is van de wapenvermeerdering met de vier leeuwen, in 1356 door hertogin Johanna en Wenceslaus verleend. De nieuwe uitgave van Van Oudenhoven, "Een Nieuwe ende gantsch Vermeerderde Beschryvinge van de Stadt van s'Hertogen-Bossche" uit 1670 was hun blijkbaar niet bekend, want daarin zegt Van Oudenhoven dat keizer Maximiliaan en de stad vergund heeft een arend boven het wapen te voeren. De hertogskroon en wildemannen zijn evenwel als door de stad eigenmachtig aangebrachte toevoegingen te beschouwen.

Zeer waarschijnlijk is de stad met de advocaat-fiscaal, Hubertus Doedijns, reeds spoedig tot een minnelijke schikking gekomen. Doedijns stierf nl. al in 1680, maar tien jaar later, in 1690, vroegen zijn kinderen en erfgenamen aan de stadsregering een bedrag van f.100,-, die aan genoemde advocaat-fiscaal waren toegezegd "over de saeck van 't wapen voor het stadthuys van Shertogenbosch opgereght". Dit werd echter door het stadsbestuur afgewezen. 35)

Wat de wildemannen als schildhouders betreft, reeds in de 14e eeuw komen ze elders als zodanig voor. Zo zegelt in 1357 Michel de Leeu, een Brussels patriciër, met twee wildemannen als schildhouders. 36)

33) G.A., Resolutien van Stadsregering, inv.nr.A 72, f.66 e.v.

34) Steph.Hanewinkel, a.w., p.124.

35) G.A., Resolutien van Stadsregering, inv.nr.A 85, f.54 en 54 v.

36) Ontleend aan J.Th.de Raadt, "Sceaux armoriés des Pays-Bas et des Pays avoisinants", tome II, Bruxelles 1899, p.328, 1e kolom.

Ofschoon 's-Hertogenbosch in 1356 het vier leeuwen-wapen van de hertogen van Brabant in het stadswapen mocht opnemen heeft men toen geheel niet aan wildemannen als schildhouders gedacht. Bij het verlenen van de adelaar in 1508 evenmin. Door geen enkele kroniek- of geschiedschrijver wordt melding gemaakt van het verlenen van de gunst tot het voeren van wildemannen als tenants. De eerste maal, voor zover ons bekend, dat er een wildeman in verband met het stadswapen optreedt is in 1497. Toen werd te Gent een groot schuttersfeest gehouden, waaraan ook schutters van Den Bosch deelnamen. In een gedicht dat de intrede van de Bosschenaren beschrijft lezen we:

"Bossche met vier waghens, vol kisten,
 Inquam, die twee overdect int sien,
 Met peersch laken die nae prys, ooc ghisten,
 Daer seven wagens na volchden bovendien,
 Ende in elcken wagen saten drye dicke die lien,
 Die waghens rontomme met peersch laken behanghen,
 Sy saten op bancken, so men in Holland siet geschien,
 Haer wapen hinct, rontomme na rechte gangen,
 Een wagen quammer noch, om prys t'ontfanghen,
 Daer vier leeuwen op elcke houc een saten,
 Ende een maecht, elcke mochte naet sien verlanghen,
 In witten damaste schoone boven maten,
 Een wiltman met eender cudse willet raken,
 Van den Bossche die wapenen voor hem hielt." 37)

Bij deze optocht werd dus het Bossche wapen door een wildeman vast gehouden. (Men zou het ook een leeuw hebben kunnen laten doen, maar die waren er al vier.)

De eerste afbeeldingen van het wapen met wildemannen vinden we in de drukkersmerken, misschien wel geïnspireerd door de optocht der Bossche schutters te Gent. Het merk van Laurens Hayen uit 1511 toont het wapen met twee ongewapende wildemannen; zijn merk uit 1514 heeft één ongewapende wildeman; dat van Gerard van der Hatart uit 1536 eveneens één wildeman, echter gewapend met knots. Niet alleen dat het aantal en de voorstelling van deze schildhouders telkens verschilt, ook het waper zelf wijkt af van het officiële stadswapen daar de adelaar ontbreekt. Aan de wapenafbeeldingen van de drukkersmerken kan men dus niet veel waarde hechten. Dit blijkt b.v. ook duidelijk uit het feit, dat in het drukkersmerk van Petrus Scheffers uit 1717 ³⁸⁾ het twee leeuwen zijn die als schildhouders van het Bossche wapen fungeren, terwijl dit in het wapen, zoals het toen door de stad werd gevoerd, twee wildemannen zijn.

37) "Hoe de schutterijen van 's-Hertogenbosch en Bergen-op-Zoom in 1497 zaren intogt te Gent deden" in: Dr. C. K. Hermans, "Bijdragen tot de Geschiedenis, Oudheden, Letteren, Statistiek en Keizerlijke Kunsten der Provincie Noord-Brabant" - 's-Hertogenbosch 1845 - 2e dl., p. 93.
 38) "Coatuyren ende Usantien der Hoofdstadt 's-Hertogenbosch". G. H. 1717.

11)

Op het in 1613 vervaardigde oxaal uit de Sint Jan, waarop tal van beelden staan en ook verschillende wapens zijn aangebracht, die gehouden worden door menselijke figuren, is de houder van het Bossche wapen een wildeman.³⁹⁾

De bekende Bossche schilder Theodoor van Thulden heeft rond 1650 drie schilderijen vervaardigd die nu hangen op de burgemeesterskamer en waarop het wapen van 's-Hertogenbosch voorkomt. Op de twee grote schilderijen ("Het recht van hoger beroep van de vier schepenbanken van de Meierij op de schepenbank van 's-Hertogenbosch" en "Het verzoek van Brabant om gelijkberechtigting met de andere gewesten i.v.v.b. met de vrede van Munster") zien we het Bossche wapen afgebeeld met uitkomende adelaar, zonder kroon en wildemannen. Op het schoorsteenstuk echter wordt het schild vastgehouden door een reusachtige zittende wildeman. Dit laatste schilderstuk is allereerst bedoeld als weergave van het stadswapen (dit ook hier weer zonder kroon), maar omdat een schilderij dat alleen een wapen voorstelt niet voor iedereen boeiend is heeft de kunstenaar er een wildeman als geduchte schildhouder bij geplaatst.

Pas toen bij de bouw van het nieuwe stadhuis in 1670 in de voor-gevel het Bossche wapen werd aangebracht, is dit van stadswege voor het eerst met kroon en wildemannen uitgevoerd. Dit zal evenwel meer een praktische reden hebben gehad. Men wilde het nl. plaatsen in het tympanon, maar omdat dit een driehoekige vorm had bleef er boven het wapen, en vooral aan beide zijden er naast, veel ruimte. Die er boven leende zich uitstekend voor een versiering van het wapen in de vorm van een kroon, waarvoor de hertogskroon werd genomen of wat men daarvoor hield; de grote ruimte aan weerszijden werd opgevuld met een staande wildeman en voorts, naar gelang de ruimte kleiner werd, met o.a. een knielende en zittende figuur. Men vond dit blijikbaar zo goed geslaagd, dat het wapen met kroon en wildemannen als voorbeeld werd genomen voor een nieuw te snijden stadszegel. Een en ander was oorzaak van het hierboven (p.7) vermelde conflict met de Advocaat-fiscaal en de Procureur-generaal van de Raad van Brabant.

Het door Jacobus van der Hoeven in 1686 in opdracht van het stadsbestuur gesneden wapen dat boven de Herentrap in het stadhuis hangt heeft wel de kroon, maar geen wildemannen.

Eerst na 1700, met name vanaf 1707, komen wapenafbeeldingen met wildemannen en kroon in toenemende mate op stadsordonnanties en boekbanden voor.

De veranderingen in zegel en wapen onder koning Lodewijk Napoleon

39) Zie: Dr. Avery "The Road to the Hertogenbosch" Londen, 1969, p. 3 en oxaal wapen in het Victoria and Albert Museum te Londen.

en onder keizer Napoleon kunnen we, als hier zijnde van geen belang, gevoegelijk onbesproken laten.

De 24e december 1814 werd door koning Willem I een besluit uitgevaardigd waarbij bepaald werd, dat de Hoge Raad van Adel alle steden, dorpen, heerlijkheden, enz., die voorheen het gebruik van wapens hadden gehad, zou oproepen "om een aftekening te krijgen van die wapens, opdat de gemeenten daarop 's Konings confirmatie zouden ontvangen." 40. Daarop werd de 16e juli 1817 het wapen van 's-Hertogenbosch, zoals het zich in de loop der eeuwen ontwikkeld had, door de Hoge Raad van Adel vanwege de koning officieel bevestigd, waarbij het als volgt beschreven werd: "Een schild van sabel, beladen met een boom van goud, en een geëcarteleerd franc quartier, waarvan het eerste en vierde deel van sabel, beladen met een klimmende leeuw van goud, het tweede en derde van goud (sic!), beladen met een klimmende leeuw van keel. En chef van goud, beladen met een ten halve lijve stijgende dubbelde arend van sabel, hebbende op deszelfs borst een fasce van keel en zilver. Het schild gedekt met een kroon en vijf fleurons alles van goud, en vastgehouden door een wildeman (op de afbeelding staan er echter twee!) in zijn natuurlijke kleur."

Hierbij valt op te merken, dat het veld van de Limburgse leeuw in het vrijkwartier fout is weergegeven en ook de leeuw zelf. Deze leeuw behoort nl. uitgevoerd te zijn met een dubbele staart en een gouden kroon op een veld van zilver. In het werk "De Hoge Raad van Adel" (zie noot 40) wordt er op gewezen, dat door deskundigen kritiek werd geleverd op de werkzaamheden van de Hoge Raad van Adel, die "flagrante onjuistheden toegelaten" heeft, hetgeen weer niet kwalijk te nemen was omdat de tijd ontbrak om het tekort aan kennis door eigen onderzoek goed te maken, waardoor inderdaad bepaald onjuiste wapenbevestigingen zijn gegeven. "Trouwens de taak van het College was niet anders dan bevestigen." 41)

In ieder geval was door deze bevestiging door de Hoge Raad van Adel het wapen van Den Bosch met kroon en wildemannen nu officieel rechtsgeldig. Dit blijkt ook uit de volgende zinsnede uit een rapport d.d. 12 dec. 1821 van dit college aan de koning: "Inmiddels heeft de Hoge Raad vermeend aan alle de steden en corporatiën bij het bevestigen hunner wapens te moeten toestaan hunne wapenschilden te versieren met zoodanige kronen en schildhouders als zij voorheen gewend waren te voeren", en uit het volgende advies, waarmee de Raad zijn rapport be-

40) Jhr. Mr. M. A. Beelaerts van Blokland, "De Hoge Raad van Adel" ('s-Gravenhage 1966), p. 137.

41) Idem, p. 130.

131
sluit: "Dat aan alle steden, die het regt bezitten een of meer Leden tot de vergadering der Provinciale Staten te kiezen, of corporatiën daarmede gelijk staande, bij de bevestiging van haar wapen versierse-
len zullen verleend worden bestaande in Kronen en schildhouders." 42)

Het spreekt van zelf dat het toevoegen van uitwendige versierselen (kronen en schildhouders) altijd facultatief is, afhankelijk van het doel waarvoor het wapen wordt gebruikt. Dit geldt uiteraard ook voor het Bossché wapen. Kroon en wildemannen mogen worden gevoerd, maar men is er niet toe verplicht. Zij behoren niet tot de essentie van het wapen en zijn er in 1670 zonder meer aan toegevoegd. Zonder betekenis zijn zij evenwel niet. Naar aanleiding van een in 1820 door een plaat in een der zuidelijke provincies gedaan verzoek om kroon en tenanten te mogen voeren werd door de Hoge Raad van Adel in een advies aan de kroon gezegd, dat daar in het rijk door de grondwet de Staten der provincies uit drie onderscheiden standen bestaan, waaronder ook de steden een stand uitmaken en niet de gemeenten, en dus aan de steden door de grondwet een hogere stand is toegekend, dit onderscheid ook in de "cieraden" (waarmee kroon en schildhouders zijn bedoeld) tot uitdrukking moet komen. Aan de gouverneur van Oostvlaanderen schreef de Raad in dec. 1821, "dat in het algemeen aan dorpen geen kroon noch tenanten en banieren alsmede het aannemen van 's lands of familiewapens, niet kan worden ingewilligd". 43)

In deze zin adviseerde de Raad ook de koning en bij besluit van Willem I van 22 dec. 1821 werd dan ook bepaald, o.a. dat aan geen gemeenten, die niet het recht hadden één of meer leden voor de Provinciale Staten te kiezen, bij de bevestiging van haar oud wapen of het verlenen van een nieuw, de versierselen van kronen en schildhouders zouden worden verleend, en dat aan alle steden die dit recht wel hadden, bij de bevestiging van haar wapen die versierselen wel zouden worden verleend.

Dit besluit werd in 1899 echter weer ingetrokken. De minister van Justitie Cort van der Linden tekende daarbij aan: "Die intrekking zal tengevolge hebben dat voortaan aan alle gemeenten zonder onderscheid, die daartoe haar verlangen te kennen geven, het voeren van kronen en schildhouders bij hare wapens zal kunnen vergund worden." Op grond hiervan is daarom sindsdien, tenzij in vroeger tijd een andere kroon bleek te zijn gevoerd, aan gemeenten die er om vroegen de gouden kroon van drie bladeren en twee paarden toegekend. 44)

42) Dr. M. A. Beelaerts van Blokland, a.w., p. 139.

43) Idem, p. 138 en 139.

44) Idem, p. 138-140.

14/

In het Bossche wapen komen kronen en wildemannen reeds meer dan drie eeuwen voor. Wat historisch gegroeid is kan men niet zonder meer laten vallen. De kroon is aanvankelijk (1670) uitgevoerd met drie bladeren, waartussen 2 drieparelpunten, eigenlijk een Franse markiezenkroon. Zij wordt in 1675 echter door de Advocaat-fiscaal en de Procureur-generaal van de Raad van Brabant echter "een Ducale Croon" genoemd. De bij de bevestiging van het Bossche wapen in 1817 beschreven kroon (met vijf fleurons of bladeren) is, volgens de door koning Willem I bij besluit van 1816 vastgestelde rangkronen ook een markiezenkroon⁴⁵⁾, doch gelijk aan de hertogskroon zoals die o.a. in Frankrijk en Engeland wordt gevoerd. Zij is duidelijk als hertogskroon bedoeld ("een Ducale Croon"). Den Bosch heeft immers steeds de hertoger van Brabant als directe landsheren gehad, geen markiezen. Het was de hertog van Brabant die deze stad gesticht heeft en onder zijn bescherming genomen. Naar hem is 's-HERTOGENBOSCH zelfs genoemd. Omdat echter ook vele andere plaatsen (als Aduard, Akersloot, Appingedam, Arnemuiden, Assen, Axel, Bedum, Bergh, Bierum, het Bildt, Boskoop, Brouwershaven, Buren, Coevorden, Delden, Doesburg, Dokkum, Domburg, Driewegen, Eemnes, Elburg, Ellewoutsdijk, Geertruidenberg, Goor, Gouda, Goudswaard, Gramsbergen, Harderwijk, Hattum, Heusden, Idaarderadeel, Leerderdam, Maasland, Meppel, Nieuwkoop, Nijkerk, Oldenzaal, Oostdongerradeel, Ootmarsum, Opsterland, Rijssen, Sassenheim, Sas van Gent, Terneuzen, Tholen, Ulrum, Veere, Vianen, Waddinxveen, Wageningen, Wassenaar, Willemstad, Woubrugge, Wijk bij Duurstede, Wymbritseradeel, IJlst, Zevenhuizen) later een kroon met vijf bladeren hebben aangenomen, zo maar, zonder enig historisch verband (dit geldt voor verreweg de meeste van de genoemde plaatsen) is de betekenis van onze kroon als hertogskroon volkomen verwaterd, ja sinds de vaststelling der rangkronen door koning Willem I⁴⁵⁾ niet eens meer als zodanig te herkennen. Daarom verdient het aanbeveling bij de Kroon wapenverbetering aan te vragen en de kroon boven het wapen zodanig te veranderen, dat zij als hertogskroon duidelijk herkenbaar is. Die wapenverbetering is toch reeds nodig omdat het in 1817 bevestigde wapen fouten vertoont en het thans in gebruik zijnde wapen onwettig wordt gevoerd (zie blz.1). Waar aanzienlijk kleinere steden van veel minder historische betekenis als b.v. Bolsward, Hulst, Medemblik, Tiel, een keizerskroon voeren en dat op grond van veel minder steekhoudende argu-

45) Jnr. Mr. M.A. Beelaerts van Blokland, a.w., p. 191;

Drs. J.A. de Boo, "Heraldiek" (Bussum 1967), p. 85-88 (Fibulareeks, 26)
Dr. J.Ph. De Konté Verloren; "Het wapen en de gravenvitel van den Nederlandschen tak van het geslacht van Rechteren Limburg" in het tijdschrift "De Nederlandsche Leeuw", 1939, kolom 167 + blad 167
besluiting naast kolom 165.

menten, kan 's-Hertogenbosch er zeker aanspraak op maken dat het stadswapen gedekt wordt met de officiële hertogskroon zoals deze in 1816 door koning Willem I werd vastgesteld.

Het wapen dat wij zouden willen voorstellen is als volgt te beschrijven:

"In sabel (zwart) een boom van goud (geel),
 in de rechter bovenhoek een gevierendeeld vrijkwartier:
 1 en 4 in sabel een leeuw van goud, getongd en
 genageld van keel (rood),
 2 en 3 in zilver (wit) een dubbelstaartige leeuw
 van keel, gekroond, getongd en genageld
 van goud;

een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, voor zijn borst een (half) schildje van keel habend met een dwarsbalk van zilver;
 het schild gedekt met een hertogelijke kroon van goud, gevoerd van keel met hermelijnen opslagen, en ter weerszijden gehouden door een wildeman, gewapend met knots, in natuurlijke kleur, hoofd en lendenen groen omkranst."

Verklaring:

Het hoofdbestanddeel van het wapen, de boom, is vanouds het teken geweest van de stad 's-Hertogenbosch als symbool van het bos van de hertog, waaraan zij haar naam ontleent. De boom komt reeds in het oudst bekende stadszegel van 1242 voor. Ook verschillende ambachtsgilden van Den Bosch merkten hun producten met de boom als teken van de Bossche herkomst om namaak te voorkomen.

In 1356 verleende hertogin Johanna van Brabant aan de stad het privilege om het stadswapen te vermeerderen met een vrijkwartier, waarbij het wapen van de hertogen van Brabant, dat sinds ca. 1300 gevoerd werd: gevierendeeld, 1 en 4 de Brabantse leeuw, 2 en 3 de Limburgse leeuw, en wel omdat na de slag bij Woeringen (1288), die de beslissing bracht in de Limburgse successieoorlog, de hertog van Brabant ook Limburg verwierf en Brabant en Limburg toen in een personele unie verenigd werden.

Daarna, in 1508, vergunde keizer Maximiliaan bij een bezoek aan 's-Hertogenbosch aan de stad het recht om boven het wapen een arend (d.i. de Habsburgse dubbele adelaar) te mogen voeren. Deze draagt voor zijn borst een schildje met de Habsburgse kleuren: rood-wit-rood.

In 1670 werd in het tympanon van de nieuwe voorgevel van het stadhuis het wapen aangebracht, waarbij het schild gedekt werd met de hertogskroon en twee wildemannen als schildhouders er naast werden geplaatst. In 1674 besloot de stadsregering ook een stadszegel, op deze wijze uitgevoerd, te laten snijden. Zij kwam daardoor in conflict met de Advocaat-fiscaal en de Procureur-generaal van Brabant, maar in 1817 werd het wapen met wildemannen en kroon door de Hoge Raad van Adel vanwege de koning officieel bevestigd. (Bij de wapenbeschrijving zijn toen enkele fouten gemaakt.)

16)

Opmerkingen betreffende de uitvoering:

De boom:

De boom wordt in het thans gevoerde stadswapen voorgesteld als uitgerukt. Dit is vermoedelijk te wijten aan een verkeerd begripen van de afbeelding op de brodsies. Het is in elk geval vreemd een uitgerukte boom te nemen als een symbool voor een bos. De afbeeldingen op de stadszegels, waaronder dat van 1242 of eerder, laten dan ook steeds een geplante boom zien. Ook op de oude afbeelding van het wapen met de vier leeuwen, doch nog zonder adelaar, vinden we de boom geplant.⁴⁶⁾

Het vrijkwartier:

Dit beslaat in de regel iets minder dan een vierde van het schild en wordt zó geplaatst alsof het het eerste kwartier van een gevierendeeld schild zou zijn.⁴⁷⁾

Bij het Bossche wapen is het gewenst, om een goede compositie te verkrijgen, de grootte van het vrijkwartier te nemen op ongeveer een vierde van de ruimte onder het schildhoofd, zoals dit ook in de brodsies is geschied, in het door Jac. van der Hoeven gesneden wapenschild boven de Herentrap van het stadhuis, op oude boekbanden, en in het wapendiploma van 1817. Stelt men de hoogte van het vrijkwartier nl. op ongeveer de halve hoogte van het hele schild, dan gaat dit kwartier overheersen ten koste van het teken der stad, de boom.

De beschrijving van de Limburgse leeuw leverde enige moeilijkheid op wat betreft de kleur van de tong. In de officiële beschrijving van het huidige Limburgse wapen wordt deze kleur niet gegeven, maar op de wapenafbeelding is zij rood gekleurd (de kleur van de leeuw). Volgens de "Héraut Gelre" was de tong in het oude wapen der hertogen van Limburg blauw van kleur.⁴⁸⁾ Daartegenover zegt dr. A. Gevaert bij zijn beschrijving van de Limburgse leeuw van België, dat deze leeuw getongd is van goud. Hij merkt daarbij op dat die leeuw, vanaf de 14e eeuw, vaak afgebeeld wordt met blauwe tong, maar dat dit te wijten is aan

46) Zie b.v. de stedekaart van Sylva Ducis ('S Hartogen Bossche) uit 1649 van Joan Blaeu.

47) J. B. Rietstap, "Handboek der Wapenkunde" (Gouda z. j.), blz. 131.

48) "L'armorial universel du héraut Gelre (1370-1395)" van Claes Heinen, roi d'armes des Ruyers, publié et annoté par Paul Adam-Liv président de l'Académie internationale d'héraldique. Tirage à part des Archives héraldiques suisses, 1971; no. 805 op p. 61.

verwarring met het wapen der hertogen van Berg, die uit het huis van Limburg zijn voortgekomen. Die kleur voor de tong, of volgens sommige wapenboeken zelfs voor nagels en kroon, was, zo zegt hij, een nieuwe breuk, die in het Limburgse wapen onverklaarbaar is en op de eenvoud ervan nadelig werkt.⁴⁹⁾ In het tijdschrift "Brabantia" schrijft F.J. van Ettö in zijn artikel "Politieke achtergrond van de slag bij Woeringen": "Tijdens de regering van het Limburgse huis kwam ook de Limburgse leeuw in het wapen van Berg, echter met een verandering of breuk: terwijl de hertogen van Limburg voerden: in zilver een leeuw van rood met dubbele staart, gekroond, getongd en genageld van goud voerde Berg in zilver dezelfde leeuw, doch gekroond, getongd en genageld van blauw." Even verder vervolgt hij: "De Limburgse leeuw vindt men in talrijke gemeentewapens in de provincies Luik en (Nederlands) Limburg, in het wapen van de Duitse gemeente Herzogenrath en in de provinciewapens van Belgisch Limburg en Nederlands Limburg.

De Belgische provincie Luxemburg en het Groot-Hertogdom voeren de rode Limburgse leeuw, dus ook gekroond, getongd en genageld van goud."⁵⁰⁾

Ook op de heraldische kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, waarop de wapens en vlaggen van het koninkrijk met Overzeese gebiedsdelen, van de leden van het koninklijk huis, van de verschillende provincies, alsmede van Amsterdam en 's-Gravenhage in kleur zijn aangegeven⁵¹⁾ is de Limburgse leeuw goudgetongd afgebeeld.

Op grond van een en ander meenden wij de tong van goud te moeten nemen, dus zoals de nagels en kroon van deze leeuw.

H e t s c h i l d h o o f d e n d e a d e l a a r :

De hoogte van het schildhoofd wordt 1/4 van die van het schild genomen.⁵²⁾

De dubbele adelaar is, voor zover wij hebben kunnen nagaan, in het Bossche wapen steeds als uitkomend afgebeeld. Slechts op de brodies uit 1530, niet op die uit later tijd, komt hij ten voeten uit voor. Op de waterput op de Markt evenwel, waarvan de bovenbouw

49) Dr. A. Gevaert, "Het wapenteeken en de kleuren der Belgische provincien" (Brussel 1919), p. 34 en 38.

50) "Brabantia", 6e jaargang, 1957, p. 87.

51) Smeets Photo-offset Weert Holland.

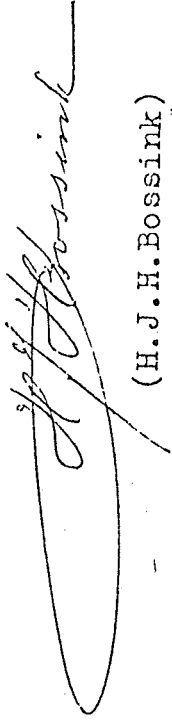
52) J. B. Rietstap, a.w., blz. 99-100.

in 1522 tot stand kwam, 53) is het wapen met uitkomende adelaar weer-
gegeven zoals op een schilderij van de Markt uit die tijd te zien
is. 54) Wellicht is dit om tekentechnische redenen gedaan, daar een
adelaar ten voeten uit te klein uit zou vallen of te ineengedrukt
zou moeten worden uitgevoerd. Het door de adelaar gehouden stamschild
der Habsburgers moet ook inderdaad de proporties hebben van een
schild, zoals men het o.a. ook kan zien op het door Albrecht Dürer
geschilderde portret van Maximiliaan van Oostenrijk, 55) niet van
een spandoek.

D e k r o o n :

De hertogelijke kroon wordt soms op verschillende wijze afge-
beeld. We kennen allereerst de officieel vastgestelde rangkroon. 56)
Noord-Brabant en Gelderland voeren een afwijkende kroon, die van
Drenthe is weer anders, terwijl de kroon van het Limburgse wapen
nog meer verschilt. 57) Het ligt voor de hand dat het wapen van de
hertogstad 's-Hertogenbosch met eenzelfde kroon gedekt wordt als
het wapen van Brabant, tenzij om esthetische redenen een andere
uitvoering de voorkeur mocht verdienen.

's-Hertogenbosch
31 mei 1976

(H. J. H. Bossink)
chartermeeester

- 53) R. A. van Zuijlen, "Inventaris der archieven van de stad 's-Herto-
genbosch (Stadsrekeningen van het jaar 1399-1800)" ('s-Hertogen-
bosch 1863), 3 dln., 1e deel, p. 376.
- 54) Dit schilderij van omstreeks 1525 berust in het museum van het
Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen in Noord-
Brabant; de schilder is niet bekend.
- 55) Zie b.v.: Mr. F. J. van Lanschot, "De historische schoonheid van
's-Hertogenbosch" (Amsterdam 1942), afbeelding naast blz. 17.
- 56) Jhr. Mr. M. A. Beelaerts van Blokland, a.w., blz. 191.
- 57) Drs. J. A. de Boo, a.w., blz. 88;
"Nederlandsche wapens van het Rijk, de Provinciën en de Gemeenten
voorts van Waterschappen, Heerlijkheden enz." (de Eilt 1941), 2 dl.
Deel I, blz. 5 en 7.

Wij **Juliana**, bij de gratie Gods,
Koningin der Nederlanden,
Prinses van Oranje-Nassau, enz, enz, enz.

10 MAART 1978

no. 54

Op de voordracht van Onze Minister van Binnenlandse Zaken van 27 februari 1978, nr. B78/494, Directie Binnenlands Bestuur, Afdeling Wetgeving en Bestuurszaken;

Gezien het verzoekschrift van Burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch, van 24 januari 1978, nr. 020869, tot wijziging van het wapen van die gemeente;

G e l o p het besluit van de Soevereine Vorst van 24 december 1814, nr. 32 en het Koninklijk besluit van 23 april 1919, Stb. nr. 181;

De Hoge Raad van Adel gehoord;

HEB BEN GOEDGEVONDEN EN VERSTAAN:

- a. het besluit van de Hoge Raad van Adel van 16 juli 1817, waarbij het wapen der gemeente 's-Hertogenbosch bevestigd werd, in te trekken;
- b. aan de gemeente 's-Hertogenbosch een wapen te verlenen, waarvan de beschrijving luidt als volgt:
"In sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier;
a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel;
b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver.
Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen muts en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur."

Onze Minister van Binnenlandse Zaken is belast met de uitvoering van dit besluit.

Lech, 8 maart 1978

(get.) J U L I A N A

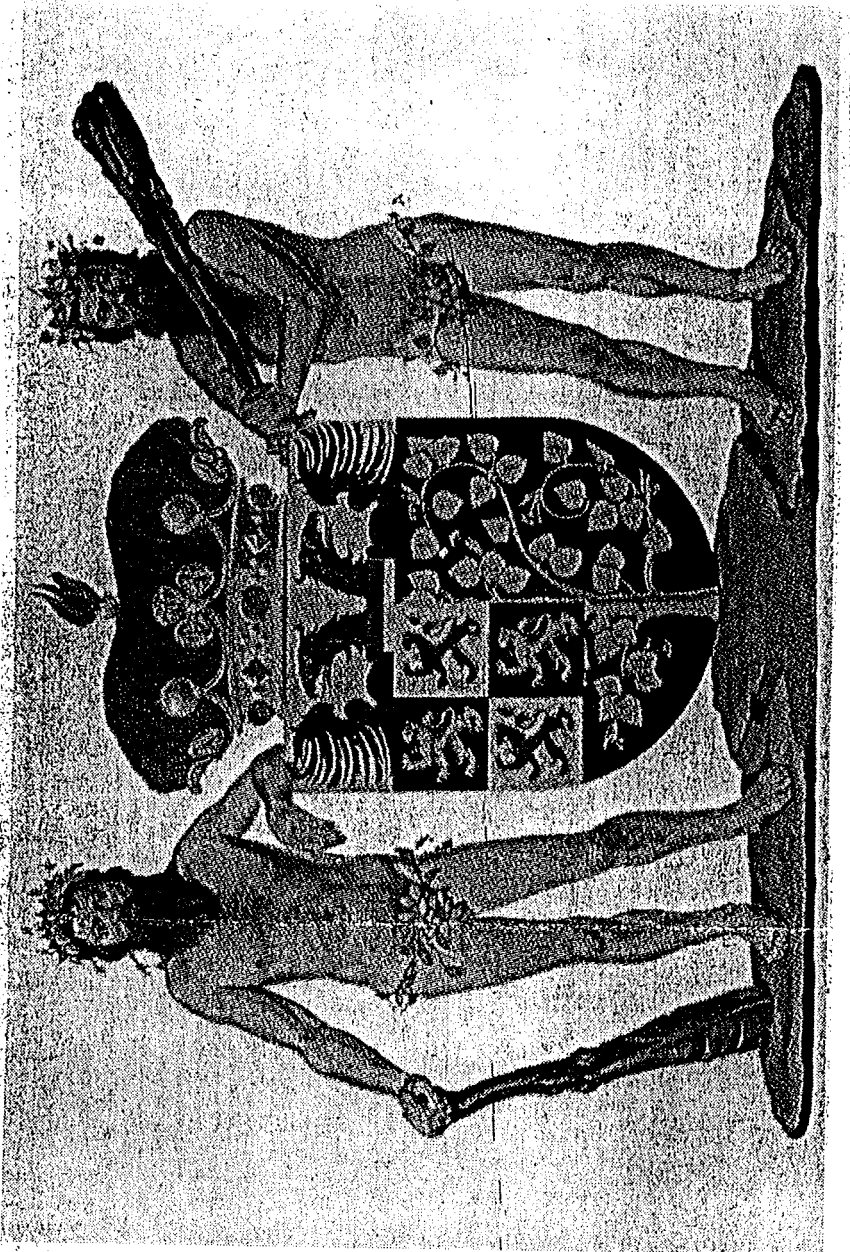
DE MINISTER VAN BINNENLANDSE ZAKEN,

(get.) H. WIEGEL

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
HET HOOFD POST- EN ARCHIEFZAKEN VAN HET
MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN,

A handwritten signature in black ink, consisting of several overlapping, horizontal strokes that form a stylized, somewhat illegible mark.

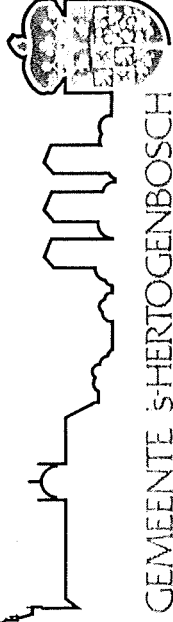
Naam der provincies, gemeenten en andere publiekrechtelijke lichamen en instellingen en beschrijving der wapens	Datum en nummer der Koninklijke Besluiten	Datum en kosten der diplomata
<p><u>'s-Hertogenbosch</u> N.B.</p> <p>In sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; <u>g</u> en <u>l</u> in sabel een leeuw van goud, getongel en genageld van keel; <u>b</u> en <u>z</u> in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekruisd en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele oedeleer van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen muts en gehouden door twee widdemannen, omkranst en omgorod met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur.</p>	<p>8 maart 1978, n° 54</p>	<p>10 mei 1978 f 625.-</p>
<p><u>Diemen</u> N.H.</p> <p>In azuur een dwarsbalk van zilver, beladen met drie zwemmende eenden van sabel, gebekt van keel. Het schild geledt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels.</p>	<p>13 april 1978, n° 14</p>	<p>10 mei 1978 f 175.-</p>

1978

tel. 073-15 5883.

De Noordbrabantse Commissie
voor Wapen- en Vlaggenkunde
Purmerstraat 14
5628 HE EINDHOVEN

Uw brief van: Uw kenmerk: Ons kenmerk: K.R.S. Datum: 28 november 1989

Onderwerp: Vaststelling gemeente-
vlag.

Bij antwoord datum en ons kenmerk vermelden

Onder verwijzing naar uw brief van 16 maart 1989, kenmerk 89.033, delen wij u mede dat de raad dezer gemeente in zijn vergadering van 26 oktober j.l. een officiële gemeente-vlag heeft vastgesteld. Voor een omschrijving van de nieuwe officiële Bossche stadsvlag mogen wij u verwijzen naar bijgaand raadsvoorstel nr. 191/89.

Momenteel worden er 10 exemplaren van de nieuwe stadsvlag vervaardigd voor de verschillende gemeentelijke gebouwen, inclusief de toren van de St. Jan's kathedraal. Wij zullen u hiervan zo spoedig mogelijk alsnog een kleurenfoto doen toekomen.

Burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch,
namens deze,
de secretaris,

mr. P.G. Wijnen. loco

Bijl.:

T.
C.

T en kennisgeving

Het stadswapen van 's-Hertogenbosch

Op 17 april 1986 besloot de Stichting Brabants Heem tot de instelling van de Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde. Brabants Heem, dat op 22 februari van dit jaar zijn vijftigjarig bestaan herdacht, coördineert 106 aangesloten kringen, die ruim 22.000 leden tellen. Doelstelling van de commissie was en is advisering van gemeenten en waterschappen bij de verbetering van bestaande wapens en vlaggen dan wel, zo nodig, bij het ontwerpen van nieuwe gemeente- c.q. waterschaps-wapens en, indien gewenst, van vlaggen als herkenningstekens van het betrokken overheidslichaam.

Onze commissie bracht tussen juli 1992 en september 1996 zes rapporten uit, waarin voorstellen worden gedaan voor verbeterde- of nieuwe wapens. De gehele provincie kwam daarbij aan bod. Het tweede rapport van mei 1993 heeft betrekking op de stad 's-Hertogenbosch en de gelijknamige regio.

De commissie kreeg er in de loop van de jaren een extra taak bij toen ook in Noord-Brabant de samenvoeging van gemeenten doorzette en het zaak was waar nodig nieuwe wapens te ontwerpen maar in andere gevallen juist te pleiten voor behoud van het wapen van de oude centrumgemeente als heraldisch symbool voor de nieuwe gemeente. Dit geldt met name de wapens van steden, die vóór 1795 een grote invloed hadden op bestuurlijk gebied en binnen de rechterlijke organisatie.

Steden waren vrij autonome gemeenschappen binnen de eigen min of meer soevereine hertogdommen (o.a. Brabant en Gelre), graafschappen (o.a. Vlaanderen en Holland) en andere hoge heerlijkheden (o.a. het Sticht Utrecht en het prins-bisdom Luik). Zij drukten die autonomie uit in een wapen, dat prijkte boven stedelijke ordonnanties, in de gevels van overheidsgebouwen, op draagtekens van stedelijke functionarissen, op schilderen en andere kunst- en/of gebruiksvoorwerpen, die het imago van de stad verzinnebeelden, op standaarden van plaatselijke schutterijen in boeken van lokale drukkers. Delen van het wapen vond en vindt men terug in stadszegels of waren daaraan ontleend en op producten van de in de stad werkzame ambachtsgilden.

/sinds 1508

Zulke wapens zijn monumenten van heraldiek en meestal eeuwen oud en zoals/in 's-Hertogenbosch niet meer veranderd. Dit gebeurde in het verleden ook elders niet zoals in Amsterdam (behoudens toevoeging wapenspreuk), Breda (1927 en 1941), Eindhoven (1920, behoudens verbeterde kleurstelling), Helmond, Maastricht, Nijmegen en Rotterdam.

Het wapen van 's-Hertogenbosch is daarenboven zeer rijk met een verwijzing naar de hertog, tevens hertog van Limburg, en naar het Huis Habsburg, dat in 1482 de titel erfde van de hertogen uit het Bourgondische Huis. Door aan zulk een wapen nog onderdelen toe te voegen van de voormalige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en Rosmalen wordt het Bossche wapen tot aan amalgama/van ongelijksoortige en ongelijkwaardige figuren.

of mengelmoes

Onze commissie hecht zeer sterk aan handhaving van het bestaande wapen voor de nieuwe gemeente, die de naam 's-Hertogenbosch mag dragen. De hoofdstad zou zich daarbij kunnen spiegelen aan Bergen op Zoom en Tilburg waar de gemeenteraden na de zeer recente herindeling van 1 januari 1997 inmiddels op grond van dezelfde overwegingen Metoude wapen van de ~~nieuwe~~ gelijknamige centrumgemeente als wapen van de nieuwe gelijknamige gemeente hebben vastgesteld.

Daarnaast kunnen de wapens van de 'opgeheven' gemeenten, hierboven opgesomd, als dorpswapens worden vastgesteld en gebruikt door wijkraden. Zij dienen dan wel historisch en wapenkundig te worden verbeterd. Overigens is het wapen van Rosmalen geen vergissing uit de vorige eeuw maar zijn de figuren van ploeg (dus geen waterrad) en Maaslandse roos rechtstreeks ontleend aan een veertiende eeuwse zegel van de Polder Van der Eygen, waar Rosmalen waterstaatkundig onder ressorteerde.

De leden van de commissie voelen zich op deze zaak niet alleen betrokken als geïnteresseerden en deskundigen maar ook als inwoners van de provincie, waarvan 's-Hertogenbosch de hoofdstad is. Het Bossche stadswapen gaat dan ook de hele provincie aan.

Wel is de commissie van mening, dat de kleuren van de verschillende wapens kunnen worden verwerkt in een nieuwe, officiële en kleurige vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch. Daarbij kan overwogen worden één kenmerkende figuur van de oude gemeenten, die met 's-Hertogenbosch zijn samengevoegd, op bescheiden wijze in de vlag te verwerken met samen met de Bosch'boom.

De commissie is graag bereid hierin van advies te dienen.

Eindhoven, 15 april 1997

Drs. W.A. van Ham,	lid	Bergen op Zoom
C.J.M. Leijten,	lid	Ulvenhout
J. Th. M. Melssen,	secretaris,	Eindhoven
Dr. L. P. L. Pirenne,	lid	's-Hertogenbosch
Drs. G. J. A. Schampers,	voorzitter,	Uden

GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH
SECTOR BESTUURSAZAKEN

tel. 073-155749
P. de Leeuw

Vaste commissie voor wapen en vlaggenkunde
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven

Uw brief van:
27 april 1993

Uw kenmerk:

Ons kenmerk: BZ/VL
05783

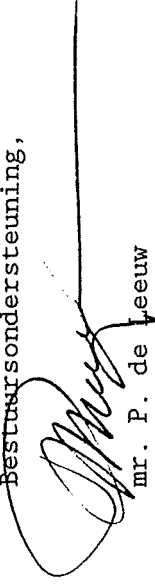
Datum: 7 mei 1993

Onderwerp:
Behandelingsbericht.

Geachte commissie,

Hierbij bevestig ik de ontvangst van uw bovengenoemde brief met bijlage over het gemeentewapen van onze stad. De beantwoording daarvan vraagt enige tijd. Uw rapport is ter eerste advisering voorgelegd aan de Stadsarchivaris. Verwachting is dat over ca. twee maanden op grond van de overige interne adviezen door het college een besluit genomen kan worden.

Hoogachtend,
Het hoofd van de afdeling
Bestuursondersteuning,

mr. P. de Leeuw

370

BIJDRAGEN

TOT DE

**GESCHIEDENIS, OUDHEDEN, LETTEREN, STATISTIEK
EN BELEIDENDE KUNSTEN**

DER PROVINCE

NOORD-BRABAND,

DOOR

DE. C. R. HERMANS,

Stads-Archivarius en Rector der Latijnsche Scholen te 's Hertogenbosch en Bibliothecaris van het Noord-Brabandsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Tweede Deel, Eerste Stuk.

~ooooooooooooooooo~

Te 's HERTOGENBOSCH,
bij Gebr. Müller.

1845.

Gedruckt bij F. Stobbe.

Brab
938
Herm

Hermans, Bijdragen... 1845, p. 91

11775	12259	14300	15190	15370	15098	10024	11010	21000
19261	21312	24940	25690	26605	27034	27649	28987	32186
94186	113007	115710	118814	121348	129870	136357	144042	176925

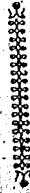
Maasland, Kempenland, Te zamen

zullen wij een
ende landen, in zoo
mede de meerdere of
ssen in de vier kwar-
voorgaande eeuwen;
gen doen kennen.

**HOE DE SCHUTTERIJEN VAN 'SHERTOGENBOSCH EN
BERGEN-OP-ZOOM IN 1497 HAREN INTOGT**

TE GEND DEDEN,

OM WAAR DE UITGELOOFDE PRIZEN MEDE TE DINGEN.

Het volgende extract kan den Noord-Brabanders niet onwelgevallig zijn in eenen tijd, waarin de schuttersfeesten weder beginnen te herleven.

Die schoone Incomste der Schutterijen te Ghendt gheschet int jaer duysent vierhondert ende 97, den twintichsten ende eenen twintichsten van Meye, by diversche steden, so ghi hier nae hooren sult, gestelt in properder rethorycke.

DITS PROMEMMIUM VAN DER VOORSZ. INTREYE.

O Moghende God lof Uwe gracien,
Dat wi nu hebben ghesien den dach,
Der eerlicker incomste ende visitacien,
Daer men wel langhe of spreken mach,
Die vrucht die blyscap hadde overslag,
Die broederlicke minne bi Gode geseynt,
Die men 20 ende 21 in Meye sach,
Van Brabant, van Vlaendren binnen Ghent,

Ick meene, dat sint Gods ghebaren,
 Van gheenen schietspele also ryckelick,
 Men sach sulc broederlic vergaren,
 Van Brabant, Vlaenderen, aldaer was blyckelic,
 Van Artoys ende Henegauwe, ghelyckelic
 Van Doornicke, die so chierlic quamen.
 Te lande te watere etc., onbeswyckelic;
 Twas om sien een paradys vol vramen.

Van der stadthuys, tot aent beelfroot,
 Sach men verdert, eene schoone alleye
 Met twee doelen, 11 schutters huysen bloot,
 Bedect met schaelgien, binnen der Ghentscher contreye,
 Twaelf silveren stooopen, tot elckens greye,
 Ende 24, vierendeelen, ende vry van gescreye,
 Een croes, twee maetszaken, eenen roosenhoet als 't sou syn.
 Voor die rethorisynen twee potten ende een,
 Benen sot een sottinne, een simme daer by;
 Noch twee vierendeel synder onverscheen,
 Een pinte ende een croes, dit toocht hem vry.

Hierop volgt de beschrijving van de intrede der volgende stads-schutterijen:

(Vlaenderen.)

Eerst die van Ipre.
 Ryssle.
 Damme.
 Aelst.
 Brugge.
 Denremonde.
 Cortrycke.
 Oostende.
 Nyeupoort.
 Hulst.

(Brabant.)

Eerst Maestricht.
 Doornicke.
 Mechelen.
 Halle.
 Berghen in Henegauwe.
 Luevene.
 Aet in Henegauwe.
 Nyvel.
 Antwerpen.
 Atrecht.

(Vlaenderen.)

Oedenaerde.
 Wynoixberghe.
 Veurne.
 Waestene.

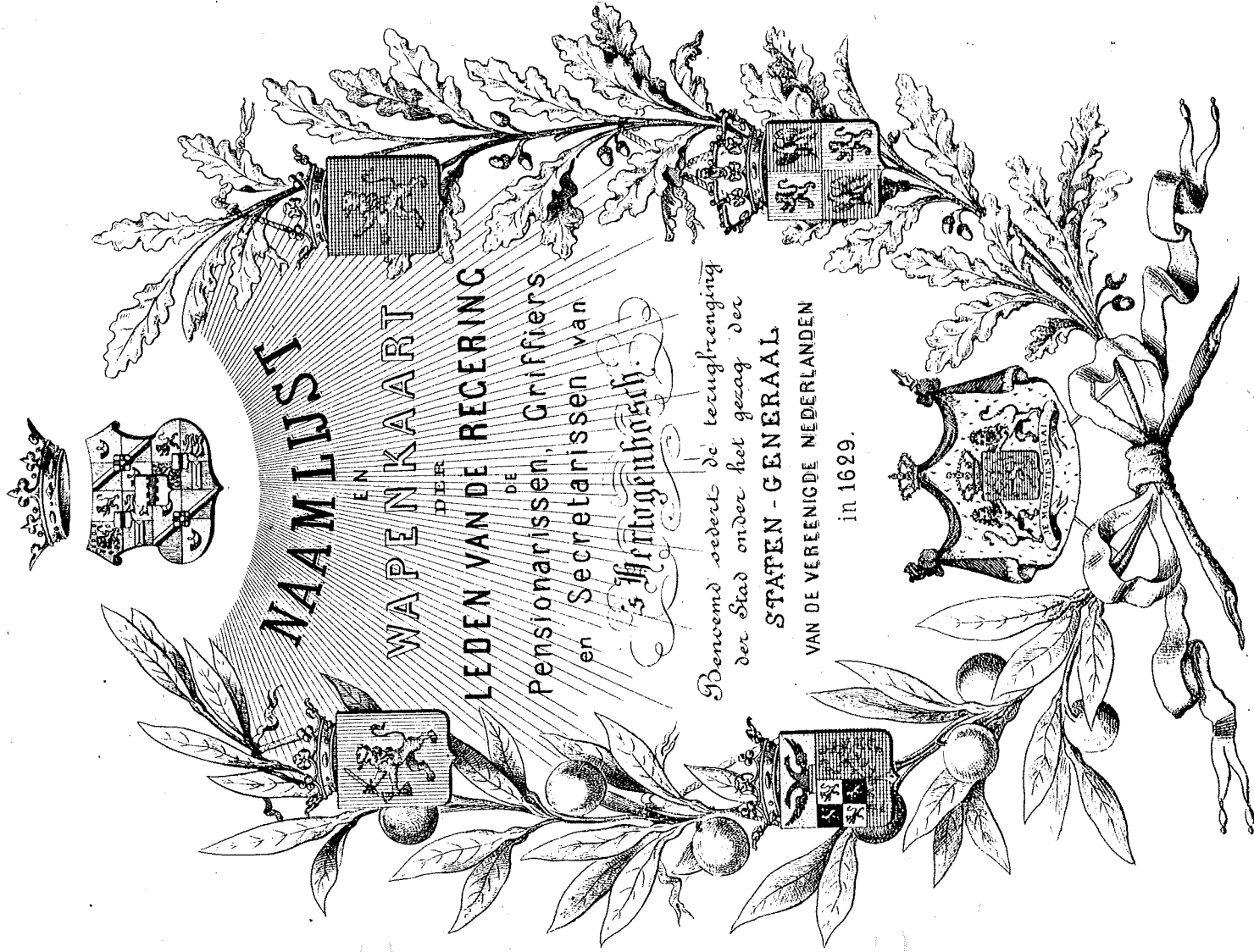
(Brabant.)

Bruessele.

Hierop leest men het volgende wegens de intrede der schutters van

TSHERTOGEN BOSSCHE.

Bossche met vier waghens, vol kisten,
 Inquam, die twee overdeect int sien,
 Met peersch laken die nae prys, ooc ghisten,
 Daer seven wagens na volchden bovendien,
 Ende in elcken waghén sátén drye dicke die lien,
 Die waghens rontomme met peersch laken behanghen,
 Sy saten op bancken, so men in Holland siet geschien,
 Haer wapen hinct, rontomme na rechte gang n;
 Een wagen quammer noch, om' prys t'ontfanghen,
 Daer vier leeuwen op elke houc een saten,
 Ende een maecht, elke mochte naet sien verlanghen,
 In witten damaste schoone boven maten,
 Een wiltman met eender cudse willet raken,
 Van den Bossche die wapenen voor hem hielt,
 Ende de maecht sat, t'mocht elcker herten baten,
 In een purperen pauwelioen weselic gestilt,
 Ront bescreven met gulden letteren int schilt,
 Die twee leeuwen saten elck ter syden van haer,
 Sint Joris standaert houdende niet te wilt
 In een silveren bosch scheent synde dats claer;
 Daer waren twee ceptren dien hadde een croone eerbaer,
 Dander scepter een papegaey so ick leye,
 Die drougen twee herauten metten standaert daer,
 Voor den Coninck wat cirelicker rantinge,
 Bet dan twee en vyftig peerden waren in haer versaminge.
 Volgt de intrede van
 Byns in Henegouwe. Meenen huyt Vlaendren.
 Diest quam te watere.

NAAMLIJST
EN
WAPENKAART
DER
LEDEN VAN DE REGERING
DE
Pensionarissen, Griffiers
en **Secretarissen van**
's Hertogenbosch.

Bewoemd sedert de terugtrekking
der Stad onder het gezag der
STAFEN - GENERAAL
VAN DE VEREENIGDE NEDERLANDEN
in 1629.

LITH. VAN LUTKIE & CRANENBURG.
's BOSCH. 1863.

eveneens geplaatst de wapens der opvolgende, gevestigde Regeringen en Vorsten, welke achtereenvolgens regeringsleden benoenden, te weten, die van de Staten der Vereenigde Nederlanden, van het koninkrijk Holland en van het koninkrijk der Nederlanden; nog komen daarop voor de wapens van 's *Hertogenbosch* en *Brabant*, omdat die Stad met hare Meijerij eertijds tot laatstgemeld Hertogdom behoorde.

Aan het einde der wapenkaart zijn wijders de verschillende zegels gegeven, waarmede de Stad 's *Hertogenbosch* van de vroegste tijden tot heden hare openbare en andere akten zegelde.

Dat zegel heeft van de stichting der Stad, welke van 1184 dagteekent, tot heden verschillende veranderingen ondergaan.

Het is daarom, dat de van elkander verschillende wapens bij dit werk naar tijdorde in de teekening zijn opgenomen.

Van het eerste wapenzegel is het oorspronkelijk gegraveerde niet voorhanden; het wordt echter, in geel was afgedrukt, gevonden aan een in het archief aanwezige charter, van 7 April 127³/₆, waarop één groot en twee kleine boompjes voorkomen; de laatste aan weerszijde van den stam des grooten booms, met het omschrift: *Sigillum Burgensium Ducis in Buscho*.

Het tweede, eenigzins verschillende in de teekening van den grooten en de twee kleine boompjes, heeft mede tot randschrift: *Sigillum Burgensium Ducis in Buscho*; het verschilt echter van het eerste, voornamelijk omdat op de keerszijde is geplaatst tot contra-zegel het Wapen van *Brabant*, waarvan de stempel nog in het archief bewaard wordt. Dit tweede wapenzegel wordt gevonden in groen was afgedrukt, hangende aan een' op perkament geschreven brief, van 23 April 1311, mede in het archief voorhanden.

Dat zegel werd, niettegenstaande de veranderingen en bijvoegingen, welke de stad bij privilegie van Vrouwe Johanna, Hertogin van Brabant, van Limburg enz., en van Keizer Maximiliaan in haar wapen maakte, voor uithangend zegel, in groen was afgedrukt, steeds gebruikt zoo als het nog voorkomt, hangende aan afgeloste schuldbrieven ten laste der Stad uit de 18^e eeuw, mede in het archief voorhanden.

Hertog Wenceslaus en Hertogin Johanna van Brabant vergunden, volgens Oudenhoven, in 1355, en volgens Cuperinus en van Heurn, in 1356, aan de Stad 's *Hertogenbosch*, om in haar wapen den leeuw van Brabant en den leeuw van Limburg, tegenover elkander, geëcarteleerd te voeren.

Keizer Maximiliaan vergunde der Stad 's *Hertogenbosch*, boven haar wapen den keizerlijken adelaar te voeren. (1)

Noch het Privilegie van Hertog Wenceslaus en Hertogin Johanna, noch dat van Keizer Maximiliaan wordt onder de archieven gevonden.

De regering van 's *Hertogenbosch* schijnt echter van de laatste vergunning geen onmiddellijk gebruik te hebben gemaakt.

Gelijk gezegd is, bleef zij steeds zegelen met het reeds beschreven zegel, doch liet daarbij, vermoedelijk kort na de vergunning door Hertog Wenceslaus en Hertogin Johanna verleend, een nieuw groot en een klein zegel ad Legata vervaardigen, die gebruikt werden om op besloten brieven en placaten te worden

recht tusschen de oud-Katholiek gezinde en de Hervormde partij, waarbij de laatste moest onderdoen, ten gevolge waarvan de Unie van *Utrecht* werd verlaten; de stad verzoende zich met den Koning van Spanje en den 20 December 1579 werd de *Keulsche* vrede afgekondigd. De *terugbrenging* tot de Unie, in 1629, werd daarom de *reducatie* der stad genoemd.

(1) OUDENHOVEN. Beschrijving van 's *Hertogenbosch*, uitgegeven te 's *Hertogenbosch* bij Jan Scheffer en Jacomina van Oudenhoven, weduwe Isaäk van Doekum 1670, bladz. 29.

CUPERINUS Verzameling van kronijken betrekkelijk de stad en mejerij van 's *Hertogenbosch*, uitgegeven door het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in *Noordbrabant*, 1^e Stuk, bij P. Stokvis te 's *Hertogenbosch*, bladz. 45 en 46.

VAN HEURN. Historie der stad en de mejerij van 's *Hertogenbosch*, uitgave van J. van Schoonhoven en Comp. te *Utrecht* 1776, 1^e deel, bladz. 201.

afgedrukt; zij hadden tot emblema een bosch en op den voorgrond een geharnast ridder met getogen zwaard, die met den regter arm op zijn helm rust en met den linker arm het aan een boom hangend schild van *Brabant* en *Limburg* houdt; zij zijn gecarteleerd gelijk van Heurn ze beschreven heeft, en hebben het omschrift: *Sigillum opidi de Buscho Ducis ad Legata*.

Dat zegel wordt gevonden aan vele beschrijvingsbrieven uit het begin der 16^{en} eeuw, welke in het archief bewaard zijn, waarvan de stempel, welke in 1664 werd hersteld, in zilver voorhanden is; deze was echter in 1686 zoo versleten, dat de linker arm van den ridder niet meer zichtbaar was. De regering liet daarom in dat jaar een' nieuwen stempel snijden, gekopieerd op den laatsten en dus nog met weglating van den Adelaar, welke der Stad door Keizer Maximiliaan vergund zou zijn te voeren.

Bij de vernieuwing van den voorgevel van het Stadhuis, in 1670, had echter de regering van dien Adelaar gebruik gemaakt in het wapen, dat nog in het frontispice van het Stadhuis prijkt; zij had daarboven doen stellen eene Hertogskroon en tot supports daaraan twee wilde mannen toegevoegd.

In 1673, deed zij een dergelijk wapen in zilver snijden tot het bezegelen van brieven en dépêches, hetwelk nog in het archief bewaard wordt en tot onderschrift heeft: *S. Buscoducense*.

Dit gaf aanleiding, dat de Advokaat-Fiscaal en de Procureur-Generaal van *Brabant* zich bij rekwesten aan den raad van *Brabant* wendden, waarbij zij, op grond van Art. 3 van het edict van den 14 December 1616, verzochten, » welken zij gehouden zou zijn de bewijzen een termijn zou worden gesteld, binnen » had in haar wapen te voeren » een' halven arend met twee hoofden (aigle es-plojée, autrement à deux testes cercleées) gedekt door eene Ducale kroon (à bas fleuris, dat is groote doch lage egale bloemen) met twee wilde mannen tot supports of tenants. » Of bij faute of gebreken van dien, dat het wapen in zijnen » vorigen staat zou moeten hersteld worden, des noods op gezag van den raad » van *Brabant* en met toepassing der boeten als bij dat edikt en andere » breeder was omschreven. » (1)

De raad van *Brabant* vroeg de regering van 's *Hertogenbosch* aangaande deze zaak om inlichtingen, welke zij bij brief van den 27 Januarij 1676 gaf, en waaruit blijkt, dat de Stad niet bij magte was de titels over te leggen, welke gevorderd werden, om het regt tot het voeren van den Adelaar, de Hertogskroon en de wilde mannen tot tenants, te bewijzen; bij dien brief werd het volgende aangevoerd, om deze zaak buiten verder vervolg te doen stellen: » Dat » wel waar is, dat eenige Hertogen van *Brabant*, naar het exempel van andere » Prinsen, om redenen in den requeste vermeld, aen personen van meriten mogen » gegunt hebben en gegeven titulen van Edeldom ende eer, mitsgaders van wapenen, croonen, supports, tenants en diergelycke, maer UEd. Mo. gelieve daer » tegens te considereren, dat in regarde van de wapenen etc., tzedert het afswieren » (zweren) van den Coninck van Hispanien, niet alleen veele Steden, Heerlyckheden, » Dorpen, Edele, maer oock particulieren Ingesetenen, in deze vrye Nederlanden, » frequenterende, promiscue ende sonder onderscheit, bij conniventie van Haer » Ho. Mo. ende de Staten van de particuliere Provincien, hebben aangenomen » en gebruyckt, alle soodamige wapenen, croonen, supports, ende diergelycke, » als in de selve requeste staan vermeld, ende als deseve jegenswoordigh noch » syn gebruyckende, sonder dat haer Ho. Mo. de Heeren Staten Generael ofte » de Heeren Staten van de particulier provincien, dies aengaende daer tegens oyt met » eenige edicten, ordonnantien of placcaten hebben gedacht, ofte getoont, te versien, ofte daer over eenige Herault ofte Roy des Armes gestelt. » Het aan den raad van *Brabant* overlatende te beoordeelen, » of nu soodaenige tolerantie en » langdurigh gebruyck, streckt tot soodamige verkleiningh, nadeel en ondiens

(1) Resolutiën van de leden, register A, 56, folio 59.

» van desen Lande, als de Advocaet Fiscael ende Procureur Generaal in hunne re-
 » questen abusive schijnen voor te geven, ende dat het selve daeromme als nu by
 » generale placcaaten behoort te worden geremedieert,» verder verklaarde zij » in alle
 » sinceriteyt ende oprechtheyt, dat de Stadt van 's Hertogenbosch met het voor-
 » geallegeert bekent en algemeen gebruyck, zich noit en heeft beholpen, omme
 » dies aengaende in haer wapen eenige veranderinge te doen» en verzocht zij
 » derhalve » seer gedienslich, dat Haar Ed. Mo. den Advocaet Fiscaal ende den
 » Procureur Generael geliefde te ordonneren, dat sij de voorsz. requesten zullen
 » hebben in te trekken ende die procedure te casseren ofte wel daarmede sup-
 » percederen ter tyt en wyle by generale placcaaten daarinne souden mogen
 » worden versien.»⁽¹⁾

Door den Raad van *Brabant* werd aan deze zaak geen verder gevolg gegeven ;
 althans in de archieven wordt daarvan niets meer aangetroffen.

Tijdens de Regering van den Koning van Holland, zegelde de stad 's *Hertogenbosch*
 met het Koninklijke wapen en tijdens de inlijving bij *Frankrijk* met dat des Keizers.
 Op verzoek van den Maire en den Municipalen Raad van 's *Hertogenbosch*,
 behaagde het echter Keizer Napoleon I, bij diploma, verleend in het Palais
 van Trianon, den 13 Maart 1813, de Stad een nieuw wapen te geven, waaruit
 de Adelaar weg viel, doch in welks plaats eene gouden N met gouden Ster op
 een veld van Azuur werd gesteld, zooals het in de teekening voorkomt.

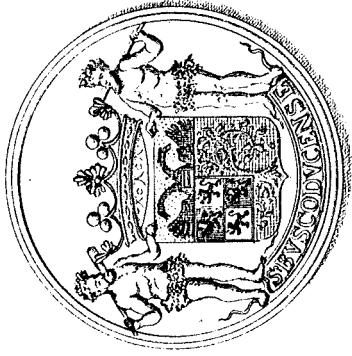
Eindelijk behaagde het Z. M. Koning Willem I der Nederlanden, bij besluit
 van 20 Februarij 1816, der Stad 's *Hertogenbosch* haar oud wapen weder te
 geven en haar daarin voor goed te bevestigen. Het diploma door den Hoogen
 Raad, krachtens gemeld besluit hiervan opgemaakt, is van den 16^{en} Julij 1817.
 Beide diplomaas zijn eigenhandig door de Vorsten geteekend en van hunne
 zegels voorzien.

En hiermede meen ik mijne taak naar mijn beste weten te hebben vol-
 bragt ; ik kan althans in gemoede verklaren, dat door mij, voor zoo ver het
 mij mogelijk was, met naauwgezetheid tot het vervaardigen der lijst van de
 Regerings-Leden en Ministers en tot het verzamelen van hunne wapens of
 zegels is te werk gegaan. Van de leden, bij wie geen wapen op de kaart
 voorkomt, is er geen bekend of ontdekt.

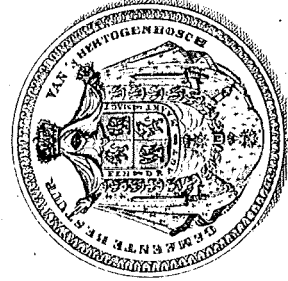
's HERTOGENBOSCH, Dec. 1863.

R. A. van ZUIJLEN,
Archivaris.

(1) Resolutiën van de Leden, Register A 72, folio 66.

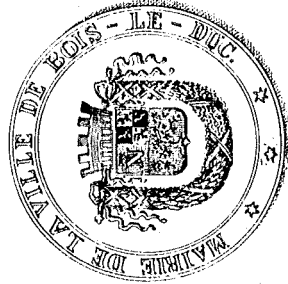
ZEGEL
van 's Hertogenbosch.
ANNO 1673.

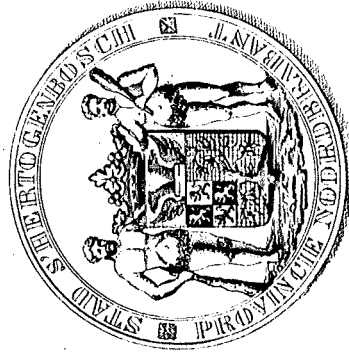
ZEGEL
van 's Hertogenbosch
ANNO 1608.

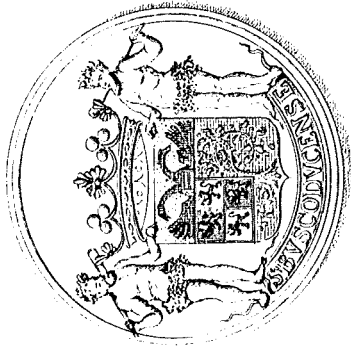
ZEGEL
van 's Hertogenbosch.
ANNO 1610.

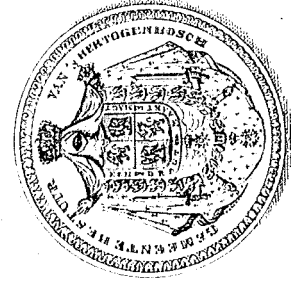
ZEGEL
van 's Hertogenbosch.
ANNO 1613.

ZEGEL
van 's Hertogenbosch
ANNO 1611.

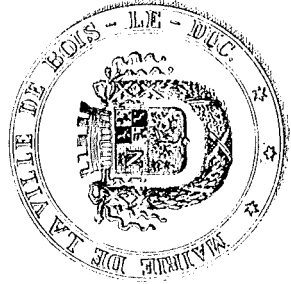
ZEGEL
von S. Herzogenthum.
ANW. 1673.

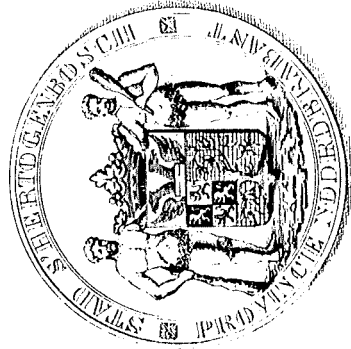
ZEGEL
von S. Herzogenthum.
ANW. 1686.

ZEGEL
von S. Herzogenthum.
ANW. 1690.

ZEGEL
von S. Herzogenthum.
ANW. 1693.

ZEGEL
von S. Herzogenthum.
ANW. 1697.

GROOT ZEGEL
AD LEGATA
der stad 's HERTOGENBOSCH.
ANNO 1686.

KLEIN ZEGEL
AD LEGATA

KLEIN ZEGEL
AD LEGATA

GROOT ZEGEL
AD LEGATA
der stad 's HERTOGENBOSCH.
in de 16 eeuw.

GROOT ZEGEL
AD LEGATA
der stad 's HERTOGENBOSCH.
ANNO 1686.

KLEIN ZEGEL
AD LEGATA

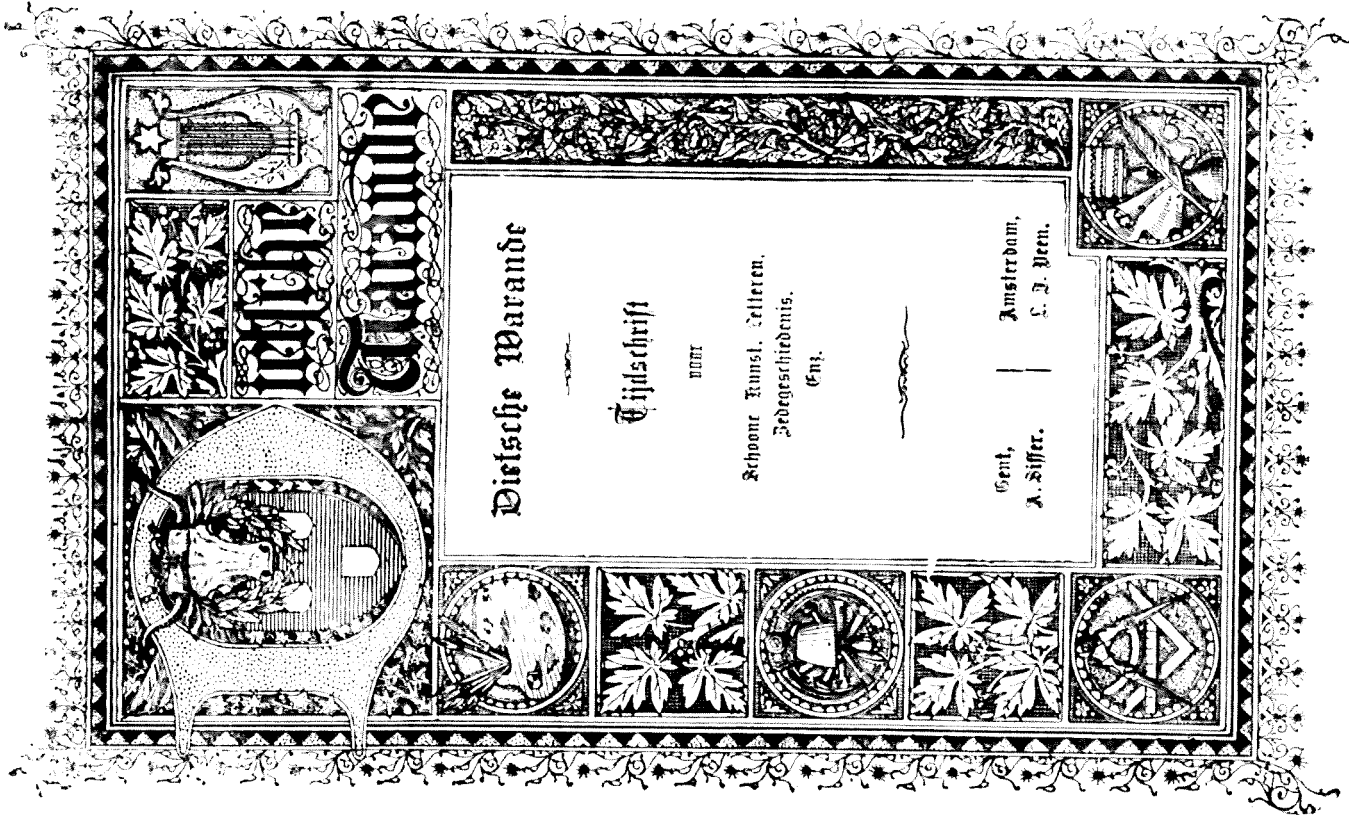

GROOT ZEGEL
AD LEGATA
der stad 's HERTOGENBOSCH.
uit de 16e Eeuw.

KLEIN ZEGEL
AD LEGATA

Dietsche Warande

Tijdschrift

voor

Schoone Kunst, Letteren,
Sedegeschiedenis,
&c.

Gent,
A. Siffer.

Amsterdam,
L. J. Neen.

N R. — Vijfde jaargang.

1892.

Het wapen van 's Hertogenbosch en zijne geschiedenis,

door CH. C. V. VERREYI.

ANNEER wij aan de hand der geschiedschrijvers de stichting van 's Hertogenbosch stellen op het jaar 1184 of '85, dan dient er op te worden gewezen, dat reeds veel vroeger in de onmiddellijke nabijheid nederzettingen van kooplieden bestonden.

In het jaar 1006 toch schonk bisschop Ansfried van Utrecht aan het door hem gestichte klooster te Hoohorst of Hoogenhorst, bij Amersfoort, de helft van den tol en der wissel te Fughte.

Dit bestaan van een tol- en wisselhuis te Vucht in het begin der elfde eeuw, duidt de overoude sporen van koopmanschap in deze streken aan en bewijst, dat die handel en dat vertier inderdaad van geene geringe betekenis moeten zijn geweest, aangezien dezen een tol opleverden, waarvan de helft reeds een geschenk aan een klooster kon uitmaken, en tegen welke gift de niet geringe schenking der helft van het bosch te Ruimel en des vierden deels van het bosch te Vucht, bij dit diploma, aan gezegd konvent, kon worden gedaan (1).

(1) « In Fughte dimidium census theionarii et monetae et forestae in Rumelo, et quartam partem silvae in Fughthoute. »
BONDAM, *Charterboek van Gelderland*, blz. 88, 105 en 125. Vucht

en grachten te verschansen. Dit nu had plaats in 1184 of '85, het jaar waarmede de schrijvers de historie der stad een aanvang doen nemen.

Het bosch te Vucht (Fughthoute) en het bosch te Ruimel, waarvan bisschop Ansfrieds giftbrief melding maakt, herinneren aan den houthouderij, welke eertijds in de omstreken van 's Hertogenbosch gevonden werd, en waaraan de stad gedeeltelijk haar ontstaan en haren naam te danken heeft.

In deze bosschen, op het grondgebied van Orthen gelegen, kwam hertog Hendrik I van Brabant, die reeds in de laatste regeeringsjaren van zijn vader Godfried III, wiens geestvermogens waren verzwakt, het hertogdom bestuurde, zich dikwerf met de jacht vermaken, en ten einde een *piéd-à-terre* te hebben, deed hij bij Orthen daarin een jachthuis bouwen.

Hieromheen kwamen zich weldra velen metterwoon nederzetten, waarbij zich de kooplieden, om bovenvermelde reden, in 1184 of '85 aansloten. Hertog Hendrik, die in deze nederzetting eene versterking zag tegen zijne noorderlijke naburen, trok daarvan partij, verleende haar stadsrechten, vele privilegiën en vrijheden, en deed de nieuwe poortertij met wallen en grachten versterken. De drie hoofdsteden van Brabant, Leuven, Brussel en Antwerpen, bekostigden den bouw der drie poorten harer jongere zuster, die kort daarna de eer genoot tot vierde hoofdstad van het hertogdom te worden verheven.

Toen de regeering der nieuwe stad zich een zegel moest kiezen, ofwel naar de aanwijzing van den hertog deed vervaardigen, kwamen daarin een drietal boomen voor, als eene zinspeling op haren oorsprong en haren naam. Deze oudste zegelstempel is niet meer voorhanden, doch een afdruk in geel was daarvan wordt gevonden

Na den dood van hertog Jan III van Brabant in 1355, volgde hem zijne oudste dochter Johanna in de regeering op.

Zij was het jaar te voren, weduwe zijnde van graaf Willem IV van Holland, hertrouwd met Wenceslaus, hertog van Luxemburg, met wien zij Brabant bestuurde. Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, die ook eene dochter van hertog Jan in huwelijk had, maakte uit dien hoofde aanspraak op een deel van het hertogdom.

Eene bijeenkomst hierover te Mechelen belegd, liep vruchteloos af, en beide partijen grepen naar de wapenen.

De Vlamingen maakten zich spoedig meester van onderscheidene Brabantsche steden, zoodat Den Bosch nagenoeg de eenige veilige plaats bleef, waarnaar zich de hertog en hertogin begaven, en door de ingezetenen met alle blijken van liefde en gehechtheid werden ontvangen.

Wenceslaus en Johanna deze trouw willende beloonen en de bevolking nog meer aan zich verbinden, verleende gedurende hun verblijf, op 27 Sept. 1356, aan de Bossche poorters vrijdom van den houtschat, zijnde de zesde penning van al het hout, dat op hunne erven werd gekapt.

Een ander voorrecht, van niet minder beteekenis, waaraan in die dagen zeer groote waarde werd gehecht, vooral, daar het aan geen andere Brabantsche stad is verleend, vergunde de hertog en de hertogin mede aan 's Hertogenbosch : het mocht het hertogelijk wapen, zijnde de Brabantsche leeuw, gekwartileerd met de Limburgsche leeuw, in den rechter bovenhoek van het stedelijk blasoen opnemen.

De tweede versiering van haar wapen, dankt de stad aan niemand minder dan keizer Maximiliaan, bij gelegenheid dat hij aldaar, op 27 Juli 1508, als voogd der kinderen van zijn zoon Philips gehuldigd werd.

Rombout Wouters, de borduurder, stikte in 1535 het wapen met den « arnt » in het hoofd op het tafekleed der schepenkamer, en in 1546 op het tafekleed en twaalf stoelenkussens der raadkamer.

Ook op het gescut, dat de stad in 1542 te Utrecht liet gieten, werd het aangebracht (1).

Men vindt het ook zoo afgebeeld op eenige oude kannen, bekens en andere voorwerpen, in het archief der stad bewaard; op den fraaien gedenkpenning, geslagen op het vertrek van het Duitsch krijgsvolk uit 's Hertogenbosch in 1577 (2); op verschillende kaarten en plattegronden der stad uit de tweede helft der zestiende en het begin der zeventiende eeuw, en het stond aan het in 1867 gesloopt oksaal (voltooid van 1611-13) in de St. Janskerk, met een wildeman als schildhouder.

Maakte de stad in de genoemde gevallen — nog met vele anderen te vermeerderen — van Maximiliaans vergunning gebruik, bij het groot en klein zegel « ad legata », vermoedelijk kort na 1508 vervaardigd, deed zij dit niet.

Deze zegels verbeelden een bosch, met een geharnasten ridder op den voorgrond, die een bloot zwaard in de rechterhand houdt, en met de linkerhand het aan een boom hangend wapenschild van Brabant, gekwartileerd met Limburg, ondersteunt. Zij worden gevonden aan vele beschrijvingsbrieven uit het begin der zestiende eeuw, berustende in het stads-archief.

Het groote zegel door veelvuldig gebruik zoo sterk

(1) V. ZUYLEN, *Stads-rekeningen*, blz. 376, 467, 482, 524, 605 en 644.

(2) Afgebeeld bij V. LOON, *Nederl. historiepenningen*, II, blz. 176. Een exemplaar van dezen zeldzamen penning bevindt zich in het Koninkl penningkabinet te 's Gravenhage.

versteten zijnde, dat de linkerarm des ridders niet meer zichtbaar was, liet de regeering in 1686 een nieuw maken, gekopieerd op het oude, en dus weder met weglating van den adelaar.

Ook op de geldstukken, welke de stad deed slaan, ingevolge het privilegie van 18 Juni 1578 en 29 Febr. 1586 van koning Philips II, als hertog van Brabant verleend, ontbreekt de adelaar in het wapen (1).

Bij de voltooiing van het tegenwoordige stadhuis in 1671, liet de regeering het volledig stedelijk wapenschild in den voorgevel aanbrengen, gelijk het den bekende oudheidkundige Mr. W. C. Ackersdijk reeds van het jaar 1514 is voorgekomen (2), en beden nog door de stad wordt gevoerd.

Namelijk : op zwart een gouden boom; rechts een gevierendeeld schild, 1 en 4 op zwart een gouden leeuw met roode tong; 2 en 3 op zilver een roode leeuw; het groote schild met een hoofd van goud, beladen met een opkomenden zwarten tweehoofdigen adelaar met het voor de helft zichtbaar wapen van Oostenrijk op de borst (3).

Het schild gedekt door eene hertogskroon en voor schildhouders, twee wildemannen (natuurlijke kleur), omgord en gekroond met een krans van eikenbladeren, en gewapend met een knots (4).

(1) Zie VERACHTER, *Hist. monétaire de Bois-le-Duc*. Bij v. Loon, a. w., I, blz. 56; en II, blz. 8, komen eenige dier munten voor, abusievelijk gelegenheidspenningen genoemd.

(2) Volgens eene aante-kening van zijne hand op een ex. van v. HEURN, in ons bezit. Hij zegt niet, waar het hem is voorgekomen.

(3) De Duitsche keizers uit het Habsburgsche Huis voerden als regerende aarshertogen van Oostenrijk, deszelfs blasoen — een zilveren dwarsbalk op een rood veld — voor hartschild op het rijkswapen.

(4) De Jeeuwen van het gevierendeeld schild worden niet nauwkeurig afgebeeld, daar de Brabantsche leeuw ook is geklauwd van

De regeering had echter het stadswapen met een halve (opkomenden) dubbelen adelaar, met eene hertogelijke kroon met lage bloemen en met twee wildemannen tot supports of tenants, vermeerderd.

Van die zaken werd in het privilegie van den hertog en de hertogin niet gesproken; het siredt derhalve tegen art. 14 van het plakkaat van 14 Dec. 1616, en strekte tot verkleining van den hertog. Hij verzocht daarom dat aan de regeering van 's Hertogenbosch een termijn zou worden gesteld, binnen welke zij gehouden zoude zijn de bewijzen over te leggen, dat de stad recht had haar wapen dusdanig te voeren; of dat bij faute of gebreke van dien, het wapen in zijnen vorigen staat zou worden hersteld, desnoods op het gezag van den Raad van Brabant en met toepassing der boeten, als bij dat edikt en anderen breeder was omschreven (1).

De Raad van Brabant stelde dit stuk in handen der regeering en verzocht daarop binnen veertien dagen haar antwoord te ontvangen.

Op 16 Jan. 1676 werd over deze zaak door haar beraadslaagd en besloot men eene commissie uit haar midden te benoemen om ze nauwkeurig te onderzoeken en daarover rapport uit te brengen.

Elf dagen later zond de stad haar antwoord, waaruit blijkt, dat zij niet bij machte was de bewijzen over te leggen, welke gevorderd werden om het recht tot het voeren van den adelaar, de hertogskroon en de wildemannen als schildhouders, te bewijzen; daar de privilegiebrieven van hertog Wenceslaus en hertogin Johanna en van keizer Maximiliaan — zoo ze er ooit zijn geweest, daar deze voorrechten zeer goed mondeling kunnen verleend zijn — niet in het archief worden gevonden.

(1) *Resolutieboek van staats-regeering over 1676.*

of te wijzen op de door ons genoemde gebouwen en voorwerpen, als voorbeelden van het oud gebruik van adelaar en wildeman, — en wie weet hoevele voorbeelden in die dagen nog waren aan te wijzen — stelde zij zich tevreden met eenige uitvluchten.

Voor het gebruik der hertogskroon had zich de regering kunnen beroepen op DE ROUCK, *Nederl. Herzult*, — een werk dat in die dagen in ons vaderland voor eene autoriteit gold, — waarin dit sieraad wordt beschreven, zooals het boven stadswapenschild is geplaatst : « Die croone voor hertoghen is van goude ende met edele ghestentent als 't esmail hunder wapenschild, doch niet soo breedt gelijk de croon royal maer een derde minder, boven verciert à bas fleurons, dat is met groote egale blommen van eycken, roose oft andere bladeren als de konincklijke croon, doch mede een derde laegher. »

Door deze vervolging toonde de advokaat-fisikaal weinig berekend voor zijn gewichtig ambt te wezen, daar hij eene aanklacht indiende over eene zaak, waarvan hij niets begreep en welke hij zelfs niet eens goed onderzocht had, want was hem de uitgave van Oudenhoven van 1670 bekend geweest, zeker had hij zich wel gewacht op de uitgave van 1649 te beroepen, en zeer waarschijnlijk was dan de aanklacht achterwege gebleven.

De wildeman vinden wij reeds in 1497 als schildhouder van het Bossche wapen vermeld.

In dit jaar werd te Gent op 20 en 21 Mei, door het oude schuttersgild van St. Joris aldaar, een luisterrijk schietspel gegeven, waaraan meer dan dertig schuttersgilden uit de voornaamste steden van Brabant, Vlaanderen, Artois en Henegouwen deelnamen.

Hertog Philips kwam in hoogst eigen persoon, als

schutterskonink van het St. Jorisgild te Brugge, aan het hoofd zijner gildebroeders naar de genoemde stad en luisterde het feest met zijne tegenwoordigheid op.

Ook het Oude Voetbooggilde van 's Hertogenbosch, onder het patroonschap van St. Joris, nam deel aan dezen wedstrijd.

Onder het geschal harer stadstrompetters en pijpers, trokken de gildebroeders in hunne rood en geellaken schutstabbaarden, in zeven met paarschlaken behangen en met tal van wapenschilden versierde wagens, benevens tweeën-vijftig schutters te paard, binnen Gent.

Zij voerden mede een groote praalwagen, waarop de Bossche stedemaagd, gekleed in wit zijden damast, op een verheven gulden troon, onder een purper fluweelen paviljoen, te midden van een zilveren bosch, was gezeten; aan weerszijden van den troon stond een leeuw met den standaard van St. Joris, en voor de jonkvrouw een wildeman, gewapend met een knots, het wapen der stad vasthoudende; op iederen hoek van den wagen was een leeuw gezeten. Eene aardige beschrijving van dezen intocht geeft het volgende rederijkersrijm :

Tshertogen Bossche.

Bossche met vier waghens, vol kisten,
Inquam, die twee overdeet int sien,
Met peersch laken die nae prijs, ooc ghisten,
Daer seven waghens na volchden bovendien,
Ende in elcken waghén saten drye dicke die lién,
Die waghens rontomme met peersch laken behanghen,
Sij saten op bancken, so men in Hollant sien gheschien,
Haer wapen hinct, rontomme na rechte gangen;
Een waghén quammer noch, om prijs t'ontfanghen,
Daer vier leuwen op elcke houc een saten,
Ende een maecht, elck mocht naet sien verlanghen,
In witte sijde damaste schoon boven maten,
Een Wiltman met eender crudse willet raeken,
Van den Bossche die wapenen voor hem hieft,

elders weggenomen, of zooals met de wapenschilden uit de St. Janskerk aldaar geschiedde, op een hoop geworpen en onder Fransche dansen en vrijheidsliederen verbrand.

Het in arduinsteen gebeiteld stedewapen aan den voorgevel des stadhuis kon echter niet worden verwijderd, zonder het uiterlijk aanzien des gebouws te schenden, waarom de municipaliteit er eene betimmering voor deed plaats, rood geschilderd, met de spreuk der Republiek, Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap, in gulden letteren.

Deze betimmering werd in 1798 vervangen door eene koperen plaat, beschilderd met het beeld der Vrijheid, door Fr. Knip, die daarvoor een en twintig gulden ontving.

Toen wij in 1806 van keizer Napoleon een monarciaal bestuur, in den persoon van zijn broeder Lodewijk, verkregen, moest de plaat met de Vrijheidsmaagd verdwijnen en men liet het wapen onbedekt als een versterksel, zonder beduidenis, van het stadhuis staan.

Reeds bij dekreet van keizer Napoleon van 26 Jan. 1805 waren in Frankrijk, waartoe sedert 1810 ook ons vaderland behoorde, alle wapens van steden, dorpen en gewesten voor afgeschaft verklaard.

Het zegel van alle besturen en openbare machten moest den keizerlijken adelaar tot beeld voeren en den naam der autoriteit tot onderschrift.

Op het verzoek van den maire en den municipalen raad der stad, behaagde het keizer Napoleon hierop voor 's Hertogenbosch eene uitzondering te maken en haar bij besluit van 13 Maart 1813 een nieuw wapen te geven, of beter gezegd, het oude te wijzigen, waardoor de adelaar, de hertogskroon en de wildemannen kwamen te vervallen.

HET BOSSCHE STADSWAPEN ALS SUPERLIBRIS

De Nederlandse steden maakten vroeger van haar wapen een even veelvuldig als waardig gebruik. Zij plaatsten het in de gevel van haar stad- of rechthuis en zegelden er mede en hare waardevolle bezittingen werden er door gekenmerkt. Zodoende zijn sommige registers van haar archief of boeken van hare bibliotheek nog heden van het stadswapen als superlibris voorzien en vormen zodoende een vrijwel onbekende, maar daarom niet minder aantrekkelijke bezienswaardigheid.

Men had voor het aangeven van de eigendom met het stempelen van de naam, zoals daarvoor algemeen gebruikelijk was, kunnen volstaan, maar hield er van om gewaardeerde en kostbare exemplaren met het wapen luister bij te zetten.

Dit gebruik schijnt te 's-Hertogenbosch niet vóór de 17de eeuw bekend te zijn, want de oudste blijken er van zijn thans een paar tot het archief te rekenen registers. Zo valt dus de aandacht op een handschrift met stukken over het recht van ingebod der stad in de landen van Ravenstein en Herpen, dat in 1603 met het wapen op voor- en achterplat gebonden werd¹⁾. Fig. 1.

In tijddorde volgt hierop uit de bibliotheek der schepenen de band van de Atlas sive cosmographiae meditationes de fabricamundi et fabricata figura van Mercator, waarvan de 5de, in 1625 verschenen druk niet alleen met PRO DOMINIS SCABINIS BUSCODUCENSIS (sic) 1628 getekend, maar bovendien van het stadswapen voorzien is²⁾. Fig. 2. Het is ditmaal in een

1) Ingebondt in den Landen van Ravestein, Erpe.... Stadsarchief A 590. Zie ook de band van A 205, van 1604, waaraan de afbeelding ontleend is. De afbeelding is op schaal en laat wegens de vlakheid van de stempel te wenschen over. De stempel is vermaakt en heeft oorspronkelijk alleen de boom en de leeuwen bevat. Ik acht hem gelijktijdig met die, welke in 1536 en 1538 door de Bossche drukker Geraert van den Hatart als vignet voor zijne uitgaven gebruikt werden, een toepassing van het stadswapen, die niet als teken van eigendom, maar vermoedelijk als dat van octrool bedoeld is. Zie de beide drukken, nam. Claudianus. De raptu. Proespinae, van 1536, en Macropedius, Andrisca, van 1538. De vignetten zijn afgebeeld in W. Nijhoff, L'Art typographique dans les Pays-Bas dl. I. Schaal 66/100.

2) Gerardi Mercatoris Atlas etc. sumpt. et typis aeneis Henrici Hondii. 5de druk Amsterdam 1625. Gr. folio perk. band met gouddruk. Schepenbibliotheek. Schaal 38/100. Licht en donker zijn terwille van het effect verwisseld. De belangstelling der Brabantse steden voor atlassen is opmerkelijk. Te Breda berust de atlas van Wagenaar in de magtstraatbibliotheek, zodat men het baanbrekend werk van Mercator zich niet zal aanschaffen hebben, omdat hij in Den Bosch op school gelegen heeft.

BL IV (1955)

7-11

De derde navolging van het superlibris met de ovale lauwerkrans komt van 1675 tot 1728 voor. Fig. 5. Men kent hier van de gebruiker en vermoedelijke eigenaar, de stadsdrukker Steven du Mont, te oordelen naar een ordonnantie op de dienstboden, van 1675, en diens opvolger Johan du Mont naar een dergelijk drukwerk, namelijk voor de schippers van Deuteren, van 1728. Een bijzonder werkstuk van de laatste is de uitgave der Oratio de linguae Ebraehaeae usu, de rede, die Johannes Leyendeckerus, professor der Illustre School, de Bossche Academie, in 1731 bij de aanvang van de cursus uitgesproken had. Het exemplaar, dat deze aan de magistraat opdroeg, werd voor zijn rekening fraai gebonden en van deze stempel als teken van stads-eigendom voorzien 8).

Reeds vermeldde ik het stempelen van stads superlibris op de prijsbanden der Bossche School. Dit was een algemeen en voor de Nederlanden eigenaardig gebruik, dat in het Zuiden in het begin der 17de eeuw ontstaan was en een halve eeuw later de Hollandse steden en in het algemeen die van de Republiek, waaronder Den Bosch voortaan gerekend werd, bereikt had. Twee eeuwen later, toen het superlibris verouderde, is ook de prijsband uitgestorven.

Aan dit gebruik ligt een andere redenering ten grondslag. Een stad of een school, want beide mogelijkheden komen in de Nederlanden voor, gaven iets, dat zij blijkens haar superlibris op prijs stelden en ook op prijs gesteld wensten te zien, ten geschenke. Zo doende waren de prijsbanden der Delftse School aanvankelijk van haar eigen teken, de letter Ypsilon voorzien en werd daaraan het stadswapen later toegevoegd. Dus waag ik de onderstelling, dat de reden van de bijzondere vorm van de derde stempel met het Bossche wapen, want daarin is de ovale lauwerkrans door een ruitvormige vervangen, in een dergelijke samenvoeging van tekens te zoeken is. Immers komt dit ruitvormig motief op schoolprijzen alleen te 's-Hertogenbosch en te Amsterdam voor en was hier ter stede uitsluitend ten dienste dier prijzen. Het met een ruitvormig net van lijnen versterken van boekbanden schijnt wel bijzonder aan handschriften en leerboeken en devote of litteraire inhoud eigen geweest te zijn.

In deze stempel is dus de reeds bekende lauwerkrans zo

8) Schepenbibliotheek. Bruin leder 80 met gouddruk. Schaaf 45/100.

9) Joh. Leyendeckeri Oratio de linguae Ebraehaeae usu, debita Silvae-ducis VII Kal. Nov. Greg. a vulg. MDCCXIII. Silvae ducis apud Johannem du Mont, Civ. et Ill. Scholae typographum A MDCCXIV. Bruin leder 40 met gouddruk. Bibliotheek der schepenen.

B L IV (1955)

(9-23)

HET BOSSCHE STADSWAPEN ALS SUPERLIBRIS

(Vervolg van pag. 11)

De oudste toepassing van het ruitvormig superlibris is mij van in of na 1688 bekend 11). Het best bewaarde exemplaar, in dit zover, dat in de prijs ook de meestal verdwenen prijslijst, in dit geval ten name van Frans de Wilde, van 1737, aanwezig is, be- 11) Het boek is althans in 1683 gedrukt. Het zijn de Res Romanorum van Annaeus Florus, Amstelodami ex officina Stephani Swart 1683. Bruin leder met gouddruk. Het werk bevindt zich volgens vriendelijke mededeling van Dom R. Alard O.S.B. in de bibliotheek Alard.

vindt zich in de antiquarische boekhandel 12). De afbeelding is echter ontleend aan de band van Petrus Josephus Cantelius, De Romana republica sive de re militari et civili Romanorum, van 1726 13). Fig. 6. Voor zover mij bekend werd de stempel op deze wijze in 1742 het laatst toegepast.

Van dit type van het ruitvormig superlibris vindt men nog twee andere stempels, die vermoedelijk in het bezit van andere binders en drukkers geweest zijn. Stempel no. 2 komt bij mijn weten op banden van tussen 1720 en 1762 gedrukte klassieke werken voor 14), van welke dat van 1720 en 1788 aan Guilielmus Leemans geschonken werd. Fig. 7. Met stempel no. 3 van dit type zijn, bij mijn weten, geen andere prijzen, dan tussen 1726 en 1751 gedrukt, voorzien. Uiteraard moet hierbij slechts het jaar van binden in aanmerking komen, maar hieromtrent kan ik, omdat de prijslijsten doorgaans verwijderd zijn, slechts op de uitgave van Suetonius wijzen, die, in 1751 bij Luchtman te Leiden uitgegeven, in 1755 aan de bekende patriot Joannes Dircaeus van der Capellen, die hier op school gelegen heeft, Fig. 8, werd uitgereikt 15).

Het vierde type van het Bossche superlibris schijnt mij toe voor stedelijk administratief gebruik en slechts bijkomstig en sinds het voorgaande ouderwets geoordeeld werd, voor de prijzen gebruikt te zijn.

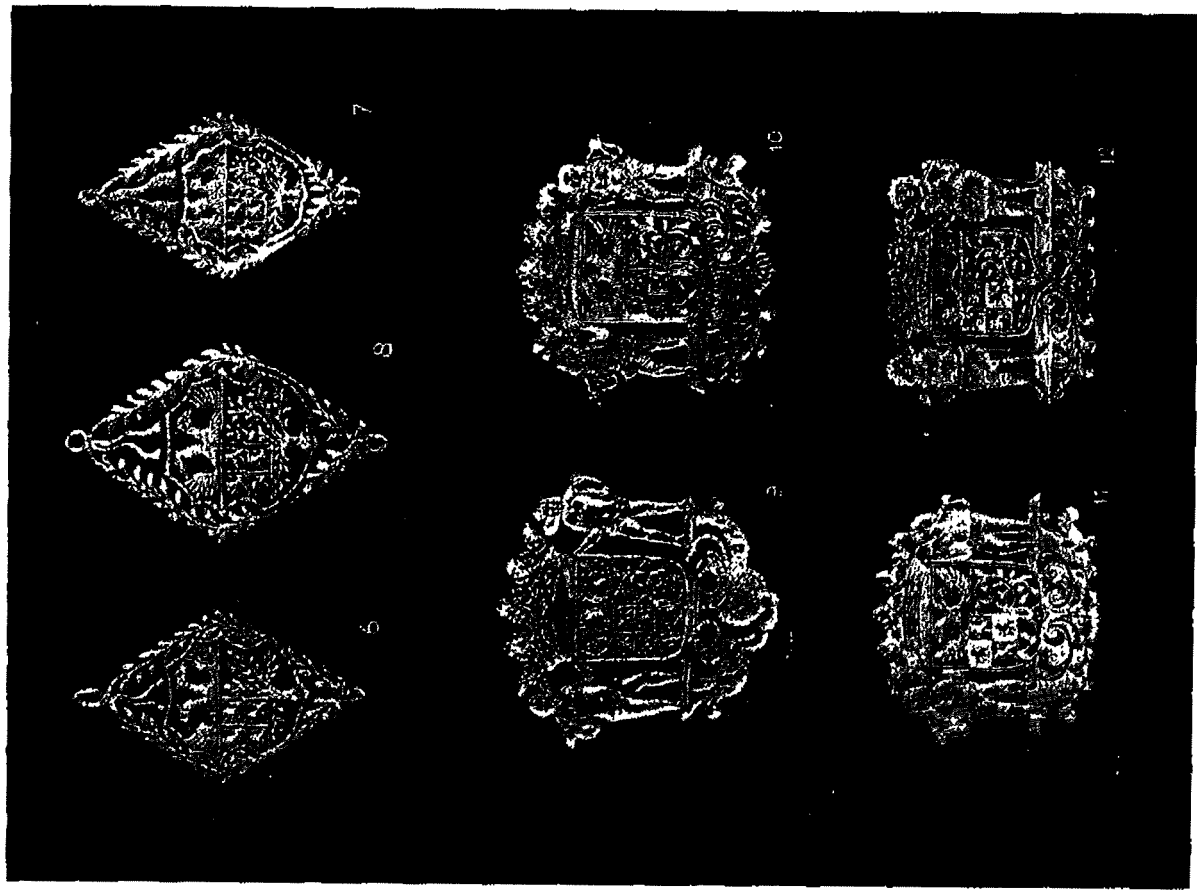
Het nieuwe superlibris, dat niet alleen het child, maar ook de kroon en de wildemannen, m.a.w. ook de bijstukken bevatte, waarop het stedelijk bestuur zo gesteld was, dat het in 1670 een proces er voor geriskeerd heeft, is als type elders sedert het midden der 17de eeuw bekend en twee honderd jaar lang, ja zelfs tot heden het gebruikelijke gebleven. Van het Bossche bestaan er niet minder dan vijf, die zich als varianten hoofdzakelijk door de vorm der console of zelfs van een onderdeel er

12) De prijs bestaat uit een verzameling schrijfvoorbeelden van de schrijfmeester Van de Werk der School. De band is, gelijk gebruikelijk van perkament met gouddruk.

13) P. J. Cantelli, De Romana repub. etc. Lugd. Bat. apud Sam. Luchtman 1726. 8o. Bruin leder met gouddruk en groene linten. Bibliotheek van mr. J. P. W. A. Smit. Schaal 55/100.

14) Julius Obsequens, De prodigijs, Lugd. Bat. apud S. Luchtman. 1720. 8o. Bruin leder met gouddruk. Groene linten. Prijslijst voor Guilielmus Leemans dd. 1788. De uitgave van dit boek door Franciscus Oudendorpius, schijnt niet voorspoedig geweest te zijn. Bibliotheek van mr. J.P.W.A. Smit. Schaal 53/100.

15) Suetonius Tranquillus, Lugd. Bat. apud S. Luchtman. 1751. 8o. Bruin leder met gouddruk en groene linten. Bibliotheek Mr. J.P.W.A. Smit. Schaal 60/100.

WILDEMANNEN IN DEN BOSCH

DOOR

C. J. A. C. PEETERS

Boven de vensters in de koorlantaarn, de straalkapellen, de zijbeuken van het koor en twee traveeën van de noordelijke zijbeuk van het schip der kathedrale basiliek van Sint Jan Evangelist te 's-Hertogenbosch bevinden zich aan de buitenzijde frontalen of wimbergen¹, die met figuratief beeldhouwwerk versierd zijn. De wimbergen van de noordelijke zijbeuk van het koor zijn al in de 15de eeuw verminkt geraakt door de bouw van de belendende Lieve Vrouwe Broederschapskapel. De overblijfselen van twee van deze wimbergen bevinden zich nog achter de gewelven en onder de bekapping van de kapel.

Het verschijnsel van figuratief versierde wimbergen is nogal uitzonderlijk: het komt elders in de Nederlanden slechts voor aan het koor en dwarspand van de St. Sulpitiuskerk te Diest, welke ten nauwste aan het koor van de St. Jan verwant is, en in de kloostergang van de Dom van Utrecht. Verder treft men het hoogstens in veel kleinere afmetingen en binnenwerks aan. Op het bekende schilderij van Jan van Eyck uit het Deutsches Museum in Berlijn, voorstellende de H. Maagd in een kerkgebouw, staat op de achtergrond een oksaal met wimbergen waarvan de reliëfs in compositie nauw overeenkomen met die in Den Bosch (er is een kopie in het Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen).

De oorsprong van deze versieringswijze is niet bekend, wellicht is zij overgenomen van de portaalsculptuur der klassieke Franse kathedralen en hun navolgingen, waarin het zeer gebruikelijk was de wimbergen boven de ingangen van een figuratieve verstering te voorzien; wimbergen boven vensters waren, met hun spichtig kader rond de vensterkop, eigenlijk weinig geschikt

¹ Hier wordt de voorkeur gegeven aan de term „wimberg” als goed Nederlands woord dat in de middeleeuwse bouwtekeningen regelmatig voorkomt, zij het dan ook gespeld als „wyndberg”, „windberg” of „wynberg” (-berch, -bergh). Vgl. E. J. Hasinghuis, *Bouwkundige Termen*, Utrecht 1953, i.v. windberg en frontaal. In Franstalige bouwtekeningen komt de benaming „wimbergue” of „wimberge” voor: V. Gay, *Glossaire Archéologique*, Parijs 1928, i.v. wimberge.

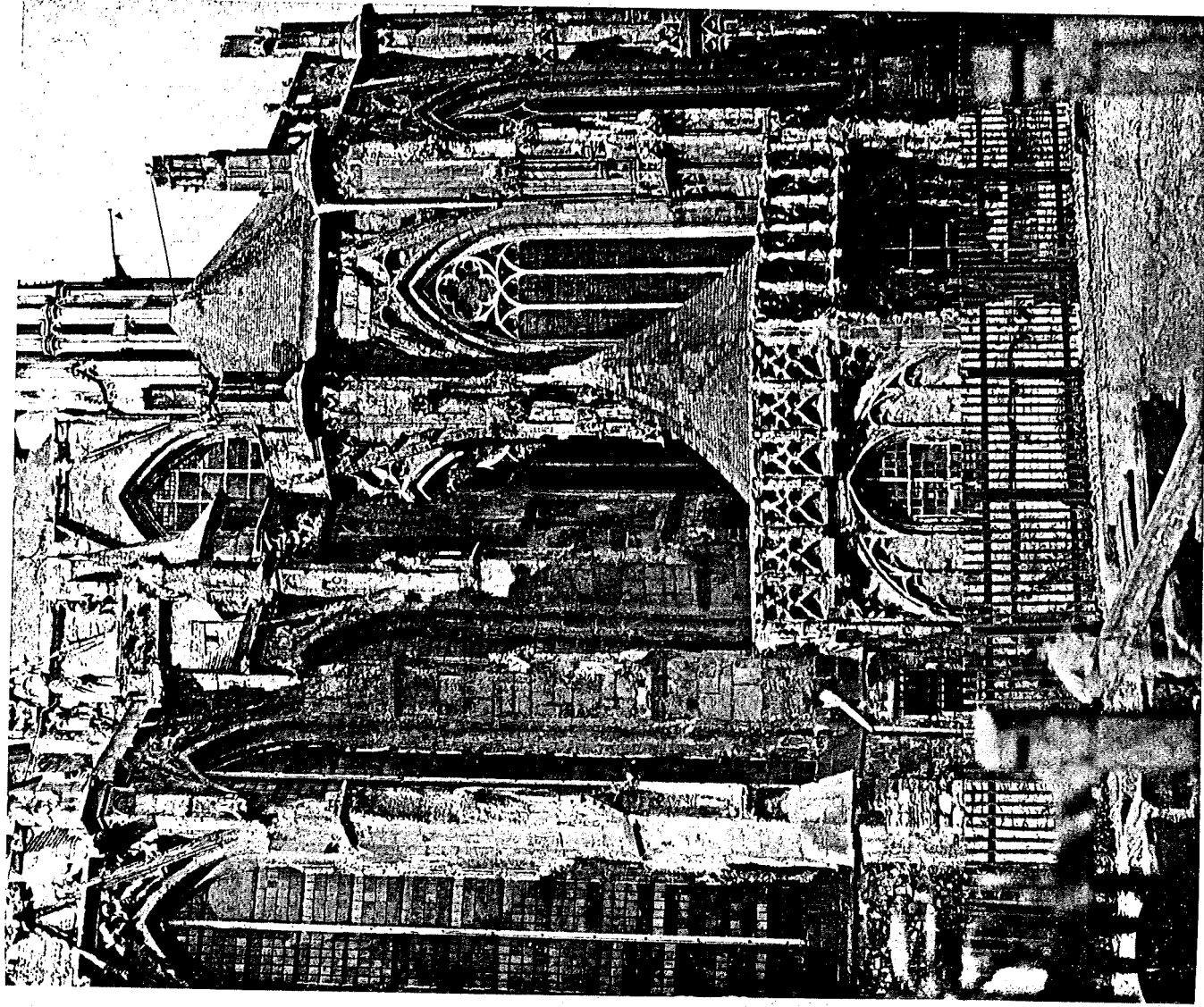
voor figuratie en werden gewoonlijk met traceringen bezet.

Het beeldhouwwerk van de Bossche wimbergen is in zijn huidige vorm het resultaat van de restauraties die tussen 1910 en 1934 aan het koor zijn uitgevoerd. Toen werden van de reliëfs, die in weinig weervaste, zachte kalksteen waren uitgevoerd en in zeer slechte staat verkeerden, gipsafgietsels gemaakt waarnaar de beeldhouwer Jac. Goossens kopieën vervaardigde. De manier van herstellen is niet voor alle reliëfs dezelfde geweest: in de nieuwe sculptuur aan het koor werden oude fragmenten verwerkt, die nog in goede staat verkeerden. Tegen deze werkwijze zijn door de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg indertijd grote bezwaren gemaakt². De wimbergen van de zuidelijke zijbeuk van het koor werden dientengevolge, van 1919 tot 1920, niet meer gedeeltelijk maar geheel vernieuwd en ook de reliëfs van de straalkapellen werden, van 1928 tot 1934, door nieuwe, naar de oude gekopieerde en aangevulde werkstukken vervangen. Enkele overblijfselen van de oude wimbergen bevinden zich nog in de bouwoods, terwijl de oorspronkelijke reliëfs, toen zij nog op hun plaats waren, gefotografeerd zijn³. Het nieuwe beeldhouwwerk verraaft een ander stijfgevoel dan het authentieke en is, met zijn gladde, bolle volumes en geringe uitdrukingskracht, uit artistiek oogpunt niet buitensporig boeiend, doch in iconografisch opzicht verdient het nog alle aandacht en is het een vrij betrouwbaar en belangwekkend materiaal, omdat de voorstellingen van het oorspronkelijk beeldhouwwerk vrij nauwkeurig overgenomen zijn, ook al heeft de beeldhouwer Goossens zich, op eigen gezag en naar soms ongegronde raad van anderen, en-

² *Mededeelingen van de Rijks-adviseurs voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, 's-Gravenhage 1876-78, I, blz. 32-33; *Jaarverslag der Rijkscommissie voor de Monumentenzorg*, 1918, blz. 70, en 1919, blz. 72 e.v.

³ Afdrukken in het Archief van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, het Kerk-Archief en de bouwloods.

WILDEMANNEN IN DEN BOSCH

Afb. 1. De Sint Janskerk te 's-Hertogenbosch omstreeks 1900. Gezicht uit het oosten op de straalkapellen en op de kapel en gerfkamer van de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap.

Afb. 2 en 3. 's-Hertogenbosch, Sint Janskerk. Wimberg aan de noordoostelijke straalkapel. Het oorspronkelijke reliëf en de kopie uit 1933.

kele v
van sy
Het
gen is
doorge
de sta
berglj;
guren
voeten
vorm
vormig
bevind
stilistis
eeuw;
van de
hande

De
te late
erwten.
schip,
der str
als een
verlovi
van M
Christu
van de
gendar
liefs v
hoogke
burgers
hozen,
heupen
kledij z
diep ir
voor bi
hebben
de slip
krans.
zwaard
dat in.
stierd is

4 De
mans, I
genbosc
6 Vgl
Leipzig
het alta
te Dijon
sogne, I
Karel de
pen in
derfiguu
Antwerp
Flandern

kele vrijheden veroorloofd in het aanbrengen van symbolische attributen ⁴.

Het compositieschema van de wimbergvullingen is hoogst eenvoudig gehouden en bestaat doorgaans uit twee figuren, die in convergerende stand tussen de vensterkoppen en de wimberglijsten ingeklemd zijn. Bijgevolg zijn de figuren bovenaan breed en plastisch en naar hun voetenende, dat op een kleine kraagsteen in de vorm van een figuurtje of bladwerk rust, wigvormig versmald. De oudste van deze reliëfs bevinden zich aan de straalkapellen en behoren, stilistisch gezien, tot het einde van de 14de eeuw; die van het koor dagtekenen uit het begin van de 15de eeuw. Verschillende beeldhouwershanden zijn in de reeks herkenbaar.

De enige voorstellingen, die zich zonder moeite laten verklaren zijn, behalve de befaamde erwtenman tegen de noordelijke zijbeuk van het schip, de wimbergvullingen aan twaalf facetten der straalkapellen, waarin, van zuid naar noord, als een gesloten cyclus, Maria in de tempel, haar verloving, de boodschap des engels, het bezoek van Maria aan Elisabeth en de kindsheid van Christus uitgebeeld zijn. In de drie wimbergen van de zuidelijke koorzijbeuk is vechterende legendarische fauna voorgesteld. In de overige reliëfs van de straalkapellen en in die van het hoogkoor keren regelmatig de gestalten weer van burgers en krijgslieden, gekleed in eng sluitende hosen, nauwe lijfrok met gordel en laag om de heupen hangende, rijk versierde bandelier, een kledij zoals die sedert het einde van de 14de tot diep in de 15de eeuw voor ridders, maar ook voor burgers gebruikelijk was ⁵. Als hoofddekseel hebben zij een bonnet of kaproen met afhangende slip, maar ook herhaaldelijk een bloemenkrans. Zij zijn gewapend met een dagge, een zwaard of een knots en een rondas of een schild, dat in enkele gevallen met een monsterkop versierd is. Elegant geklede muzikanten komen

⁴ De weinige afwijkingen zijn opgemerkt in: J. Mosmans, *De St. Janskerk te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch 1931, blz. 277-299.

⁵ Vgl. W. Boheim, *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig 1890, blz. 138, fig. 150. Dezelfde kledij op het altaarretabel van Jacob de Baerze in het museum te Dijon: M. Beaulieu et J. Baylé, *Le costume en Bourgogne*, Parijs 1956, pl. II. Vgl. voorts de beelden van Karel de Grote en Alexander van het raadhuis te Kampen in de Cellebroederspoort aldaar; een albasten riddersfiguur in het museum Mayer van den Bergh te Antwerpen: M. Konrad, *Meisterwerke der Skulptur in Flandern und Brabant*, Berlijn 1928, Taf. 66.

eveneens voor. Op de vraag wat al deze figuren voorstellen en of er tussen de verschillende voorstellingen een nauwe samenhang bestaat, is nog geen bevredigend antwoord gevonden. Noch de uitleg van C. F. X. Smits, noch die van J. Mosmans hebben de geheimen zonneklaar ontsluit ⁶. Smits besluit, voor wat de straalkapellen betreft, tot een uitbeelding van de Paasycylus in allegorische vorm in aansluiting op de traditioneel opgevatte Kerstcyclus, en, voor de wimbergen van het hoogkoor, tot „de grote strijd of antithese tussen goed en kwaad, tussen de eer der kerk Gods en hare heiligschennis”, in velerlei typen herhaald, door bijbelse gestalten, maar ook door profane en legendarische helden en door vorstelijke personen verbeeld. De rechtzinnigen vormen tezamen een leger van trouwe wachtters rond het heiligdom. Dit alles is weliswaar vernuftig bedacht, doch veeleer een typisch 19de-eeuws spinsel in het voetspoor van Didron, Kreuser, Alberdingk Thijm en anderen, dan een opvatting die met de geest van de late middeleeuwen strookt. J. Mosmans, de thans hoogbejaarde doch onvermoeide geleerde kerkarchivaris van de St. Jan, die zich zijn leven lang met de kathedraal heeft beziggehouden en vele van haar talloze mysteriën heeft weten te onthullen in zijn monumentale monografie over het gebouw en allerlei artikelen, heeft er op al even spitsvondige manier een serie historische en anekdotische gegevens uit de Bossche en Brabantse geschiedenis in onderkend. Ook deze interpretatie houdt echter lang niet overal steek; het is althans moeilijk voorstelbaar, dat men in de 14de en 15de eeuw het historisch besef van de Bosschenaren kon verhogen door politieke en religieuze gebeurtenissen zo beknopt en „siglenhaft” vast te leggen als hij het wil. Om bijvoorbeeld in twee gewapende edelmansfiguren, waarvan de ene een rol perkament vasthoudt en waaronder de kraagstenen uit de beeltenis van engeltes met wapenschilden bestaan, een toespeeling te zien op het feit, dat de stad 's-Hertogenbosch en veertig andere Brabantse steden en vrijheden zich in 1372 bij verdrag verbonden om het Charter van Kortenberg te handhaven, vergt al te veel verbeelding van de beschouwer. Om

⁶ C. F. X. Smits, *De Kathedraal van 's-Hertogenbosch*, Amsterdam-Brussel 1907, blz. 152-176; Mosmans, *o.c.* blz. 277-315; Mosmans, „Iconografie van het choor en de straalkapellen der Sint Jan te 's-Hertogenbosch”, *'s-Hertogenbosch 1185-1935*, 's-Hertogenbosch 1935, blz. 159-156.

in twee volledig bewapende ridders, van wie de een door een leeuw besprongen schijnt te worden, de nederlaag van de Brabanders in hun slag tegen de Guliksen in 1371 te herkennen, is zo mogelijk nog moeilijker.

Wat aan deze wimbergen juist opvalt, is, dat zij tezamen een continuërende vertelling vormen, geen epos in opeenvolgende fasen. Hun karakter is veelmeer statisch, in elke wimberg worden ons twee personages met hun eigen kenmerken voorgesteld. Zij zijn niet in actie maar treden ons tegemoet als gestalten met eigen attributen en eigen, raadselachtig gebleven betekenis. Er is dan ook wel verondersteld, dat hier de figuren in beeld gebracht zijn die de jaarlijkse Bossche processies opluisterden. Dit neemt ook Smits reeds aan, maar hij wil deze figuren op allegorische wijze gebeurtenissen uit het Oude en Nieuwe Testament laten verbeelden, zoals ze dan in de processies vorm gekregen zouden hebben. Men zou ook kunnen veronderstellen, dat de voorstellingen niet op de processies geïnspireerd zijn, maar dat zowel de processie als deze reeks een aantal thema's behandelden welke in de volksverbeelding leefden. Een geleerd repertoire met diepe gedachten in een logische reeks schijnen zij niet te vormen en het lijkt ons welhaast uitgesloten, dat men ooit een „verhaal” zal ontdekken dat door deze beelden geïllustreerd wordt. Er is hier geen sprake van een lucide theologisch of historisch stelsel, gelijk dat in de klassiek gotische Franse kathedraalsculptuur te onderkennen valt. Zonder een oordeel te vellen over het artistieke gehalte, kan men toch stellen dat, evenals in deze wimbergen, in de laat-middeleeuwse Nederlanden de iconografie meestal veel minder coherent is, minder een „summa”. Zij bestaat uit brokken, tamelijk willekeurige grepen, ze zweeft, is niet solide, stottert, is dialect met een beperkte woordenschat.

Het dunkt ons daarom niet onverantwoord, uit de Bossche wimbergenreeks een viertal te lichten, dat in zijn onderwerp klaarblijkelijk rechtstreeks verband heeft, namelijk die, waarop de in de middeleeuwen zo populaire gedaante van de „wildeman” voorkomt. Drie van deze wimbergen zijn in elkanders nabijheid geplaatst: aan de twee elkaar begrenzende facetten van de tweede en derde straalkapel (getekend vanaf het noorden) en de wimberg boven het venster in de zijde van de koorluiting waarheen de tweede kapel gekeerd ligt (afb. 1). De vierde wimberg echter komt aan de andere kant van de koor-

lantaarn voor, in het zuidvenster van de meest westelijke travee. Bovendien staat er ook nog een volrond standbeeld van een wildeman op een der luchtboogstoelen aan de noordkant van het koor. De eerste wimberg (afb. 2 en 3) laat twee wildemannen zien, van wie de linkse het geijkte type weergeeft: zijn lichaam is geheel behaard met korte, platte tressen, die als schubben over elkaar liggen en zo ordelijk in verticale banen verlopen, dat men geneigd is aan breiwerk te denken. Hij heeft een hoofdhaardos en forse baard van welige lokken, terwijl zijn metgezel klaarblijkelijk een jonge wildeman is met een nog baardeloos gelaat. Beiden zwaaien knotsen boven hun hoofd en dragen een schild. Zij treden fantastische monsters, welke de kop van een zoogdier en het lijf van een reptiel hebben. In de wimberg rechts daarnaast (afb. 4 en 5) bevinden zich twee wilde vrouwen, eveneens geheel behaard, gekroond met bloemenkransen, waaronder het haar in lange pijpekrullen over de schouders afhangt. Zij staan op bladwerkkapitelen en dragen elk een voorwerp opgeheven, dat als kussen geduid is maar waarin we misschien tamboerijnen moeten zien.

De wimberg hoog boven deze beide in de koorlantaarn (afb. 6 en 7) is van een andere beeldhouwershand, maar laat hetzelfde motief zien als de eerste: twee wildemannen, nu alleen met een knots gewapend; de rechtse is weer baardeloos, trouwens de kunne van deze laat zich niet onderscheiden en men heeft in deze figuur ook een wilde vrouw gezien, maar de knots pleit voor een man. De kraagsteen eronder is als het ware een echo van wat hij draagt en toont een popperig klein wildemannetje, zittend met knots. De linker kraagsteen, die geheel weggesleten was, is naar het voorbeeld van de rechtse bijgemaakt.

De vierde wimberg, aan de zuidzijde van de koorlantaarn in de meest westelijke travee (afb. 8 en 9), is het werk van weer een andere beeldhouwer en toont een vervaarlijke wildeman met knots en schild, die het opneemt tegen een rijk uitgedoste geciviliseerde burgerman, getooid door een kaproen met ahangende slip, een lang wambuis met van anderen ingeknipte spleten, gewapend met een zwaard en een schild dat met een monsterkop, een soort Gorgo-hoofd, versierd is. Beider benen worden omstrengeld door drochtelijke dieren die tevens als kraagstenen dienen.

Het standbeeld op de luchtboogstoel boven de noordelijke koorzijbeuken is een nogal goedaar-

dige w bloemer knots; en vors stoelen.

Tensl de buit der de kraagste daaronder laat zie beide h Wat er alles evenals volgend en in h: verwacht

Smits en ziet een paa momd, als waci bescherr van de treden. gendari: vallende standbe culcs v ligdom.

Mosri bergen oostelijk straalkap zegend bewoner etymolo: opgevat, kandida wederoi: geven, van een komt. I: mans, e van dez zoals d: plaats t

Van s sibel, d: worden de vroe opvattin de naar

dige wildeman (afb. 12), gekroond met een bloemenkrans en weer gewapend met schild en knots; hij bevindt zich temidden van de edele en vorstelijke gestalten op de andere luchtboogstoelen.

Tenslotte bevindt zich binnen in de kerk, in de buitenste zuidelijke zijbeuk van het koor, onder de wandpijler van een gordelboog, nog een kraagsteen, die ten dele uit bladwerk bestaat en daaronder een wild vrouwtje met een wild kind laat zien, het kind houdt heel manhaftig met beide handen een knotsje omkneld (afb. 11).

Wat is nu de zin van deze voorstellingen, die er allesbehalve religieus uitzien en die men, evenals overigens vele andere wimbergreliefs volgende op de Infantia-cyclus, niet zo openlijk en in het oog springend aan een kerkgebouw zou verwachten?

Smits heeft de eerste wimberg niet hekkend en ziet daar ridders in; de tweede duidt hij als een paar narren of „sotten”, in vachten vermomd, de derde zou twee stoute wildemannen als wachters tonen, die de kerk even onvervaard beschermen als de wildemannen die als tenanten van de wapenschilden der adellijke families optreden. In de vierde wimberg herkent hij de legendarische held Brabo Sylvius, die de hem aanvallende heiden de doodsteek toebrengt. Het standbeeld zou een Jason, een Gedeon of Hercules voorstellen, ook al wachtter van het heiligdom.

Mosmans brengt de twee eerstgenoemde wimbergen in verband met de functie van de nabijge oostelijke, in de as van het gebouw staande straalkapel. Daar werden de huwelijken ingezegend en deze figuren nu zouden de vroegste bewoners van 's-Hertogenbosch, anekdotisch en etymologisch als bosbewoners of wildemannen opgevat, uitbeelden als prehistorische huwelijkskandidaten. De derde wimberg, daarboven, zou wederom de Bosschenaren in oertoestand weer geven, namelijk een wild echtbaar als pendant van een geciviliseerd paar dat verderop voorkomt. In de vierde wimberg tenslotte ziet Mosmans, evenals in de wimberg aan de noordkant van dezelfde travee, een scherm- en steekspel zoals dat wellicht geregeld in de stad placht plaats te grijpen.

Van al deze verklaringen lijkt ons alleen plausibel, dat de wildemannen in verband gebracht worden met middeleeuwse opvattingen omtrent de vroegste geschiedenis van 's-Hertogenbosch, opvattingen die voortvloeiden uit ontleding van de naam van de stad.

Het bos van de hertog

In de eerste documenten op de stad betrekking hebbende, heeft zij geen officiële naam, maar zij wordt in 1196 gelokaliseerd door de aanduiding „nova civitas apud Silvam”, even later „novum oppidum super Silvam”, in 1203 „Silva”, in 1204 „civitas que nunc Silva dicitur”⁷. Silva nu, woud of bos betekend, blijkt regelrecht de latijnse omzetting te zijn van een woord dat in de landstaal „bosch” of „bossche” luidde en dat men korte tijd later liever door het al zeer onorthodoxe „boscus” of „buscus” verla-tijste dan door „silva”. Op het oudste bewaarde stadszegel, uit de eerste helft van de 13de eeuw, staat al in het randschrift te lezen: „sigillum burgensium ducis in bosco” en daarbinnen zijn drie bomen afgebeeld⁸. Deze naam, „boscus ducis” of „oppidum de buscodusis” of „buscum ducis”, wint het tenslotte en het plechtige „silva ducis” wordt later minder vaak benut.

Wij behoeven hier niet te treden in de vraag of het waar is, dat 's-Hertogenbosch gesticht is op de plaats waar een bos lag. Voldoende is dat de middeleeuwse Bosschenaren zulks geloofden. 16de-eeuwse kroniekschrijvers, Molius, Cupe-rinus en Pelgrom verhalen het: „Van dit Bosch heeft de Stadt den naam 's Hertogenbosch gegeren. Deze Bosschagie was een seer aengename ende vermaeckelijcke plaets, vruchtbaer van wilt-gedierten, als van Hertten, Hijnen (hijnden, hinden?), Wilde Vercken, Wolven, Haesen, Con-nijnen ende diergelijcke: Overvloedich van Waterkens, Boomgaerden, ende groene cruijden”⁹. Welnu, voor de middeleeuwse fantasie moet het niet lastig geweest zijn, zich dit bos bevolkt te denken met wildemannen. Een bos was gevaarlijk en geheimzinnig, toevluchtsoord voor outcasts, misdadigers, krankzinnigen en zonderlingen. Het woud was de woonplaats van de wilde

⁷ Onderscheidenlijk A. Miraeus, *Opera Diplomatica*, Brussel 1734, I, blz. 193; P. Bondam, *Charterboek der Hertogen van Gelderland*, Utrecht 1783-1809, blz. 266 of L. A. J. W. Sloet, *Orkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen*, 's-Gravenhage 1872-1876, blz. 384; Miraeus, *o.c.*, blz. 401 en Bondam, *o.c.*, blz. 295 of Sloet, *o.c.*, blz. 419).

⁸ H. Ebeling, „Wat het oudste zegel der stad 's-Hertogenbosch ons leerde omtrent haar ontstaan en naam”, *'s-Hertogenbosch 1185-1935*, blz. 132-138.

⁹ Simon Pelgrom, *Oorspronck van 's-Hertogenbosch*, 1540 (1629 uit het Latijn vertaald), uitg. C. R. Hermans in: *Geschiedkundig Mengelwerk over de Provincie Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch 1840-'41, I, blz. 61-62.

wouters en een wouter is een woudt-her, woudt-her, een wildeman, ofwel, in het wetenschap-pelijk latijn, een „sylvanum dominus, sylvanus agrestis”¹⁰, de nakomeling van de Romeinse godheid der bossen en tuinen, familiefid van saters en faunen. Wat ligt meer voor de hand dan deze sylvanus te plaatsen in de „silva” waarbij de „nova civitas” lag? Weliswaar zijn de Bosschenaren nooit silvani genoemd, doch „burgenses de Silva” en meestal „burgenses in bosco” of „buscoducences”¹¹, maar iedere clerck kon gemakkelijk aan de in veler verbeelding levende silvanen denken, de menselijke wezens die wild in het woud leefden. Het mag de Bosschenaren trots ingegeven hebben op een lange voor-geschiedenis te kunnen wijzen, op een oertijd waarin zij al een rol speelden, hoe primitief dan ook.

Maar men trekt de grenzen te nauw wanneer bij het interpreteren van de wimbergen van de St. Jan alleen Bossche gegevens en bespiegelingen over de naam en geschiedenis van de stad aan bod komen, want de wildemansgestalte is een thema dat in de verbeelding van heel middel-eeuws Europa en zelfs daarbuiten geleefd heeft, hier en daar zelfs nog niet dood is.

De wildeman in Europees verband

Daarover is tien jaar geleden een buitengewoon suggestieve, bonte en genoegetijke studie verschenen van Richard Bernheimer¹². Hij is het optreden van de wildeman nagegaan in de natuurhistorische literatuur, in de mythologie, de folklore, in dichtkunst en toneel, in de beeldende kunsten en de heraldiek. Hij heeft een schat aan gegevens verzameld, vooral uit Engeland, Frankrijk, de Duitse landen en Spanje, maar het Nederlandse taalgebied nauwelijks geëxploreerd. Uit talloze verspreide, deels wel, deels nog niet aangeboorde bronnen zou men ongetwijfeld, na de enkele vluchtig gedane ob-

¹⁰ E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederland'sch Woordenboek*, 's-Gravenhage 1929, i.v. wouter.

¹¹ Bijv. Miraeus, *o.c.*, I, blz. 401; Bondam, *o.c.*, blz. 266; Ebeling, *o.c.*, blz. 136.

¹² Richard Bernheimer, *Wild men in the Middle Ages. A study in art, sentiment and demonology*, Cambridge 1952. Voor oudere literatuur zij naar de literatuuropgave in dit werk verwezen; alleen dient expliciet vermeld te worden: R. van Marle, *Iconographie de l'art profane. La vie quotidienne*, 's-Gravenhage 1931, blz. 183-187.

servaties¹³, een rijke aanvulling voor de Lage Landen kunnen geven. Het is allesbehalve de opzet om die in dit bestek te bieden, maar enkele elementen die licht kunnen werpen op de Bossche wimbergen, zullen hier in het kort aangewezen worden.

Bernheimer ziet de oorsprong van de fantasiën over de wildeman in de Romeinse Oudheid, maar met rechtstreekse betrekking op de middeleeuwse versie van de wildeman dagteekent het oudste litteraire materiaal uit de 12de eeuw, de eerste duidelijk herkenbare beeldende voorstelling rond het midden van de 13de eeuw, terwijl het motief zijn grootste populariteit en verbreiding bereikt in de tweede helft van de 14de eeuw. De Italianen noemen hem selvatico of selvaggio, termen die onmiddellijk met het latijnse silva samenhangen, de Spanjaarden sal-vaje, de Fransen sauvages, de Engelsens salvage maar bij voorkeur woodwose of woodman, waarin zijn woonplaats, het woud, even sterk meesprekt als in de term wouter; de Germanen noemen hem het liefst wildeman. Als gemeenschappelijke karaktertrekken van de verschillende typen wildeman die men tegenkomt, kunnen gelden, dat hij een wilde mens in zijn oerstaat is, voorgesteld als een geheel behaard, met bladeren gekroond en omgord wezen, primitief levend in het woud, waar het zich door zijn kracht en met behulp van zijn knots, vechtend en jagend, soms ook de landbouw beoefenend, staande houdt temidden van het natuurgeweld en de dierenwereld. Hij heeft geen verstand, geen kennis van God en is er niet beter aan toe dan de krankzinnigen. Die associatie van krankzinnig en wild wordt toegepast in de middeleeuwse epische literatuur. In de Britse of Keltische romans treedt de wildeman op als krankzinnige met profetische gaven, die zich terugtrekt in het woud en daar, gehuld in bladeren, leeft van wortelen en kruiden. In de Koning Arthur-cyclus is het Merlin, zijn raadsheer, die door het verlies van zijn broeders in de strijd tot waanzin vervallen en naar het woud gevluicht is om daar in de toppen der bomen te leven, maar soms terugkeert in de beschaafde wereld om zijn ziensgaven te ontplooiën en korte tijd door de weelde van het hofleven bekoord te

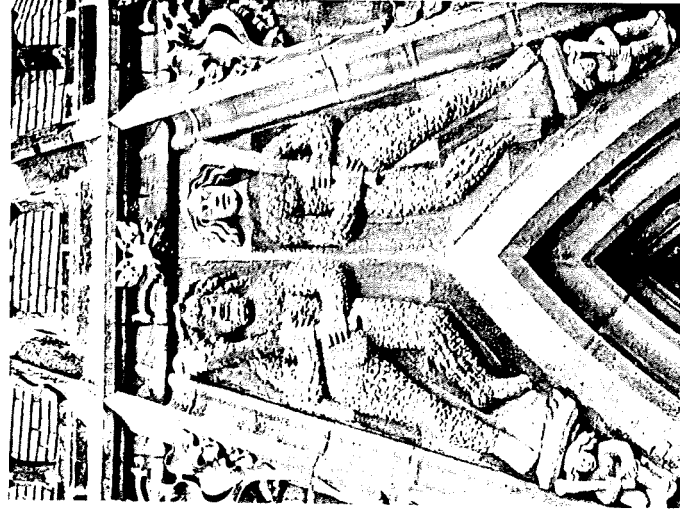
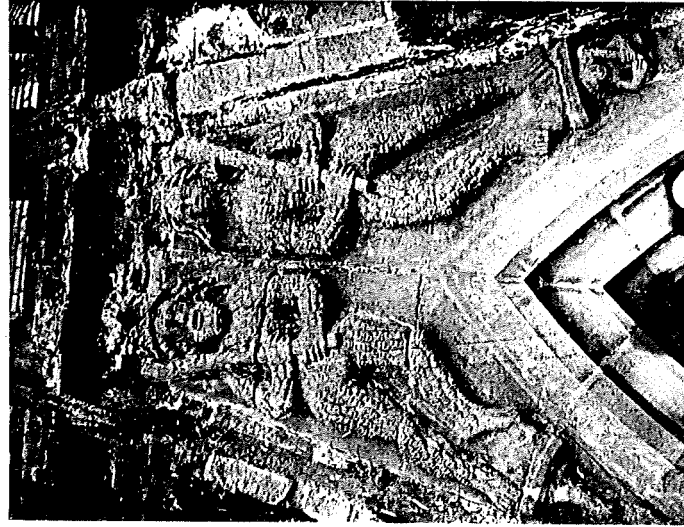
¹³ A. E. Rientjes, „Wildemannen, Schildhouders van het Wapen van Zuilen”, *Jaarb. Nijffarake* 1946, blz. 1-8; H. van de Waal, *Drie eeuwen Vaderlandse Geschiednisbeelding, 1500-1800*, 's-Gravenhage 1952, I, blz. 86-87, 93, 161-162; II, blz. 84.

age
: de
en-
, de
aan-
nta-
Jud-
, de
kent
zuw,
oor-
zuw,
: en
i de
itico
het
sal-
vage
nan,
sterk
inen
een-
llen-
inen
staat
bla-
itief
zijn
tend
end,
weld
and,
i toe
ank-
ldel-
Kel-
ank-
rug-
eren,
ning
, die
itrijd
lucht
ven,
ereld
: tijd
l te

WILDEMANNEN IN DEN BOSCH

Afb. 4 en 5. 's-Hertogenbosch, Sint Janskerk. Wimberg aan de noordelijke straalkapel. Het oorspronkelijke reliëf en de kopie uit 1933. (Foto's Monumentenzorg)

Afb. 6 en 7. 's-Hertogenbosch, Sint Janskerk. Wimberg aan de tweede veelhoekszijde van de koorlantaarn (gerkend uit het noorden), voor en na de restauratie in 1913.

Afb. 8 en 9. 's-Hertogenbosch, Sint Janskerk. Wimberg in de meest westelijke travee van de zuidelijke lichtbeukwand van het koor, voor en na de restauratie in 1917.

worder
leven
we oo
in de
epiek
de lie
den va
de Mo
trekker
woud
staat v
kan. F
van H
een vr
terug t
litterai
landen
epiek,
baen",
met Ja
line 14
se Les
fridus
onze,
man",
in Bre
wezen
haard,
die ni
Etymo
waar h
de "F
Isaias
van E
rondde
laten f
Verb
en die
de 14
vaak i
begrip
vendig
wilden
de Kc
een vi

14 Ja
Leiden
15 D
theek
Boek I
16 C
landsch
Gent 1

worden. Galfridus van Monmouth verhaalt zijn leven in de *Historia regum Britanniae*, waarin we ook bekend worden met koning Arthur, en in de *Vita Merlini*. In de Franckische helden-epiek is wildheid het gevolg van teleurstelling in de liefde: Yvain, Lancelot en Perceval (de helden van de dichter Chrétien de Troyes), Renaud de Montauban, Tristan en Pierre de Provence trekken ieder na een ongelukkige liefde het woud in en vervallen daar tot een wildemansstaat waaruit slechts hun geliefde hen verlossen kan. Hetzelfde lot treft de Duitse helden Iwein, van Hartmann von Aue, en de Busant; slechts een vrouw is in staat de wildeman te temmen en terug te winnen voor de beschaafde wereld. Die litterair-historische gegevens zijn voor de Nederlanden aan te vullen met onze versies van deze epiek, met de Nederlandse „Renout van Montauban” of „De Vier Heemskinderen” en bovenal met Jacob van Maerlant's *Van den savage Merlin*¹⁴, die langs de omweg van de 13de eeuwse *Lestoire de Merlin* overeenkomt met Galfridus *Vita Merlini* uit de 12de eeuw. Ook onze „Merlijn quam daer gelopen als een wilt man” en hij leefde in het woud van Broceliande in Bretagne, uitverkoren oord van wonderlijke wezens. Een „wiltman” is „pilosus”, geheel behaard, weet Jacob van Maerlant¹⁵, een term die niet alleen bij Isidorus van Sevilla in zijn *Etymologiae* te vinden is maar ook in de Vulgaat, waar het heet dat de „pilosi saltabunt ibi” en dat de „pilosus clamabit ad alterum”, wanneer Isaias de verwoesting van Palestina en de tenten van Edom voorzegt: behaarde wezens zullen rondansen en elkaar toeschreeuwen op de verlaten puinhopen (Isaias 13, 21 en 34, 14).

Verhalen als dat van de vier Heemskinderen en die van Jacob van Maerlant worden ook in de 14de en 15de eeuw nog ijverig gelezen en vaak in de vorm van uittreksels verspreid. Het begrip van de wildeman blijft dus eveneens levendig. In een 14de-eeuws gedicht, „Vanden wilden Man” in het Hulthemse handschrift van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel¹⁶ wordt een vizioen verhaald:

¹⁴ Jacob van Maerlants *Merlijn*, uitg. J. van Vlotten, Leiden 1880.

¹⁵ *Der Naturen Bloeme*, uitg. E. Verwijs in: *Bibliotheek der Middelnederlandsche Letterkunde*, 1878, Boek II, 3287.

¹⁶ C. P. Serrure, *Vaderlandsch Museum voor Nederlandsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis*, II, Gent 1858, blz. 196-200.

„... ende ic sach comen uten hout
ene maghet wel ghedaen,
die brachte ghebonden ende ghevaen
ene wilde creature,
die haer was worden sere te suere,
eer dat sise brachte inden bande.”

De dichter vraagt het meisje om een verklaring van haar doen en zij antwoordt, dat zij in staat is de wildeman te temmen:

„ic hope noch den dach te beiden
dat icken sal maken tam
ende sachttere vele dan enech lam,
al es hi nu wilt ende wreet”.

's Dichters twijfel of het haar ooit gelukken zal, wordt terstond gelogenstraft door het lied-je dat de wildeman aanheft:

„Ic was wilt, ic ben ghevaen
ende bracht in mintliken bande;
dat heeft ene maghet ghedaen.
Ic was wilt, ic ben ghevaen;
al mochtic, ic woude haer niet ontgaen,
des settic mine trouwe te pande.
Ic was wilt, ic ben ghevaen,
ende bracht in mintliken bande”.

De dichter duidt het vizioen als een allegorie, een les, die inhoudt dat een meisje een jongeman door zachtheid voor zich winnen kan:

„Enen wilden jonghen man
sal men met listen gaen an”.

Deze interpretatie wordt hem door een vriendin bevestigd:

„Ic der wel segghen openbaer
dat nemmer man en es soe wilde,
een wijf diene met smekene hielde,
sijns en soude wel werden raet
hi en ware van naturen quaet”.

De gevolgtrekking van de dichter kan dan ook deze zijn:

„Die minne suet, die minne vint.
Alsoe hise te rechte vinden sal,
hi mach wel prisen sijn gheval”.

Behalve in deze gedichten signaleren Verwijs en Verdam¹⁷ nog in andere werken het optreden van de wildeman, met name in *Seghelijn van Iherusalem*, een werk van Loy Latewaert. Hoe lang het thema levend blijft, leren ons *De Leeuwendalers* van Vondel, het land- of herdersspel waarin op arcadische manier de verzo-

¹⁷ *Middelnederlandsch Woordenboek*, i.v. wildeman, wilt en sauvage.

ning tussen de noordelijke en zuidelijke Nederlanden in 1647 wordt gevierd. In dit spel verschijnt de wildeman, „de Lanplaegh, het beuderf”, die uit naam van Pan jaarlijks de Leeuwendalers een menselijk zoenoffer komt afperzen 18. Hij geldt hier als een zinnebeeld van de oorlog die de Nederlanden zo lang geteisterd heeft en jaarlijks „de bloem der Jongelingen” opeiste. De wildeman treedt zelf pas in het vijfde bedrijf op met zijn „quastigh hout”, de knots, nadat hij reeds in het eerste door Blinde Wouter, roepeer en bode, in al zijn geduchtheid en in de geijkte uitmonstering beschreven is:

„Een gruwzaam boschedroght: hy houdt zich op
het velt,
In bosch, in duin, aen strant, en leeft by raewe
knuiden
En dorre wortelen, dan Noortwaert, dan ten Zuiden,
Waer hem een buy, in 't brein gesteghen, henedrijf.
Een holle boom is 's nachts zijn slaepstal en
verlijf.
Men zagh hem onder dack, gebouwt met
menschenhanden,
Noit rusten. Hy erkaewt de boomschors met de
tanden,
En valt op d'aerde plat voorover met zijn borst,
En slorrept plassen uit, tot lessing van den dorst.
Wanneer de zee begint het avontvier te dooven,
Dan leunt hy op zijn' rugh, en roockt, gelijk
een oven,
En ronckt, dat koe noch kalf kan rusten hier ontrent.
De menschen loopen voor, wanneer hy loopt en rent,
Noch sneller dan een paert. De vrysters ziet
hy garen,
En lachte minlijck toe, die anders van bedaren
Noch vrientschap weet, en grimt gestadigh even nors.
Zijn grof gebeente is ruigh bewassen met een schors,
De handen, vingers, voet en teen gelijcken wortelen,
Zijn eicke hielien treên de kaien zelfs te mortelen.
Hy wandelt barevoets, en spoelt de voeten niet.
De baert is groen, als gras: de locken schijnen riet
En biezen onder een, en lieten zich noit kemmaen,
Of scheeren, noch met strick, of lint en hairsnoer
temmen.
Hy spalckt twee uien op, en geeft u een gezicht,
Gelijck door een lantaerne een kaers by avont licht.
Een bondel pijlen, boogh, en knodts verstreckt
zijn wapen,
Die wappren aen den boom, waer in hy 's nachts
gaet slapen”.

Men ziet het, het wilde wezen heeft in de 17de eeuw hier nog niets van zijn oerkracht

18 *De Werken van Vondel*, uitg. J. F. M. Sterck e.a., Amsterdam 1927-40, V, blz. 277-278. Zie daar ook aant. blz. 944.

verloren. Maar zelfs in Goethe's Faust komt dezelfde wildeman nog voor: 19

„Die wilden Männer sinds genannt,
Am Harzgebirge wohlbekannt:
Natürlich nackt in aller Kraft.
Sie kommen sämtlich riesenhaft.
Den Fichtenstamm in rechter Hand
Und um den Leib ein wulstig Band,
Den derbsten Schurz von Zweig und Blatt,
Leibwache, wie der Papst nicht hat”.

In de middeleeuwse noties van de wildeman komt deze lang niet altijd, zoals die in het 14de-eeuws gedicht en zoals Parival en Iwein, met de beschaving en zachte maagden in aanraking. Zijn ruwe leven krijgt soms een teder accent wanneer hem door de volksverbeelding een wilde vrouw en wilde kinderen worden toegedacht. Dan wordt zijn bestaan een idyllische „Age d'Or”, een heidens paradys. Met zijn „wildt wijf” („fera vel silvestris mulier”, zegt het woordenboek van Plantijn 20) en zijn wilde kindertjes leeft hij onbekommerd in de bossen, jegend en dansend als een faun of een sater. Volgens Bernheimer blijft de aanwezigheid van de wilde vrouw voornamelijk tot Vlaanderen beperkt.

De overlevering wil dat vader wildeman zijn zonen opleidt in zijn primitieve wapenhandel, in jacht en strijd. Deze opvoedingspraktijken worden bijvoorbeeld geschilderd in de *Faërie Queenne*, het allegorische meesterwerk van Edmund Spenser uit 1590-96, waarin nog al wat beelden uit de Koning Arthur sagen verwerkt zijn.

De wildeman nam een belangrijke plaats in tijdens Carnavalsfeesten, optochten en processies, bruiloften en danspartijen. Men denkt hier onmiddellijk aan het beruchte „Bal des Ardents” op 28 januari 1392 aan het hof van Karel VI van Frankrijk. Toen hij zich met vrienden als wilde-man toegerust had door middel van pek en veren, geraakte hij plotseling, in het voorbijgaan aan een toorts, in brand en slechts ternauwernood kon hij gered worden, terwijl enkele anderen der vermomden de dood vonden in de vlammen, een drama dat in verschillende exemplaren der kroniek van Froissart en in de begeleidende miniaturen treffend verbeeld is 21. Wanneer Karel VII in 1437 Parijs binnenkomt, wordt hij tegemoet gegaan door met elkaar

19 *Goethes Faust*, herausg. v. G. Witkowski, Leipzig 1910, II, blz. 156: 5864-5871.

20 Plantijn, *Theaurus Linguae Thebonticae*, Antwerpen 1573, i.v. wildt wijf.

21 Bernheimer, o.c. blz. 59, 82.

vechter
andere
kend e
helen t
verschil
mansve
zodra h
begin v
met fa
de mas
se hof
op het
In Mil
dat voo
werd e
da Vin
In o
van de
baar ge
ment;
diepere
gesteld
dansers
houden
de Sac
tochten
Carnav
dorf (
septem
in de s
bij de
wijze
mos, rij
vervaar
sen 22.
in Ton
aan he
vinden
vorm e
de wil
Pieter
schilder
snede
maakt
vrouw
mikt o
keizer
22 Be
Belgian
23 Be
in verbr
door een
de Vlaa
heeft.

vechtende wildemannen en -vrouwen. Ook in andere hofkingen was de wildeman niet onbekend en op een wijze die sophisticated mag heten uit de volksgebruiken overgenomen: voor verschillende Engelse koningen werden wilde-mansvertoningen gegeven, waarbij de wildeman, zodra humanistische gedachten doorbreken in het begin van de 16de eeuw, vereenzelvigd wordt met faunen en saters, apen en Pan, evenals in de maskerades die in dezelfde tijd aan het Franse hof plaats vonden. Ook treedt hij op in 1462 op het feest, dat paus Pius II te Viterbo gaf. In Milaan zien we hem in 1491 tijdens een feest dat voor Galeazzo San Severino Visconti gegeven werd en onder artistieke leiding van Leonardo da Vinci stond.

In optochten en processies behoorde de rol van de wildeman in de late middeleeuwen bijna geheel tot de categorie van louter amusement, zonder dat spelers en volk zich nog een diepere zin bewust waren. Hij werd op één lijn gesteld met zotten, narren en duivels en zwaard-dansers. Hier en daar heeft de traditie stand gehouden: de wildeman leeft zelfs thans nog in de Sacramentsprocessie van Barcelona, in optochten te Chester en Neurenberg, gedurende Carnaval in Zwitserland en Beieren. In Oberstdorf (Algau, Beieren) worden nog jaarlijks, in september, als het vee uit de weiden terugkeert in de stallen, wildemansdansen uitgevoerd, waarbij de dansers op de internationaal traditionele wijze „uitgemonsterd” zijn. Ze zijn gehuld in mos, rjshout of hooi en bladeren, vermomd door vervaarlijke houten maskers, gewapend met knotten 22. Maar ook dichter bij huis leeft hij voort: in Tongeren neemt de wildeman nog steeds deel aan het spel van St. Eversmarus, op Pinksteren vinden we hem in Hoi. Een duidelijk rituele vorm en betekenis had het spel van de dood en de wildeman of de jacht op de wildeman, zoals Pieter Brueghel die vastgelegd heeft in een schilderij en zoals die ook voorkomt op een hout-sneede naar een tekening van hem; het spel maakt er deel uit van de Carnavalsfeesten. Een vrouw lokt de wildeman met een ring, een jager mikt op hem met zijn kruisboog, terwijl een als keizer verklede speler ooggetuige is 23. Op dit

²² Bernheimer, *o.c.*, blz. 81 en afb. 13; C. Leirens, *Belgian Folklore*, New York 1948, blz. 28 en 36.

²³ Bernheimer, *o.c.*, blz. 52-53. Dit spel is ook wel in verband gebracht met de legende van Ourson, de door een beer opgevoede wildeman, een figuur die in de Vlaamse volksverbeelding een taai bestaan gehad heeft.

spel moet ook de rekening van de Graaf van Bloys uit 1364/65 betrekking hebben, waar sprake is van de „ghessellen die daer speelden mitten Wilden manne” 24, evenals de post uit de Brédase stadsrekeningen van 1568, luidende: „Item de gessellen die opten grooten omganck den wildeman plagen te jagen, werdden jaerlyks gegeven 25 st.” 25. Met deze voorbeelden zijn we dus weer op eigen gebied gekomen. Bernheimer noemt nog enkele van de meest bekende gevallen, waaronder het optreden van veertien wildemannen in de optocht ter gelegenheid van de Blijde Inkomste van Johanna van Aragon, echtgenote van Philips de Schone, te Brussel in 1496 26. Met een soortgelijke ontvangst werd keizer Karel V in Brugge bejegend in 1515 27. Op een tribune was een woud verbeeld waarin wildemannen een dans uitvoerden. Zij vertegenwoordigden de prehistorische bewoners van de streek waarin Brugge gesticht was en benadrukten de eerbiedwaardig hoge ouderdom van de stad. Ook elders in de Nederlanden was de wildeman een geïcht onderdeel van de optochten, met gelijke waarde als de reus en reuzin, de grote Roeland, Renout van Montalbaen, de vier Heemskinderen, het ros Beiaart, het rad van avontuur, narren en zotten en duivels. De processies, waaraan het overwicht van de Reformatie overal in de noordelijke provincien en de Generaliteitslanden een drastisch einde heeft gemaakt, maar waarvan Vlaanderen nog steeds een vrij goed beeld geeft, lieten behalve bijbelse tafereelen en andere religieuze figuren ook deze louter profane en folkloristische thema's zien.

²⁴ G. Kalf, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Groningen 1906-1910, II, blz. 6. Het spel wordt ook wel in verband gebracht met de Germaanse mythologie, met name de boomcultus, vgl. Jos Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde*, Zutphen 1930-33, I, blz. 88.

²⁵ C. R. Hermans, *Rederijkers in Noord Brabant*, 2de stuk, s-Hertogenbosch 1867, blz. 220.

²⁶ Afgebeeld in Ms 78 D 5 van het Berlijns Prentenkabinet; M. Herrmann, *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte*, Berlijn 1914, blz. 365-368.

²⁷ R. Dupuys, *La triumpante et solemnelle entrée faite sur le nouvel et joyeux advenement de Monsieur Charles Prince de Hezapaignes etc. en sa ville de Bruges l'an MDXV*, Parijs 1515 (met 32 houtsneden), uitg. Brugge 1870; zie ook I. von Roeder-Baumbach en H. G. Evers, *Versteringen bij Blijde Inkomsten (Maerlantbibliotheek 13)*, Antwerpen-Utrecht 1943, afb. 13 en heraldische wildemannen in Antwerpen op afb. 57 en 65.

Het waren bonte vertoningen waarin de steden met elkaar wedijverden; ook vonden onderlinge uitwisselingen van delegaties van spelers, figuren en muzikanten plaats. De encensering en kostumering werden toevertrouwd aan voorraanstaande kunstenaars. Van de beroemde „Cruysomganck" in Bergen op Zoom, in de 15de eeuw jaarlijks op zondag na Beloken Pasen gehouden, is zelfs bekend, dat er een regieboek aan ten grondslag lag.²⁸ Hier trokken op praalwagens reus en reuzin, St. Joris en de draak, het ros Beiaart en de vier Heemskinderen, duivels en de dood, kemel, griffioen en walvis, de Blauwe Schuit, zotten en zottinnen mee. De duivels betekenden een onmisbaar vermaak, zij zwermden door de stoet heen en liepen op het publiek in. Het is niet bekend of er ook wildemannen figureerden, maar het is wel mogelijk, dat allerlei ondergeschikte en vanzelfsprekende „personaghen" en „batementen" geen expliciete omschrijving behoeften. Schutterijen, rederijkerskamers en ambachten hadden immers elk hun eigen traditionele taken. Van vele uiteenliggende steden kwamen afgevaardigden en muzikanten toegestroomd, Middelburg, Utrecht, Antwerpen, Leiden, Hulst, Delft, Gent, Axel, Breda, Dordrecht, Leuven, Reimerswaal en Dordrecht plachten tegenwoordig te zijn, waarbij de aan het feest verbonden jaarmarkt ook wel een grote rol gespeeld zal hebben, nut en vermaak konden hier hand in hand gaan. In Breda vond op Sacramentsdag de praalprocessie van het wonderdadjig Sacrament van Niervaart en op Pinksteren een andere plechtige omgang, ter ere van het H. Kruis, plaats. In beide optochten trokken behalve religieuze figuren de grote Roeland, St. Joris en de Draak, de vier Heemskinderen, de reus en reuzin en ook de wildeman rond.²⁹ Ook hier kwamen schutterijen en muzikanten van heinde en ver het feest luister bijzetten. Doch niet alleen in Vlaanderen, Brabant en Limburg (waar nog vele reuzen voortbestaan), waren deze optochten de hoogtepunten van het jaar, zelfs in steden als Utrecht en Dordrecht — hoe moeilijk het ook is zich dat thans in de sfeer daar voor te stellen — trokken het ros Beiaart, de reuzen, allerlei vermakelijke gedrochten op gezette tijden rond.

De wildeman diende in optochten als orde-

²⁸ C. J. F. Sloomans, *De Heilig Kruis Ommegang van Bergen op Zoom*, Bergen op Zoom 1946, blz. 9.

²⁹ Th. E. van Goor, *Beschrijving der Stadt en Lande van Breda*, 's-Gravenhage 1744, blz. 90. Stadsrekening uit 1560: Hermans, *Rederijkers*, blz. 331.

bewaarder en met zijn knots was hij een ware bastonnier die het volk op een afstand van het spektakel hield, daarvoor even geschikt als de woest uitzijende duivels, aan wie deze taak gaarne opgedragen werd.³⁰ Later treedt er een conterminatie op van wildeman en bieleman. „Deze bielemannen zijn waarschijnlijk een overblijfsel van de vroegere sappeurs, die met grote bijlen aan legerafdelingen voorafgingen om de weg open te kappen; hier en daar dragen zij nog de uniformen der sappeurs met hoge kolbakken en schootsvellen"; de man die in Huissen zulk een uniform draagt in de optocht wordt wildeman genoemd st.

De wildeman in de beeldende kunst

In de beeldende kunst van middeleeuws Europa is de wildeman volop vertegenwoordigd. Wanneer men het kapiteel in de Saint-Aignan te Orléans uit omstreeks 1000, waarop een wild wezen met enige menselijke trekken temidden van verscheurende dieren staat, niet meer kent, moet als de oudste bekende voorstelling aangemerkt worden een kapiteel aan het noorderportaal van de kerk in Sémur-en-Auxois in de Provence, uit het midden van de 13de eeuw, waarop een wildeman, zo thuis in bos en veld, zijn diesten verleent aan een boer.³² In de 14de eeuw komt hij voor op het snijwerk aan kistjes, zogenaamde Minnekästchen, in het Duitse Rijnland. De meeste kunstwerken echter die hem afbeelden, dactekenen uit de 15de en vroege 16de eeuw. Daaronder zijn Duitse en Zwitserse tapisserieën, ook een die uit Doornik komt, misercornden van koorbanken, miniaturen, drukkersmerken, gravures en titelbladen van incunabelen en post-incunabelen. Daarop zien we wildemannen en soms wilde vrouwen op jacht, in gevecht met ridders of met elkaar, bezig aan veldarbeid, de wildeman in de ban van een schone jonkvrouw, wildemannen die het kasteel der liefde belegeren, de geneugten van het wildemansgezin in het woud. Ook de Nederlanden hebben hun artistieke aandeel. In de Zavelkerk te Brussel zijn de wanden van het koor en het transept versierd met een arcatuur welker boogzwikken figu-

³⁰ E. J. Haslinghuis, *De Duivel in het Drama der Middeleeuwen*, Diss. Leiden 1912, blz. 203; E. van Even, *L'omgang de Louvain*, Leuven 1863, blz. 27.

³¹ C. Cath. van de Graft, *Nederlandische Volksgebruiken bij Hoogtijdagen*, Amsterdam 1947, blz. 74 en afb. 43.

³² Bernheimer o.c., blz. 26 en afb. 7.

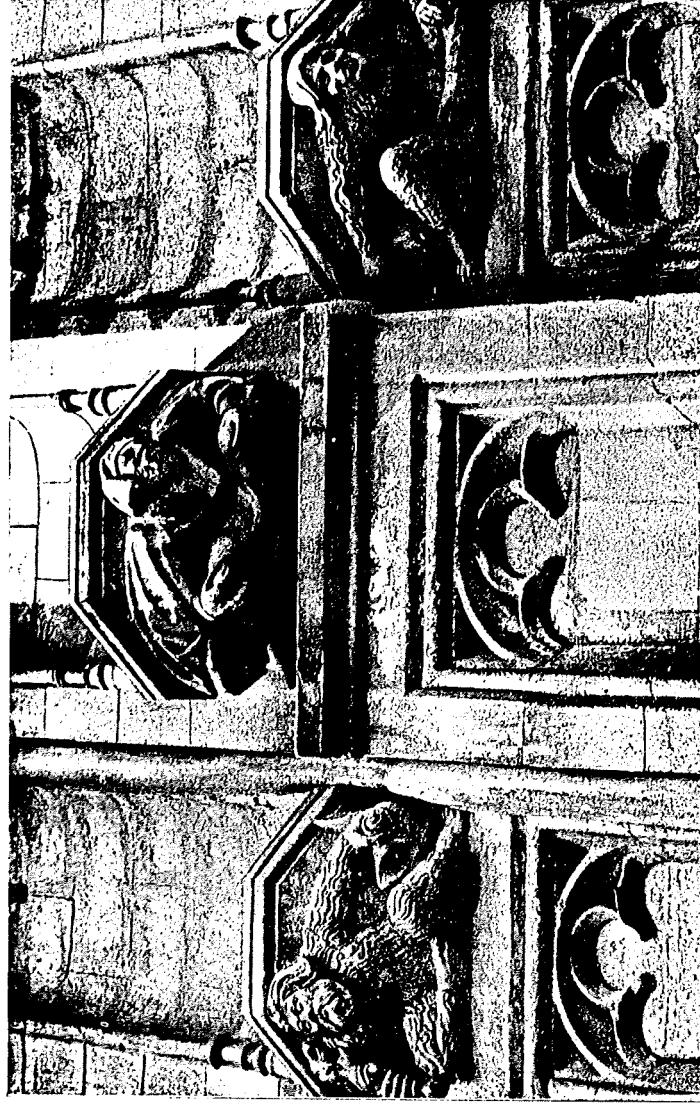

Afb. 10.

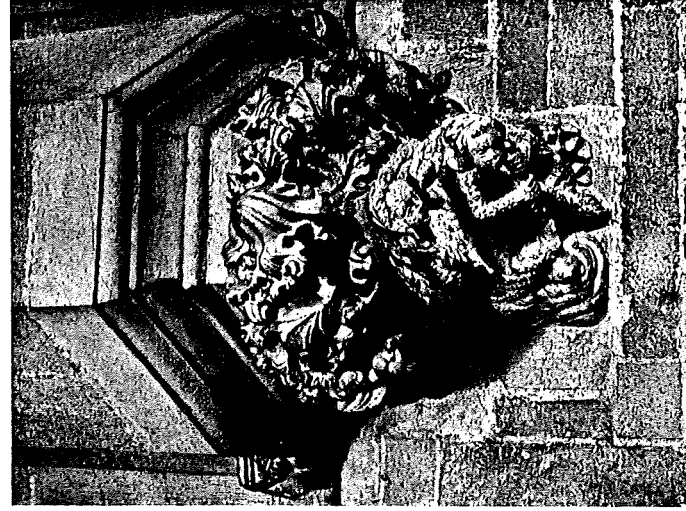

Afb. 11. s
steen in d

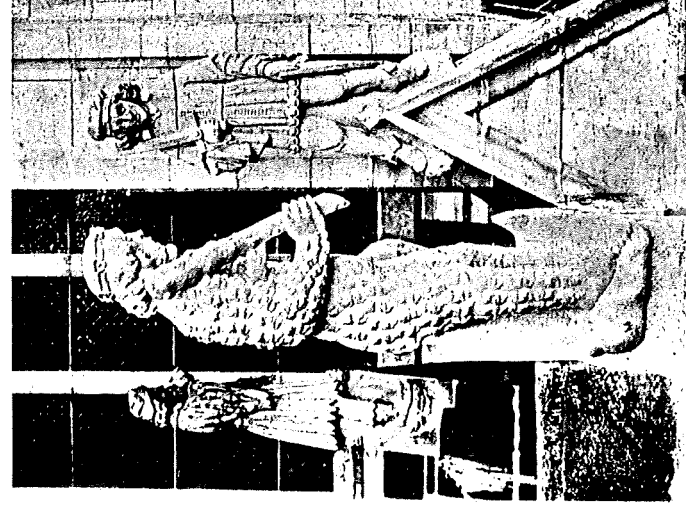
WILDEMANNEN IN DEN BOSCH

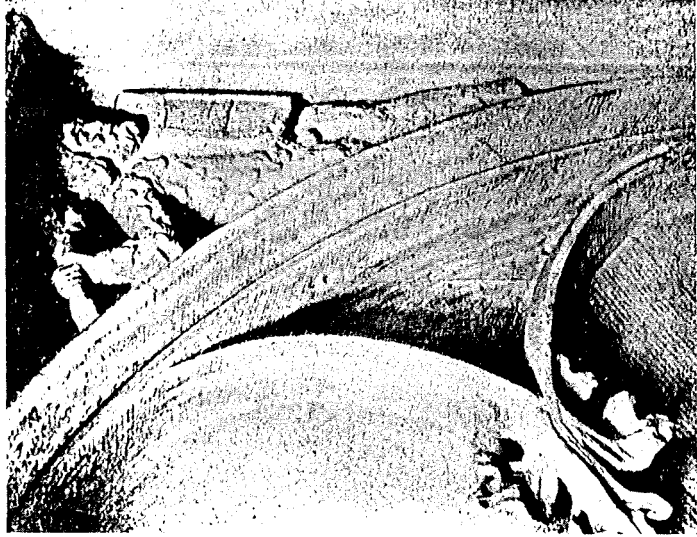
Afb. 10. Halle (prov. Brabant), Sint Martenskerk. Kraagstenen boven het zuiderportaal.

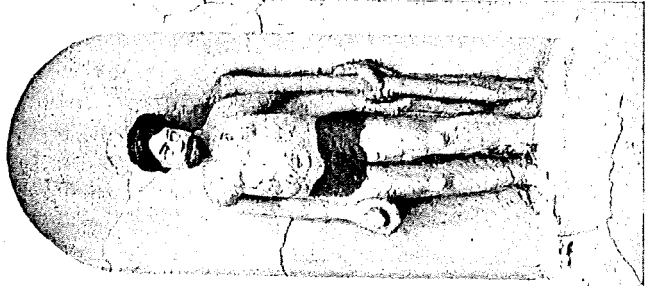
Afb. 11. 's-Hertogenbosch, Sint Janskerk. Kraagsteen in de buitenste zuidbeuk van het koor. (Foto Monumentenzorg)

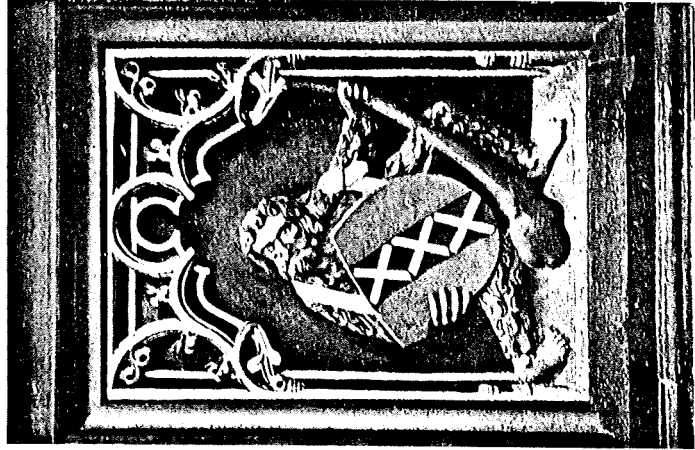
Afb. 12. 's-Hertogenbosch, Sint Janskerk. Beeld op de tweede lichtboogstoel boven de noordbeuken van het koor. Kopie uit 1908.

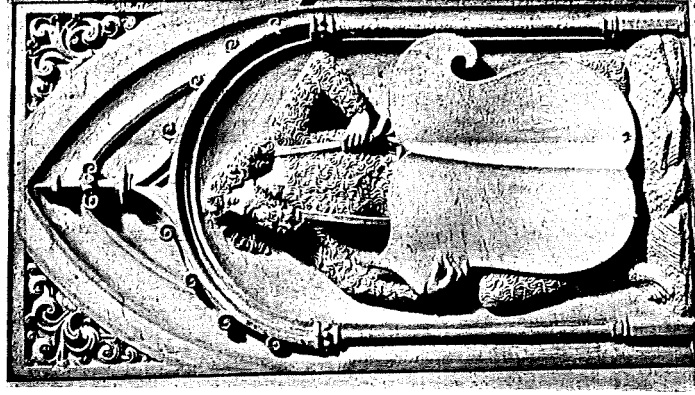
Afb. 13. Brussel, Zavelkerk. Boogzwik in de arcatuur tegen de westwand van het noordtrascript.

Afb. 14. Gevelbeeld van Jansstraat 31, Arnhem. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 15. Pancel van het koorhek der Grote Kerk te Haarlem.

Afb. 16. Pancel afk. v. h. vroeg-16de eeuwsc orgel der Grote Kerk te Naarden. (Amsterdam Rijksmuseum)

ratief be
bevindt
nis van
meer de
van de
rende g
Deze rel
eeuw. T
sept bev
scheiden
met schi
hangt m
die van
onder p
draak en
tekent u
kerk var
zuidper
die een v
een mans
met afha
ook op e
wildema
eveneens
Oudena
stadsuur
een wild
Quinten
Grote M
op met
mannen
Wat d
het huis
Zutfen v
verdiepi
en omsli
Prachtig

33 J. d
écoinçons
les", *Buil.*
1935, blz.
34 A. I
Belgica V
35 Stads
Ronsse, *O*
54, VI, bl
38 V. d
1934, blz.
37 G.
Schilderku
afb. 143;
G. J. Hoc
's-Gravenh

ratief beeldhouwwerk bevatten ³³. In het koor bevindt zich in een van deze zwikken de beeltenis van een wildeman, terwijl in de andere onder meer de vier evangelistensymbolen, de legende van de drie doden en de drie levenden, officieerde geestelijken en zangers voorgesteld zijn. Deze reliëfs dateren uit het begin van de 15de eeuw. Tegen de westwand van het noordertransept bevatten twee van zulke zwikken ondercheidenlijk een wildevrouw en een wildeman met schild en knots (afb. 13). Hun betekenis hangt maar los of in het geheel niet samen met die van de andere reliëfs in het transept, waaronder profeten, een soldaat, een koning, een draak en muzikanten. Dit beeldhouwwerk dagtekent uit het midden der 15de eeuw. In de kerk van Halle bevindt zich binnen boven het zuiderportaal een drietal kraagstenen (afb. 10), die een wildeman met een knots en een everzwijn, een mansfiguur met wijde mantel en een kaproen met afhappende slip en een wildevrouw tonen; ook op een reliëf in een der straalkapellen is een wildeman voorgesteld. Dit beeldhouwwerk wordt eveneens omstreeks 1400 gedateerd ³⁴. In Oudenaarde was blijkens een rekeningpost het stadsuurwerk geflankeerd door een wildeman en een wildevrouw ³⁵. Voorts is het bekend, dat Quinten Matsijs „den constigen bornput” op de Grote Markt te Antwerpen heeft „verciert boven op met een Brabon ende int ronde met wilde mannen ende wilde wijven, al van yser” ³⁶.

Wat de noordelijke Nederlanden betreft: in het huis „de Halve Maan” op de Ossenmarkt te Zutphen werd tegen een der muren van de eerste verdieping een wildeman temidden van ranken en onslingerd door een spreuklint gevonden ³⁷. Prachtig zijn de twee exemplaren van de gra-

veur I. M. Zwoll, die een paar wildemannen voorstelt die met bijlen een centaaur vellen ³⁸. Te Edam bevinden zich in het zuiderportaal der Grote Kerk tussen de aanzetten van de ribben boven een der kraagstenen een wildevrouw en twee wildemannen; het portaal en het beeldhouwwerk dagtekenen uit het tweede kwart van de 16de eeuw ³⁹. Wetenschappelijke pretentie hebben de wildeman en wildevrouw met kind in het „Dracht-Tohneel” van Zacharias Heyns uit 1601 ⁴⁰. Maar de laatste keer dat de wildeman indrukwekkend gestalte krijgt, is dan al lang voorbij, want als zodanig mag een ets van Dürer uit 1503 gelden, die het wapenschild van de dood voorstelt. Als schildhouders dienen een wildeman en een als bruid getooide vrouw; hij betuigt haar zijn genegenheid, welke in schrille tegenstelling staat tot het embleem van de dood, de melancholieke schedel die op het wapen staat afgebeeld. Het is een macabere allegorie op de vergankelijkheid, in staat het prille huwelijks-geluk bij voorbaat zijn begrensdheid te doen be-seffen ⁴¹. Tevens ligt er een associatie in met de heraldische wildeman, wijd over Europa verspreid ⁴². Wij mogen aannemen, dat het aantal geslachten, die de wildeman in hun wapen voerden, tegen de driehonderd liep. Daaronder zijn niet weinig families die de term wildeman ook als persoonsnaam dragen, wellicht in oorsprong eet als scheldnaam dan als compliment, maar al-lengs als aanleiding tot trots en suggestie van een verre voorgeschiedenis. Niet alleen de geslachten Wildeman, maar ook die luisterden naar de namen van de Wilde, Swildens, Wilt-heyn, Waltmann, Woodhouse, konden en kun-nen de wildeman in hun wapen voeren. Het il-lustere koopmansgeslacht uit Lübeck, welks be-roemdste telg en volmaaktst denkbare antipode

³³ J. de Borchgrave d'Altena, „Le mobilier et les écoinçons de l'Église Notre-Dame du Sablon à Bruxelles”, *Bull. d. l. Soc. Royale d'Archéologie de Bruxelles* 1935, blz. 154-164.

³⁴ A. Louis, *De Sint Martenskerk te Halle (Ars Belgica VI)*, Antwerpen 1936, blz. 38 en 72.

³⁵ Stadsrekening 1508, in: L. van Lerberghe en J. Ronsse, *Oudenaardse Mengelingen*, Oudenaarde 1845-54, VI, blz. 284-285.

³⁶ V. de Meyere, *Vlaamische Volkskunst*, Antwerpen 1934, blz. 72.

³⁷ G. J. Hoogewerff, *De Noord-Nederlandse Schilderkunst*, 's-Gravenhage 1936-47, I, blz. 305 en afb. 143; als randversiering in miniaturen, soms heraldisch, soms louter decoratief, zie: A. W. Bijvanck en G. J. Hoogewerff, *Noord-Nederlandse Miniaturen*, 's-Gravenhage 1922-1925, pl. 14, 65, 159, 175 en 179.

³⁸ A. J. J. Delen, *Histoire de la Gravure dans les anciens Pays Bas*, I, Parijs-Brussel 1924, blz. 131 en pl. LXIII. In de volkskunst zullen er ongetwijfeld meer voorbeelden aan te wijzen zijn dan de als HERKULINS aangeduide wildeman op een eiken mangelplank uit Hir-deloopen, afgebeeld en beschreven in *Nederlandische Volkskunst* (red. A. Teenstra), Amsterdam 1941, blz. 45. Ook op haardsteentjes komt hij voor.

³⁹ J. J. F. W. van Agt, *Waterland en omgeving (De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst VIII, 1)*, 's-Gravenhage 1953, blz. 36 en afb. 47. ⁴⁰ Van de Waal, *o.c.*, blz. 93 en afb. 34 ^{2, 3}.

⁴¹ Bernheimer, *o.c.*, blz. 183-185.

⁴² Bernheimer, *o.c.*, blz. 176-185; E. Gevaert, *L'Héraldique, son esprit, son langage et ses applications*, Brussel-Parijs 1923, blz. 84-85 en 359.

van de wildeman die schrijver Thomas Mann was, voert in zijn wapen een mansfiguur, die weliswaar een geciviliseerde kleding en zelfs een hoed draagt, maar toch nog een knots en een denneboom omvat houdt. Boven de ingang van het Wildemanshofje aan de Oude Gracht te Alkmaar, in 1714 gesticht door Gerrit Wildeman, prijkt in een nis het levensgrote zandstenen beeld van een echte wildeman, werk van Jacob van der Beek, terwijl op de binnenplaats nog eens een beeld staat dat evenwel meer weg heeft van Hercules.

Ook in stadswapens verschijnt de wildeman, bijvoorbeeld in die van Luzern, Winterthur en Hannover. In het wapen van Veere werden de ten halve lijve uitkomende wildemannen op de twee torens ontleend aan het wapen van het geslacht van Borsele, dat de stad gesticht heeft. Ook het wapen van Willekop laat in zijn eerste kwartier een ten halven lijve oprijzende wildeman met knots zien. Maar nog veel vaker ontmoeten we de wildemannen als tenanten van een wapen. Daaronder zijn het koningswapen van Denemarken en het voormalige wapen van Pruisen. Op de zojuist in het Rijksmuseum te Amsterdam bekende tentoonstelling „Meesters van het Brons der Italiaanse Renaissance” was bijvoorbeeld een wildeman te paard te zien met bladerkransen, schild en knots, vervaardigd tussen 1470 en 1490 door Bertoldo di Giovanni voor Ercole I d'Este. Het was een hem welbekend motief, want wildemannen dienden als tenanten van het wapen van het huis Este⁴³. De westgevel van de San Gregorio in Valladolid, uit 1488-96, is overdekt met sculpturen die tezamen een heraldisch pronkstuk vormen, geflankeerd door een geheel tale wildemannen. Zeer fraai zijn ook de geheel behaarde exemplaren, die het schild houden op de westwand van de graftombe van koningin Catharina in de kathedraal van Uppsala⁴⁴, evenals die op een waarschijnlijk Vlaamse koperen grafzerk in de kathedraal van Schwerin⁴⁵. In de X-vormige stand van een wildeman als schildhouder op een reliëf aan een boerderij in Fellinghausen mogen we misschien een associatie zien met de bouwkundige betekenis van de Duitse term Wilder Mann⁴⁶. In ons eigen land is de

⁴³ *Catalogus*, nr. 15 en afb. 14.

⁴⁴ Sune Schéle, „A Sculptor's Signum or Not?“, *Konsthistorisk Tidskrift* 1959, fig. 9 op blz. 124.

⁴⁵ Gevaert, o.c., blz. 359 en fig. 503.

⁴⁶ Het betreft hier een wapenstein aan de kasteelboerderij Junkernhees bij Fellinghausen-Kreuztal (Kr.

wildeman als schildhouder ruimschoots vertegenwoordigd, we noemen slechts de wildemannen op de gewelfschilderingen in de Broederkerk te Zutphen, op een gesneden paneel van het orgel van de St. Vituskerk te Naarden (afb. 16), op het koorhek van de St. Bavo te Haarlem (afb. 15). Bij vele wapens merkten we op, dat de wildeman in tamelijk tamme staat verkeert, in plaats van een welige haargroei heeft hij een gladde huid, en de wildheid maakt men nog slechts uit de bladergordels en -kronen en de knots op. Volgens Bernheimer komt de wildeman pas veel later in de heraldiek dan in de folklore. Zijn heraldische betekenis is gelijk te stellen met die van de eenhoorn, leeuw en grifioen en andere mythologische of werkelijke wilde dieren, zij zijn een talisman waaraan de bescherming van het wapenschild, dank zij de hun toegedichte wakkere woestheid, met een gerust hart overgelaten kan worden.

In ons land tellen we acht gemeentewapens die ter weerszijden door een wildeman gehouden worden⁴⁷ en drie waarvan alleen de rechtse tenant die gedaante heeft. Ook zij zijn tamme makertjes geworden, weinig behaard, met loof gekroond en omgord, met knots gewapend. Het wapen van Bergen op Zoom telde aanvankelijk drie wilden, twee mannen als tenanten ter weerszijden, een vrouw achter het wapen; zij zijn al aan te wijzen op een stadszegel uit 1374⁴⁸.

Siegen), waarop een wilde man wijdeens staat en met opwaarts gespreide armen twee wapens houdt; zie afb. 33 bij J. Schepers, *Haus und Hof deutscher Bauern: Westfalen-Lippe*, Munster 1960. Met „Wilder Mann” wordt in de Duitse vakwerkbouw een verticale stijl met schuin gestelde schoren aan zijn boven- en beneden-einde aangeduid, ofwel „die aus Pfosten, Streben und Knaggen zusammengesetzte Fachwerkfigur”. De term is, volgens H. Walbe, een recente benaming voor wat de timmerlieden vanouds „Mann” zonder meer noemden en „scheint aus Lateinkreisen hervorgegangen zu sein, die ohne Verständnis für das Gefüge des Fachwerkes gar zu gern symbolischen Sinn suchten” (*Das Heitisch-Fränkische Fachwerk*, Giessen 1954, blz. 400-404). Volgens het *Deutsches Wörterbuch* heet deze constructie ook „Toter Mann” en, wanneer toegepast op de hoeken van vakwerk wanden, „Halber Mann”.

⁴⁷ Kl. Sierksma, *De Gemeentewapens van Nederland*, Utrecht-Antwerpen 1960.

⁴⁸ G. C. A. Juten, „Oud-Bergen”, *Oudheidk. Jaarb.*

= *Bull. N.O.B.*, 3de s. 4 (1924), blz. 173-174 en

afb. 8; F. C. Butkens geeft in *Trophées Sacrés et Pro-*

phanes du Duché de Brabant, 's-Gravenhage 1724 (2

dlm.) en de *Supplémentis* daarop, 's-Gravenhage 1726

(2 dlm.), behalve van wildemannen en -vrouwen als

schildhouders (Wemmel, Herent, Immerseele), ook

Ook de mannen Groede wildeman wildevro van Ant de provi. het wapen alleen al mannen velle. Ook terwijl ir heeft. D tum en i wuste to schieden. minder c de naam logie zo. Zuidwold te eertijd bos.

In san treedt de benaming den huize gen. We op de eigen la straat 31 met in d een nis n mansbeel spronkel. herberg⁴ noordhoe dezelfde en „Den 78 en 82 deman”

vele voort dragers v heren van Melsbroek de baron de Gottig⁴⁹ Vri⁴⁹ berg, wet voor de N 60 Lijst van de naam nummers v nummers en G. J. F.

Ook de voormalige gemeente Zuilen had wildemannen als schildhouders. In de wapens van Groede en Sneek is alleen de rechtertenant een wildeman. Rechts een wildeman en links een wildevrouw komen voor aan de gemeentewapens van Antwerpen en van Schilde en Vorselaar in de provincie Antwerpen, twee wildemannen aan het wapen van Oudenaarde. Opmerkelijk is dat alleen al in Drenthe zes gemeentewapens wildemannen als schildhouders hebben: Anloo, Havelte, Oosterhesselen, Sleen, Vries en Zuidwolda, terwijl in Beilen de rechter tenant die gedaante heeft. Deze wapens zijn van tamelijk jonge datum en in de wildeman mag men een zeer bewuste toespeling zien op de verre vroegste geschiedenis van de provincie. Anloo bezit niet minder dan negen hunebedden, Havelte twee; de naam Beilen betekent volgens de volks-etymologie zoveel als plaats uitgehakt in het woud. In Zuidwolda schuilt het woord woud zelf, het heet te eertijds Kerkenbosch en er wás ook een groot bos.

In samenhang met zijn heraldische betekenis treedt de figuur van de wildeman verder op als benaming van woonhuizen en herbergen. Duizenden huizen in Europa hebben deze naam gedragen. We vinden zijn naam en beeltenis even goed op de gevels in Graubündlerland als op die in ons eigen land. Een willekeurige voorbeeld is Jansstraat 31 te Arnhem, een laatmiddeleeuws huis met in de 19de eeuw gewijzigde gevel, waarin een nis met een vermoedelijk 16de-eeuws wildemansbeeld behouden is gebleven (afb. 14); oorspronkelijk was dit huis „De Wildeman” een herberg⁴⁹. In Breda droeg het huis op de noordhoek van de Markt en de Veemarktstraat dezelfde naam en nog staan er „Den Wildeman” en „Den Cleyne Wildeman” op de Haagdijk 78 en 82 50. In Antwerpen vinden we „Den Wildeman” aan de Oude Beurs en de Steenhouwers-

vele voorbeelden van wildemannen en -vrouwen als dragers van banieren, bijvoorbeeld van de banieren der heren van Aerschot, Diest, Rotselaar, Schore, Heverlee, Melsbroek, Carloo, Kranendonk, Breda en Cuijk, van de baron van Thulden en Rumsdorp en van de baron de Gottignies.

⁴⁹ Vriendelijke mededeling van de heer H. Rosenberg, wetenschappelijk ambtenaar van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

⁵⁰ Lijst van huizen in Oud-Breda met vermelding van de namen volgens de laatste pondboeken, de wijknummers van de 19de eeuw en de tegenwoordige huisnummers. Vervaardigd in 1951 door P. J. M. Wuisman en G. J. Rehm en berustend in het Gemeente-Archief.

vest, „De Wilde Kinderen” in de Kaasstraat en het „Wildt Wjif” daarnaast. In Amsterdam wordt binnenkort het vroeg 17de-eeuws huis „De Wildeman” op de hoek van de Dam en de Pijlsteeg gerestaureerd; uit de kelder wordt dan het bewaard gebleven wildemansbeeld opgediept om zijn plaats boven de ingang terug te krijgen.

Wildemannen in 's-Hertogenbosch

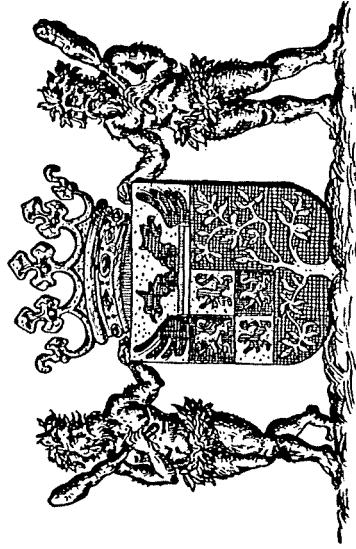
Keren we thans terug tot 's-Hertogenbosch, dan zien we, dat daar al die noties van de wildeman, folkloristisch, litterair, artistiek en heraldisch, eveneens volop leefden en bloeiden. Om ons eerst maar bij de woonhuisnamen te houden: er waren in Den Bosch opmerkelijk veel huizen en herbergen die „De Wildeman” heetten, we vinden hem in de Tolbrugstraat, het Hinthamereind, de Lepelstraat, Iorenstraat (waar hij een eeuw terug nog op een uithangbord prijkte), Ridderstraat, Vughterstraat en Verwerstraat. Het „Groot Wiltwif” en het „Klein Wiltwif” stonden zusterlijk naast elkaar in de Vughterstraat en een ander „Wiltwif” vond men aan het Hinthamereind⁵¹. Men treft de wildeman ook aan op de merken van de Bossche drukkers Laurens Hayen en Gerard van den Hatard in de vroege 16de eeuw⁵²; zij ontlenen hem aan het stedelijk kenteken bij uitstek, het wapen.

Het Bossche wapen wordt ter weerszijden gehouden door een wildeman, zoals gebruikelijk gewapend met knots, in natuurlijke kleur, het hoofd gekroond en de lendenen omgord met groen loof. Niet zelden kwam de heraldische wildeman tot leven, zo vernemen wij dat de schutterijen van Den Bosch op 20 en 21 mei 1497 met andere uit vele steden hun intocht deden te Gent om naar de uitgelooofde prijzen mede te dingen⁵³. Den Bosch kwam maar liefst met twaalf wagens, in dichtvorm omschreven, als laatste:

⁵¹ J. en Alph. G. J. Mosmans, *Oude Namen van Huizen en Straten te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch 1907.

⁵² Van de Waal, *o.c.* I, blz. 161-162; II, blz. 84; W. Nijhoff, *L'Art Typographique dans les Pays Bas*, 's-Gravenhage 1902-1935, Hayen, pl. I, 2-4; Hatard, pl. II, 7 en III, 9. Wildemannen ook op drukkersmerken in Parijs, Caen, Lyon, Antwerpen, Keulen, Augsburg en Straatsburg (waar zij op vignettes en boekillustraties in hun handel en wandel uitgebeeld worden).

⁵³ C. R. Hermans, *Bijdragen tot de Geschiedenis enz. der Provincie Noord Brabant*, 's-Hertogenbosch 1845, II, blz. 91-96.

Stadswapen van 's-Hertogenbosch.
(tek. C. Peeters)

„Een wagen quammer noch, om prys t' ontfangen,
Daer vier leeuwen op elcke houc een saten,
Ende een maecht, elcke mochte naet sien verlangen,
In witten damaste schoone boven maten,
Een willman met eender cudse willet raken,
Van den Bossche die wapenen voor hem hielt,
Ende de maecht sat, 't mocht elcker herten baten,
In een purperen pauweltoen weselic gestilt,
Ront bescreven met gulden letteren int schilt,
Die twee leeuwen saten elck ter syden van haar,
Sint Joris standaert houdende niet te wilt
In een silveren bosch scheent synde daer...”

De wildeman en het bos (van zilver, terwijl de lindeboom in het stadswapen van goud is) zijn dus beide vertegenwoordigd. Maar ook Berzen op Zoom bracht zijn stadswapen mee: zijn schutters reisden te water met twee schepen, in een waarvan een wildeman het stadswapen droeg.

Het zou bevreemding wekken wanneer niet aan optochten in 's-Hertogenbosch zelf de wildeman zijn deel had. Die feesten waren veelvuldig genoeg, de dag van St. Jan Evangelist (27 december) was kwalijk geschikt voor een grote omgang, maar Pasen en Sacramentsdag (10 juni), St. Lambertus (17 september) en andere belangrijke heiligendagen in het voorjaar en de zomer waren aanleiding tot grote processies; bij bijzondere gebeurtenissen, zoals de vergadering van het kapittel van het Gulden Vlies in 1481 in de St. Jan werden eveneens feesten georganiseerd. Maar het hoogtepunt van de Bossche feestkalender was toch „ons Lieve Vrouwe dragt” op de eerste zondag na het feest van St. Jan de Doper (24 juni), later, in 1511, verplaatst naar de eerste zondag na Maria Visitatie (2 juli). Dan werd met grote plechtigheid het miraculeuze beeld van de Zoete Lieve Vrouw door de straten gedragen, gelijk het, sedert 1916 opnieuw, met

hetzelfde beeld geschiedt, nadat de traditie in 1629 als gevolg van het beleg en de verovering van de stad door Frederik Hendrik ineens afgebroken was. Het was een van de luisterrijkste optochten van de middeleeuwse Nederlanden en heel de stad nam er, met inbegrip der van heinde en verre toegestroomde pelgrims, met grote uitbundigheid aan deel⁵⁴. Vooral de Illustere Lieve Vrouwe Broederschap, toch al zo stimulerend werkend op de dichtkunst, muziek, architectuur en beeldende kunst van de stad, zette geestdriftig luister bij aan dit weergalozе volksfeest. Haar leden schreden, getooid met kronen van korrenbloemen en gehuld in hun tabbaarden, plechtig in de optocht mee. Kunstenars als Hieronymus Bosch en Alard Duhamel zijn lid geweest van deze Broederschap en hebben ongetwijfeld hun aandeel bijgedragen in het ontwerpen van kledij, emblemen en tafereelen van het schouwspel. Doch niet alleen haar leden, ook de stedelijke regering, de kloosterlingen, de begijnen, alle ambachten en gulden namen deel aan de omgang. De vier kamers van rhetorica en de vier schutterijen zorgden voor wagenspelen en tableaux voor een door de stad betaalde vergoeding. Op de Markt werd de omgang onderbroken voor het opvoeren van religieuze drama's en esbatementen, waarna de processie naar de St. Jan en de parochiekerken terugkeerde. Er kwamen ook afvaardigingen, rederijkers, schutters en pijpers en trommelaars uit Brugge, Brussel, Dordrecht, Nijmegen, Antwerpen, Luik, Utrecht en andere bevriende steden. Kortom, het was een bont, klankrijk en hartverrukkend spektakel, welks gelijke wij op het ogenblik helaas alleen nog maar in de processies en optochten in zuidelijke landen, de Provence, Italië, Spanje en Zuid-Amerika kunnen zoeken, want de thans en ere herstelde Maria-omdracht in Den Bosch, hoe artistiek en rijk verzorgd dan ook, is daarmee vergeleken toch maar een brave en ingetogen vertoning, en de Limburgse en Vlaamse optochten zijn wel bont, maar missen toch authenticiteit, omdat spelers en kijkers zich te sceptisch gedragen en al te gauw bevreemd zijn voor ridicul aangezien te worden; alleen voor

⁵⁴ Hermans, „Geschiedenis der Rederijkers in Noord-Brabant”, *Bijdr. t. d. Geschiedenis enz. der Provincie Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch 1845, I, blz. 1-106, in het bijzonder blz. 23-28; Smits *o.c.*, blz. 139-183; J. A. F. Kronenburg, *Maria's Heerlijkheid in Nederland*, Amsterdam-Roermond 1904-1931, VI, blz. 236-269; Mosmans, *De St. Jankerk*, blz. 363-373.

de carnavalsoptochten leeft nog de volle animo...

De hoofdthema's die in de processies uitgebeeld werden, waren van godsdienstige aard en uit het Oude en Nieuwe Testament en heiligenlevens gekozen. Daar liepen of reden de twaalf profeten, de twaalf apostelen, de drie Maria's, de kluisenaar, St. Jan de Doper, benevens zijn hoofd in een schotel, de herders, de drie koningen, St. Christoffel met een kindje dat met meikersen zoetgehouden werd (op rekening van de Lieve Vrouwe Broederschap), de opdracht van een ander kindje Jezus in de tempel, een groot bouwsel op wielen, alles temidden van engelen, koorknappen, vaandeldragers, sjouwers van kandelaars, muzikanten, duivels en zotten, geleid door de bastonniers van de Broederschap. De rederijkers vertoonden de religieuze toneelstukken op tribunes op de Markt. Doch daarnaast zijn geheel profane „batementen" opgevoerd en liepen in de optocht profane figuren mee. In de rekeningen van de stad en van de Lieve Vrouwe Broederschap, waarin talloze uitgaven van kostuums, maskers, draperiën, attributen en allerlei wat voor de omgang nodig was, geboekt staan, wordt weinig of niets gezegd over profane motieven als het ros Beiaart en de vier Heemskinderen (slechts in 1611 en 1620 worden deze vermeld), maar men kan het eens zijn met Hermans' veronderstelling daarover en aannemen dat deze spelen en voorstellingen zo vanzelfsprekend waren, dat daarvoor een stadstoelage ineens gegeven werd, zonder dat het nodig was al deze bijrollen in het bijzonder te omschrijven. Het kan niet anders of ook de wildemannen en -wijven waren hier aanwezig, doch zij beeldden niets anders dan zichzelf uit, traden niet in een bepaald spel op, maar dansten mee en maakten het publiek door hun fratsen op een genoegelijke manier aan het schrikken. Het Bossche volk en even goed de vreemdeling zullen dan ook zonder enige moeite de wildemannen aan de St. Janskerk herkend hebben, waarop de wilden monumentaal vereeuwigd zijn. Ook hier beelden zij geen bepaalde handeling uit, zij zijn als het ware slechts figuranten, zoals zij in de optocht allesbehalve de hoofdzaak, maar als het ware een garnering vormden. De wildemannen kijken ons aan, maken hun zotte sprongen en zwaaien hun knotsen; de wilde wijven zijn ongewapend en rammelen met hun bekkens met schellen of hun tamboerijnen. Tweemaal staan er een vader en zoon naast elkaar, waarbij men kan denken aan de overlevering, dat vader

wildeman zijn zonen opleidde in zijn ruw bedrijf. De wildevrouw en haar kind op de kraagsteen in de kerk zijn vergelijkbaar met tafereeltjes waarin het wildemansleven idyllisch weergegeven is, bijvoorbeeld op vele Duitse tapijten uit de 15de eeuw.

Slechts één der vier wimbergen schijnt wel een ingewikkelder actie te bevatten, namelijk de gene waarop een wildeman in strijd is met een voorname gekleed burgerman. Die strijd tussen natuur en civilisatie zien we ook uitgebeeld op de gesneden kistjes uit de 14de eeuw in het Kunstgewerbe Museum te Keulen en het gelijknamige museum te Hamburg⁵⁵, en de tegenstelling wildeman-burger is, zij het ook heel statisch, eveneens uitgebeeld op de kraagstenen boven het zuiderportaal in de kerk van Halle.

Het feit dat de wilde vrouwen en het standbeeld gekroond zijn met bloemenkransen kan erop wijzen, dat we hier te doen hebben met leden van de Lieve Vrouwe Broederschap, die in de omgang kronen van korenbloemen plachten te dragen, maar het is niet zo waarschijnlijk dat de Illustere Broeders en Zusters ooit genoeg hebben genomen met een dermate lage, wilde en min of meer erotische rol. Sloomans merkt terecht op, dat men voor de rol van duivels, zotten en turken niet de fine fleur van de stad genomen zal hebben, wanneer hij bevindt dat speciaal hun door het stadsbestuur van Bergen op Zoom bevolen wordt niet te „loopen in de bordeelen oft in de herbergen"; immers, „een fatsoenlijk mens behoeft een dergelijk verbod niet gedaan te worden"⁵⁶. Die bloemenkronen zijn wellicht gelijk te stellen met de bladerkronen die andere wildemansbeeltenissen plegen te dragen. Daar kan men tegen inbrengen, dat toch ook zijne majesteit karel VI zelf van Frankrijk de wildeman speelde, maar dat deed hij binnenshuis op een geheel profaan feest en bovendien is hij later écht krankzinnig geworden.

Het is ongelofelijk boeiend te bemerken, dat dezelfde figuren, die zo oeroud en bestorven aan de Bossche kathedraal hangen, springlevend en in nauwkeurig dezelfde gedaante in Oberstdorf in Beieren, maar zelfs nog veel dichterbij, als het ware op eigen bodem, in Hoi en Tongeren, hun betekenis behouden hebben. Het zou

⁵⁵ Bernheimer, *o.c.*, blz. 123-125 en afb. 31-32; H. Kohlhausen, *Minneböichen im Mittelalter*, Berlin 1928, nr. 162 en afb. 11.

⁵⁶ Sloomans, *o.c.*, blz. 21.

interessant zijn hen eens naar Den Bosch uit te nodigen om hen tijdens een openbaar feest hun kunsten, grillen en grollen te laten vertonen, opdat ook de figuren aan de St. Jan weer in de aandacht komen te staan.

Nog één vraag blijft de rechtschapene klemen, is de wildeman aan de Bossche St. Jan, in de kerk van Halle en in de Zavelkerk van Brussel een van de „licences dans l'art chrétien”, die Maeterlinck en Witkowski⁵⁷ zo ironisch en soms zo boosaardig opsommen? Men zou, vooral al ten aanzien van de vechtende wouter op de zuidelijke wimberg aan het koor van de St. Jan, „fierement expositant sa virilité”, zeggen van wel. Maar och, de Kerk heeft zo veel van dit nogal onschuldige volksvermaak zonder bedenken in haar beeldenwereld laten voortbestaan, vooral de wildeman, wiens oorspronkelijke betekenissen misschien in die 15de eeuw al niet meer duidelijk waren en in de tot genre vervallen was, tot een grap, zoals onze Zwarte Piet vandaag nog. En als er al een sombere kniesoor bezwaren maakte, kon zij die figuren zo gemakkelijk rechtvaardigen. De wildeman was nog slechts beeld van de onverloste mens, van de geuikkig door het christendom overwonnen heiden, van de door de cultuur later op hoger plan verheven natuur. En mocht de gekerstende en geciviliseerde mens al eens met heimwee terugblikken naar die ongebonden oerstaat, dan werd hem gaarne een uitlaat gegund in het spel tijdens het feest dat de noeste arbeid onderbrak. Dan kon het volk zijn romantische neiging voldoen en dit spel, als spel beleefd, gefascineerd aanzien gelijk vandaag

⁵⁷ L. Maeterlinck, *Le genre satirique dans la sculpture flamande*, Parijs 1910; G. J. Witkowski, *L'art profane à l'église*, Parijs 1908; Dezelfde *L'art chrétien, ses licences*, Parijs 1912.

SUMMARY

The windows of the choir of the Church of St. John in 's-Hertogenbosch are decorated with gables comprising figurative sculpture. These reliefs date from the same time as the choir itself: the oldest therefore are found on the radial chapels, which date from the second half of the 14th century; those on the choir lantern and the aisles of the choir date from the beginning of the 15th century. During the restoration in 1910-

velen vreugde beleven aan Tarzan de Geweldige in een eendelige reeks films, die altijd weer volle zalen trekken. Ook Tarzan is in wezen ongevaarlijk, hij is immers altijd op de hand van de rechtvaardigen, hij is wild en schrikwekkend, maar niet misdadig en ook hij komt in aanraking met de cultuur die hem zal overwinnen. Het kerkgebouw kon de wildeman onverbloemd uitstellen, want hij bestond niet meer, hij had slechts een masker achtergelaten. Het Taxandrië dat volgens de overleveringen woest en wild was voordat Lambertus en andere Godsgezanten het betraden, was voor goed voor het christendom gewonnen. „Zo deden die predicanen van den woerde Christi ooc insghelijcx zo wel haetlieden devoir, dat daer die waerachtighe kennesse Gods met een welvoughende civilitieit ende ghehoorzameit allincx zo meer stede begonste te grijpen in die herten der menschen, die welke eerst zo onbedokert ende onbesneden waren, dat zy niet dan wilde wouters ende onberede volen en schenen te wesene”⁵⁸. Of, om te eindigen met een passage uit een gedicht van het oude schuttersgilde van St. Barbara te Vught 59:

Broeders en Zusters van deez Gilde
En wilt niet leven gelijk de Wilden
Volgt dan het voorbeeld en het leven
Dat God aan Barbara heeft gegeven”.

⁵⁸ N. Despars, *Cronycke van den lande ende graefschape van Vlaenderen*, uitg. J. de Jonghe, Brugge 1840, aangehaald door Verwijs en Verdam. Van de Waal wijst er, *o.c.*, I, blz. 86, op, dat naar aanleiding van de overlevering die wil dat de Lage Landen in oorsprong bedekt waren met een groot woud, het Hertsich woud, woud zonder genade of Schakerbos, overeenkomst gezien werd tussen Batavieren en silvanen.
⁵⁹ J. A. Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen van Noord-Brabant*, 's-Hertogenbosch 1933-34, II, blz. 209.

WOODWOSES OR WILD MEN AT 'S-HERTOGENBOSCH

BY C. J. A. C. PEETERS

1934 they were replaced by close copies. The iconographic significance of many representations in these gables is still enigmatic, but the impression is gained that we are not dealing with a continuous cycle but with a series of themes and motifs, which played a part in the processions held at the time to honour the miraculous statue of Our Lady kept in the church. Four gables, as well as a statue on the base of one of the

HET WAPEN DER STAD 's-HERTOGENBOSCH

door MR. DR. J. P. W. A. SMIT,

oud-Rijksarchivaris in Noord-Brabant

I

Van het wapen van 's-Hertogenbosch is het schild met de boom het oudste en gewichtigste deel en daarom vangt dit artikel, dat de bewegten geschiedenis er van behandelt, met voorbijgang van het jongere schildhoofd met de adelaar, om niet te spreken van de overige delen van dit wapen, met de boom aan. Deze boom staat afgebeeld in het zegel der stad, waarvan de oudst bewaarde afdruk van het jaar 1259 is 1), en toont hem in Vlaamse origine en het teken van de posteel, een dienaar van de graat ter handhaving van diens bosrecht, een vorm van fiscaal grootgrondbezit.

Deze boom is als rechtsteken en omdat hij als zodanig voor ieder herkenbaar moet zijn, tot een schema teruggebracht, met inachtneming van de eigentijdse stijl. Zodoende is hij nog in Romaanse vorm en de kruin er van gesloten en als met schubben bezet voorgesteld 3). Afb. 1. Eenmaal aangenomen en gehandhaafd, wordt een teken terwille van de rechtzekerheid in de oorspronkelijke vorm bewaard, zodat, hoewel de stempel nog in de zelfde eeuw vernieuwd werd, de boom er niet in veranderd is 4). Afb. 2.

1) Dr. J. P. W. A. Smit: De Brabantse beelden en tekens van recht p. 225-227 en noot 7. Marthus Nyhoff 's-Gravenhage 1957. Vergelijk de boom in het keurmerk der maten en gewichten en dat van de zilversmeden, beide in het Centraal museum te 's-Hertogenbosch. Zie voor de betekenis van het drievoud Smit als boven p. 176, 246 en 249.

2) Buscum is de verlatijnsde vorm van bos. Germ. enkelv. bus, meerv. busc. Te 's-Hertogenbosch werd het buscel of boscel. Vergelijk de rechts-termbos met woud. Beide hebben naast een stoffelijke een rechtsbetekenis van fiscaal grootgrondbezit. Dr. J. P. W. A. Smit: Het Brabantse jachtrecht vóór de regering van Karel den Stouten p. 111 seq. C. L. van Langenhuyzen Amsterdam 1911. Het woord buscum vindt men tot in Zuid-Italië terug.

3) R. van Zuylen. Naamlijst en wapenkaart der leden van de Rege-ring... van 's-Hertogenbosch p. XXXV no. 1. 's-Bosch W. C. van Heusden 1863. Met de juiste afmeting der illustratie is wegens de kostbaarheid er van geen rekening gehouden kunnen worden.

4) Van Zuylen als boven afb. 3.

De Brabantse Leeuw 15 (1966)

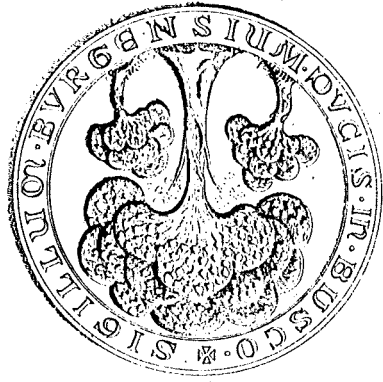
Zo kon het tot in het begin der 16e eeuw blijven, zij het, dat de stam op naturalistische wijze vertakt en het loof in partijen verdeeld is b).

Inmiddels was de Renaissance te 's-Hertogenbosch algemeen goed geworden en had zij door haar voortsluwend streven ook op de heraldiek en de tekens er van haar stempel gedrukt en vindt men in het drukkersmerk van Geraert van den Hautert, de boom dus opnieuw gestileerd. De stam loopt dan in een vork uit, waarvan de beide takken elkander kruisen en daarna te samen in de bladerkroon eindigen. Het fraaiste staal er van van 1536 e), (Afb. no. 3) maar het oudst bekende is in dat van Lourens Hayen, van 1511 f). Afb. no. 4.

Men vindt deze boom daarna in 1603 op een register van het stadsarchief g), met een andere stempel op een boek der magistratsbibliotheek, dat in 1625 gedrukt en waarschijnlijk kort daarna hier gebonden werd h), en het laatst komt hij voor op de band van prijzen der Latijnse School i). Afb. 5 en 6.

Het kan verwonderen, dat het prototype van deze boom, die zodanig is, dat hij niet meer voor een variant, maar voor een nieuw teken moet doorgaan, gevonden wordt in het wapen der pausen Sixtus IV en Julius II uit de familie Della Rovere, die van 1471 tot 1483, resp. van 1503 tot 1513 regeerden, en zodoende een sprekend wapen voerden l). Men vraagt zich af, hoe beide drukkers van dit wapen kennis genomen hebben en denkt dan

- 3) Dit is bij het conservatieve deel der Bossche burgerij nog in het begin der 17e eeuw. Zie het wapen van Elisabeth Verhorststadi, overleden in 1623. Dr. C. F. X. Smits: De gatzekken in de kathedrale Sint Janskerk van 's-Hertogenbosch no. 328, 's-Hertogenbosch 1912. De afbeelding is slordig en moet er 3 voorstellen.
- 4) Van Zuylen als boven afb. 4. Dr. M. Kronenberg. L'Art typographique dans les Pays-Bas pendant les années 1500 à 1540 in voce Bois-le-Duc. Geart van den Hautert no. 9.
- 5) Kronenberg. L'Art in voce Laurens Hayen no. 4.
- 6) J. P. W. A. Smit. Het Bossche stadswapen als superlibris afb. 2. De Brabantse Leeuw jg. 4 afl. 1 en 2.
- 7) Smit als boven. Gerardi Mercatoris Atlas etc. sumpt... Henrici Hondii. Amsterdam 1625. Zie ook het aan de magistraat opgedragen werk van Leyendeker met stads superlibris. Afb. 5.
- 8) De prijzen zijn een van 1677, een in 1683 gedrukt, afb. 11, en een zelfs nog in 1775 gegeven, welke de laatste is. Afb. no. 9.
- 9) Zie voor het wapen van Julius II de catalogus van het Landesmuseum in Zürich, waarin afgebeeld het door hem in juli 1512 geschonken vaandel der Zwitserse lijfwacht. St. Gallen Fahnenbuch, afb. 11 1939.

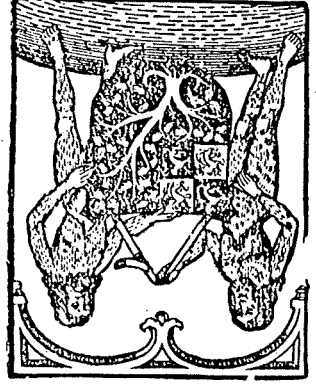
ZEGEL DER STAD 'S-HERTOGENBOSCH 10 HELFT 13e EEUW

ZEGEL DER STAD 'S-HERTOGENBOSCH ENDE 13e EEUW

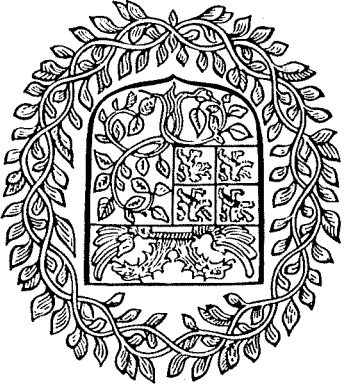
DRUKKERSMERK VAN GERAERT VAN DEN HAUTERT 1536

DRUKKERSMERK VAN LOURENS HAYEN 1511

SUPERLIBRIS VAN EEN BOEK DER MAGISTRATSBIBLIOTHEEK KORT NA 1625

SUPERLIBRIS VAN EEN PRIJS DER SCHOOL 1775

et, dat
partijen

emeen-
en ook
rukt en
lautert,
en vork
ma te-
er van
dat van

van het
magi-
jk t
or op de

om, die
voor een
open der
ere, die
doende
oe beide
nkt dan

in het be-
tadt, over-
Sint Jans-
peelding is

ographique
e-Duc. Ge-

af De

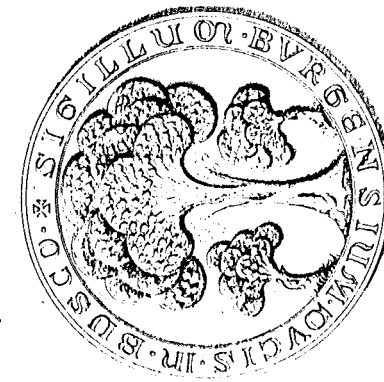
Henrici
agen werk

11, en een

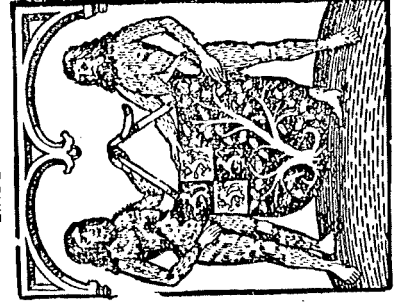
andesmuse-
nken vaan-

ZEGEL DER STAD 's-HERTOGENBOSCH
EINDE 13e EEUW

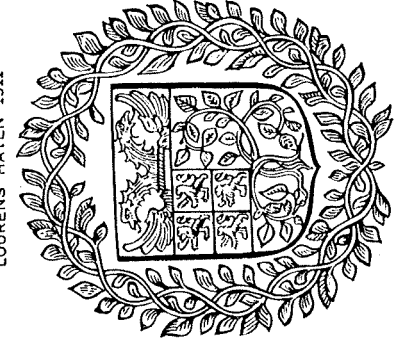
ZEGEL DER STAD 's-HERTOGENBOSCH
1e HELFT 13e EEUW

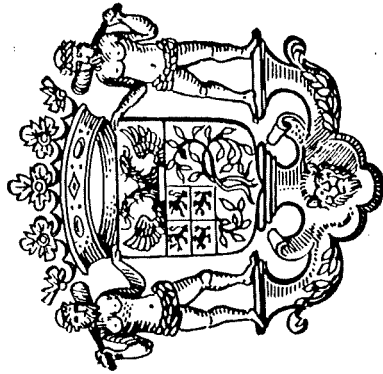
DRUKKERSMERK VAN
LOURENS HAYEN 1511

DRUKKERSMERK VAN
GERAERT VAN DEN HATERT 1536

SUPERLIBRIS VAN EEN PRIUS
DER SCHOOL 1775

SUPERLIBRIS VAN EEN BOEK DER
MAGISTRAATSBIBLIOTHEEK
KORT NA 1625

Bijlage Brab. Leeuw, jaarg. 15, afl. 6, atb. 1 t/m 6 (van links naar rechts)

in de eerste plaats aan een Antwerpse zakenrelatie. Het ligt echter m.i. meer voor de hand, dat zij te Hertogenbosch een exemplaar van de aflaatbrief van Julius II gezien hebben, uiterlijk gelijkend op dien, welke Hugo Jansz. van Woerden in 1504 te Leiden gedrukt heeft 12). Het Bossche exemplaar zou dan verloren gegaan zijn, hetgeen voor een zaak van zulk een tijdelijke aard begrijpelijk is. Afb. 7.

Deze belangstelling behoeft ook niet uitsluitend uit zakelijk belang verklaard te worden, want de Broeders van het Gemeene Leven, hadden hier een eigen drukkerij. In 1526 kwam nog een boekje van de pers der Hiëronymianen, waarin de nieuwe boom zo slecht afgedrukt is, dat ik er geen gebruik van durf te maken 13).

Hier kan dus niet van een gezonde evolutie gesproken worden, daar het om een toeëigening van een ander mans wapen gaat. Het wekt intengendeel een vermoeden van onkunde van de regels der heraldiek, om niet te spreken van die van publiek recht.

Wel acht ik een relatie met Antwerpen ten aanzien van de keuze van de adelaar, nog onbekend in het stadswapen, mogelijk. Er bestaat een overlevering, in oudere plaatsbeschrijvingen vermeld en dus als het ware gecanoniseerd, dat keizer Maximiliaan deze adelaar aan zijn burgers van 's-Hertogenbosch zou geschonken en zij het zeer gewaardeerd hebben, omdat de adelaar hun een vrijgeleide voor de handel in het Rijnland verscharfte 14). Het bevreemdt echter, dat in het stadsarchief geen charter aanwezig is, noodzakelijk, overeenkomstig het belang van dit privilege. Hier tegenover staat, dat Antwerpen destijds reeds eenwielang een dergelijke dubbelhoofdige adelaar in haar wapen voerde 15). In werkelijkheid is dit initiatief weder een onjuiste interpretatie, ditmaal van het Antwerpse wapen, hetgeen uit het drukkersmerk van Laurens Hayen blijkt, te oordelen naar het boekje, dat hij in 1514 uitgegeven heeft 16).

- 12) Kronenberg. L'Art etc. in vocibus Leiden en Hugo Jansz. van Woerden.
13) In 1536 liet Georgius Macropeidius, rector der Latijnse school, zijn klucht Andrisca bij Van den Hautart drukken. Zie Kronenburg als boven.
14) Het zijn de Bossche kroniekschrijvers Cuperinus en Van Oudenhoven en Van Heurn, die op hen voortbouwde. Zie Van Zuylen als boven. Inleiding p. 15 noot 1.
15) Smit: De Brab. beelden etc. pag. 209.
16) Kronenberg als boven in voce Bois-le-Duc Laurens Hayen no. 3.

Daarin ziet men deze zogenaamd keizerlijke adels met diens schild, maar niet met het Habsburgse wapen op deorst. Het is het desdijds door de invloed der Renaissance gelijfd geworden monogram S.P.Q.R., dat wel te goeder trouw gebruikt zal zijn (17), maar weder een bewijs van misplaatst initiatief is.

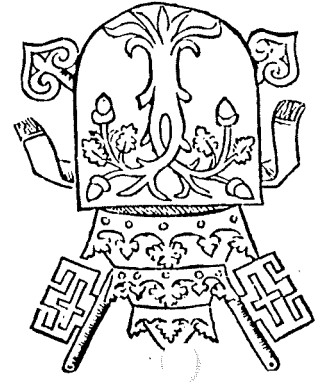
Indien al deze bijzonderheden voor de atzijldige houding van het stadsbestuur pleiten, dan schijnt daarop toch een uitzondering te zijn. In het 2e kwart der 16e eeuw, naar het gegraaveerde jaartal op de achterzijde te oordelen, in 1530 maakt een Bossche niet te identificeren zilversmid een draagteken, waarvan de kunstwaarde en kostbaarheid de genoemde houtsneden ver te boven gaan, met de nieuwe boom en de adelaar. Ald. 9. Het is blijkbaar voor een stadsdienaar, welke ook, bestemd geweest, hetgeen een betaling door het stadsbestuur van zelf sprekend doet zijn, maar deze uitgaaf is in de stadsrekeningen van 1529/30 en 1530/1 niet te vinden (18). Men kan daaraan toevoegen, dat de stad zelve tot 1673 bleef doorgaan met het oude zegel te gebruiken, dat immers alle rechtsacten moest wettigen en niet verlaten kon worden.

Naar mijn mening had zij de belangstelling voor haar oude en niet meer begrepen tekens verloren en was tot nieuwe formules en begrippen overgegaan.

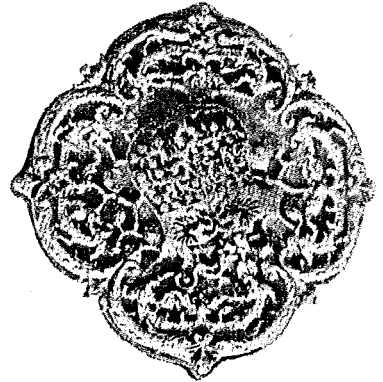
Inmiddels groeide de belangstelling der Bossche burgers, hetgeen uit de lotgevallen van de nieuwe boom kan afgeleid worden. Een tweede eigenaardigheid van die der familie Della Rovere is immers, dat hij ontworfeld wordt voorgesteld, maar zodiep werd niet meer over de symbolieke waarde van heraldische stukken gedacht. In Den Bosch is men echter verder gegaan, getuige de wapens van in de loop der 16e eeuw opgekomen families als de Van Someren en de Van De Velde met een nieuwe verandering om het nog erger te maken, de ontbladerde boom. Atb. 10.

In de reeds vermelde drukkersmerken van Hayen en Van den Hautart van 1511, 1514 en 1536 ziet men een derde en vierde toevoeging, het vrijkwartier in het schild en de schildhouder. Het eerste is uit de gekwartlierde wapens van Brabant en Limburg.

17) Dit monogram bevat een beginselverklaring in zake de rechtsgrond van het gezag van de Romeinse keizer, waarmede die van Maximiliaan te vergelijken was.
18) Ik dank deze gegevens aan de stadsarchivaris de heer Kuyfer, die ook voor het overige mij gaarne en van vele dienst geweest is.

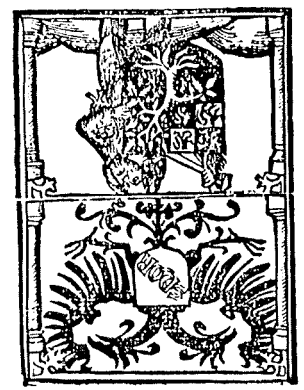
DRUKKERSMERK VAN HUGO JANSZ. VAN WOERDEN 1504

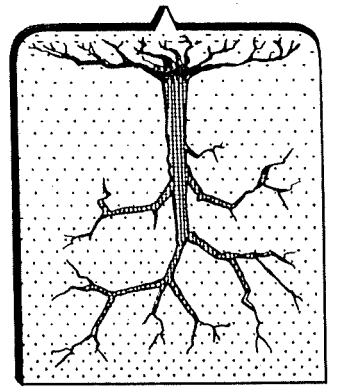
DRAGTEKEN VAN DEN STADSBODE 1538

ZILVEREN OORT VAN HERTOG WENCELYN VAN BRABANT 1383

DRUKKERSMERK VAN LOURENS HAYEN 1514

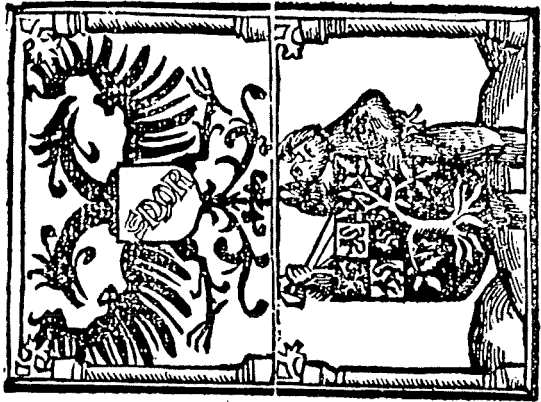
WAPEN DER FAMILIE VAN DE VELDE EINDE 16e EEUW

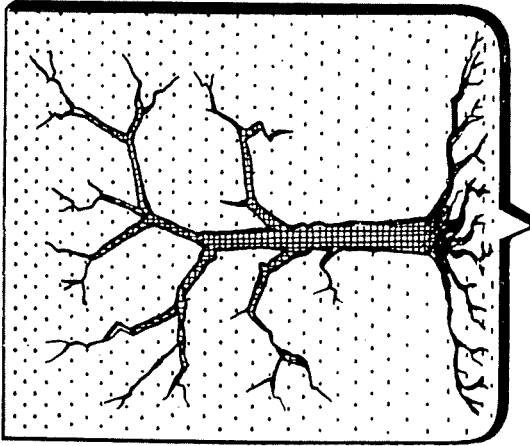
GROOTZEGEL AD. LEGATA VAN DE STAD S.-HERTOGENBOSCH 16e EEUW

N
IEN 04

Drukkersmerk van
Lourens Hayen 1514

ADSPADE

Wapen der familie van de Velde
Einde 16e eeuw

ERTOG
T 1383

Grootzegel ad. Legata
van de stad 's-Hertogenbosch
16e eeuw

. 15, afb. 6, afb. 7 t/m 12 (van links naar rechts)

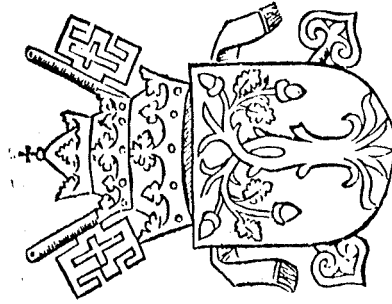
e adelaar met diens op de borst. Het is e geliefd geworden rouw gebruikt zal tst initiatief is.

ijldige houding van toch een uitzonde- ar het gegraveerde maakt een Bossche eken, waarvan de houtsneden ver te jaar. Afd. 9. Het is , bestemd geweest, van zelf sprekend ningen van 1529/30 aan toevoegen, dat t oude zegel te ge- t wettigen en niet

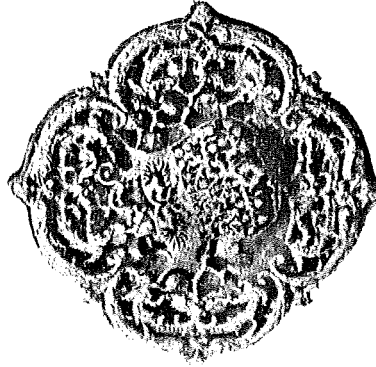
ng met haar oude as tot nieuwe for- ssche burgers, het kan afgeleid wor- r familie Deila Ro- orgesteld, maar zo aarde van heraldi- echter verder ge- lfe eeuw opgeko- De Velde met een sen, de ontbladerde

Hayen en Van den ierde en vierde toe- schildhouder. Het rabant en Limburg

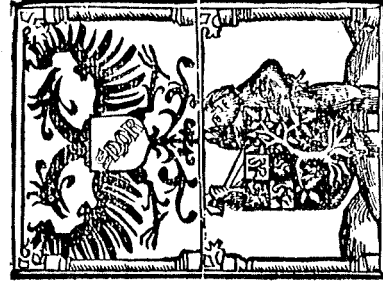
n zal e rechtsgrond tie v laximiliaan te is de heer Kuyser, die jeweest is.

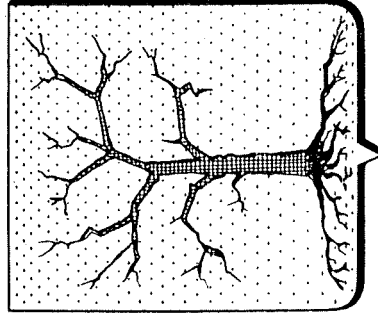
DRUKKERSMERK VAN
HUGO JANSZ. VAN WOERDEN 1504

DRAAGTEKEN VAN DEN STADSGODE
1538

DRUKKERSMERK VAN
LOURENS HAYEN 1514

WAPEN DER FAMILIE VAN DE VELDE
EINDE 16e EEUW

ZILVEREN OORT VAN HERTOG
WENCELIJN VAN BRABANT 1383

GROOTZEGEL AD. LEGATA
VAN DE STAD 'S-HERTOGENBOSCH
16e EEUW

Bijlage Brab. Leeuw, jaarg. 15, afd. 6, afb. 7 t/m 12 (van links naar rechts)

of beter van de hertog van beide 19) en slaat in dit geval op dat van hertog Wenceslas, de gemaal van hertogin Johanna. Blijkbaar herinnerde men zich, dat hij in 1355 uit Brussel, zijn residentie had moeten vluchten en in Den Bosch hulp en begrip ontvangen had. Er haperde echter iets aan hun geheugen, want de voorstelling is blijkbaar ontleend aan het zilveren oortje, dat voor het eerst in 1383 geslagen werd 20). Afb. 11. Vrijkwartier en schildhouder zijn daarna in stads grootzegel ad legata, dat bestemd was om de belangrijkste correspondentie niet onder de handtekeningen, maar aan de buitenzijde om onbescheidenheid te voorkomen te verzegelen, opgenomen 21), en zoveel gebruikt werd, dat het totaal versleet en vervangen moest worden. Afb. 12.

Het is de vraag, of hertog Wencelijn, de broeder van de Duitse keizer, die nog kort tevoren de slag van Baesweyler verloren had, zich nog in zijn harnas thuis voelde. De Bossche optimisten echter schijnen vergeten te zijn, dat vrouwe Johanna de eerste belasting daarom had moeten invoeren. Bovendien had men de hertog ter wille van de symmetrie der voorstelling verdubbeld, iets, waarmede Karel de Stoute ten aanzien de leeuw van Brabant, die hij als zijn wapendier beschouwde, reeds begonnen was.

De wildeman hoort in de kring der grappenmakers en narren thuis en werd reeds rond het jaar 1400 in de frontons der ramen van het koor der St. Janskerk gehouwen of zat ruiterte-paard op de contraforten. Men kan hem daar ternauwernood van Adam onderscheiden en zo heeft hem Hayen overgenomen. Van den Hautart maakte hem meer toonbaar. Eigenlijk hoort hij het wapenschild vóór de borst te houden, zoals nog tegen het oxaal der St. Janskerk te zien is, maar ter wille der symmetrie werd hij verdubbeld, zoals Karel de Stoute indertijd reeds met de Brabantse leeuw gedaan had. De wildeman houdt een knuppel in de rechterhand of draagt, als hij uitgelaten is, als een koning der zotten de uitgerukte boom op de rechterschouder.

19) Dat van Limburg getuigt weder van een zekere onverschilligheid voor niet meer begrepen zaken, want de leeuw is niet meer gekroond en zijn staart niet meer halverwege gespleten en de einden gekruisd. Daar komt nog bij, dat het vierde kwartier het Luxemburgse wapen had moeten zijn.

20) De Witte: Histoire monétaire etc. tom. I no. 408.

21) Van Zuylen als boven afb. 4. Het oude zegel bleef in gebruik voor de schuldbrieven der stad. Het zegel ad legata was in grote en kleine afmeting. Overigens begint het zegelen in de administratie ongebruikelijk te worden, hetgeen echter ten aanzien van het wapen niet ter zake doet.

HET WAPEN DER STAD 's-HERTOGENBOSCH,

door

Mr. Dr. J. P. W. A. SMIT,

oud-Rijksarchivaris in Noord-Brabant

II

Deze onverschilligheid van de magistraat en ijver van de Bossenaars veranderden met één slag door de inname der stad in 1629. De vesting was sinds vier eeuwen onoverwinnelijk gebleken en zelfs uit de Troubles had de handel nog voordeel behaald. Maar nu was de ontgoocheling gekomen. Het is opmerkelijk, hoe de politieke waarde der zogenaamde Reductie, toen Den Bosch in 1579 even de zijde van de opstand gekozen had, aanstands ontdekt werd en tegelijk de waardering van het stedelijk wapen met één slag veranderde. Terwijl de burgerij zich bij het gebeurde neerlegde, begonnen de schepenen, onverschillig of zij Katholiek dan wel Hervormd, van ouds gevestigd dan wel teruggekeerd waren, met achterstelling van onderlinge grieven het stadhuis met het gebeeldhouwde en gepolychromeerde stadswapen te versieren en zochten daarmede in het verleden de bewijzen der helaas vergane glorie.

In 1673 werd zelfs een nieuw zegel met het stadswapen gesneden, waarin de legendarische giften van keizer Maximiliaan en der hertogen Wenceslas en Johanna in beeld gebracht werden 22). Midderwijl had zich de welvaart hersteld en spiegelde zich af in een verbouwing van het stadhuis en versiering daarvan met een monumentale voorgevel. Hetgeen tot dusver bin-nenshuis gedacht was, werd nu door het nieuwe wapen in het fronton er van openbaar gemaakt en lokte bij de eerste wijfing de represaile der Hoge Overheid uit 23). De advocaat-Fiscaal en Procureur-Generaal van de Raad van Brabant vroeg in Oct. 1675 opheldering omtrent drie nieuwigheden in bedoeld wapen, de adelaar, de kroon en de schildhouders. Afb. 13. De magistraat kwam in verweer en beriep zich voor de adelaar op een privilege van Maximiliaan, gelijk in de Bossche kronieken vermeld en waarvan het bestaan reeds door mij in twijfel getrokken werd. De wildemannen werden bij langdurig genot

22) Mr. J. H. van Heurn, Historie der Stad en Meyerye van 's-Hertogenbosch 3de deel p. 239 seq.

23) P. van Zuylen, Naamlijst en wapenkaart der leden van de Regering . . van 's-Hertogenbosch p. 16-17. 's-Bosch W. C. van Heusden 1863.

bezeten, welke schilddouders overigens met anre sedert de arzwing van de koning van Spanje door vele steden en dorpen, ook door edelen en bijzondere ingezetenen der vrije Nederlanden aangemen en bij oogluiking door de Staten toegelaten waren. De magistratuur merkte trouwens voorzichtig op, dat deze, zo der Generaliteit als der bijzondere Provinciën aan het zelfde euvel mank gingen, al was het, omdat zij nooit enige wettten daaromtrent gemaakt of enige wapenkoningen verordend hadden²⁴⁾.

Op de achtergrond van het geschilderde stak echter de griet der stad, dat haar de kroon boven haar wapenschild misgund, ja ten onrechte onthoud werd. Zij moest zich echter matigen en verschoot zich achter de tegenwerping, dat het slechts een gewone kroon was en geen muts, gelijk aan hertogen toe- komt²⁵⁾.

Dat kon de Raad van Brabant, die boven zijn schild die muts voerde, zich laten gezegen. Maar de werkelijke griet kan in het woord Reductie samen gevat worden, m.a.w., dat Brabant de achtste Provincie van de Statenbond was en 's-Hertogenbosch als hoofdstad van een der kwartieren feitelijk deelgenoot der soevereiniteit. Deze wrok heeft de politieke verhoudingen zelfs tot het jaar 1796 beheerst, toen haar ingeboren recht in de laatste zitting der Staten-Generaal erkend werd²⁶⁾.

Het behoeft geen betoog, dat de klacht gesponneerd werd. Aan het wapen aan de voorgevel werd dus niets veranderd en het zegel kon in gebruik blijven. Weliswaar werd de wijze van administratie verbeterd en de authenticiteit op andere wijze verkrege. Ook werden wapens destijds oudmodisch en verwingen de regentenfamilies ze in hun signet door het monogram of, als men letterkundige belangstelling had voor maatschappelijke deugden als vriendschap, door de symbolen er van. Zover kon de stad niet gaan en bovendien moest zij de officiële weg bewandelen, indien het de handel der burgerij betrof. Er waren tollenaars, die stads vrijdom in deze niet erkenden of te

²⁴⁾ Door de vermelding dezer waardigheidskleders werd de zaak op de splits gedreven. Herinnerde men zich, dat vroeger een zekere Bossche voort dat recht bij erfrecht bewerd had te bezitten.

²⁵⁾ Het zou juist geweest zijn, indien men van 's hertogs hoed gesproken had, gelijk koning Philips gewoon was te dragen. Men zie de gevelsteen van een der Smalle Kameren op de Markt.

²⁶⁾ J. C. A. Hezenmans, 's-Hertogenbosch van 1629 tot 1798 p. 545, 's-Hertogenbosch z.d. J. P. W. A. Smil, Drukplaten van een Noord-Brabants pamflet uit het jaar 1648 terug gevonden. Taxandria jg. 1928. Over deze zaak is nog niet alles geschreven.

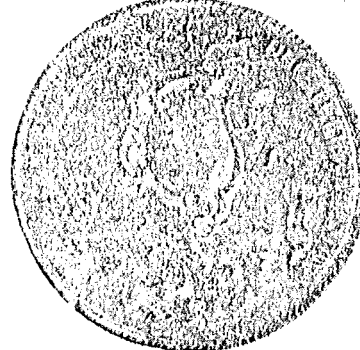
ZEGEL VAN 'S-HERTOGENBOSCH ANNO 1673

ZEGEL VAN 'S-HERTOGENBOSCH 1801

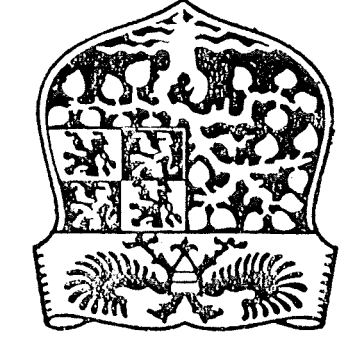
ZEGEL VAN 'S-HERTOGENBOSCH 1813

ZEGEL DER TOLBRIEVEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH 180 EUW

ZEGEL VAN 'S-HERTOGENBOSCH 1810

BRIEFWAPEN VAN 'S-HERTOGENBOSCH 26 KWART. 1810 EUW

veel eisten. Daarom was het gebruikelijk om aan de kooplieden tolbrieven mede te geven en hen zodoende te legitimeren. De privileges waren in deze inderdaad zeer oud en opdat de tolbrieven ontzag zouden inboezemen, werden zij gezegd en diende het wapen aan de meergenoemde gift van Wenceslas en Johanna te herinneren. Men zie slechts het gekwartileerde schild 27). Afb. 14. De rest scheen er niet op aan te komen en zo maakte de magistraat zich aan de zelfde fout schuldig als indertijd de burgerij.

Inmiddels ging de stad een nieuwe tijd tegemoet, die der Franse Revolutie, welke de magistraat wegvaagde en door een municipaliteit verving. Ook werden door het Intermediair Be-stuur der Bataafse Republiek alle wapens en niet alleen dat van de stad afgeschafte en, voor zover men ze in handen krijgen kon, plechtig op de Parade verbrand 28). Daar vrije burgers alle tekenen van slavernij verfoeien, werd op voorstel van Hubert, de president der Municipaliteit, de naam 's-Hertogenbosch in Brutusbosch veranderd. Het behoeft geen betoog, dat stempel en wapen ten stadhuize niet meer gebruikt werden.

Vervolgens ging de Bataafse Republiek aan hare ingeboren gebreken te gronde en gewende Napoleon de Bossche Republi-keinen aan orde en gehoorzaamheid, maar de voortreffelijke Franse administratie behoeft zegel noch wapen. In 1804 kei-zer geworden, achtte hij echter enige praal voor zijn regering noodzakelijk en verordende, dat zijn adelaar, welke op die der Romeinse keizers geïnspireerd was, voortaan in alle stempels der openbare administratie zou prijken. In 1806 kwam dus de modelstempel voor het ganse rijk, waarin de naam van de ad-ministratie, uiteraard in het Frans, slechts behoeft ingevuld te worden. Zelfs het handvat van de stempel was uniform.

Zolang Nederland nog een koninkrijk was, werd in het wa-pen de adelaar met de leeuw der voormalige Provincie gekwar-tileerd Fig. 15, maar nadat 's keizers broeder Lodewijk als ko-ning geabdiceerd had, verdween deze laatste herinnering en

27) Voor dat doel werd reeds in 1600 een zegel van klein formaat ge-bruikt waarin de stadsboom uitgerukt, met bladkroon (heraldisch) rechts van het vier-leeuwen-schild en links van een met de zelfde boom vergezeld. Schepenbrief van 's-Hertogenbosch dd. 1 Aug. 1600. Archief van het Gere-formeerd Weeshuis van 's-Hertogenbosch, berustend in het Rijksarchief in Noord-Brabant.

28) Hezenmans als boven p. 471, 498 en 585 seq.

nam de adelaar zijn heersende plaats in, zodat zelfs de beperking van het wapenschild verdween²⁹). Afb. 16.

Intussen ging de evolutie, zowel van de tijdgeest als van ter rugkeer tot conservatisme door De Bossenaars vonden Napoleon wel beschouwd nog zo kwaad niet en had hij in 1810 de St. Jan niet aan de Katholieken terug gegeven? Dus verzocht de stad hem een eigen wapen, hetgeen op 1 Maart 1813 haar verliend werd. Afb. 17.

Het is een zonderlinge vermenging van oud en nieuw. Het schild is doorsneden en de bovenste helft weder gedeeld. Daarvan is de (heraldisch) rechtse helft van azuur met een kapitale letter N, waar boven een ster, uniform kenmerken de steden van de tweede klasse, beide van goud. De andere helft bevat de gekwartierde wapens der hertogen Wenceslas en Johanna, blijkbaar van het zegel der tolbrieven over genoemen. De beneden helft tenslotte is van sabel met de Bosboom van goud. De kroon doet aan een zogenaamde stedelijke denken en is in werkelijkheid een vestingmuur met niets dan poortopeningen en kantelen. Aan het schild is met een dwarstaak, die aan weerszijden in een pijnpel eindigt, een empire guirlande van lauwerbladen opgehangen.

Beide wapens liidden een nieuw tijdperk der stadsgeschiedenis in, een van onverschilligheid voor hare traditie en niet minder van onkunde der heraldiek.

Koning Willem I wilde na het herstel der Nederlandse onafhankelijkheid de adel na twee en een halve eeuw van verwaarlozing van deze stand, weder instellen en als behoudende en vermogende klasse der bevolking weder aan 's lands regering laten deelnemen. Hij vatte zodoende het plan van Lodewijk Napoleon weder op, die in 1909 een Hoge Raad van Adel ingesteld, maar de wet in 1810 weder had moeten intrekken³⁰).

Dus richtte hij op 24 Juni 1814 een nieuwe Hoge Raad van Adel op, dublere van de Hoge Raad van Justitie en die zich hoofdzakelijk met genealogie en vermogensonderzoek der can-didaten zou bezig houden, maar tevens de deugdelijkheid der wapens zou onderzoeken en, zo nodig, verbeteren. Maar ook zou deze de overgeleverde wapens der provincies, gemeenten en

29) R. van Zuylen, Naamlijst en wapenkaart der leden van de Regering.... van 's-Hertogenbosch p. XXXV no. 3.
30) Rietstap, Wapenboek van de Nederlandse Adel. Inleiding.

waterschap. herzien, opdat hij deze zou goedkeuren en, zo nodig, zelfs van nieuwe herzien³¹).

Maar helaas, hoever was de heraldiek van hare oorsprong algedwaald, zij, die eens de Middeleeuwse samenleving, met de vorsten te beginnen, van recht en levensstijl doortrokken had. Dat zij sindsdien evolueerde, was begrijpelijk, maar niet dat zij misbruikt werd. Het was met haar uiterlijk be-gonnen (zij is nu eenmaal op beschaving ingesteld), maar haar geest was in de loop der eeuwen vervlakt. Billijkheidshalve moet gezegd worden, dat de Hoge Raad van Adel van de open-bare lichamen weinig medewerking ondervond, ten dele, om-dat hij langs de hiërarchischen weg moest werken³²).

Het heeft dan ook tot 1817 gedurd voor het Bossche stede-wapen bij Koninklijk diploma van 16 Juli hersteld werd³³), met dien verstande, dat van de schildhouders de (heraldisch) rechtse zijn knuppel bij de voet hield en beide voortaan in plaats van op de sterrijke console der tolbrieven op een nuch-ter grasveldje moesten staan. Overigens was het wapen aan dat van 1673 gelijk. Afb. 18.

Ik laat thans de officiële beschrijving volgen. Een schild van sabel, beladen met een boom van goud en een geëcarteerd (sic) tranquartier, waarvan het eerste en vierde deel van Sabel, beladen met een klimmende Leeuw van goud, het tweede en derde van goud, beladen met een klimmende Leeuw van keel. En chert van goud, beladen met een ten halve vijfve stijgende dubbele arend van Sabel, hebbende op deszelfs borst een fasce van keel en zilver. Het schild gedekt met een kroon van vijf Fleurons, alles van goud, en vastgehouden door een (sic) wildeman in zijn natuurlijke kleur³⁴).

Ennemaal hersteld of verkregen, werden de wapens der pu-blieke lichamen en colleges zowel hier als elders zonder enige bijzondere zorg of belangstelling plichtmatig gebruikt. De inkt-stempels, reeds eeuwen geleden uitgevonden en, met wapens, voor belastingen en kosten van administratie toegepast, komen

31) Rietstap als boven.
32) Met de restauratie eventueel verlening der publieke vlaggen is het in het 2de kwart der 20igste eeuw evenzo gegaan, voor zover de Nederlan-ders zich er reeds niet mede gemoeid hadden.
33) R. van Zuylen, Naamlijst als boven.
34) Het diploma met gekleurde afbeelding berust in het oud-stadsarchief.

gelijk trouwe reeds op de parkeerpalen van de Parade geschied.

Ten slotte nog iets over het gebruik van het stadswapen door de burgerij, zodat zij niet alleen er belangstelling voor had, maar het kenmerkend stuk er van, de boom zich als familie-wapen toeëigende. Dit eigenmachtig gebruik is naar mijn mening thans niet meer te verdedigen. Wil men het vergelijken met het leverancier-schap, dat door de Koningin verleend wordt, dan zou dit een goedkeuren of zelfs een aanprijzen van koop-of fabriekswaar beduiden. Een middenweg is trouwens om het gedeeltelijk over te nemen en er een eigen koopmans- of fabrieksmerk aan te verbinden m.a.w. het te „breken“⁴¹⁾.

41) Ik geef hier een meer uitgebreide betekenis aan het begrip breken, dan in de handboeken gebruikelijk, waarin het slechts ten opzichte van familliewapens vermeld wordt.

Inmiddels was er onder de Bossche burgerij na de terugkeer der welvaart een nieuwe geest vaardig geworden, die zich op het voorbeeld van koning Willem II als een voorkeur voor de Neo-Gothiek en als van zelf voor de restauratie der St. Janskerk uitte³⁷⁾.

Ten stadhuize bleef het echter rustig tot dat omstreeks de eeuwwisseling en vermoedelijk weder door het initiatief van een clichémaker op een inktstempel in het wapen de Bosboom weder gevorkt en gekruist te voorschijn kwam³⁸⁾.

In de loop van het tweede kwart der 20ste eeuw schijnt deze verandering in de gemeenteraad de aandacht getrokken te hebben. Zag men dit niet reeds op een brotsie van 1530 en was het niet sierlijker? En waarom moest de adelaar ten halve vijfve voorgesteld worden en niet in overeenstemming met die van keizer Maximiliaan³⁹⁾? Er was zelfs sprake de vereiste koninklijke goedkeuring voor deze veranderingen te vragen, maar deze is afgeslagen. Of is het zover niet gekomen?⁴⁰⁾ Evenwel zijn zij in de stadsadministratie en die der gemeentedienssten ingevoerd. Afb. 18. Het behoeft echter geen betoog, dat een terugkeer tot het officiële wapen naar mijn mening geraden is,

35) In het oud stadsarchief berust hiervoor nog een stalen stempel.

36) Inktstempel van 1860 in de Collectie gemeente- en waterschapszegels ten Rijksarchieve in Noord-Brabant.

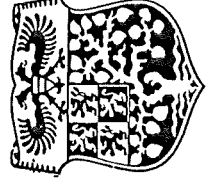
Van hetgeen ik omtrent de wildeman hierboven schreef, kan ik toevoegen, dat de zinspeling op hertog Wenecestas en in het algemeen de invoering van deze schildhouders in de Brabantse heraldiek geen Bosse (of Antwerpse) vondst, maar in diens vaderland reeds vóór 1400 gedaan was. Dit blijkt uit een versierde initiaal in de zogenaamde Wenzelbibel. Twee wilde-mannen staan aan weerszijden, elk met het Luxemburgse familliewapen als schild vóór de borst en met een kolf scherpend, die men naar verkiezing voor een krijgsmans wapen of een narren-embbleem kan houden. Tue Heyck, Deutsche Geschichte II, p. 315, 1905.

37) De restauratie was de eerste van een kerkgebouw in Nederland en ving in 1959 aan, nadat in 1953 een prijsvraag was uitgeschreven.
38) In de Collectie als boven. De stempel heeft vermoedelijk kort in gebruik en was althans in 1883 reeds vervangen.
39) Bij de viering van het 750-jarig bestaan der stad in 1938 gold zij als de ideale vorm.

40) De stadsarchivaris had de vriendelijkheid mede te delen, dat van een goedkeuring niets bekend is.

De Brabantse Leeuw 20C 1976

HET WAPEN VAN DE STAD 's-HERTOGENBOSCH

door F. J. van Eетро

In het juninummer 1966 van „De Brabantse Leeuw” komt over het wapen van 's-Hertogenbosch een uitvoerig artikel voor van Mr. Dr. J. P. W. A. Smit, waarin deze de oorsprong van het vrijkwartier met de 4 leeuwen van Den Bosch zoekt bij het wapen, dat hertog Wenceslas¹⁾ of Wencelijn van Luxemburg, de gemaal van hertogin Johanna van Brabant, als hertog van Brabant heeft gevoerd²⁾.

Terecht vraagt de geleerde schrijver zich af, of deze hertog, die kort voor zijn verblijf in 's-Hertogenbosch de slag bij Baesweiler (22 augustus 1371) tegen de hertogen van Gulik en van Gelre had verloren, zich daarna nog wel in zijn harnas thuis voelde! M.i. heeft Wenceslas zich daar nooit echt in thuis gevoeld en is zijn rol als hertog van Brabant wel zo pover geweest, dat nauwelijks aangenomen mag worden, dat het bestuur van Den Bosch er waarde aan kan hebben gehecht om het wapen van deze hertog als vrijkwartier in het stadswapen te handhaven!

Er zijn trouwens gewichtige redenen genoeg om het huidige Bossche stadswapen in dit opzicht te laten, zoals het nu is. Het gekwartileerde vrijkwartier vertoont in het eerste en vierde kwartier de Brabantse leeuw en in het tweede en derde kwartier de leeuw van Limburg, waarvan de Brabantse hertog Jan I in 1288 ook hertog is geworden. Of hertog Jan I zelf reeds een gevierendeeld wapen Brabant-Limburg heeft gevoerd is nog al tijd de vraag. Wel staat vast, dat zijn zoon en opvolger dit heeft gedaan, evenals diens opvolger Jan III. Hertog Wenceslas is een gekwartileerd wapen gaan voeren als volgt: 1 Bohemen 2 Brabant 3 Luxemburg 4 Limburg.

Nadat hertog Wenceslas in 1383 was gestorven, regeerde zijn

- 1) Wenceslas van Luxemburg, jongere zoon van Koning Jan I de Blinde van Bohemen, dus een kleinzoon van Keizer Hendrik VII (1308-1313) uit het Huis van Luxemburg en broeder van Keizer Karel IV (1347-1378) was hertog van Luxemburg en van 1356-1383 door zijn huwelijk ook van Brabant en Limburg.
- 2) Hij voerde een gekwartileerd schild: 1: Bohemen (in rood een dubbelstaartige leeuw van zilver, gekroond, getongd en genageld van goud) 2: Brabant, 3: Luxemburg, 4: Limburg. Johanna van Brabant had een gedeeld schild in haar zegel; 1 als Wenceslas; 2 het vier-leeuwenwapen van haar vader Jan III en van haar grootvader Jan II. Enige tijd na de dood van Wenceslas verdwenen de kwartieren Bohemen en Luxemburg uit het wapen van hertogin Johanna!

weduwe hertogin Johanna van Brabant nog meer dan 20 jaren. De munten, die in het begin van die periode geslagen zijn, vertonen nog het wapen van Wenceslas, maar weldra werd dit vervangen door het wapen van Brabant-Limburg³⁾.

Als dus Hertogin Johanna van Brabant er de voorkeur aan blijkt te hebben gegeven, na het overlijden van haar gemaal op haar munten het wapen van haar vader en grootvader af te laten beelden, dan kan men de burgers van Den Bosch niet euvel duiden, dat ook zij voor het vrijkwartier in het stadswapen daaraan de voorkeur hebben gegeven, liever dan door het wapen van hertog Wenceslas een periode van de Brabantse geschiedenis in de herinnering vast te houden, die allesbehalve reden heeft gegeven tot trots of voldoening.

Trouwens ook op de Brabantse munten, die tussen 1482 en 1496 voor Filips de Schone⁴⁾ werden geslagen, is het gekwartileerde wapen Brabant-Limburg te zien! En daarmee komen we al heel dicht bij de drukkersmerken van Hayen en van den Hautart van 1511, 1514 en 1536 resp. bij de draagtekens of „brodsies” uit 1530 van de stadsboden van 's-Hertogenbosch, die als afb. 4, 8, 3 en 9 na blz 81 van jaargang 15 (1966) in dit blad zijn opgenomen.

Bedeelde „brodsies” vertonen reeds de moderne versie van het wapen van de stad, die in het schildhoofd de *gehele* tweekoppige adelaar te zien geeft. Het borstschild is, vanwege het kleine formaat, geheel rood gekleurd, in plaats van met de Oostenrijkse kleuren rood-wit-rood.

Al kan dan de relatie tussen deze adelaar en keizer Maximiliaan van Oostenrijk niet door charters in het stadsarchief worden aangetoond, het feit, dat tijdens de regering van diens kleinzoon Karel van Oostenrijk (keizer Karel V) de keizerlijke adelaar ongehinderd voorkomt in het stadswapen op de draagtekens van de stadsboden en op drukkersmerken uit 1536, geeft de stad aanleiding te over dit voorbeeld te blijven volgen.

Ten aanzien van het wapen van Brabant met de vier leeuwen zij nog vermeld, dat er van de stad Brussel meerdere zegels bekend zijn, waarop de aartsengel Michaël is afgebeeld, die met de linkerhand het gevierendeelde schild Brabant-Limburg steunt of draagt; zo zijn er b.v. in het „Broodhuis” te Brussel zegels te zien uit het begin van de 15de eeuw, uit de 16de eeuw

3) P. O. van der Chijs: „De munten der voormalige Hertogdommen Brabant en Limburg”, 1851: Planche XII afb. 13-14-16.

4) P. O. van der Chijs: Planche XX - afb. 20 en 21. Planche XXXVI afb. 3 en 4.

en uit het jaar 1642⁵⁾). Ook hier speelt dus het wapen van Wenceslas geen rol. Het gaat bij het Brusselse voorbeeld steeds om zegels; een wapenschild, waarop de H. Michaël is afgebeeld, is pas veel later door een misverstand ontstaan, de H. Michaël is van huis uit alleen schildhouder. Tevens zij hier een zegel vermeld van 's-Hertogenbosch uit het jaar 1422.

Dit Bossche zegel⁶⁾ vertoont twee bomen, er ligt een soldaat onder te slapen en aan de linker boom hangt een gekwartileerd schildje met in elk kwartier een leeuw. Tot ver in de 17de eeuw worden de zegels van 's-Hertogenbosch mede gekenmerkt door een gekwartileerd schildje met een leeuw in elk kwartier! NIETS wijst er op, dat er een ander wapenschild mee bedoeld kan zijn dan dat van de hertogen Jan II en Jan III van Brabant.

Van Antwerpen is 'n zegel bekend uit 1477⁷⁾ met het kasteel van de stad met drie torens en op de „donjon” drie banieren, die één hand vertonen; links van de omwalling een andere banier met een hand, die een gevierendeeld schild met vier leeuwen draagt. Het tegenzegel vertoont een tweekoppige adelaar en de datum: MCCCCXXVII.

In het decembernummer van de 14de jaargang van dit blad publiceert Mr. Dr. J. P. W. A. Smit een zegel van Hertog Jan II aan een acte, gedateerd 22 augustus 1300. Dit is tot dusver het oudste bekende zegel van Brabant-Limburg met de vier leeuwen. Dit is al een hele vooruitgang sinds J. Th. de Raadt, die in 1898 niet verder terug in de geschiedenis kwam, dan 1345⁸⁾ resp. 1330⁹⁾.

Uit het jaar 1303 wordt door Douet d'Arcq een zegel vermeld (No. 10302) van Jan II, hertog van (Neder-)Lotharingen, Brabant en Limburg, dat ook duidelijk een gekwartileerd schild met vier leeuwen te zien geeft.

In de toelichting op het „AMORIAL WIJNBURGEN” door Paul ADAM-EVEN en Léon JEQUIER van de Academie Internationale d'Héraldique in de jaren 1951-1954 wordt op blz. 12 eveneens een zegel, waarschijnlijk hetzelfde, uit 1305 vermeld van Brabant-Limburg met de 4 leeuwen. Bewezen wordt, dat het Armorial Wijnbergen gedateert moet

5) Dolet d'Arcq vermeldt in zijn „Inventaires et Documents, Collection de Sceaux” Paris 1863 onder No. 10684 een Brussels zegel uit 1499, waarop St. Michael het schild met de vier leeuwen draagt.

6) Douet d'Arcq no. 10673.

7) Douet d'Arcq no. 10660.

8) Sceaux Armoriés des Pays Bas et Pays avoisinants (1898) deel I Blz. 314.
9) Idem deel IV blz. 406.

worden in het einde van de dertiende eeuw, in ieder geval van voor 1298. Het is rond het jaar 1300, dat men met gevierendeelde wapenschilden begint aan te duiden, dat twee of meer landen door dezelfde vorst worden bestuurd. Van vòòr 1300 is als nog ouder voorbeeld en uitzondering uit het Armorial Wijnbergen alleen het gekwartileerde wapenschild van Castilië-Léon bekend.

Van Henegouwen en Holland is het zeker, dat pas na 1299, toen deze beide landen onder één graaf werden samengevoegd, een wapenschild kan zijn ontworpen met vier leeuwen¹⁰⁾.

Ridderzegel van Jan II, hertog van Brabant, 22 augustus 1300.
(Stadsarchief 's-Hertogenbosch, no. 18 van charters).

Het wachten is op meldingen van schilden met vier leeuwen

10) Dit wapen voert thans de Belgische provincie Henegouwen. Het is duidelijk dat de vele gemeentewapens in Brabant met vier leeuwen zijn afgeleid van het gekwartileerde wapen van Brabant-Limburg.

voor Brabant-Limburg van voor 1300 ! Indien Jan II van Brabant (1294-1312) reeds in de eerste paar jaren van zijn bestuur een zegel heeft laten maken met zijn vier-leeuwen-wapen en waarom zou hij niet - is er best kans op, dat er nog ooit een afdruk van vóór 1299 van wordt gevonden.

Het is nagenoeg zeker, dat de hertogen van Brabant en Limburg éérder een gevierendeeld wapen met 4 leeuwen gevoerd hebben dan de graven van Holland en Henegouwen.

Om terug te komen bij het begin, het stadswapen van 's-Hertogenbosch, nog het volgende : Zelfs als er geen wapenzegels bekend zijn van Den Bosch vóór de tijd van hertog Wenceslas en als tijdelijk diens wapen als vrijkwartier in het wapen van Den Bosch is te zien geweest, dan nog is zeker, dat na zijn dood het vrijkwartier Brabant-Limburg het wapen van Wenceslas heeft verdrongen.

De vroege vaders van Den Bosch zullen niet alleen goede redenen hebben gehad voor die wijziging, maar voorbeelden te over in de zegels van Brussel, Antwerpen en andere plaatsen. Het wapen van 's-Hertogenbosch, met zijn eigen stadsembleem, in zwart de boom van goud, (de *Brabantse* kleuren dus), met zijn vrijkwartier met het wapen van hertog Jan II en tenslotte met het schildhoofd met de keizerlijke adelaar¹¹⁾ mag dan wat gecompliceerd lijken, het wordt door elke Bosschenaar, ja door elke Brabander vlot herkend, waar men het ook tegenkomt. Houden zo !

DIE WEDER TE HELMOND

Al in de 14e eeuw treffen we in Helmond de familie Die Weder aan, die toen ook reeds een voorname plaats in de stad innam. De verschillende personen die voorkomen onder die naam zullen waarschijnlijk wel verwant zijn geweest, maar zeker is dat niet. Die Weder was een beroepsnaam, van de man die het linnen of de wol blauw verfte.

11) Het is niet erg belangrijk, of de tweekoppige adelaar in het schildhoofd van het wapen van 's-Hertogenbosch geheel wordt afgebeeld of alleen daarvan de bovenheft. De eerste oplossing schijnt tegenwoordig de voorkeur te genieten. De uitkomende adelaar in het schildhoofd van het wapenschild op de gevel van het Bossche stadhuis zal sommigen wellicht decoratief beter geslaagd lijken. Men zou echter bij deze oplossing erop moeten toezien dat het borstschild van de kiezerlijke adelaar volledig rood-wit-rood wordt afgebeeld ! Alleen rood-wit, zoals op het stadhuis te zien is, geeft eigenlijk geen goed verband met de Brabantse hertogen uit het Oostenrijkse huis, zoals toch de bedoeling is.

Verklaring van enkele heraldische termen

keel = rood
lazuur = blauw
sabel = zwart
beladen = voorzien van
en chef = in het schildhoofd
franc quartier, zie: vrijkwartier
fascie = dwarsbalk
fleurons = bladeren van een kroon
geëcarteleerd = gevierendeeld
genageld = met nagels (van een andere kleur
dan het lichaam)
gecongld = met tong (van een andere kleur
dan het lichaam)
klimmende leeuw = leeuw die op zijn achter-
poten staat
rechts (heraldisch) = links voor de toeschouwer
schildhoofd = bovengedeelte van het schild
(ca. 1/4 van de hoogte)
uitkomend = oprijzend uit een of ander stuk
vrijkwartier = een vierde deel van het schild
in de (heraldisch) rechte bovenhoek er van.

COLOFON

Een uitgave van het gemeentebestuur

Tekst : H. J. H. Bossink

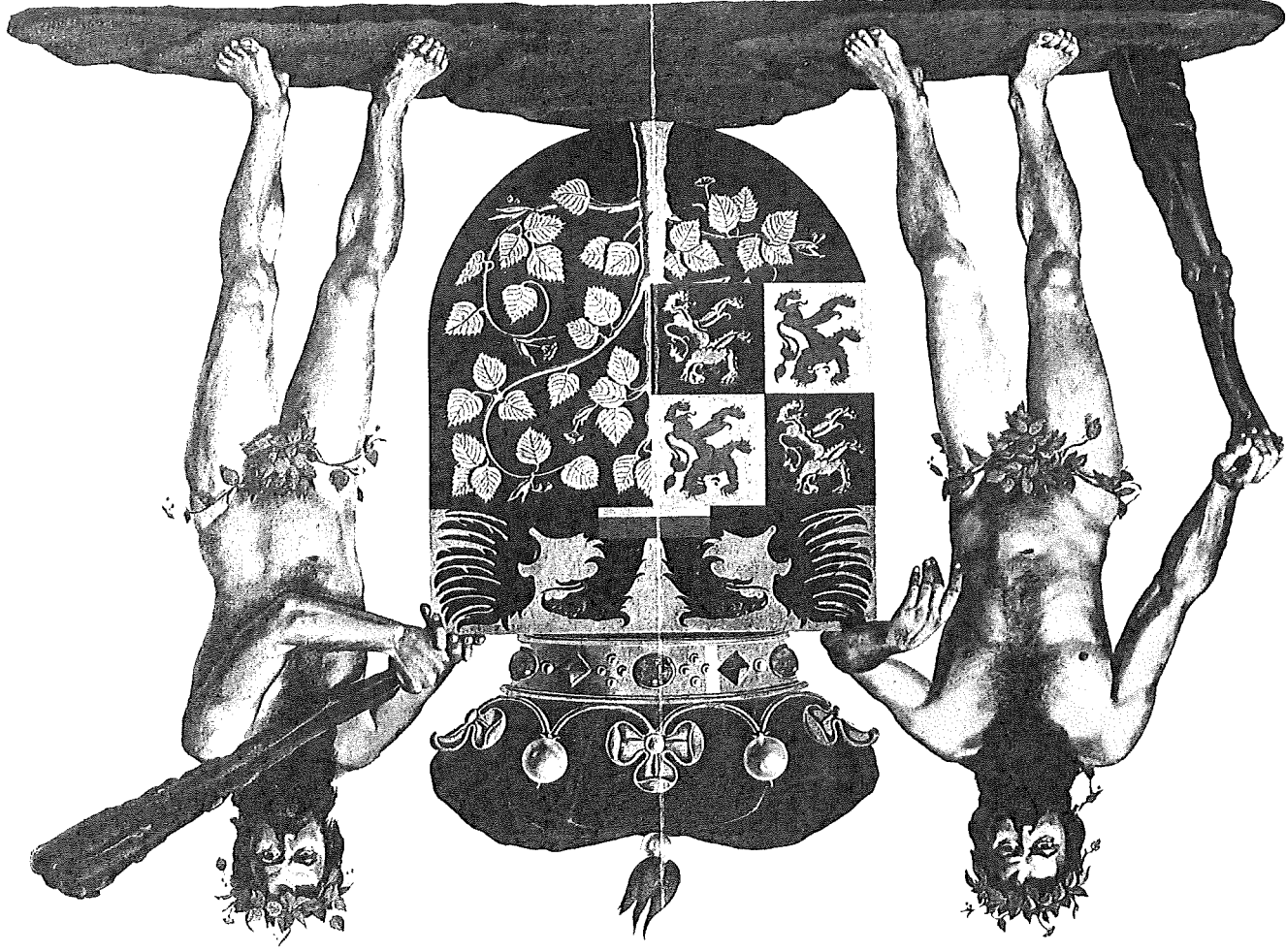
Verzorging : afdeling kabinet en voorlichting

Eerste oplage (oktober 1978) : 5000 stuks

Tweede oplage (augustus 1979) : 5000 stuks

Druk : drukkerij M. Foppela-Vinck

Foto's : Jan Verhoeff e.a.

Nu 's-Hertogenbosch zijn verbeterd en door de Kroon officieel bevestigd wapen is gaan voeren, zal meniggen zich afvragen wat er aan het tot dan gevoerde wapen niet goed was en hoe het vroeger dan wel is geweest. Daarom is het wellicht nuttig na te gaan hoe dit wapen, dit blaasoen, zich in de loop der eeuwen ontwikkeld heeft en hoe de vroegere geschiedenis der stad daarin zijn sporen heeft nagelaten, want „pour qui sait le déchiffre,.... le blason est une langue” (Victor Hugo), „voor wie het weet te ontcijferen is het wapen een taal”.

Wat is eigenlijk een wapen? Over de definitie hiervan is vaak getwist. Men zou het kunnen omschrijven als: een blijvend kenteken van een familie of van een gemeenschap, dat uit een gekleurd wapenschild bestaat, al of niet in vakken verdeeld, al of niet van figuren voorzien, en al dan niet versierd met bijstukken als helm en toebehoren, kroon, schildhouders en wapenspreuk.

De opkomst der wapens dateert uit de 12e eeuw, toen er helmen in gebruik kwamen die niet alleen het hoofd, maar ook het gezicht bedekten. Het werd toen noodzakelijk kentekens in te voeren om de ridders en hun vazallen van de tegenstanders te kunnen onderscheiden. Daarbij speelde ook mee de behoefte aan een eigen symbool. De praktische van slagveld en toernooi leidde tot het aanbrengen van kleuren en tekens op de wapenschilden. Belangrijk voor de ontwikkeling van de wapens waren de zegels, in was afgedrukte figuren die dienden om de echtheid van een akte te waarborgen of om ze te bekrachtigen (zoals onze handtekening). Uit de door de steden gebruikte zegels zijn vaak de stadswapens voortgekomen.

Zoals bekend is 's-Hertogenbosch omstreeks 1185 stad geworden: een stad die met grachten en wallen, later muren, versierd werd ter verdediging tegen de aanvallen van met name

de Heusdenaren, de Geldersen en de Hollanders. Zij lag in, of meer waarschuijnlijk nabij een bos van de hertogen van Brabant. De kroniekschrijver Albertus Cuperinus zegt daarover: „...die plaetse daer nu die stad van Tserlogenbossche op gefunddeert is, (was) een zeer lustige ende plaisantelycke bossagie ende een genuechelycke foreeste (= woud), verciert met menigherley boomen, ghebusten (= struik-gewas) mit verscheyde grun cruden, bloemen ende al wat tot ghenuechte, solacie (= ontspanning) ende beriefflicheyt (= geriefelijckheid) van een bossche, foreeste ende warande (= jachtereien, lusthof) toe behoort. In dat bossche waren veel vrende, wilde dieren, als: vossen, wolven, beren, wilde swynen, hazen, conyen, herten, hynden ende zulk meer van wilbraec. In dit bossche waren oock rivieren ende vieren (= vijvers) ende loopende wateren”..... etc.

Aan dit bos zou de nieuwe plaats weldra haar naam ontleenen. Toen haar in 1196 op verzoek van hertog Hendrik I door keizer Hendrik VI toltijheid op de Rijn werd verleend, werden de inwoners in het betreffende stuk aangeduid als de menschen uit de nieuwe stad bij het bos. In september 1202 sloeg graaf Dirk VII van Holland, die vernomen had dat zijn bondgenoot Otto van Gelder door de hertog van Brabant gevangen was gemaakt, onverwachts het beleg rond de stad, nam haar in en stak haar in brand. De Annalen van Egmond uit die tijd, die dit feit verhalen, vermelden haar als de sterke die „Busch” (= Bosch) wordt genoemd, en in het daarop volgende vredesverdrag tussen hertog Hendrik en Otto van Gelder komt zij voor als „(Den) Bosch bij Orthen”.

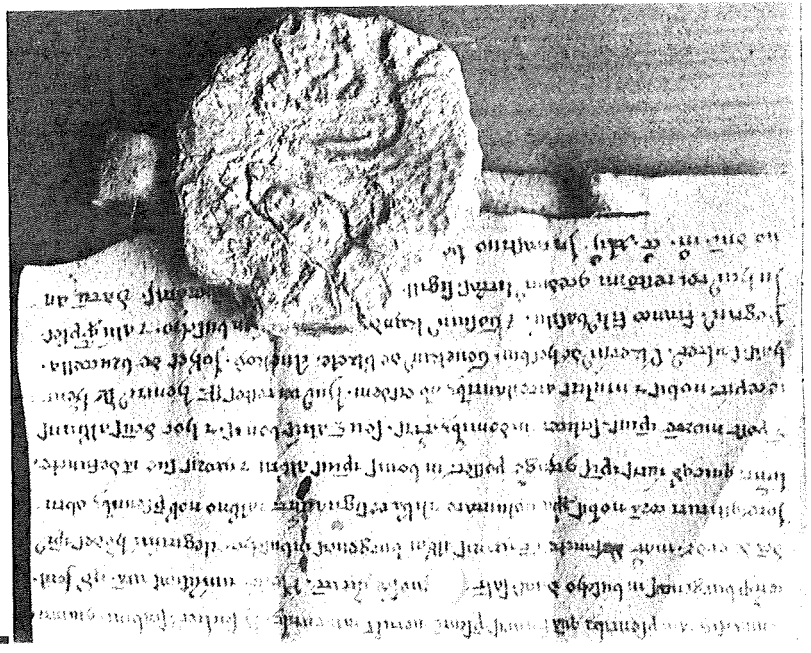
Het bos is dus van begin af aan kenmerkend geweest voor de aanduiding van onze stad, die aanvankelijk nog geen officiële naam had, en het is dan ook voor de hand liggend dat in het stadszegel dit bos symbolisch werd weergegeven. Het werd voorgesteld door de

Het oude Bossche stadszegel dat bewaard is gebleven, bevindt zich in het archief van de abdij Berne te Heeswijk. Het hangt aan een akte die werd opgemaakt op 14 december 1242. In de akte staat vermeld dat ene Julia van Ende rechten op goederen overdraagt aan haar schoonzoon, de Bosschenaar Albertus (boven). Op dit oudste zegel, waarvan het randschrift is verdwenen, zijn de bomen slechts met de grootste moeite herkenbaar. In het Bossche gemeentearchief bevinden zich exemplaren van het stadszegel (van later datum), waarop de bomen aannmerkelijk duidelijker staan afgebeeld (links).

afbeelding van een grote boom en twee kleine boompjes. Het oudste zegel van Den Bosch dat bewaard is gebleven, hangt aan een akte van 1242, die zich in de abdij Berne te Heeswijk bevindt.

De voorstelling van een boom als symbool

en met Jan I (gestorven 1294) was het Brabantse wapen geweest: een gouden leeuw op een veld van sabel (= zwart).

„Al dat die hertoge hadde an, Wapenroc, helm ende britsieren (= armplatan) Dat hadde al teken van sire banieren Alst te rechte hebben soude: Van sabel, metten leeuwe van goude: Dit teken voerde hi al geheel”.

Zo zong de 13e-eeuwse dichter Jan van Heelu in zijn rijmkroniek „Yeste van den slag van Woertinc”, vers 4484. Deze slag van Woertingen (5 juni 1288) maakte een einde aan de Limburgse succesieoorlog (1283 - 1288). De Brabantse hertog Jan I versloeg toen zijn mededinger Reinoud I van Gelder en verwierf daardoor het hertogdom Limburg. Zijn zoon Jan II nam daarna ook de Limburgse leeuw in zijn wapen op en maakte dit vierdelig,

waarbij het 1e en 4e kwartier de Brabantse leeuw (van goud op een veld van zwart), het 2e en 3e kwartier de Limburgse (dubbelstaartige leeuw van rood op een veld van zilver)

weergaven. Van het voorrecht het Bossche wapen met dit hertogelijk wapen te vermeerderen bestaat weliswaar geen brief of diploma (meer), maar de verlening kan ook mondeling zijn geschiedt. De kroniekschrijver Albertus Cupertinus ver-

meldt het met deze woorden: Inden iare ons Heeren dusent CCC ende LVI (= 1356) werden ten Bosch als in een hoofstat van Braband ontfangen ende gehult (= gehuldigd) als hartoge ende hartoginne van Braband,

hartoge Wenzel ende vrou Ianne, daer zy ook hooclyck besconken (= met rijke geschenken begiftigd) waren vander stat, ende op die tyt gaf vrou Ianne als hartoginne die stat vanden Bosch, dat sy mogen vueren inder stat wapene iij (= 4) leewen mitten boome, dat welcke die ander steden van Brabant niet en hebben”.

van het bos waarnaar de stad is genoemd, is door de eeuwen heen het kenteken van Den Bosch geweest. Dit blijkt onder andere ook uit het feit dat sommige Bossche pro-dukten gemerkt moesten zijn met een boom om aan te geven dat ze uit deze stad kwamen en aan de voorgeschreven eisen van kwaliteit voldeden. Zo eiste bijvoorbeeld een stads-ordnancie van 1471 betreffende de laken-fabricage, dat het laken gemerkt moest zijn met een loodje, waarop aan de ene zijde een boompje was gegraveerd en aan de andere zijde het woordje „Bos”. In een keur van het stadsbestuur voor het gilde der kramers en tingleters, van 16 oktober 1503, werd ver-ordend dat de meesters van het gilde de door hen vervaardigde kansen zouden „teekenen metten fijnen teecken, te wete ne der Stadt boom”.

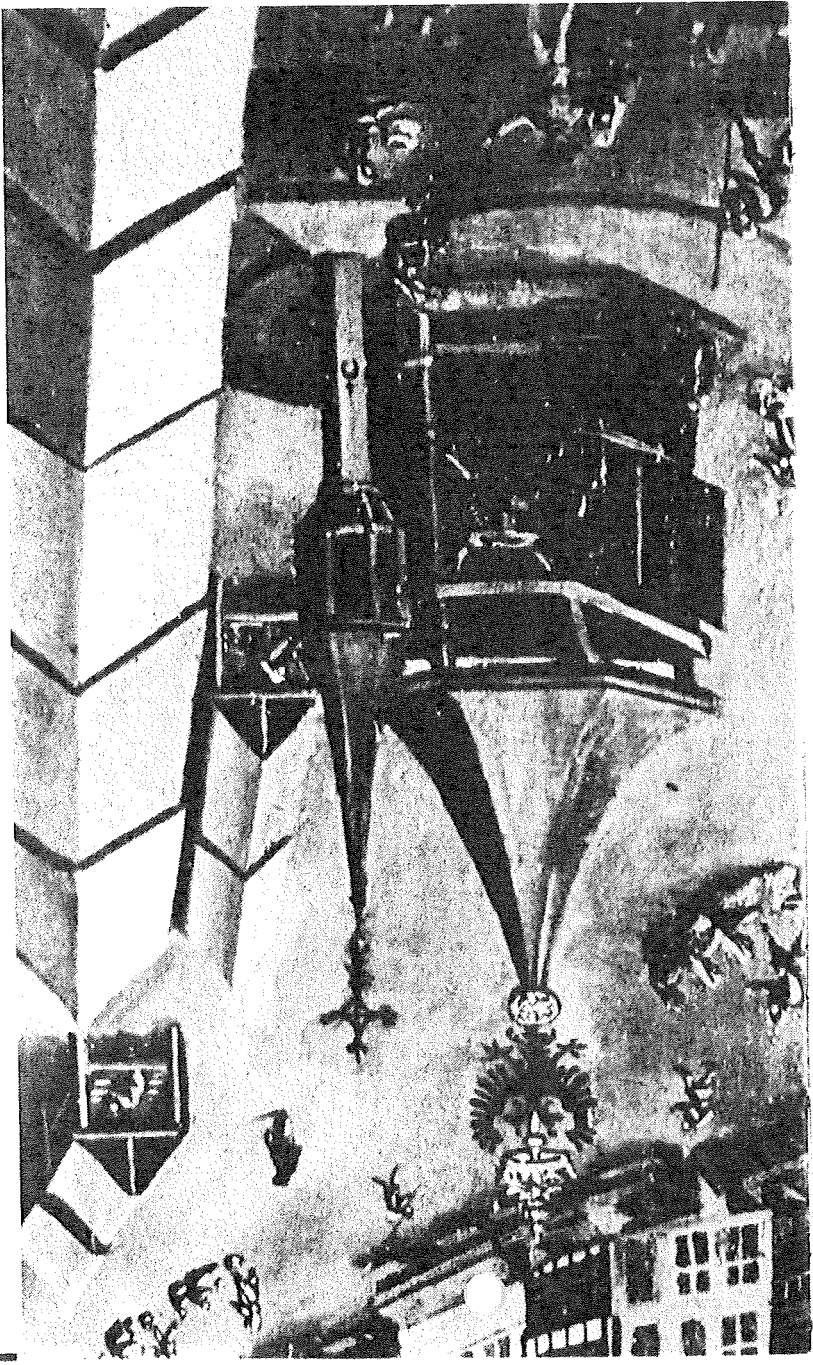
Toen 's-Hertogenbosch een wapen ging voeren, werd hierin de boom als wapenfiguur over-genomen. Volgens de oudste ons bekende afbeelding, voorkomend in een in 1438 door de charterbewaarder Adriaan van der Ee samengesteld boek van Brabantse oorkonden (berustend in het Algemeen Rijksarchief te Brussel), dat in de grote, versierde beginletters onder andere de wapens van de steden laar zien, is de boom in het Bossche wapen groen op een zwart veld. Dit is in strijd met de latere heraldische regel dat men geen kleur op kleur of metaal op metaal mag gebruiken.

In 1356 werd door een gunst van hertogin Johanna het stadswapen, dat als enige wapen-figuur een boom had, vermeerderd met het wapen van de hertogen van Brabant, dat vier leeuwen vertoonde. Dit werd geplaatst in het vierde deel van het wapenschild en staat in de heraldisch rechtse bovenhoek. Heraldisch rechts is voor de toeschouwer links). Onder de eerste hertogen, namelijk tot

Hertogin Johanna van Brabant was na de dood van haar vader Jan III (gestorven 5 dec. 1355) aan de regering gekomen en overal ingehuldigd. Van de aan 's-Hertogenbosch verleende gunst zal zij zeker geen spijt hebben gehad. Zij kwam namelijk weldra in oorlog met de graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, die ook aanspraak maakte op een deel van het Brabantse gebied, omdat hij met een zus van hertogin Johanna, Margareta, gehuwd was. De Vlaamse graaf boekte het ene succes na het andere, waardoor Johanna zelfs de wijk moest nemen. Zij vluchte toen naar Den Bosch, dat nagenoeg de enige veilige schuilplaats voor haar was. Hier bleef zij enige tijd totdat de kansen voor haar een gunstige keer namen.

Wij mogen aannemen dat de stad het wapen met boom en vrikkwartier spoedig is gaan voeren nadat deze wapenvermeerdering was verleend, maar er zijn ons uit die tijd geen afbeeldingen bewaard gebleven. De boom, die eerst groen van kleur was op een veld van zwart, werd evenwel later van goud, waar-schijnlijk in navolging van de kleuren van het hertogelijk wapen en in verband met de inmiddels ontstane wapenregels.

In 1508 werd het wapen andermaal vermeerderd en wel met de Habsburgse adelaar. Ook hiervan hebben wij echter geen oorkonde of diploma. Het meest gezaghebbend getuigenis er voor is van mr. Peter van Os, die toentertijd stadssecretaris van Den Bosch was. In een door hem geschreven kroniek van de stad vermeldt hij dat keizer Maximiliaan, als voogd over de kinderen van zijn zoon Philips de Schone, de 28e juli 1508 hier ingehuldigd werd. Bij die gelegenheid verleende de keizer aan de stad op haar verzoek de gunst om in het wapen boven de boom een arend of adelaar te mogen voeren. De kroniekschrijvers Molius en Van Balen c.s. maken er eveneens melding van.

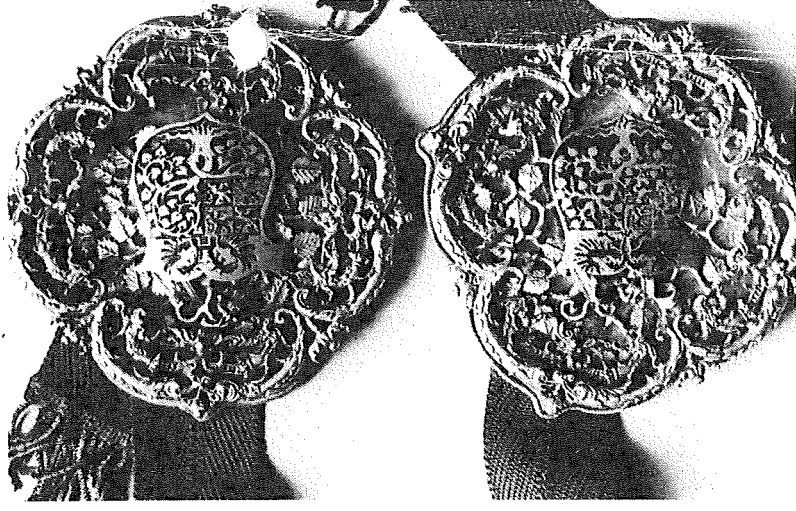

Een detail van het schilderij „de lakenmarkt”. De stadspu werd in 1522 getooid met een afbeelding van het stadswapen.

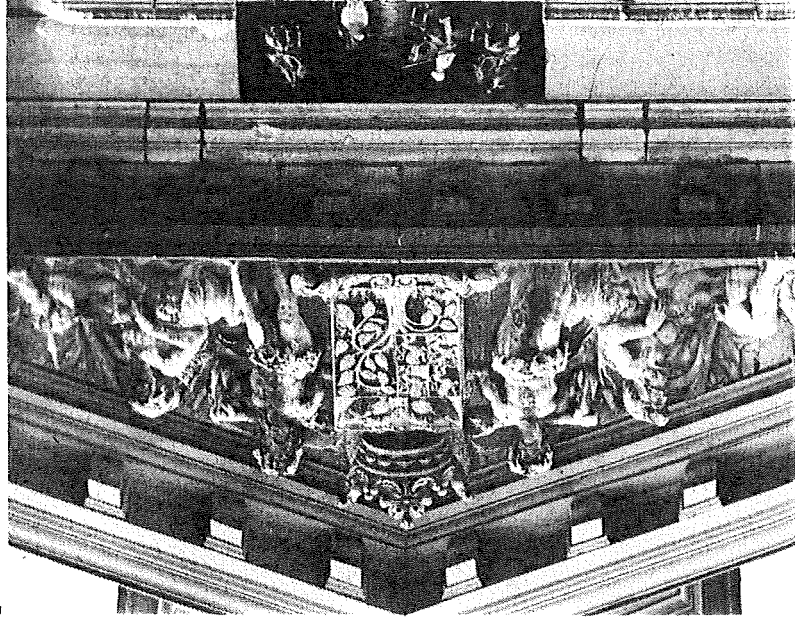
Bijzonder ging de stad praat op het voorrecht de adelaar te mogen voeren. In 1522 werd boven de waterput op de Markt de dubbele adelaar met een keizerskroon aangebracht. Op de put zelf werd het stadswapen met uitkomende dubbele adelaar (dus ten halve lijve) geschilderd, zoals op een uit die tijd daterend schildrij in het Brabants museum te zien is. Ook op een drielijb brodsies (= draagtekens) van de stadspijpers, uit 1530, staat in het schildhoofd de adelaar afgebeeld, echter ten voeten uit. Twee latere brodsies, uit 1614, hebben weer de halve dubbele adelaar.

Het wapen met kroon en wildemannen treffen wij voor het eerst aan in 1670, toen het werd aangebracht in het fronton van de in datzelfde jaar gebouwde voorgevel van het nieuwestadhuys. Het werd in deze tijd steeds meer gebruik om kronen boven de wapens te voeren, maar waarschijnlijker hebben ook praktische overwegingen hier een rol gespeeld. Omdat het fronton namelijk een driehoekige vorm had, bleef er boven het wapen, en vooral aan beide zijden er naast, veel ruimte.

Twee zogenaamde brodsies, draagtekens van de stadspijpers. De dubbele adelaar staat op de linkse brodsie ten voeten uit afgebeeld, rechts is de halve dubbele adelaar te zien.

De voorgevel van het stadhuys wordt nog altijd gesterfd met deze afbeelding van het stadswapen.

Die er boven leende zich uitstekend voor een versiering van het wapen met een kroon, waarvoor de hertogskroon genomen werd of wat men daarvoor hield. De grote ruimte aan weerszijden werd opgevuld met een staande wildeman en voorts, naar gelang de ruimte kleiner werd, met een zittende figuur en attributen uit de mythologie. In een vergadering van het stadsbestuur van 21 juli 1674 werd voorgesteld om naast het bestaande stadszegel, dat door zijn grootte niet direct geschikt was voor het bezegelen van gewone brieven, een kleiner zegel te laten snijden. Daarop werd besloten een zegel te doen vervaardigen ter grootte van een halve paragon (een paragon was een zilveren munt ter waarde van 48 stuivers) met een afbeelding van het wapen zoals het was uitgevoerd in de voorgevel van het stadhuys. Wij weten niet in hoeverre van het nieuwestadhuys gebruik is gemaakt. Afdrukken ervan hebben wij niet kunnen vinden. In elk geval wordt er daarna nog steeds gezegd met het oude stadszegel.

In 1675 kwam de stad over het stadswapen in conflict met de advocaat-fiscaal en de procureur-generaal van Brabant. Zij betoogden in een schrijven aan de Raad van Brabant, dat vroeger de hertogen van Brabant zowel het verlenen van adellijke titels als van wapens, kronen, schildhouders, e.d. uitdrukkelijk aan zich hadden gehouden. Bij edict van 14 dec. 1616 tegen de misbruiken dienaangaande hadden zij hun onderdanen verboden de volgorde van de kwartieren der wapen te wijzigen, kwartieren van andere huizen er aan toe te voegen en schildhouders en kronen eigenmachtig aan te nemen of te veranderen. Men moest met authentieke stukken kunnen aantonen dat men daarmee door de hertogen van Brabant begunstigd was. De stad 's-Hertogenbosch zou wapen en zegel niet anders behoren te voeren dan zoals hertogin Johanna van Brabant het in 1356 aan de stad had verleend, namelijk „vier leeuwen met de boom”, zoals Van Oudenhoven zegt in zijn „Beschrijvinge van de Stadt”. Maar, schreven zij, de regeerders van de stad hadden het stadszegel veranderd en vermeerderd, niet alleen met een halve dubbele adelaar, maar bovendien met een „ducale croon” (hertogelijke kroon) en twee wildemannen als schildhouders. Het stadsbestuur zou bewijzen moeten overleggen van de verlening van de arend, de hertogskroon en de schildhouders en, bij gebreke daarvan, deze excessen terstond moeten verbeteren. De stadsregering antwoordde hierop dat wapens, kronen, schildhouders, e.d. als door de advocaat-fiscaal vermeld, indertijd wel door de hertogen van Brabant waren verleend, maar dat sedert het afzweren van de koning van Spanje (1581) vele steden, heerlijkheden, dorpen, edelen en particulieren in deze vrije Nederlanden dergelijke wapenfiguren hadden aangenomen zonder dat de Staten-Generaal of de Staten der afzonderlijke provincies daartegen waren opgetreden of wapenkoningen hadden aangesteld. Zij verklaarde „in alle

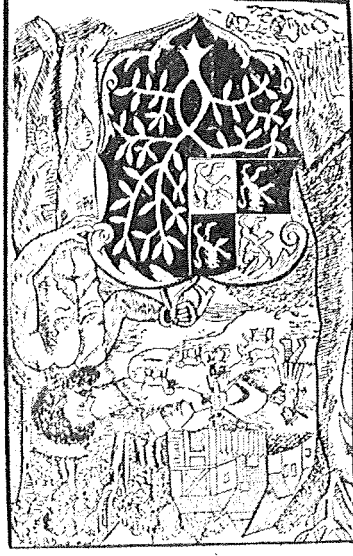
In het boek „Den Nederlandschen herauld ofte tractaet van wapenen en politycken adel”, geschreven door Thomas de Rouck (Amsterdam, 1645) wordt de hertogskroon op deze wijze afgebeeld.

sinceriteit ende oprechtigheijt” dat de stad 's-Hertogenbosch zich van het gesignaleerde algemene gebruik nooit had bediend om enige verandering in het wapen aan te brengen. Zij verzocht daarom de Raad van Brabant aan de advocaat-fiscaal en de procureur-generaal te bevelen hun rekest in te trekken en van het proces af te zien of dit op te schorten tot één en ander bij algemene plakكاتen zou zijn geregeld. De advocaat-fiscaal en de procureur-generaal hadden zich voor de bewijsvoering in hun rekest aan de Raad van Brabant beroepen op het werk van Jacob van Oudenhoven, „Beschrijvinge der Stadt en Meyerye van s'Hertogen-Bossche” uit 1649. Daarin is slechts sprake van de wapenvermeerdering met het wapen van de hertogen van Brabant, dat vier leeuwen als wapenfiguren heeft. De nieuwe uitgave van Van Oudenhoven, „Een Nieuwe ende gantsch Vermeerderde Beschrijvinge van de Stadt van 's-Hertogen-Bossche” uit 1670 was hun blijkbaar niet bekend, want daarin zegt Van Oudenhoven ook dat keizer Maximiliaan aan de stad de gunst verleende een arend boven het wapen te voeren. Wel zijn hertogskroon en wildemannen als eigenmachtig aangebrachte toevoegingen te beschouwen. Van dit proces horen we hierna niets meer. Zeer waarschijnlijk is de stad met de advocaat-fiscaal, Hubertus Doedijns, reeds spoedig tot

Harert uit 1536 eveneens een wildeman, echter gewapend met knots. Niet alleen verschilt het aantal en de voorstellingen van deze schildhouders telkens, ook het wapen zelf wijkt af van het officiële stadswapen, daar meestal de adelaar ontbreekt of anders wordt weergegeven. Aan de wapenafbeeldingen van de drukkermerken kan men dus niet veel waarde hechten. Dit blijkt bijvoorbeeld ook duidelijk uit het feit dat in het drukkermerk van Petrus Scheyfers uit 1717 twee leuwen als schildhouders van het Bossche wapen fungeren in plaats van wildemannen.

Op het in 1613 vervaardigde oxaal uit de Sint Jan, thans in het Victoria en Albert-museum in Londen, waarop tal van beelden staan en ook een viertal wapens zijn aangebracht, die vastgehouden worden door mansfiguren, is het ook een wildeman die optreedt als houder van het Bossche wapen.

Links: een wildeman houdt het Bossche wapen op het oxaal, dat in 1613 voor de Sint Jan vervaardigd werd. Het oxaal bevindt zich nu in een Londens museum.
Rechts: Bossche drukkers gebruikten vaak wapen en wildeman(nen) in hun drukkermerk.

een schikking gekomen. Doedijns stierf namelijk in 1680, maar tien jaar later, in 1690, vroegen zijn kinderen en erfgenamen aan de stadsergering een bedrag van f 100,—, dat aan genoemde advocaat-fiscaal zou zijn toegezegd „over de saeck van t' wapen voor het stadthuys van s'Herrogensbosch opgereghet”. Dit werd echter door het stadsbestuur afge-
 wezen.

Wat de wildemannen als schildhouders betreft, reeds in de 14e eeuw komen ze als zodanig voor. De eerste maal, voor zover ons bekend, dat er een wildeman in verband met het Bossche wapen optreedt, is in 1497. Toen werd er in Gent een groot schuttersest ge-houden, waaraan ook schutters van Den Bosch deelnamen met 12 praalwapens. Op de laatste wagon rroonde een knap meisje, getooïd in wite damast (de Bossche stedemaagd) en stond voorts een wildeman met knots, die het stadswapen vasthield. Op elke hoek van de wagen zat een leeuw.

De wildeman was in de middeleeuwen een populaire figuur. Bij feesten, optochten en processies werd hij vaak uitgebeeld. Ook zag men hem in optochten optreden als orde-bewarder. Hij zal tot schildhouder van het Bossche wapen genomen zijn, omdat men deze bosbewoner in verband bracht met de vroegste geschiedenis van de stad, met de oertijd en met het bos waaraan de stad haar naam ontleende. Bovendien werd zo'n wildeman gezien als een soort talisman, waaraan de bescherming van het wapen veilig kon worden toevertrouwd.

De eerste afbeeldingen van het wapen met wildemannen vinden we in de drukkermerken. Mogelijk is dit door de bovenvermelde optocht van de schutters te Gent geïnspireerd. Het merk van Laurens Hayen uit 1511 toont het wapen met twee ongewapende wilde-mannen; zijn merk uit 1514 heeft één ongewapende wildeman; dat van Gerard van der

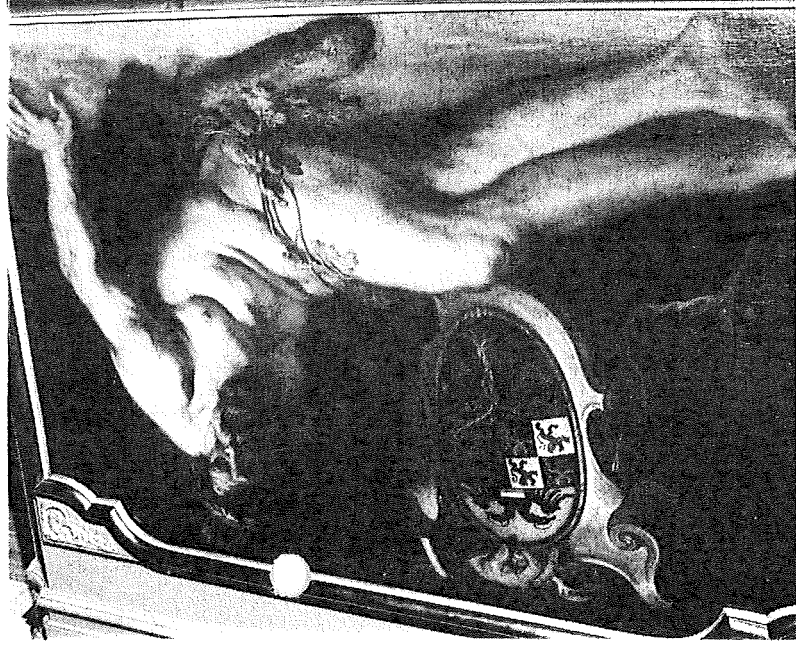
In de jaren dat Nederland bij het Franse keizerrijk was ingelijfd (1810-1813), mochten de oude wapens niet meer worden gevoerd. De gemeenten konden wel voorstellen doen voor een nieuw wapen, maar daarin mochten geen wapenfiguren en onderscheidingen van het keizerrijk (bijvoorbeeld adelaars en bijen) voorkomen. Deze konden alleen door keizer Napoleon eigener beweging worden toegekend. Nadat de maire van Den Bosch, mr. A. G. Verheijen, in april 1812 voorstellen van de municipale raad (gemeenteraad) voor een nieuw wapen had ingediend, werd dit bij diploma van 13 maart 1813, door Napoleon eigenhandig ondertekend, verleend. Het vroegere schildhoofd met dubbelkoppige adelaar was

**ORDE
OP HET
Staatken ende Landen
VAN
STADSLAMPEN**
Voor den jaren 1712.

in HERTOGEN-BOSSCHE,
Gebint by JOHANNES de MOER, Ordearis, staats-lijvliet.
ANNO 1712.

Veel tielpaginas van boeken en verordeningen werden gesterd met het stadswapen. Uit 1712 stamt deze „Orde op het Amsteeken ende branden van Stads-lampen“.

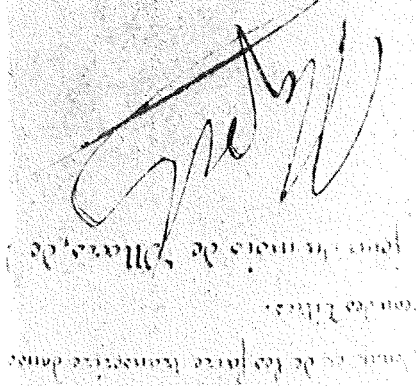
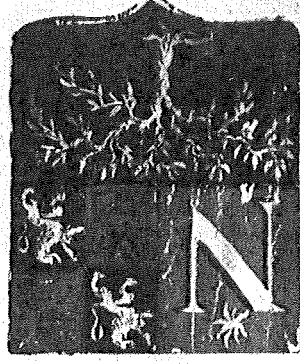
Een levensgrote wildeman houdt het Bossche wapen vast op dit schilderij van Theodoor van Thulden (geschilderd rond 1650).

De bekende Bossche schilder Theodoor van Thulden heeft rond 1650 een schilderij vervaardigd (nu op de burgemeesterkamer in het Bossche stadhuis), waarop het wapen van 's-Hertogenbosch wordt vastgehouden door een reusachtige wildeman. Eerst na 1700 komen wapenafbeeldingen met wildemannen en kroon in toenemende mate voor, met name op stadsordonnanties en boekbanden. De kroon is dan steeds afgebeeld met vijf fleurons of bladeren. Soms ziet men, met name in de 18e eeuw, de boom in het wapen afgeknut of afgezaagd voorgesteld, met slechts enkele takken. Men zal hiermee hebben willen aangeven hoe 's-Hertogenbosch, nadat het in 1629 door de staarse troepen van Frederik Hendrik was genomen, wegens de onderdrukking door het noorden, zwaar aan vrijheid en bloei had ingeboet en de door de hertogen verleende privileges voortdurend werden geschonden. In dit licht kreeg de hertogskroon boven het wapen een bijzondere betekenis.

daaruit verdwenen, het vrijkwartier met het wapen van de hertogen van Brabant was verplaatst naar (heraldisch) links en het rechter vrijkwartier werd ingenomen door een veld van lazuur (= blauw), beladen met een gouden hoofdletter N waarboven een gouden ster. De benedenhelft toonde als vanouds de boom. Het schild werd gedekt door een muurkroon met vijf kantelen.

Nadat de Fransen hier verdreven waren (26 januari 1814 werd Den Bosch bevrijd) I werd de 24e december 1814 door Willem I een besluit uitgevaardigd waarbij bepaald werd dat de pas ingestelde Hoge Raad van Adel alle steden, dorpen, heerlijkheden, enz., die voorheen een wapen hadden gevoerd, zou oproepen om een afbeelding van die wapens op te sturen teneinde daarop de bevestiging van de koning te verkrijgen. De steden, dorpen, enz. die geen wapen hadden maar er een wensten, konden eveneens voorstellen daarvoor indienen. Daarop werd de 16e juli 1817 het vroegere wapen van 's-Hertogenbosch, zoals het zich in de loop der eeuwen ontwikkeld had, door de Hoge

Het diploma van het door Napoleon verleende stadswapen (links), werd door de keizer zelf ondertekend (rechts).

Raad vanwege de koning officieel bevestigd, waarbij het als volgt beschreven werd :

„Een schild van sabel, beladen met een boom (= gevierendeeld vrijkwartier), waarvan het eerste en vierde deel van sabel (= zwart), beladen met een klimmende leeuw van goud, het tweede en derde van goud (sic !), beladen met een klimmende leeuw van keel (= rood). Een chef (= schildhoofd) van goud, beladen met een ten halve lijve stijgende dubbelde arend van sabel, hebbende op deszelfs borst een fasce (= dwarsbalk) van keel en zilver. Het schild gedekt met een kroon en vijf fleurons (= bladeren) alles van goud, en vastgehouden door een wildeman in zijn natuurlijke kleur”.

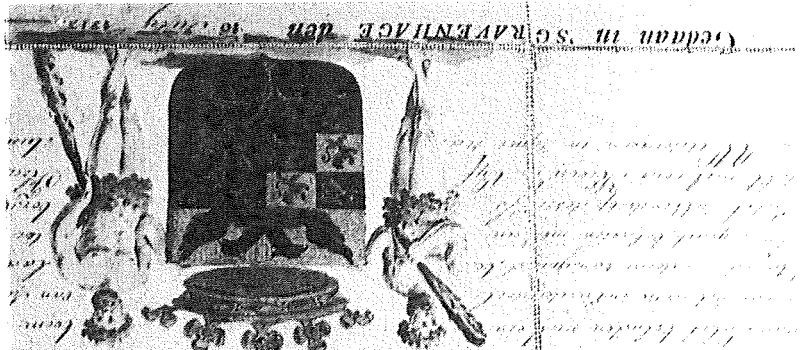
Hierbij valt op te merken, dat het veld van de Limburgse leeuw in het vrijkwartier verkeerd is weergegeven en ook de leeuw zelf. Deze leeuw behoort namelijk uitgevoerd te zijn met een dubbele staart en een gouden kroontje op het hoofd op een veld van zilver, niet van goud. Ofschoon de beschrijving spreekt van één wildeman werd het wapen afgebeeld met twee wildemannen. Hoe dan ook, in elk geval was nu door deze koninklijke bevestiging het wapen van Den Bosch met kroon en wildemannen officieel gelegaliseerd.

Bij besluit van koning Willem I van 22 december 1821 werd verordend, dat alleen aan gemeenten, die het recht hadden één of meer leden voor de Provinciale Staten te kiezen, de versierselen van kronen en schildhouders zouden worden verleend, niet aan andere gemeenten. Dit besluit werd in 1899 weer ingetrokken en toen werd bepaald dat voortaan aan alle gemeenten zonder onderscheid, die daartoe de wens te kennen gaven, het voeren van kronen en schildhouders zou kunnen worden toegestaan.

verleend, bij besluit van den 20ten Februa

W. van der Meulen

de heer, door hem gedaan verzoek, in het bezit v

In dit diploma werd het wapen met kroon en wildemannen in 1817 door de Hooge Raad van Adel officieel bevestigd.

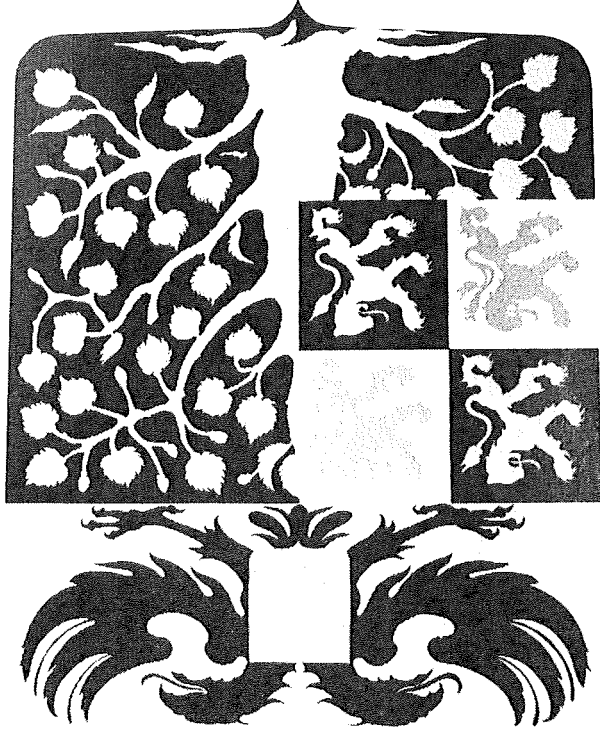
In de dertiger jaren van de 20e eeuw vond men het wenselijk het in 1817 bevestigde wapen met de verschildende daarin voorkomende fouten te verbeteren. Op briefhoofden en dergelijke ging men het wapen voeren zonder kroon en wildemannen, met in het schildhoofd de adelaar ten voeten uit. De vereiste goedkeuring was echter niet aangevraagd. De toenmalige gemeentearchivaris, de heer H. Ebeling, stelde zich namelijk op het standpunt dat kroon en wildemannen in 1670 eigenmachtig aan het wapen waren toegevoegd. Daarin had hij wel gelijk, maar de legalisering daarvan in 1817 zag hij over het hoofd. Hij was van mening dat men moest uitgaan van de oudst bekende officiële uitvoering van dit wapen en dat was, volgens hem, de afbeelding op de brodsies van de stads-pijpers, uit 1530, waar de adelaar in het schildhoofd ten voeten uit is weergegeven. Er zijn evenwel deskundigen die menen dat het wapenschildje op die brodsies, gezien de vorm, niet uit 1530 kan dateren, maar later moet zijn aangebracht.

Op het reeds eerder genoemde schilderij uit de eerste helft van de 16e eeuw dat de Markt van s-Hertogenbosch voorstelt, is ook het stadswapen op de waterput te zien. Die put werd in 1522 van stadswege verbouwd en toen is daarop ook het wapen aangebracht. Dit toont een uitkomende adelaar (ten halve lijve). Het is dus ouder dan de brodsies uit 1530. Ook op alle andere ons bekende afbeeldingen wordt de adelaar als uitkomend voorgesteld. De kroon boven het wapen in de voorgevel van het stadhuis is aanvankelijk uitgevoerd met drie fleurons of bladeren, waartussen twee drieparelpunten. Zij is evenwel duidelijk bedoeld als een hertogskroon, dus met vijf fleurons, en wanneer de advocaat-fiscaal van Brabant in 1675 bij de Raad van Brabant het stadsbestuur er van beschuldigt eigenmachtig kroon en wildemannen aan het stadswapen te hebben toegevoegd, heeft hij het dan ook over een „ducale kroon”, hertogelijke kroon. Gedurende de gehele 18e eeuw zien wij ook dat op officiële stadspublicaties de kroon met vijf fleurons (hertogskroon) wordt afgedrukt en geen andere. Vandaar dan ook dat deze kroon in 1817 bevestigd werd. Maar in de tijd tusschen de aanvraag om wapenbevestiging (1815) en de verlening van het wapendiploma (1817) waren bij missive van 4 februari 1816 door Willem I nieuwe rangkronen vastgesteld. Dat had tot gevolg dat de kroon boven ons wapen, die tot dan toe een hertogskroon was geweest, veranderd werd in een markiezenkroon. Met markiezen heeft s-Hertogenbosch echter nooit iets van doen gehad, wel voortdurend met hertogen. Het werd door de hertog van Brabant geacht en onder zijn bescherming genomen. Het heeft steeds de hertogen van Brabant als onmiddellijke landsheren gehad. Het dankte aan hen tal van privileges en zelfs zijn naam. Het stadswapen zelf werd, zoals we reeds zagen, tweemaal door hen verrijkt, in 1356 met het hertogelijk wapen, in 1508 met de

Habsburgse adelaar. En als na de inname van Den Bosch in 1629 de privilegies herhaaldelijk door de Staten Generaal worden geschonden, in strijd met de capitulatievoorwaarden, beroept men zich telkens op deze van de hertog zelf verkregen rechten, zij het vergefs.

Zowel vanwege de in het wapendiploma van 1817 voorkomende fouten als vanwege het feit dat de toen bevestigde kroon niet meer als hertogskroon herkenbaar was, achtte men het in de zeventiger jaren nodig wapenverbetering aan te vragen, temeer omdat het in gebruik zijnde wapen, met in het schildhoofd de adelaar ten voeten uit, geen koninklijke goedkeuring droeg. (Ook kroon en wildemannen waren hier weggelaten, maar in het diploma van 1817 wel beschreven). Een daartoe strekkend rapport, waarin de geschiedenis van het wapen werd nagegaan en een voorstel tot wapenverbetering was vervat, kwam in november 1975 gereed. Het werd daarna om advies in handen gesteld van mevrouw mr. E. C. M. Leemans-Prins, een internationaal erkende autoriteit op heraldisch gebied. Kort daarna, in februari 1976, werden in de gemeenteraad aan het college van burgemeester en wethouders vragen gesteld over de juiste uitvoering van het wapen.

Nadat in mei van dat jaar met mevrouw Leemans-Prins het rapport besproken was, waarbij bleek dat zij zich - behoudens enkele kleine wijzigingen en aanvullingen in de tekst - geheel met de inhoud daarvan kon verenigen, werd door de heer H. Ch. de Laat, docent aan de Koninklijke Academie voor Kunst en Vormgeving en bekend kunstschilder, een afbeelding van het wapen vervaardigd. De Hoge Raad van Adel, wiens goedkeuring vereist is, vond de voorgestelde wijzigingen even zoveel verbeteringen, maar was het niet

Tot begin 1978 werd in briefhoofden e.d. dit wapen gebruikt.

eens met de voorgestelde hertogskroon die daarenboven dezelfde was als de kroon boven het provinciewapen. Na uitvoerige discussie hierover werd uiteindelijk een voor beide partijen bevredigende oplossing gevonden in de vorm van de in 1816 vastgestelde hertogelijke rangkroon.

De 21e december 1977 kwam het voorstel tot wapenverbetering in de vergadering van de gemeenteraad waar het zonder hoofdlijk stemming werd aangenomen. Slechts één lid had bezwaar tegen de nieuwe hertogskroon

en voerde als argument aan dat we moeten vasthouden aan de traditie. Als de stadsbesturen in vroeger tijd echter ook van die mening waren geweest, zou er nooit een ontwikkeling van het Bossche wapen hebben plaats gehad en zou dit nu nog steeds bestaan uit een groene boom op een zwart veld. De burgemeester merkte in zijn antwoord overigens terecht op, dat de vroegere kroon in 1816 de betekenis kreeg van een markkiezenkroon en daardoor een verkeerd beeld gaf van de Bossche geschiedenis, en dat die kroon bovendien in de 19e en 20e eeuw zo algemeen is verleend dat haar oorspronkelijke betekenis geheel op de achtergrond is geraakt. Zij is gedevalueerd tot een gewone heraldische kroon. De nieuwe kroon evenwel is voor eenieder als hertogelijke kroon herkenbaar. De officiële wapenbeschrijving, zoals die voor komt in het Koninklijk Besluit van 8 maart 1978, nr. 54, luidt als volgt :

„In sabel een boom van goud; een geveerdeld vrijkwartier: a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarfsalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen muts, en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur”.

Wij merken hierbij op dat onze stad de enige instantie in den lande is, die de hertogskroon in deze vorm voert. Al mogen kroon en wildemannen worden gevoerd, men is er niet toe verplicht. Zij behoren niet tot de essentie van het wapen

en de toevoeging van deze uitwendige versierelen is altijd facultatief, afhankelijk van het doel waarvoor het wapen wordt gebruikt. Het wapenontwerp, in olievert op paneel (formaat 85 x 66 cm) is belangeloos geschilderd door de boven reeds genoemde kunstschilder Henk de Laat.

A. M. Koldeweyj

De zegelstempels van de stad 's-Hertogenbosch

Tot en met 2 juni a.s. is in het Noordbrabants Museum te 's-Hertogenbosch de tentoonstelling 'Zilver uit 's-Hertogenbosch, van Bourgondisch tot Biedermeier' te zien. Deze grote overzichtstentoonstelling toont in meer dan 350 voorwerpen de geschiedenis en de productie van het Bossche goud- en zilversmedengilde. Ook is of expositie de oudste ordonantie met betrekking op het goud- en zilverwerk uit 's-Hertogenbosch aanwezig, welke dateert uit 1445. Bovendien is het gehele archief van dit gilde in de expositie opgenomen. Een met name in historisch opzicht belangwekkend onderdeel van de tentoonstelling vormen de zeven bewaard gebleven stadszegelstempels, de oudste van circa 1300 en de jongste uit het jaar 1761. De meeste van deze stempels konden tijdens het voor deze tentoonstelling verrichte onderzoek nauwkeurig worden gedateerd en ook werden de makers - Bossche zilversmeden - getraceerd.

Al spoedig na de stichting van 's-Hertogenbosch in, of beter kort ná 1185, door hertog Hendrik I van Brabant zullen zich in deze snel groeiende handelsstad goud- en zilversmeden hebben gevestigd. Uit de laatste jaren van de 12de en uit de 13de eeuw is hierover evenwel niets bekend, niet uit archivalisch bronnenmateriaal, noch van bevaard gebleven edelsmedewerk. Het oudste overgebleven werkstuk dat wellicht door een Bossche zilversmid werd gemaakt, is een bronzen zegelstempeltje dat uit de late 13de of vroege 14de eeuw stamt. Uit de 14de eeuw zijn ongeveer twintig goud- en zilversmeden bij naam bekend; vermoedelijk werkten er toen gemiddeld zo'n vier à vijf edelsmeden tegelijk binnen de stadsmuren. In de 15de en het eerste kwart van de 16de eeuw was dit aantal met de snelle groei van de stad die rondom 1400 al circa 13 500 inwoners telde, toegenomen tot ongeveer vijftiengint meesters. Omstreeks 1580 was dit getal, ongetwijfeld als direct gevolg van de eerste troebelen van de Tachtigjarige Oorlog, drastisch teruggelopen tot slechts zo'n vijf edelsmeden. Pas in de tweede helft van de 17de eeuw nam de welvaart kennelijk weer toe en steeg het aantal goud- en zilversmeden tot een gemiddelde van dertien, wat zo bleef tot het midden van de 18de eeuw. Rondom 1770 werkten er ruim twintig meester-zilversmeden in de stad 's-Hertogenbosch en pas na het einde van het Ancien Régime waren er weer zo'n vijftiengint edelsmeden in Den Bosch en directe omgeving werkzaam, waarmee het aantal uit de late middeleeuwen weer was geëvenaard.

De stad was in de loop van de tijd steeds een van de belangrijke opdrachtgevers voor de lokale goud- en zilversmeden geweest: relatiegeschenken, insignes voor de stadspijpers, de typisch Bossche stadhuispenningen, prijzen voor de door de stad georganiseerde loterijen, stadszegelstempels en dergelijke werden bijna altijd aan plaatselijke meesters in opdracht gegeven.

In totaal zijn er zeven zegelstempels, zes zilveren en één bronzen, van de stad 's-Hertogenbosch bewaard, die dateren uit de periode van vóór 1800. Het oudste stempeltje dateert uit de late 13de of vroege 14de eeuw, het jongste zegelstempel werd in 1761 door het stadsbestuur betaald, vermoedelijk aan de Bossche zilversmid en medailleur Theodor Everardus van Berckel.

1. Bronzen zegelstempel van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap te 's-Hertogenbosch. 's-Hertogenbosch, Jan Marien. 1498/1499. Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. 's-Hertogenbosch.

2. Bronzen contra-zegelstempel van de stad 's-Hertogenbosch. 's-Hertogenbosch (?), anoniem. circa 1300. Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch.

ze als muntmeesters van de hertogelijke munt te 's-Hertogenbosch buiten de stedelijke gildebepalingen vielen.

Slechts één maal werd naar aanleiding van het vervaardigen van een nieuw stadszegel vermeld 'ende is den ouden gebroken'. Kennelijk hield men zich in Den Bosch, gezien het grote aantal bewaard gebleven stads- en schepenzegels, nauwelijks of niet aan de algemene regel dat bij overlijden van de zegelaar of bij vervanging van het zegelstempel het oude stempel moest worden vernietigd.

Het oudste bekende zegel van de stad 's-Hertogenbosch toont als sprekend wapen een grote boom tussen twee kleinere boompjes en heeft als rand-schrift 'SIGILLUM - BURGENSIUM - DUCIS - IN - BUSCO' (zegel der burgers van de hertog in het bos' of 'zegel der burgers in het bos van de hertog'). Het stempel van dit zegel is niet bewaard. Een afdruk van dit zegel hangt aan een charter van 14 december 1242 en het stempel dateert dus in ieder geval van vóór die datum.

Een tweede versie van het zegel met de drie bossen, die slechts weinig van het eerste stempel afwijkt, werd vermoedelijk in het begin van de 14de eeuw gesneden. Het opschrift van het nieuwe zegel werd in een iets jonger aandoende kapitaal gesteld, met ondermeer de scherpe V in plaats van de ronde U, en de spelling 'BUSCHO' voor het oudere 'BUSCO'. Ook het stempel voor dit zegel is verloren gegaan. De oudste afdruk van dit stempel dateert van 23 april 1311. In de keerzijde van die afdruk is het contrazegel van de stad 's-Hertogenbosch gestempeld, een kleinere afdruk die een wa-

Het snijden van zegelstempels, hetzij in zilver, hetzij in koper of brons, was in het algemeen gesproken het werk van de goud- en zilversmeden. Gildebepalingen van goud- en zilversmedenambachten bevatten nogal eens beperkende maatregelen betreffende de opdrachten voor zegelstempels en de uitvoering daarvan, en deze waren er vooral op gericht misbruik van de nieuw gemaakte stempels te voorkomen. In de bepalingen van het Bossche gilde werd evenwel niets van een dergelijke strekking aangetroffen, ofschoon ook in deze stad de edelsmeden zegelstempels maakten. Van de in totaal 497 bewaarde Bossche schepenzegels in zilver, koper, brons of lood gesneden, waarvan er slechts vier gemerkt zijn, moet wel een groot deel door zilversmeden uit 's-Hertogenbosch zijn vervaardigd. Toen de Bossche Illustratie Lieve Vrouwe Broederschap in 1498/1499 een nieuw zegelstempel nodig had omdat het oude verloren was geraakt, kreeg de zilversmid Jan Marjen de opdracht. Hij vervaardigde daarop het koperen zegelstempel dat nog steeds door de Broederschap wordt bewaard (afb. 1).

Eeuwen later, in 1752/1753, gaf dezelfde Broederschap aan de Bossche zilversmid en medailleur Theodor Everardus van Berckel opdracht en uitbetaling voor het snijden van een nieuw zilveren 'cachet', dat vermoedelijk al kort daarop verloren is gegaan.

Hoezeer het stempelsnijden over het algemeen genomen gerekend werd tot het werk van de edelsmeden en daarmee tot de verantwoordelijkheid van het goudsmedenambacht, blijkt wel heel duidelijk uit het reglement van het Weense goud- en zilversmedengilde, dat als derde meesterstuk een zegelstempel met een gehelmd wapenschild eiste. Meestal zijn de namen van de zegelsnijders onbekend. De stempels werden slechts zelden gemerkt. Van de bewaard gebleven Bossche zegelstempels kunnen er echter zes met meer of minder grote zekerheid aan zilversmeden uit Den Bosch worden toegeschreven. Daarbij gaat het in enkele gevallen om zilversmeden-muntmeesters, die, weliswaar in het vak van zilversmid opgeleid en werkzaam, niet in het gilde waren opgenomen omdat

3. Zilveren zegelstempel van de stad 's-Hertogenbosch. 's-Hertogenbosch, Jan van Amsterdam. 1534/1535. Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch.

venschild met de Brabantse leeuw in het randschrift + CONTRA - S - OPIDI - BUSCHO' toont. Het koperen stempel van dit contrazegel bleef bewaard (afb. 2). Waarschijnlijk dateert het stempel uit de laatste jaren van de 13de of uit de vroege 14de eeuw.

Wie de makers zijn van deze oudste Bossche stadszegels en of ze wel in de stad 's-Hertogenbosch werden gesneden, is niet bekend. De koperen of zilveren stempels van de beide grote zegels zijn verloren, het bewaarde contrazegel is niet gesigneerd of gedateerd en ook uit de archieven is niets bekend over deze zegelstempels.

In het jaar 1356 kreeg de stad Den Bosch, die tot dan toe een of meer bomen als wapenfiguur gebruikte, van hertogin Johanna van Brabant de gunst dat 'sy mogen vueren inder stat wapenen iij eewen mitten boome, dat welcke die ander steden van Brabant niet en hebben', aldus de woorden van de 16de-eeuwse Bossche kroniekschrijver Albrecht Cuperinus. Wanneer dit vermeerdere stadswapen - de boom met de twee Brabantse en de twee Limburgse leeuwen - voor het eerst in het zegelstempel van het stadsbestuur werd toegepast, is onduidelijk. Het vroeg 14de-eeuwse zegel met de drie bomen bleef in ieder geval nog lange tijd in gebruik. Vermoedelijk werd echter al snel ook het nieuwe wapen, waar de stad stellig prát op ging, ingevoerd op het zegelstempel van 's-Hertogenbosch. De oudste ons bekende zegelafdruk met het vermeerdere Bossche wapen dateert van 16 mei 1422. Het is een afdruk van het groot zegel ad legata (het zegel voor dagelijks gebruik), dat waarschijnlijk in het begin van de 15de eeuw werd gesneden. Het randschrift is op de afdruk slechts

zeer fragmentarisch overgebleven, maar moet als volgt hebben geluid: 'SIGILLUM + OPPIDI + DE + BUSCHO + DUCIS + AD + LEGATA' ('zegel van de stad 's-Hertogenbosch ad legata').

Als sprekende voorstelling is er op dit zegel een merkwaardige scène afgebeeld: links op de voorgrond ligt een geharnaste ridder onder een boom, met de rechter elleboog leunt hij op zijn gepluimde helm; in de rechter hand houdt hij zijn getrokken zwaard omhoog en met de linker hand heeft hij een schild vast dat aan een tweede boom rechts in het zegel hangt. Dit schild toont het Brabants-/Limburgse wapen met de vier klauwende leeuwen. Het stempel van dit zegel bleef niet bewaard. In de stadsrekening van Den Bosch over het jaar 1534/1535 werd genoteerd dat het stempel werd vervangen: 'Item hebben die Scepenen ende Wethouderen doen maken eenen nyeuwen zegel ad legata mits outheyt des anderen, aen een goutsmyt genoempt Jan van Ampsterdamme, ende is den ouden gebroken, ende dair aen gegeven ende noch in silver toegedaen, ende den nyeuwen fynder van silver is belopen 2 Car. gul. 10½ st. Item den voirs. goutsmyt die voer fátsoen heyschende was 4 pond groot vlimsche, zijn die Scepenen met hem overcomen ende hem dair voer toegevueght 16 Car. gul. ende dit alsoe ten bevele voirs. betaelt 18 Car. gul. 10½ st.'. De Bossche zilver- en goudsmid Jan van Amsterdam maakte een nieuw zegelstempel en gebruikte daarvoor onder meer het zilver van het oude stempel dat volgens goed gebruik werd stukgeslagen.

Zeer waarschijnlijk is het oudste bewaard gebleven zilveren zegelstempel van Den Bosch dit stempel van Jan van Amsterdam (afb. 3). Het toont dezelfde voorstelling als het eerder gebruikte stempel en heeft dezelfde tekst als randschrift, die geopend wordt door een naar rechts gaande leeuw in het midden aan de bovenkant van het zelschieten beschadigd of al gesleten was, door de eveneens in Den Bosch werkende zilvermid Aert Joerdens onder handen genomen. De kosten hiervoor werden weer nauwkeurig in de stadsrekening geboekt: 'Item betaelt Arenden Joerdens. goudsmyt, dat hy der stat zegel ad legata wat verlicht ende versteken heeft, 2 st.'. En in 1664 werd het stempel opnieuw hersteld, bij welke gelegenheid dat jaartal in de keerzijde is gegraveerd. Het stempel was echter zo versleten dat de gehele voorstelling zeer vlak en flauw was geworden en dat zelfs de gehele linker arm van de ridder niet meer zichtbaar was. Het stadsbestuur liet tweewintig jaar later, in 1686, een nieuw stempel snijden naar voorbeeld van het oude, versleten exemplaar. Ook dit zegelstempel, in zilver en aan de achterzijde onder meer voorzien van het gegraveerde jaartal 1685, bleef bewaard (afb. 4). De zilvermid Judocus Brinckman leverde het zilver en maakte het stempel, de muntmeester Jan van Turnhout sneed er het zegel in. Beiden werden in het rekeningjaar 1685/1686 door de stad uitbetaald: 'Den 4 sept. 1686 betaelt Judocus Brugman [lees: Brinckman], voor geleverd ende gemaect silver aent zegel opt stadthuys, 26 gul. 14 st.' en: 'Den 4 sept. betaelt

4. Zilveren zegelstempel van de stad 's-Hertogenbosch. 's-Hertogenbosch. Judocus Brinckman en Jan van Turnhout, 1686. Noordbrabantse Museum. 's-Hertogenbosch.

in het frontespiesij van het stadthuys is staende, te doen snijden.

Het stadswapen werd op dit zegelstempel inderdaad nauwezet overgenomen van het fronton uit 1670 in de gevel van het Bossche stadhuis: het wapenschild met de bosboom, vermeerderd met de Brabantse en de Limburgse leeuwen, en met de Habsburgse adelaar, bekrond met de hertogskroon en geflankeerd door twee wildemannen met een knots. In 1685/1686 werd Jan van Turnhout behalve voor het al genoemde nieuwe zegelstempel ook uitbetaald voor werkzaamheden aan dit stempel uit 1674, dat door de elf jaar gebruik kenmerkelyk al aan enig herstel toe was: 'Betaelt deselve voort geene hy verdient heeft voort snyden, repareren vande croon vant cleyen zegel, alsmede voort slypen, pollyssen vande coopere schroeff, 23 gul. 18 st.'

De stadsbestuurders hadden echter eerder ook al een, helaas verloren geraakt, kleiner zegelstempel laten snijden dat speciaal bedoeld was voor het zegelen van paspoorten. Dit zegelstempel, dat in 1604/1605 werd gemaakt, was niet van zilver maar van brons of geelkoper. Een bronsgieter, de 'busmeester', wat zoveel wil zeggen als de stadsgesluitgieter, kreeg uitbetaald voor het maken van het stempel en de zilversmid Jan Henricxszn van Berwinckel ontving een honorarium voor het snijden van het zegel in dit stempel: 'Item 1 sept.

aen Jan van Turnhout voort geene hy verdient heeft met snyden aenden nieuwen zegel ad legata, 30 gul.' Als opening van het weer identieke rand-schrift om dit zegel sneed Jan van Turnhout de keizerlyke, dubbelkoppige adelaar in het nieuwe stempel. De stad 's-Hertogenbosch had in 1508 van keizer Maximiliaan het recht verkregen om deze dubbele arend in haar wapen te voeren. De arend werd echter niet toevoegd in de hoofdvoorstelling van het vernieuwde zegel ad legata, die nauwkeurig van het oude stempel werd overgenomen, maar kreeg een ereplaats in het rand-schrift.

Jan van Turnhout was, misschien opnieuw in samenwerking met Judocus Brinckman, wellicht ook de maker van het kleinere, eveneens bewaarde, bijna identieke zegel ad legata (afb. 5) en van het zegelstempel van de stad 's-Hertogenbosch uit 1674. In de vergadering van het stadsbestuur op 20 juli 1674 werd het besluit genomen dat men een stempel voor een kleiner zegel (afb. 6) zou laten maken: 'Idem bij den Heeren president voer gebracht, Alsoo bij verscheijde Heeren van de Regeeringe dicwils vermaen is gedaen geweest, dat het stadtzegel ad legata door de groote als andersints wat onbequaem was tot bezegeling vande brieven / of Heeren Schepenen niet goet en souvinden datter noch een wat cleynder tot bezegeling vande brieven ende andere stadts depeches werde gesneden. Waer op gedelibereert sijnde, is goet gevonden en verstaen voor de stad tot bezegeling der selven brieven ende andere depeches noch een zegel van de groote ontrent van een halve partaeton op die wijze van het wapen als

5. Zilveren zegelstempel van de stad 's-Hertogenbosch. 's-Hertogenbosch. Judocus Brinckman (?) en Jan van Turnhout, circa 1686. Noordbrabantse Museum. 's-Hertogenbosch.

6. Zilveren zegelstempel van de stad 's-Hertogenbosch. 's-Hertogenbosch. Judocus Brinckman (?) en Jan van Turnhout, 1674. Noordbrabantse Museum. 's-Hertogenbosch.

Henrick de busmeester ende den goutsmit Jan van Berenwinkel, van eenen cleynen Stads segel te steken ende maecken, om opte paspoorten te drucken, betaelt 10 gul. 17 st. 3 ort.

Het kleine zegel ad legata met de liggende ridder en het in de boom opgehangen schild werd nogmaals in 1738/1739 vernieuwd. Dat rekeningjaar werd Hendrick van Lom door het stadsbestuur uitbetaald 'voor het snijden van een nieuw zegel ad legata en het leveren van een ijseren schroeff met sijn toebehooren 157 gul. 18 st. 8 pen.'

Ook dit 18de-eeuwse zegelstempel bleef in Den Bosch bewaard. Hendrick van Lom volgde voor dit nieuwe zegel ad legata weer nauwkeurig het uiteindelijk laat-middeleeuwse ontwerp, maar gaf vooral aan het opgehangen wapenschild toch een karakteristieke asymmetrische rococo-vorm.

In 1761 besloot het Bossche stadsbestuur om de versleten zegelstempels die werden gebruikt om de tolbrieven te zegelen, te laten vervangen: 'Is vorder voorgebragt, dat de kamerbewaarders aan en schepenen hadden te kennen gegeven, dat de cachetten, soo om signetvonnissen, als om Tolbrieven te besgelen sodanig waren uijtgesleten, dat niet wel voegelijk deselve meerder konden worden gebrujkt. Waar op gedelibereert zijnde, is goetgevonden en verstaen, aan de Heeren Schepe-nen over te laten de besorginge, om deselve cachetten naar behooren te doen, en te laten vernieuwen.' Van deze stempels die toen vervaardigd en gesneden werden, bleef één zilveren exemplaar bewaard.

Dit tolzegelstempel werd geleverd door de Bossche zilversmid en medailleur Theodor Everardus van Berckel. Deze maakte in de periode van 1734 tot 1770 vele penningen van koper, zilver en goud aan de stad Den Bosch, sneed en onderhield de hiervoor benodigde stempels en persen, en sneed in 1752/1753 bovendien een zilveren zegelstempel van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap. Het Bossche stadsbestuur betaalde hem in 1762 uit

'het graveeren van een cachet in £ zilver met net stadswapen ten dienste van den Pensionaris voor het bezegelen van Brieven, waartoe stadszegel ad legata niet wordt vereist'. Dit hier beschreven 'cachet' moet het bewaard gebleven exemplaar zijn. Het werd evenwel niet gesneden door Theodor Everardus van Berckel, maar door diens zoon Theodor Victor.

Van de hier genoemde stadszegels van 's-Hertogenbosch roept alleen het zegel ad legata, waarvan twee grote en twee kleine zegelstempels bewaard zijn gebleven, vragen op over de in het zegel weergegeven voorstelling (afb. 3, 4, 5). Zoals al beschreven is links onder een of enkele bomen een liggende ridder afgebeeld, die met zijn rechter arm leunt op zijn afgezette helm en in zijn rechter hand het getrokken zwaard omhooghoudt. Met zijn linker hand heeft hij een schild vast met het wapen van de Brabantse hertogen, dat aan een boom hangt. De in het bos rustende geharnaste figuur verbeeldt de stichter van 's-Hertogenbosch, 'de stad in het bos van de hertog'. Over de identiteit van de stichter van Den Bosch is men het tegenwoordig eens: de stad werd in 1185 gesticht

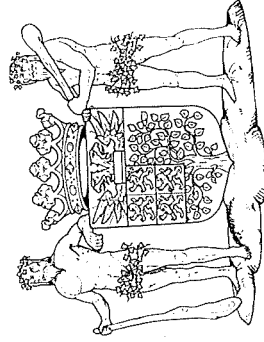
7. Zilveren historische penning; de legendarische stichting van 's-Hertogenbosch door hertog Godfried III van Brabant. Ontworpen door de Bossche meesterschilder Jan van Oirt in 1614 en datzelfde jaar gegoten te Brussel. Noordbrabantse Museum. 's-Hertogenbosch.

door Hertog Hendrik I van Brabant (1165–1235), die tijdens de pelgrimstocht van zijn vader Godfried III (ca 1142–1190) naar Jeruzalem medereger over het hertogdom was geworden. Vroeger was men evenwel van mening dat hertog Godfried III zelf de stad Den Bosch had gesticht. Als zodanig werd Godfried in 1614 nog afgebeeld op een penning van de 'Grimbergse oorlog' en de stichting van Den Bosch (afb. 7). Voor deze penning maakte de Bossche schilder Jan van Oirt 'Twee affteekeningen des Hartooge Godefridus fondateur dezer stadt', waarvoor hij door het stadsbestuur werd uitbetaald. De penning zelf werd in Brussel gemodelleerd en geslagen. Jan van Oirt baseerde zich voor de afbeelding vermoedelijk op een zilveren oortje van Wenceslas en Johanna van Brabant, dat in 1383 voor het eerst werd geslagen. Het oortje toont aan de voorzijde de hertog Wenceslas in harnas, zonder helm, met getrokken en omhooggestoken zwaard in zijn rechter hand en het wapenschild van Brabant in de linker hand. Misschien had ook de ontwerper van het eerste zegel ad legata met de stadsstichter dit muniegvor ogen toen hij het ontstaan van 's-Hertogenbosch uitbeelde: daar waar de hertog van Brabant zich in zijn bos te ruste legde, werd de stad gesticht.

maart 1978, nr. 54, werd aan de gemeente 's-Hertogenbosch een verbeterd wapen verleend met de "hertogelijke" kroon¹.

Met ingang van 1 januari 1996 werden de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen samengevoegd tot een nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch. Van de kant van Rosmalen werd aangedrongen om ook een herkenbaar deel van het wapen daarvan (van lazuur, beladen met een schildje en een molenrad, alles van goud, geplaatst en pal, het schildje beladen met een klaverblad van lazuur, bevestigd bij besluit van de Hoge Raad van Adel van 16 juli 1817) in het nieuwe wapen op te nemen. Zonder de historische ontwikkeling van het wapen van 's-Hertogenbosch geweld aan te doen, was dit echter niet mogelijk. Rosmalen moest zich hierbij neerleggen: wel werd de "hertogelijke" kroon uit 1978 weer vervangen door de aloude van vijf bladeren.

Bij Koninklijk Besluit van 25 juni 1999, nr. 99.001519, werd daarom aan 's-Hertogenbosch een wapen verleend met als omschrijving: In sabel een boom van goud; een gevierendeel vrijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in

zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur.

Mr. O. SCHUTTE

BESPREKINGEN

Heraldische Databank CBG operationeel

Per 1 april 1997 werd bij het Centraal Bureau voor Genealogie een project gestart voor het opzetten van een heraldische databank. Projectleider was Hans Nagtegaal. Deze databank kon mede tot stand komen door subsidies van het V.S.B.-fonds, het Prins Bernhard Fonds en de Stichting Nederland's Patriciaat. Najaar 1998 waren reeds 4.000 familiewapens beschreven; dit aantal is inmiddels gegroeid tot 10.000 en er wordt hard gewerkt aan het verder invullen van deze databank, die men nu kan raadplegen in de studiezaal van het C.B.G.

Vooralsnog worden voornamelijk wapens beschreven die voorkomen in bij het C.B.G. berustende wapenboeken en wapenkaarten. Dit is natuurlijk al heel wat; immers het C.B.G. en het Genootschap bezitten samen een rijke verzameling aan, deels eeuwenoude, heraldische handschriften, zoals van Job Marten de Lange uit de 17de eeuw, Alkemade/Van der Schelling en Hanged d'Yvoy uit de 18de eeuw.

Voornamelijk worden wapens van Nederlandse families ingebracht, hoewel ook wel wapens van buitenlandse families, bijvoorbeeld van Vlamingen, worden opgenomen. Men heeft eerst een elektronisch bestand aan 'heraldische stukken' (wapensymbolen, figuren) opgebouwd, waarmee de wapentekeningen in kleur kunnen worden opgebouwd. Het spreekt voor zich dat degenen die de wapens

beschrijven en invoeren, veelal vrijwilligers, de nodige heraldische kennis in huis moeten hebben. Voorts dient natuurlijk bij blazoenering een consequente lijn aangehouden te worden.

Voordat begonnen wordt met de beschrijving van de wapens uit een wapenboek, worden deze eerst in zijn geheel gefotografeerd. De foto's worden opnieuw in boekvorm samengebracht en van een indexfamilienaam voorzien. Bedoeling is dat men deze foto's van originele bronnen ook ernaast kan raadplegen, hetgeen beschadigen van de vaak unieke wapenboeken voorkomt.

Van de te beschrijven wapens wordt in de databank kleurenafbeelding opgenomen met een wapenbeschrijving. Daar worden zoveel mogelijk – uit de bron afkomstige – gegevens over wapenvoerder(s) opgenomen en de bron(nen) vermeld waarvoor wapens afkomstig zijn.

Er kan hierdoor op verschillende manieren in de bestanden ge worden, namelijk niet alleen op familienaam, maar ook op samenstellende elementen van het wapen, bijvoorbeeld een geleeuw of een weerhaak. Dit maakt de databank ook zeer waardevol voor gebruik door kunsthistorici. Vaak treft men namelijk schilderingen, porselein, glazen, zilveren bekers en dergelijke afbeeldingen aan.

In de studiezaal kan men via een computerterminal dus databanken zoeken onder Heraldische Databank en desgewenst familienaam of wapenfiguur de wapenaafbeelding in kleur, beschrijving en bronvermelding op het scherm laten verschijnen.

Men heeft bij de wapenaafbeeldingen gekozen voor de actuele schildvorm, zoals men die veelal tegenkomt in 17de-eeuwse en wapenboeken, zoals ook in Rietstap's Armorial Général. Er kan getwist worden of in 'computerage' niet beter gekozen had worden voor een 'modernere' schildvorm, zoals die bijvoorbeeld gehanteerd wordt voor de afbeeldingen in het Wapenregister van C.B.G. en Nederland's Patriciaat (wapenschild met half-cirkel onderkant). Het lijkt me dan een open deur om voor te stellen drie toepassingen één en hetzelfde systeem te gaan hanteren samenstelling van de wapens.

In ieder geval is deze Heraldische Databank een grote stap en kunnen we gaan spreken over de 'Rietstap van de toekomst' toegevoegde waarde dat ook de bronnen vermeld worden, altijd als een gemis ervaren werd bij Rietstap.

Dr. A.J.

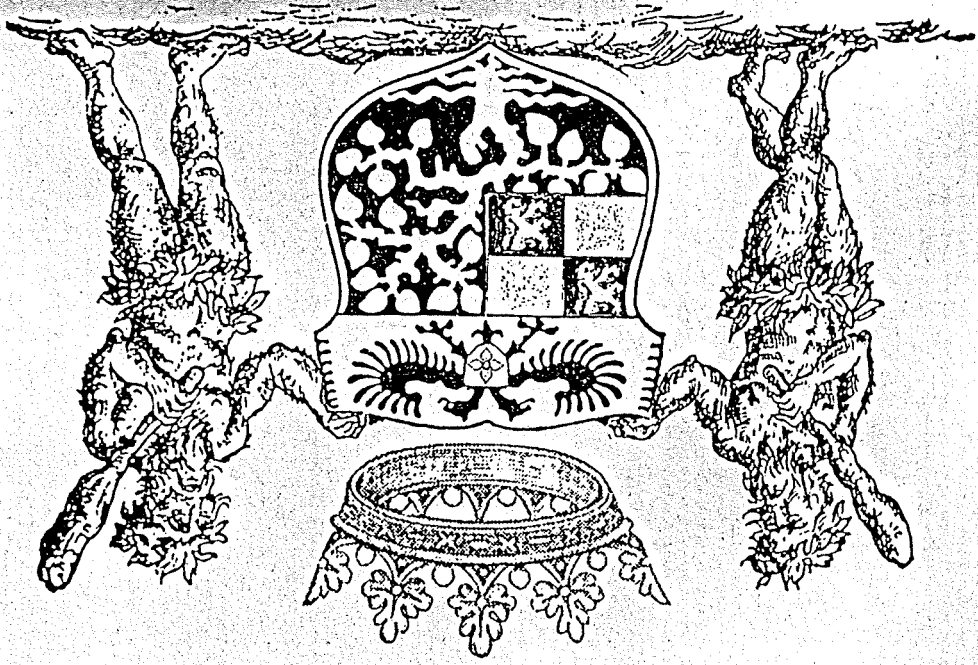
Rietstap digitaal

J.B. Rietstap, *Armorial Général – Tome I & Haye 1884-1887*. Facsimile uitgave op CD-ROM, Naarden: Historic Future 1999, f.44.

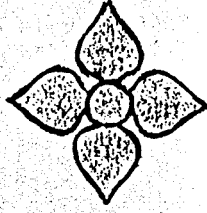
Deze bekende uitgave van J.B. Rietstap (de twee delen wapenbeschrijvingen) wordt wereldwijd erkend als standaard voor het gebied van de heraldiek en bevat de beschrijving van familiewapens. De Stichting Historic Future in Naarden heeft laatste jaren regelmatig CD-ROM's uit van belangrijke genealogische en heraldische naslagwerken of tijdschriften uitkend initiatief overigens.

Wat de onderhavige uitgave betreft kunnen enige kanttekeningen geplaatst worden; immers waar heraldische onderzoekers nauwelijfst mee werken zijn de onlosmakelijk bij Rietstap horende met wapenillustraties. Zonder afbeeldingen is het voor iemand verre gaand ingevoerd is in de heraldiek vrijwel onmogelijk om van de beschrijving zich een goede voorstelling van de familie te maken. Daarnaast zijn de wapenbeschrijvingen van Rietstap Frans gesteld. Voor een goede vertaling zou men de Engelse

1. H.J.H. Bossink, 'Het gewijzigde wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch', De Ned. Leeuw 95 (1978), kol. 370-374 en F.J. van Eitro, 'Het gewijzigde wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch', De Ned. Leeuw 96 (1979), kol. 363-367.

Een wapen voor de nieuwe gemeente
's-Hertogenbosch

De Heemkundekring Rosmalen kan niet accepteren dat het in oktober 1998 uitgebrachte voorstel van het Gemeentebestuur betreffende een wapen voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch, bij een te nemen besluit op 28 januari 1999 kan worden vastgesteld. Belangrijksic beweegreden hiervoor is het feit dat uit het rapport, zoals dat werd samengesteld door de Commissie Wapen en Vlag en onderstund door het Gemeentebestuur, op geen enkele wijze blijkt dat ook maar het geringste onderzoek is verricht naar een mogelijkheid om de (h)erkenbaarheid van Rosmalen (waarom toch alles was begonnen) gestalte te geven.

Als een *second opinion*, na deze eenzijdige rapportage van de Commissie Wapen en Vlag (CWV), wil de Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek (WOGH) van de Heemkundekring Rosmalen aangeven, hoe het wel degelijk mogelijk is om een gemeentewapen (*geschiedensboek in miniature*) zodanig te ontwerpen dat het ook door de gemeenschap Rosmalen als haar mede-toebehorend kan worden beschouwd.

In het hierna volgende rapport neemt de WOGH een deelatak over van de opdracht gegeven aan de leden van de CWV, van wie o.a. werd verwacht dat zij zich konden "inleven in de lokale argumenten die bij de uiteindelijke keuze een rol kunnen spelen en hoe daaraan recht gedaan kan worden." Evenals de Commissie Wapen en Vlag zal ook de Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek zich "zoveel mogelijk baseren op historische en zakelijke uitgangspunten en argumenten."

De Heemkundekring Rosmalen stelt voor om op 28 januari 1999 uitsluitend over te gaan tot de aanwijzing van de dorpswapens conform het op 20 oktober 1998 geformuleerde raadsvoorstel, alsmede tot vaststelling van de gemeentevlag conform het voorstel van de CWV, met dien verstande dat de kleur zwart in het kanton wordt vervangen door de kleur blauw.

De wapenvaststelling moet tot na 28 januari 1999 uitgesteld worden vanwege de noodzakelijke heroverweging van door de WOGH (en eventuele anderen) aangedragen wijzigingsvoorstellen. Dit betekent tevens dat daarna nogmaals de weg via de Hoge Raad van Adel zal moeten worden bewandeld. Voor een uiteindelijk historisch en heraldisch verantwoord en algemeen geaccepteerd wapen mag dat vanzelfsprekend geen probleem zijn.

Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek
Martien Veekens - Rosmalen, Kerstmis 1998

¹ Zie voor motivatie: "Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen" 4, in: *Kosmalla* VIII-4 (1998), pag. 1-5.

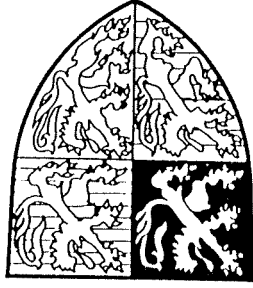
Martien Veekens
Lugvisbuisserbaan 20
5241 KE Rosmalen

Binnen de oude Meijerij zijn diverse zegelafdrucken van schependommen bewaard die de gekwartierde leeuwen Brabant-Limburg voerden. Wapenverliepingen sinds 1817 aan de gemeenten Aarle-Rixtel, Deurne, Helvoirt, Oerle, Oirschot, Oostelbeers, Someren, Stiphout, Tongelre, Veghel, Veldhoven en Waalwijk verwijzen daarnaar.² Zegelafdrucken uit 1355 (o.a. van de 'oppidum de Waelwic') tonen aan dat sommige schepenbanken gevierendeelde zegelwapens met de leeuwen van Brabant en Limburg al eerder voerden dan de stad 's-Hertogenbosch. De gemeenten, die de eer genoten het wapen van de hertog in hun *zegele* te (mogen) voeren, stelden er prijs op dit ook in hun wapen te mogen opnemen.

In zijn boek *Wapens en vlaggen van Noord-Brabant* schrijft W.A. van Ham:

"Abceldingen van het wapen van 's-Hertogenbosch zijn eerst bekend uit een tijd, toen het reeds voorzien was van het vrikwartier, namelijk de vijftiende eeuw. Dat vrikwartier stempelt het wapen meteen als veertienste eeuw: op zijn vroegst kan het na 1294, op zijn laatst vóór 1406 zijn aangegenomen of verleend.

Wapen van Wenceslas van Luxemburg zoals op zijn *zegele*. Het is gekwartierd met in het eerste en vierde Brabant en Limburg en in het tweede en derde Luxemburg. Op het wapen hoort het heiliken van Luxemburg: een zwarte vlucht bezaid met gouden hindeblaadjes. (H.P. de Vries)

'Inder stat wapene III leeuwen *mitten boome*': Waarschijnlijk er lijkt echter dat het wapen vermeerderd is in navolging van de andere hoofdsteden (Antwerpen en Brussel) en van tal van andere vrikheden en dorpen die het hertogelijk wapen in hun *zegele* opnamen. Zou dat wapen tijdens het huwelik van Wenceslaus zijn aangegenomen, dan zouden zeker de leeuwen van Bohemen en Luxemburg niet ontbreken. Of het wapen tijdens het weduwenschap van Johanna (1383-

² W.A. van Ham, 'Verallen wapens en vlaggen van bestaande en voormalige gemeenten en waterschappen in Noord-Brabant', in: *Helpen van de Brabantse Leeuw* (1991), pag. 289-375 en F. van Eitro, 'Een achtergebleven gebied in de heraldiek - de gemeentewapens van Noord-Brabant', in: *De Brabantse Leeuw* XVI (1967), pag. 39-45 en 55-62.
³ Jac. Bicmans, 'Wapens, vlaggen en ambtskeltens van de gemeente Waalwijk in heden en verleden', in: *De gemeente in symbolen* (1998), pag. 15.

1406) is verkrege kan delwijfeld worden."⁴ F.J.C.M. van Eitro⁵ constateert: "Hertogin Johanna liet, nadat Wenceslaus in 1383 gestorven was, weer munten slaan met wapen Brabant is wel zo pover geweest, dat nauwelijks aangegenomen mag worden, dat het bestuur van Den Bosch er waarde aan hebben *gehecht* om het wapen van deze hertog als vrikwartier in het stadswapen te handhaven!"⁷

In het boek *De Hoge Raad van Adel* stelt A. Beelaerts van Blokland:⁸ "Wapenverlieping of wapenbevestiging komt hier te lande eerst bewijsbaar voor in 1398, wanneer Albrecht aan Hartlingen 'vrikhede en portrecht' geeft. De oudste mij bekende wapenverlieping van Den Bosch is van 19 juni 1369 voor Abbeville door koning Karel V van Frankrijk."

Robert Stein⁹ schrijft: "Gelogen aan de noordgrens van hertogdom Brabant verkeerde 's-Hertogenbosch in een geïsoleerde positie. De stad bevond zich in de directe invloedssfeer van de hertogen van Gelre. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat de loyaliteit van de Bosschenaren ten opzichte van de Brabantse hertogen vaak te wensen over liet. Het wapen laat echter zien dat er ook momenten waren dat de stad zich wel loyaal opstelde."

Voor het eerst komen te 's-Hertogenbosch de vier leeuwen, tezamen met de rustende hertog in het gesympoliseerde bos, voor op een *zegele ad legata* uit 1422¹⁰. De waarschijnlijk oudste afbeelding van het wapen (met een vrikwartier en de boom in

⁴ W.A. van Ham, *Wapens en vlaggen van Noord-Brabant* (1986), pag. 67. Hij haalt in zijn noten aan: Smit, 's-Hertogenbosch, pag. 85 en Van Eitro, 's-Hertogenbosch, pag. 110, alsmede Bossink, 's-Hertogenbosch, pag. 248.
⁵ F.J.C.M. van Eitro, 'Een achtergebleven gebied in de heraldiek', in: *De Brabantse Leeuw* XVI (1967), pag. 42.
⁶ P.O. van der Chijfs, *De munten der voormalige Hertogdommen Brabant en Limburg* (1851), Planche XII, ab. 13, 14 en 16. Zelfs munten van Filips de Schone, geslagen tussen 1482 en 1496, vertonen een schild met de vier leeuwen van Brabant-Limburg: Planche XX, ab. 20 en 21 en Planche XXXVI, ab. 3 en 4.
⁷ F.J. van Eitro, 'Het wapen van de stad 's-Hertogenbosch', in: *De Brabantse Leeuw*, XX (1971), pag. 110-114.
⁸ Jhr. Mr. A. Beelaerts van Blokland, *De Hoge Raad van Adel* (1966), pag. 132.
⁹ Robert Stein, 'De kroniek van Peter van Os en de Brabantse historigrafie', in: *Cultuur in het laatmiddeleeuwse Noord-Brabant* (december 1998), pag. 125.
¹⁰ Dit *zegele* wordt bewaard in het Gemeentearchief 's-Hertogenbosch: *Chartes en privilegiebrieven*, nr. 555. Een afbeelding daarvan is te vinden in: Mr. B.C.M. Jacobs, *Justitie en Politie in 's-Hertogenbosch voor 1629* (Assen, 1986), pag. 130. Zie ook A.M. Koldewey, 'De Zegelestempels van de stad 's-Hertogenbosch' in: *Spiegel Historiae* XX (1985), pag. 223-227.

groen) komt voor in een cartularium, in 1438 door de charterbewaarder van de hertog van Brabant Adriaan van Le samengesteld¹¹, bestuend in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (Handschriftinventarisverzameling 983, f. 63v).

Al is de verlening bosdoorn/leeuwen-combinatie in 1356 dan mogelijk een bedenksel van latere kroniekschrijvers (en daarmee wellicht 100 jaar jonger dan de polder-Rosmalen-combinatie vierblad/ploeg), zeker is in ieder geval dat het wapen van voornamig 's-Hertogenbosch in die vormgeving kan bogen op een ouderdom van vele eeuwen.

Middellevens wapen voldoende voor herkenbaarheid

Het hertogelijke wapen van de Brabantse hertogen, aangenomen ten tijde van het huis van Leuven en gevierendeeld met dat van Limburg (1294), genoot een grotere populariteit (zelfs nog anno 1998) dan dat van de Bourgondiërs of Habsburgers. Zo ook de 's-Hertogenbosch, waar het stadswapen in tal van drukkersmerken, handschriften, kartografische werken en voorwerpen met wapenaafbeeldingen zonder schildhoofd werd afgebeeld en daarmee vooral buiten de stad bekendheid verwierf.

Om te stellen dat het middellevense wapen (de boom met het gekwartierde leeuwen-vrijkwartier) als het eigenlijke heraldisch-esthetisch-cultureel-historische symbool gedurende lange tijd bleef bestaan en feitelijk voldoende is voor de herkenbaarheid van het oude 's-Hertogenbosch, volgt hier een bloemlezing van voorbeelden die geproduceerd zijn in voor iedereen bereikbare literatuur:

- * Inventaris van de charters van Brabant door Adriaan van der Ee, 1438¹¹, in: *Cultuur in het laatmiddelevense Noord-Brabant* (1998), pag. 125;
- * Zegel ad legata (1422/1472), in: B.C.M. Jacobs, *Justitie en Politie voor 1629* (1986), pag. 130;
- abf. 4;
- * Boekdruckersmerk Lourens Hayen (1511), in: Van Ham (1980), pag. 67 en Smit, B.L. (1966), pag. 121-a;
- abf. 8;
- * Boekdruckersmerk Lourens Hayen (1514), in: Van Ham (1986), pag. 67 en Smit, B.L. (1966), pag. 121-b;
- * Boekdruckersmerk Gerart van den Haert (1536), in: *Acht eeuwen Bossche politiek* (1985), pag. 11 en Smit, B.L. (1966), pag. 121-a afb. 3;
- * Boekdruckersmerk Petrus Schelers (1717), in: Bossink (1986), pag. 15;
- * Stadsarchief, HTA, s.nr. 5.790, Napoleonswapen (1813-1815), in: *Bossche Bronnen* (1991), pag. 80/81 en Bossink (1986), pag. 18;
- * Zegel lofbreven (18e eeuw), in: Smit, B.L. (1966), pag. 121-c afb. 14;
- * Zegel (1808), in: Smit, B.L. (1966), pag. 121-c afb. 15;
- * Zegel (1813), in: Smit, B.L. (1966), pag. 121-c afb. 17;
- * Illustratie in 'Van Brabant die excellentie chronike ...' (1530), in: *Ach lieve tijd, 800 jaar Metery*, pag. 203;
- ¹¹ O.a. gememoreerd door H.J.H. Bossink. *Het wapen van 's-Hertogenbosch* (1978), bewerkt in *Varia Historica Brabantica* VIII (1979). De afbeelding is in kleur gereproduceerd op de omslag van het in december 1998 verschenen boek *Cultuur in het laatmiddelevense Noord-Brabant* (BRG/HVB, n.a.v. collegium *Kroniek* van *Peter van Os*, d.d. 30 en 31 mei 1997).

Oorsprong van 1602, te 's-Hertogenbosch gezegen. Het Borsche Wapen, maar zonder adelaar. Boven het jaartal het muntteken

- * Les quaters de Boulducq, Koninklijke Bibliotheek Brussel, Handschrift Gochlats, M705, (1708?), in: *Varia Historica Brabantica* v (1976), pag. 172;
- * J.C. Santvoort, *Manuaal of woordenboek betrekkelijk tot alle rekeningen van de steden, vrijheden en dorpen in de vier Quartieren van de Meijerij* ('s-Hertogenbosch, 1747), in: *Varia Historica Brabantica* v (1976), pag. 173;
- * Munt, Cord, (1602 en 1603), in: *In Biscoductis* (1990), pag. 63/64 en *Programmanboek Herdenking 750-jarig bestaan juli 1935*, pag. 66;
- * Wapenkaart van Zangrius (1600), in: F.J. van Etten, *De Nederlandse Leeuw* (1964), kolom 211-217;
- * Grooizegels ad legata (1534/35), in: NCWV (1993), bijlage: Smit, B.L. (1966), pag. 121-b afb. 12; in *Biscoductis* (1990), pag. 55; A.M. Koldewij, *Spiegel Historiae* (1985), pag. 224;
- * Draagschildje bakkersgilde (1678), in: 's-Hertogenbosch (1997), pag. 70; *Ach lieve tijd, 800 jaar Den Bosch*, pag. 233; *De Beeldenaar* (1993), nr. 5 op omslag;
- * Ludovico Guticardini, *Descriptione di tutti i Paesi Bassi* (1567-1658: "T'sherthogenbosch"), in: *Het Hertogdom Brabant in kaart en prent* (1983), pag. 48/49; *Tweeduizend jaar geschiedenis van Noord-Brabant* (1987), pag. 153;
- * Franse editie van Sebastian Münster, *Cosmographia Universalis* (1572: "Boulduch"), in: *Brabantse monumenten vroeger en nu* (1975), cat.nr. 76, pag. 22;
- * Le Theatre du Monde (1644: "Quarta pars Brabantiae cuius caput Sylvaductis"), in: *Het Hertogdom Brabant in kaart en prent* (1983), pag. 68/69/70;
- * Joan Blacu, *Toornel der steden van de Vereenighde Nederlanden* (1649: "Sylva Ducis - Bois le Duc - 's-Hertogenbosche"), in: *Het Hertogdom Brabant in kaart en prent* (1983), pag. 110/111; *Historische miquette 's-Hertogenbosch* (1985), pag. 29; J.A.M. Roelands, *Den Bosch nogmaals* (1980), pag. 26/27;
- * I. Triton, *Tegenwoordige Staat der Vereenighde Nederlanden*, II (1740: Plattegrond van 's-Hertogenbosch), in: *Bossche Bouwstenen* (1978), r.o. pag. 92; *Tweeduizend jaar geschiedenis van Noord-Brabant* (1987), pag. 295;
- * Afbeelding zonder bronvermelding, in: *Ach lieve tijd, 800 jaar Den Bosch*, pag. 272.

Op de geldstukken die de stad deed slaan, volgens het voorrecht haar in 1578 en 1580 verdeeld om zilveren en koperen geldstukken te mogen muntten, is de dubbele adelaar ook in het stedelijk wapenschild weggeelaten.

In 1675 kreeg het stadsbestuur nog een geschil met de advocaat-fiscaal en de procureur-generaal van de Haagse Raad van Brabant wegens het voeren van het schildhoofd met de adelaar en van een *ducalle* (hertogelijke) kroon¹². De nietes-welles-discussie daarover is hier niet interessant, wel de constatering dat men in de toenmalige Republiek nog tot in 1675 de middellevense combinatie bosdoorn/leeuwen voldoende vond voor de algemene herkenbaarheid van de voorheen betekenisvolle Hertogstad.

¹² Ch.C.V. Verrij, 'Het geschil over het wapen der stad 's-Hertogenbosch in 1676', in: *Algemeen Nederlandsch Familieblad* IV ('s-Gravenhage, 1887), pag. 265-269.

De afbeelding voor het uit 1817 daterende wapen van Rosmalen werd ontleend aan een sticthe afdruk van de voorstelling op het zegel waarvan de voormalige schepenen zich bedienen. Het allereerste bekende exemplaar van een afdruk van een vierblad boven een antieke ploeg dateert van 20 juli 1348.

Dit bevindt zich in de zgn. *zegelkast* (collectie: uit diverse archieven van de Godshuizen gehaalde oorkonden) in het Gemeentearchief 's-Hertogenbosch¹³. Het daarop getoonde vierblad werd door *Den Haag* in 1817 verormd tot een klaverblad (heraldisch symbool voor greid- en weidebezit in Groningen en Friesland). De Commissie Wapen en Vlag heeft het voorstel van de Heemkundekring Rosmalen betreffende een eerdere afbeelding van dit minstens 650-jarige vierblad terecht overgenomen bij de voordracht van een dorpswapen.

In de Middeleeuwen komt het vierblad meerdere malen voor op zegels van families die in relatie stonden tot het gebied tussen Oss en de Dieze (rijksarchivaris J.P.W.A. Smit¹⁴ noemde het "inheems in een deel van het kwartier Maasland"), zoals Van Vladeracken, Van Dynther, Pels, e.a. Sommigen droegen tevens een toponiem uit de regio Rosmalen in hun naam, zoals Van Empel, Van Nuland, Roempot, e.a.¹⁵ Nog voor 1472 werd het vierblad van de Vladerackens verormd tot een vijfbladertige roos, een voorbeeld dat de gemeente Geffen in 1985 overnam bij de 'correctie' van de tot dan gevoerde *Sint-Andrees-kruisjes*. Pas bij de samenvoeging van Geffen en Nuland tot Maasdonk (1 januari 1992) werd het vierblad (*in zilver drie vierbladen van keel*) als historisch-heraldisch symbool aldaar in ere hersteld. Van voor 1360 tot aan 1693 toonde ook het schependom Maren een schild met vierblad hangend aan een boom.

¹³ Inventarisnummer 103 (regist 4) in: H. van Bavel, *Inventaris van de 119 charters aanwezig in de zegelkast van het archief van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch* (1968).
¹⁴ J.P.W.A. Smit, *Afkomstige Heraldiek*, in: *De Nederlandse Leeuw* XXVI (1908), in het bijzonder kolom 162-166 en A.11. Hoeben, *Brabantse heraldiek in historisch perspectief* (1981), pag. 68.
¹⁵ Louise van Tongerlo, *Gemeentewapens en schepenbankzegels in de gemeente Lillo*, in *Maaskroniek* IV (1910), pag. 56 en 63.
¹⁶ Zie ook Jhr. Mr. F. Beelaerts van Blokland, *Meyrische Heraldiek*, in: *De Nederlandse Leeuw* XXVI (1908), in het bijzonder kolom 162-166 en A.11. Hoeben, *Brabantse heraldiek in historisch perspectief* (1981), pag. 68.

Dr. Th.P.M. de Jong formuleert¹⁷: "De nog oudere tekens kunnen wij, na aandachtige studie van de Franckische rechtsbronnen, waarschijnlijk niet meer dan suggererend hertuoceren. Ik denk aan lindenbladen om het voor de Franken zo kenmerkend besef, om met elkaar te waken over betamelijke betrekkingen binnen de lokale gemeenschap en om met nuchtere distantie wat van verre kwam, te benaderen, aan te geven of om in voorkomende gevallen een teken te ontwerpen om een vredehof of vierschaar aan te duiden." Mogelijk dat hier de oorspronkelijke betekenis van het Maaslands (Rosmalens) vierblad kan worden gezocht.

Wanneer we de artikelen van Wim Veekens over de naam *Rosmalen*¹⁸ lezen, vallen in dit verband zijn mogelijke verklaringen voor het bestanddeel *malen* op. Zo geeft hij als een der betekenis *rechtshandeling*, *rechtszetting*. "Deze betekenis zit in het mnl. *maelstede* of *maelstal* = 'gerechtsplaats, plaats waar iemand behoort te recht te staan' (bklagden stonden voor de rechters die op een bank onder de linde waren gezeten; bij een rechtszitting staat men terecht voor een rechtbank; mv). Ook in het woord *gemaal* (echigenoot) gaat het begrip 'rechtshandeling' nog schuil." In zijn betoog maakt Wim Veekens tevens een verwijzing naar de namen van de polders *Het Hoog Hemaal* en *Het Laag Hemaal*. Verwijs/Verdam¹⁹ aanhalend citeert hij: "In het Middelnederlands (12de-15de eeuw) is *heimael/heimjnal/heimael/heimel(e)* de plaats waar het gericht gehouden werd en die oorspronkelijk afgepaald of omheind werd. Het woord *heimael* (en varianten) is namelijk een samenbrekking van *hegemael* dat weer een samenbrekking is van *hegen* (= afsluiten, omheinen) en *mael* (= gerechtsplaats)."

Van alle rond de oude Vier Maaspolders (Hoogheemradschap Maasland = Polder van der Eügen, Polder van Empel en Meerwijk, Polder van het Laag Hemaal en Polder van het Hoog Hemaal) gelegen bewoningsscena is alleen Rosmalen (het 'geknoet' in 1817 buiten beschouwing latend) het meer dan 650-jarige rechtssymbool trouw blijven tonen. Als de naam *Rosmalen* (in 815 genoemd als *Rosmalla*) en het Maaslands vierblad mogelijk zo nauw met elkaar in verband kunnen worden gebracht, dan zal men ook in de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch elke kans tot behoud van deze verbeelding dienen aan te grijpen.

¹⁷ Dr. Th.P.M. de Jong, 'Wapens: herkenningstekens voor gemeenschappen anno 1978?', in: *Tenoonstellingstijdschrift Brabants Bantier en Blaazon* (Hilvarenbeek, 1978).
¹⁸ Wim Veekens, 'De naam Rosmalen', in: *Rosmalla* 1-5 (1990-91), pag. 5-11 en id., 'De naam Rosmalen, enkele aanvullingen', in: *Rosmalla*, 2-2 (1992), pag. 10-13.
¹⁹ E. Verwijs - J. Verdam, *Middelnederlandsch Hoordenboek*, II dln (1885-1941), II, kolom 226, door A. Beckman.

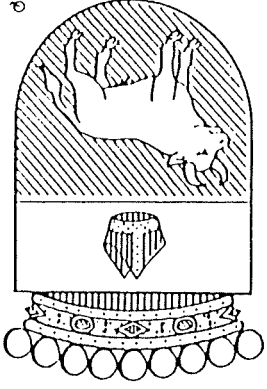
de oprname van het in eer herstelde Maaslands vierblad in het gemeentewapen zou naast respect voor het oude Rosmalen nu tevens uiting kunnen worden gegeven aan een oostwaarts gericht realiteitsbesef.

Wapen Oss als voorbeeld voor ons eerste wapenvoorstel

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van de Heemkundekring Rosmalen op 12 maart 1998 werd een officieus voorstel tot een wapen voor de nieuwe gemeente getoond²⁰. De reacties in Rosmalen klonken bemoedigend. Het West-Maaslands (lees desgewenst Rosmalens) vierblad kreeg daarin immers een zeer eervolle plaats. Het middeleeuws wapen van 's-Hertogenbosch bleef volledig behouden. Aan de heraldische criteria werd op alle onderdelen voldaan. De enige tegenwerping kwam vanuit Den Bosch en betrof het verdwijnen van de schilddhouders. Daarnaast vroeg een in de heraldiek geminteresseerd persoon zich af of het plaatsen van een vierblad op zo'n unieke plaats die het schilddhoofd immers is (soms dienend als heraldisch onderscheidingsteken, soms als een erdebewijs), wel mogelijk is. Door middel van een vergelijkking met de toestandkoming van het nieuwe wapen van de nieuwe gemeente Oss kan dit echter eenvoudig als wel mogelijk worden aangetoond.

Oss een wapen verticend waarvan de omschrijving luidt:
In sinopel een os van zilver; in een schilddhoofd van zilver een half naar rechts gewende mijter van keel, gbeoord van goud. Het schild gedekt met een gouden kroon van negen parels.

Als hoofdplaats van het kwartier Maastand (waartoe ook Rosmalen behoorde) had Oss in het verleden een grote invloed op bestuurlijk gebied en binnen de rechtelijke organisatie, waaraan ook Rosmalen (sterk verbonden met Nuland) ondergeschikt was. In Oss berustten tot de opkomst van het Stadsgevest 's-Hertogenbosch de Rosmalense archieven; in Oss berusten nu nog de archieven van de Polder van, der Eijgen²¹.

²⁰ Afbeeldingen daarvan verschenen in *Rosmalia* VIII-1 (1998), pag. 16; *Brabant's Dagblad* (15 april 1998), pag. 15; *Het Rosmalens Nieuwsblad* (29 april 1998), pag. 3.
²¹ Waaronder de stichtingsakte van 21 augustus 1309 door Jan II, hertog van Brabant. Beschreven in: Dr. H.P.H. Camps, *Oorkondeboek van Noord-Brabant tot 1312 I: De Mijterij van 's-Hertogenbosch* ('s-Gravenhage, 1979).
charter nr. 784, pag. 944-947; afgebeeld in: Drs H.G.J. Buijks, *675 jaar Waterschappen in de Maaskant 1309-1984* (Oss, 1987), pag. 8.

Tijdens de laatste herindelingen werden de gezonde plaatsen Berghem en Megen aan Oss toegevoegd. De sferc aldaar kendende een grote overeenkomst met het latere, landelijk bekende, *Rosmalen-effect*. Ook daar werd in het kader van de samenvoeging door het Bestuurlijk Overleg van drie gemeenten (Berghem, Megen c.a. en Oss) ten behoeve van een nieuw wapen en een nieuwe vlag een Commissie Wapen en Vlag ingesteld. Ook die liet zich bijstaan door de NCWV. Ook daar wensde men dat Berghem en Megen c.a. in het wapen herkenbaar zouden zijn. Ook toen deed de NCWV enkele voorstellen, waaronder een zeer opmerkelijke, die hier mag worden geciteerd: "De basisindeling van het schild - een wapen met een schilddhoofd - werd aan Megen ontleend; in het schild werd de Osse os geplaatst, terwij Berghem in het schilddhoofd zou kunnen worden gesymboliseerd door een vierblad [Maaslandse roos] of kruis."²²

Algezien van de foutieve benaming *Maaslandse roos* voor *West-Maaslands vierblad*²³ en het feit dat noch het wapen van 1817-1994 noch het daaraan voorafgaande schependomszegel van Berghem ooit een vierblad droeg, is het voor de herovergving en stellingname wel aangenaam dat de NCWV (waarin toen reeds o.a. oud-archivaris Dr. L.P.L. Pierenne zitting had), als erkend heraldiekkundig orgaan, het precedent heeft geschapen dat plaatsing van een vierblad in het schilddhoofd wel degelijk ook door en voor Rosmalen tot de acceptabele mogelijkheden mag behoren! Het eerste voorstel van de WOGH zou met 'NCWV-woorden' kunnen worden begeleid: "De basisindeling van het schild - een wapen met een schilddhoofd - werd aan voormalig 's-Hertogenbosch ontleend; in het schild werden de Bosboom met de hertogelijke leeuwen geplaatst, terwij Rosmalen in het schilddhoofd zou kunnen worden gesymboliseerd door een vierblad [West-Maaslands]."

Dat uiteindelijk, tegen het advies van de NCWV in, voor het definitieve wapen van de gemeente Oss een mijter in het schilddhoofd werd opgenomen, is voor het eerste voorstel van geen verder belang. Overigens zij opgemerkt dat hier opnieuw het schilddhoofd voor het symbolisch voortbestaan van een opgeheven gemeente werd gebruikt. Als we uitsluitend over het schild spreken, kan de beschrijving van het eerste (voorheen officieuze) voorstel voor een wapen voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch gehandhaafd blijven:
"Zijnde van sabel, beladen met een lindeboom van goud; een gevierendeel wijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schilddhoofd van zilver beladen met een vierblad van keel."

²² J.Th.M. Meissen, 'Het wapen van de gemeente Oss' in: *De Nederlandsche Leeuw* (1996, jrg. 113, kolom 105-106).
²³ Martien Veekens, 'Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen' in: *Rosmalia* VII-4 (1997), pag. 9-13, in het bijzonder pag. 12. Zie ook voetnoot 89 in: W.A. van Ham, 'De wedergeboorte van Bataafs Brabant in zinnebeelden herdaacht' in: *Tarix Historica Brabantica* V (1976), pag. 177.

Wapenvermeerdering met de dubbelkoppige adelaar

Frederik II, Rooms-Duits keizer van 1220 tot 1250 en koning der beide Siciliën, voerde als koning de cenkoppige en als keizer de tweekoppige adelaar. Uitzonderd een onderbreking in 1401²⁴ verschijnt de dubbele adelaar sindsdien als symbool van het Romeins-Duitse keizerrijk, een teken dat ook keizer Maximiliaan uitdroeg en als wapenvermeerdering o.a. in de 16e eeuw door 's-Hertogenbosch werd toegeëigend.

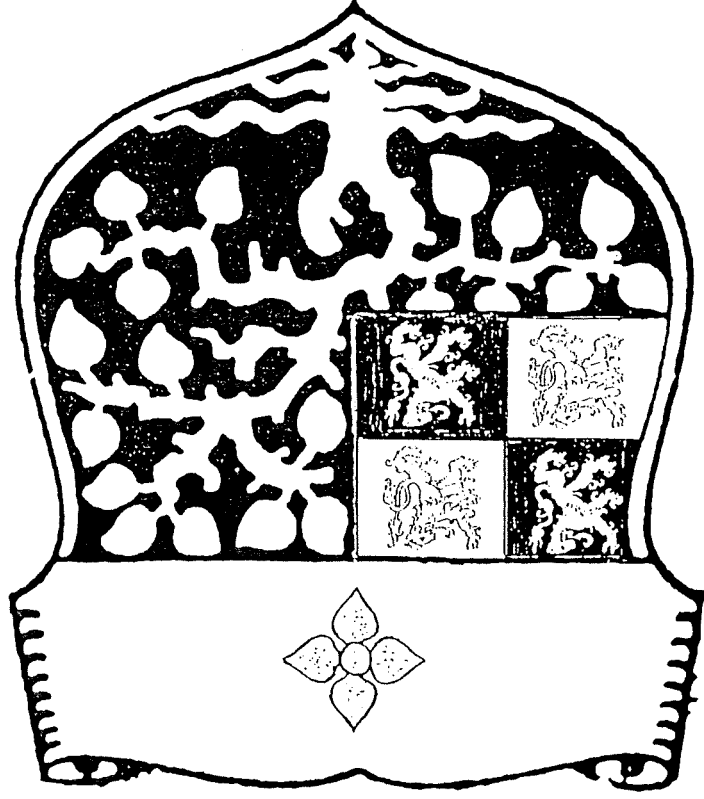
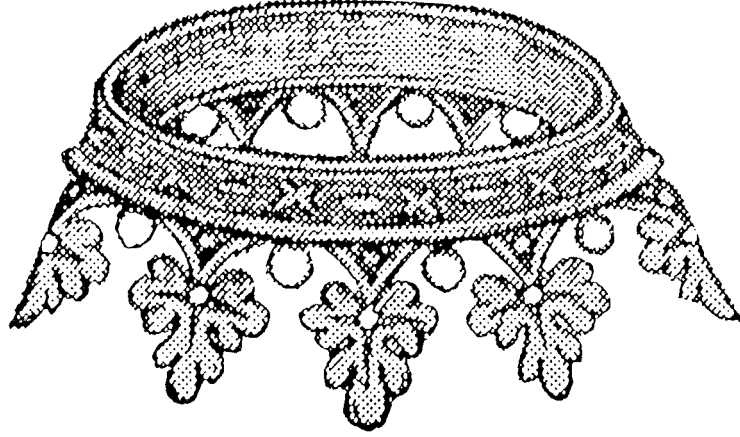

Van Ham schrijft: "De oudst bekende afbeeldingen van het ten tweede male vermeerderde stadswapen van 's-Hertogenbosch zijn uit 1522 en 1530; architectieksten daarover stammen eerst uit 1535 en 1542. Toch spreekt de kroniek van de toenmalige stadssecretaris Pieter van Os over een schenking uit 1508.²⁵ Men zou van de prachtigevende Maximiliaan, die zich in symboliek en zinnebeeldige propaganda vermeide, een fraai opgemaakte oorkonde verwachten. Het was Maximiliaan die als eerste keizer aan de rijksadelaar een zogenaamd 'genealogisch wapen' toevoegde, namelijk een borschild, gedeeld van Oostenrijk en Oud-Bourgondië. Dit voerde hij vermoedelijk toidat Karel V in 1515 zijn regering in de Nederlanden aanvaardde, al komt het nadien ook wel voor."²⁶

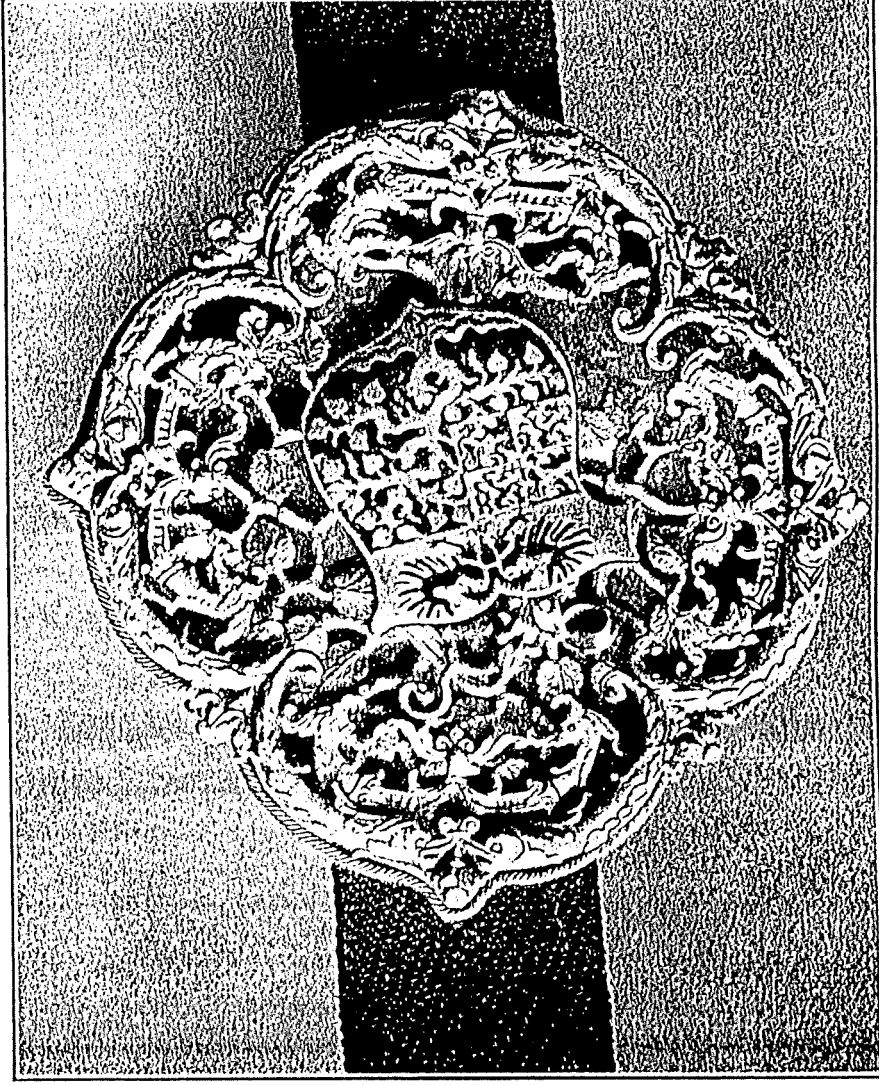
Mediëvist J.C.M. Sanders e.a. bestuderen momenteel een vijftal uitgaven van een aan Guilelmus Molitius (Willem Moel) toegeschreven kroniek. Na Peter van Os betreft dat de tweede kroniek (eveneens nog uit de 16e eeuw) die de geschiedenis van 's-Hertogenbosch beschrijft. Evenals bij Van Os wordt ook in deze kroniek gesproken over het *Anno Domini 1508* mogen voeren van de adelaar: "Additur aquila a Maximiliano Imperatore insignibus Busciducensibus."²⁷

²⁴ Dr. Olfried Neubecker, *Elsaviers gids van de heraldiek* (1981), pag. 110.
²⁵ *Kroniek van Peter van Os*, bewerkt door A.M. van Lith-Droogelover Fortuijn, J.C.M. Sanders en G.A.M. Van Synghel (Den Haag, 1997), pag. 310: "Ende alsdoen verleden die vorts. keyser deser stat tot haren versueck boven deser stat wapene boven den boom te stellen eene acnri".
²⁶ W.A.M. van Ham, *Wapens en vlaggen*, pag. 68. Hij haalt aan: Bossink, *'s-Hertogenbosch*, pag. 251/252 en Gall, *Osterreichische Hapenkunde*, pag. 44 en Tafel I (na pag. 37).

²⁷ "... insignibus suis uteretur aquila, praeter arborem quatuorque leones antiquitus habitos". Dank aan de heer Sanders voor het mogen gebruiken van deze concept-tekst. In zijn voornoot merkt hij op dat de tekst in versie D in het Nederlands is geplaatst: "Anno Domini M CCCC octavo quam die keyser Maxemilianus in die stad van

Jammer dat de relatie tusschen adelaarsvertingen en keizer Maximilian niet door charters in het gemeentearchief of elders kan worden aangeloond.

Herzogebosch op den XXIII dach in Julio ende die stad schencken hem XII amen wyns ende 5 milen haveren ende op den XXVIII juli wert hy ontfangen ende gehult in dieselve stad als monnaer van synen fongen neve Carolus herloge van Brabant ende doen heeft diezelve keyser der stad verleyent tot haer versueck boven de stad wapene dem boom te stellen een acrne.

Schitterende brodsies uit 1529/30 tonen volledige adelaar

Uit het laatste levens- annex regeringsjaar van Laagschout Jan van Baexen dateren vier zeer kosbare brodsies (manicuspelden) vervaardigd door de beste zilversmid van de stad, die als meesterreken een schijfje met een bij gebruikte. Zij zijn niet alleen uiterst kosbaar door het toegepaste materiaal, ook het ontwerp en de uitvoering zijn perfect. Volgens de schrijver van *In Buscoductis 1450-1629* overtreffen deze brodsies in kwaliteit al het andere smeedwerk uit 's-Hertogenbosch dat bewaard bleef²⁸. Prachtig zoals wapenschijfjes zeer geraffineerd schuin in de bosboom zijn gehangen. Op 23 december 1530 sloot de stad 's-Hertogenbosch een contract af met de stadspijpers die deze brodsies in bruikleen kregen. Bij hun officiële optreden als stadsmuzikant moesten zij de brodsies dragen. De tegenwaarde werd toentertijd getaxeerd op twintig goudgulden. Bij het beschouwen van de 470-jarige afbeelding op de brodsies valt onmiddellijk de volledig uitkomende dubbelkoppige adelaar op, geheel in zwart uitgevoerd, behalve het onderlichaam, dat in rood is weergegeven. Wellicht dat de kunstenaar daarmee iets Oostenrijks heeft willen weergeven zonder de behoefte te hebben dit nadrukkelijk te tonen. Immers, iedere beschouwer wist toch dat de dubbelkoppige adelaar stond voor een gerespecteerde keizer die over een aammerkelijk groter gebied regeerde dan alleen maar Nieuw-Oostenrijk.

H.J.H. Bossink²⁹ memoreert: "In de dertiger jaren van de 20e eeuw vond men het wenselijk het in 1817 bevestigde wapen met de verschillende daarin voorkomende fouten te verbeteren. Op brieftoorden en dergelijke ging men het wapen voeren zonder kroon en wildemannen, met in het schildhoofd de adelaar ten voeten uit. De toenmalige gemeentearchivaris, de heer H. Ebeling, seide zich namelijk op het standpunt dat kroon en wildemannen in 1670 eigenachtig aan het wapen waren toegevoegd. Hij was van mening dat men moest uitgaan van de oudst bekende officiële uitvoering van dit wapen en dat was, volgens hem, de afbeelding op de brodsies van de stadspijpers, uit 1530, waar de adelaar in het schildhoofd ten voeten uit is weergegeven." De enige wijziging die men later³⁰ aanbracht was het nadrukkelijk plaatsen van een hartschild met de Oostenrijkse kleuren op de keizerlijke (Duitse) adelaar.

Nu nog is dit wapen te zien bij de hoofdingangen van de Bossche Raadskeider (naast stadhuis) en Van Lanschoot Bankiers (Hooge Steenweg). De Jeroen Bosch Verkennerband, die de stadspijpers van 's-Hertogenbosch opnieuw gestalte gaf, toont tijdens haar optredens (zoals onlangs nog op de gemeentelijke nieuwenjaarsreceptie van 3 januari 1999) zeer nadrukkelijk de wapen-brodsie met de volledige adelaar.

²⁸ Dr. A.M. Koldewij. *In Buscoductis 1450-1629* ('s-Hertogenbosch, 1990), pag. 60/61.

²⁹ H.J.H. Bossink. *Het wapen van 's-Hertogenbosch* (1978), pag. 20.

³⁰ In het *Officiële Programmaprogramma van 's-Hertogenbosch*, uitgegeven bij de herdenking van het 750-jarig bestaan (juli 1935), is het wapen op de tliepagma nog, geheel naar de afbeelding op de brodsies, zonder hartschild weergegeven.

Het naast de *III leeuwen mitte boom* opnemen van de keizerlijke adelaar doet vooral recht aan heigegen in de vorige paragraaf is gesteld. Om tevens aan het belangrijkste middeleeuwse wapensymbool van Rosmalen, het vierblad, recht te doen, hebben we de mogelijkheid tot het vervangen van de drie banen op het later toegevoegde hartschild. Voor extra toevoegingen bevat het wapen immers al teveel elementen. Alleen verandering is hier nog heraldisch verantwoord. Dat de kleuren van het rode vierblad op het zilveren schildje toevallig ook de Oostenrijkse kleuren zijn, is tegelijkertijd een aardige bijkomstigheid.

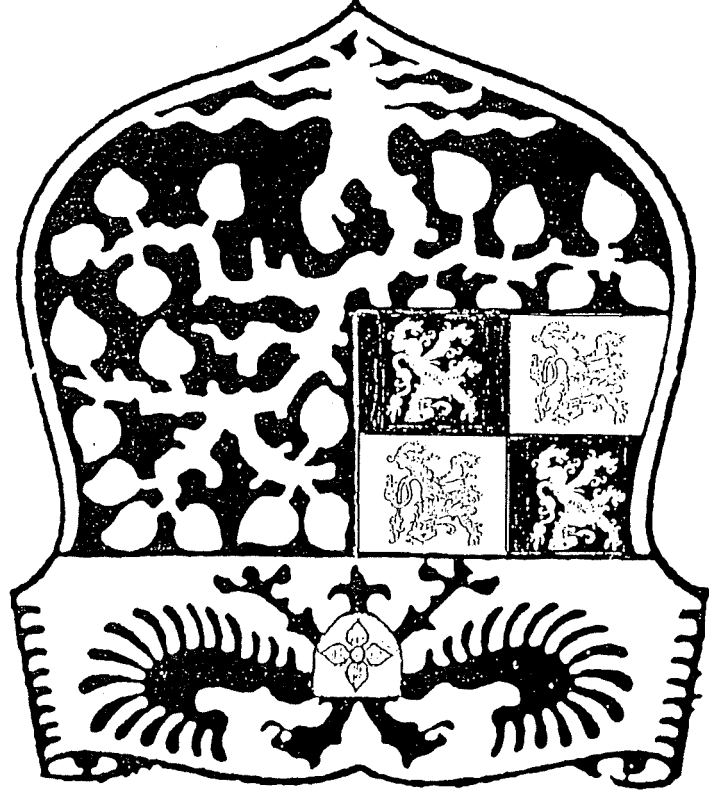
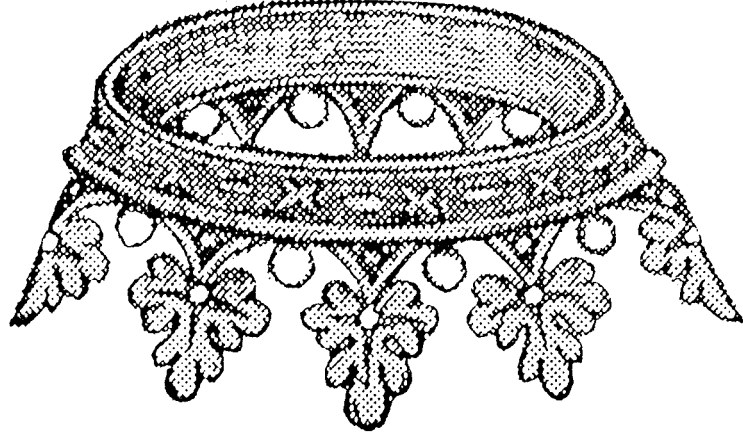
Stond het vierblad in het eerste voorstel zeer prominent in het wapen, in dit tweede voorstel wordt het opnieuw geheel geloond, maar wel minder opvallend en aanmerkelijk kleiner. Belangrijk is echter dat ondanks deze Rosmalense beschouping het vierblad blijvend wordt geloond als symbool voor een al in 815 (als *Rosmalla*) genoemde gemeenschap³¹, die net als de oude stad 's-Hertogenbosch (veroverd in 1629) heeft gestreden voor het behoud van haar zelfstandigheid en sinds 1996 moet strijden voor behoud van eigen identiteit³².

Als we uitsluitend spreken over het schild, zal de beschrijving van het tweede voorstel voor een nieuw gemeentewapen luiden:
 "Zijnde van sabel, beladen met een lindboom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van zilver beladen met een vierblad van keel."

Een uitkomende dubbele adelaar met een half borstschild

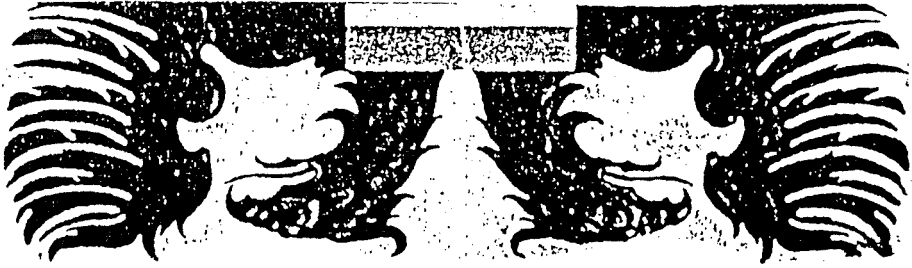
Van 1673 tot 1935 (uitgezonderd de Franse tijd) is het middeleeuws wapen van 's-Hertogenbosch bijna voortdurend verrijkt met de toevoeging van een uitkomende (= halve) dubbel(koppige) adelaar. Dit is opnieuw het geval in de periode tussen de herbevestiging van maart 1978 en de opheffing van de gemeentelike 's-Hertogenbosch (31 december 1995). Mogelijk heeft men met de halvering een minder vol wapen willen creëren. Daardoor ontstond echter ook een minimalisering van het borstschild, dat niet langer meer als zodanig herkenbaar zou kunnen worden uitgebeeld. Op zich niet

³¹ Schenkingsakte aan de abdijsforsch, bekend uit de Codex Laurehamensis. Beschrijving in: Dr. H.P.H. Camps, *Oorkondeboek van Noord-Brabant* ('s-Gravenhage, 1979), charter 15, pag. 20-21.
³² "De eigenheid behouden". Zo luidde ook de opdracht die de Rosmalense wethouder Frank van Beers (CDA) de gemeenschap Rosmalen meegaf tijdens zijn toespraak voor de ROS op 31 december 1995 om 23.18 uur. Op dezelfde avond om 23.56 uur sprak Peter v.d. Velden, voor het allertlaatst als burgemeester van Rosmalen, tenslotte nog van "gelijkwaardig".

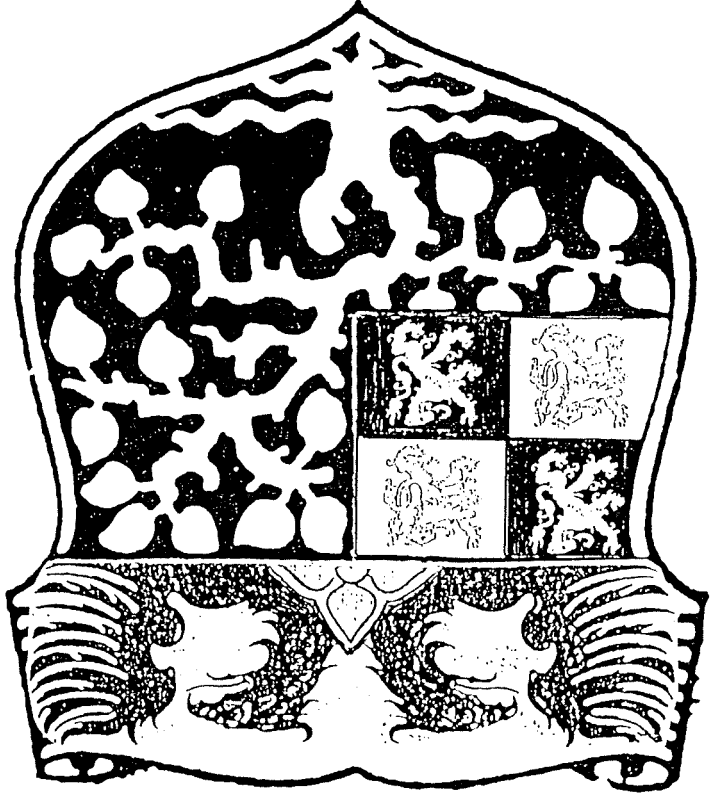
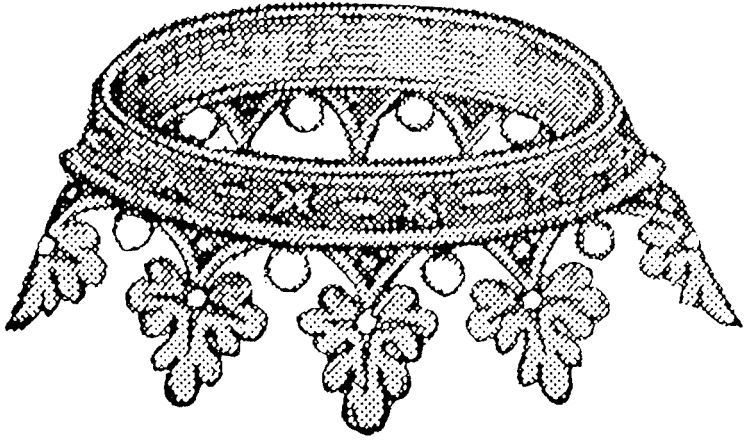
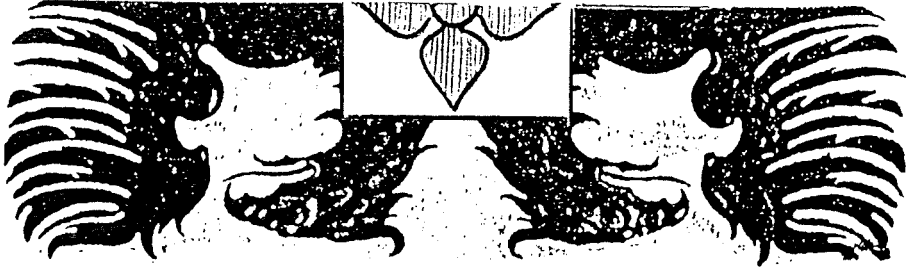
Janner, omdat het tonen van de adelaar reeds voldoende was om de herinnering aan keizer Maximiliaan levend te houden. Het gehalveerde rood-wit-rood-'rudiment' was nog slechts een taalogie.

De omschrijving behorende bij de bevestiging van 16 juli 1817 betreffende het schildhoofd luidt: "... En chef (= in het schildhoofd) van goud, beladen met een ten halve lijve stijgende, dubbelde arend van sabel, hebbende op deszelfs borst een fasce (= dwarsbalk; MV) van keel en zilver". Het borschild op de adelaar werd, zoals gezegd, niet meer als zodanig herkend. De (verbeterde) wapenbeschrijving in het K.B. van 8 maart 1978 luidt: "... Een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver." De officiële afbeelding van het wapen toont echter een rechthoek (voorstellende de bovenhelft van een schild) met een horizontale rode baan en daaronder een evenlangere baan van zilver, die in tegenstelling tot de voormalige wapens nog maar half zo hoog is als de rode. In het voorstel van de Commissie Wapen en Vlag, dat op 18 januari 1999 in de commissie Bestuurszaken komt, wordt de omschrijving van het schildhoofd in navolging van een NCWV-voorstel onaangepast overgenomen. Opnieuw zijn wapenkeuring en wapenbeschrijving niet op elkaar afgestemd.

Ons laatste gemeentewapenvoorstel voor 's-Hertogenbosch

Het derde en minst ingrijpende voorstel van de WOGH maakt gebruik van de plaats die door het minst wezenlijke en lot op heden nauwelijks herkenbare *borschild* wordt ingenomen. Evenals in het tweede voorstel ziet de WOGH op die plaats graag 'ons'

vierblad. Tegenover het voordeel, dat de hindebladen groter kunnen worden getoond, staat het nadeel dat, conformerend aan de dubbele adelaar, mocht worden volstaan met een uitkomend (gehalveerd) vierblad. Dat men hierdoor niet kan zien of er sprake is van het in eer hersteld, minstens 650-jarige vierblad, dan wel van het bijna 180 jaar onrecht gevoerde drieblad, zal door de een als een voordeel, door de ander als een nadeel worden beschouwd.

De vormgeving van de voornalige 'rechthoek' t.o.v. de vier leeuwen is, in bijna alle gevallen, niet zo bijzonder te noemen. Door het gehalveerde vierblad niet in een 'schild' te plaatsen, maar onmiddellijk op de adelaar, ontstaat een beter ogend geheel. De kleurverhouding, die in de tot op heden getekende 'rechthoeken' voorkomt, ondergaat nauwelijks wijziging als het vierblad in keel wordt omzoomd door zilver.

Als we uitsluitend spreken over het schild, zal de beschrijving van het derde voorstel voor een nieuw gemeentewapen luiden:

"Zijnde van sabel, beladen met een hindeboom van goud; een geveerendeld vrijkwarter; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een uitkomend vierblad van keel omrand van zilver."

Een kroon met vijf fleurons

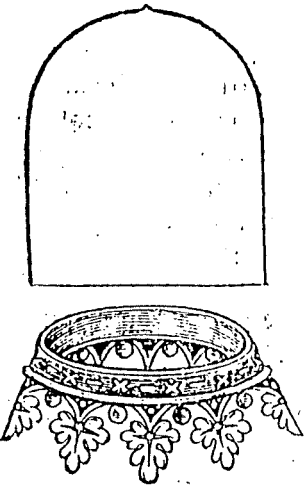
Als commentaar op het in 1978 bevestigde wapen opnieuw een citaat uit het eerder genoemde boek van Van Ham: "De gemeente 's-Hertogenbosch is geen lid van de Nederlandse adel en hoofdstad van een provincie, niet van een hertogdom. Toen de kroon met de vijf fleurons werd aangenomen, was de stad 's-Hertogenbosch formeel wel een van de Brabantse hoofdsteden en de kroon hoorde in de tijd, waarin zij in gebruik kwam. Het was juist gevestigd, de kroon dan ook in die vorm te handhaven. Tal van gemeenten met een luiserijk vertelden voeren de kroon van vijf fleurons en er is geen motief aan te geven, waarom deze bij Den Bosch niet zou passen. Het komt schrijver dezes voor, dat in dit geval de historische glans van de Diezestad wat al te fel is opgepoetst."³³

De Commissie Wapen en Vlag besteedt ruim aandacht aan de vormgeving van de kroon, onderkent het 'fouje van Bossink' en herstelt vervolgens de in 1817 bevestigde motivatie, als gesteld wordt: "Daarbij vinden wij dat in een vijfbladerige kroon ook een

³³ W.A.M. van Ham, *Wapens en vlaggen van Noord-Brabant* (1986), pag. 70.
³⁴ In haar brief van 31 juli 1998 (No. 98/190-16) merkt de Hoge Raad van Adel nog op: "Hoewel het hertoglijke karakter van de kroon in 1817 niet te bevoezigen is, kan deze kroon in elk geval als veel authentieker worden beschouwd."

relatie kan worden gezien met het aantal voornalig zelfstandige gemeenten, die thans samen de gemeentelike 's-Hertogenbosch vormen." De oude (ducale) kroon voert immers onafhankelijk van annexaties en/of samenvoegingen steeds vijf fleurons als kenmerk.

Bij de drie WOCH-voorstellen is de kroon gebruikt, welke staat getekend in het boek van Thomas de Rouck.³⁵ Daarbij staat vermeld: "Die croone voor Hertoghen is mede van goude, ende gheijckede edele ghestenten; doch niet soo breedt gelijk de croon Royal, maer een derde minder, boven verciert à bas fleurons, dat is, met groote egale blommen, als de koninklijke croon, doch mede een derde laegher". Van Ham zegt over het werk van Th. de Rouck: "Vergelijkt men de tekst en de tekeningen van deze heraldicus met latere kroonabbellen uit Frankrijk, dan vallen vooral de overeenkomsten op. Inderdaad vertoonde de heraldiek in het hertogdom Brabant een duidelijke Franse invloed."³⁶

Een fraaie 17e-eeuwse vormgeving boven het fraaie 16e-eeuwse brodsie-schild.

Wildemannen als schildhouders

Kort na 1625 vindt men voor het eerst knoisdragende wildemannen die het wapen flankeren, dat door een vijfbladige (hertogs)kroon gedekt wordt. Dit ensemble werd in 1670 in het gymnasium van de nieuwe stadhuissgevel geplaatst. De schepenen begonnen "het stadhuis met het gebedelhoutde en gepolychromeerde stadswapen te versieren en zochten daarmede in het vertelden de bewijzen der helaas vergane glorie."³⁷ De slag bij Nancy (1477) ligt dan al in een ver verleden, zo ook de tijd der Middelen, waarin de wapens met hun alom herkenbare symbolen een oorsprong hebben gevonden. De betekenis van de stad 's-Hertogenbosch is dan eveneens al geruime tijd tanende.

³⁵ Thomas de Rouck, *Den Nederlandischen Herwilt, ofte Tractaet van Wapenen, en Politycken Adel* (Amsterdam, 1645), pag. 216.
³⁶ W.A. van Ham, *Kronen en Schildhouders in Noord-Brabant* (NCWV, maart 1989), pag. 2.
³⁷ Mr. Dr. J.P.W.A. Smil, 'Het wapen der stad 's-Hertogenbosch' in: *De Brabantse Leeuw* XV (1966), pag. 113.

dierenwereld. Hij heeft geen verstand, geen kennis van God en is er niet beter aan toe dan de krankzinnigen."

In het boek *Heilig en profaan*⁴¹ is onder 'Wildemannen, duivels en apen' te lezen: "In de hoog- en laatmiddeleeuwse verbeeldingswereld speelde de wildeman een markante rol. Zowel in het verhalende als in het visuele bronnenmateriaal komt de wildeman, soms zelfs met wildevrouw en wildekinderen, met grote regelmaat voor. Het betrof hier mystérieuze, en daardoor intrigerende en tegelijkertijd angstaanjagende, geheel beharde en in natuurlijke staat levende mensen. De wildemannen leidden een verborgen bestaan in donkere wouden, waaruit ze incidenteel tevoorschijn kwamen. Als niet of nog niet geïnhiviseerde medemenssen vormden ze een eigen ras. De wildeman werd een heilig gevoelsleven toegedacht en aangenomen werd dat de wildeman een ongebreidelde sexuelle lust had. Op insignes komt dit terug in de naaktheid en duidelijk vormgegeven sexuelle potentie van de wildemannen."

Als Wim Hagemans in het *Brabants Dagblad* van 12

april 1997 het boek 's-*Herzogebosch 1629-1990*

beschouwt, schrijft hij on-

der meer: "In 1980 ge-

bruikte de Bossche Homo-

werkgroep het wapen nog

op een affiche. Daar om-

strengelen twee wil-

demannen elkaar, waar-

door zij de band van de

honnocultuur met de stad

Den Bosch op proce-

rende wijze markeren."

Volgens Jos Bregman in

Traditie hebben de Bos-

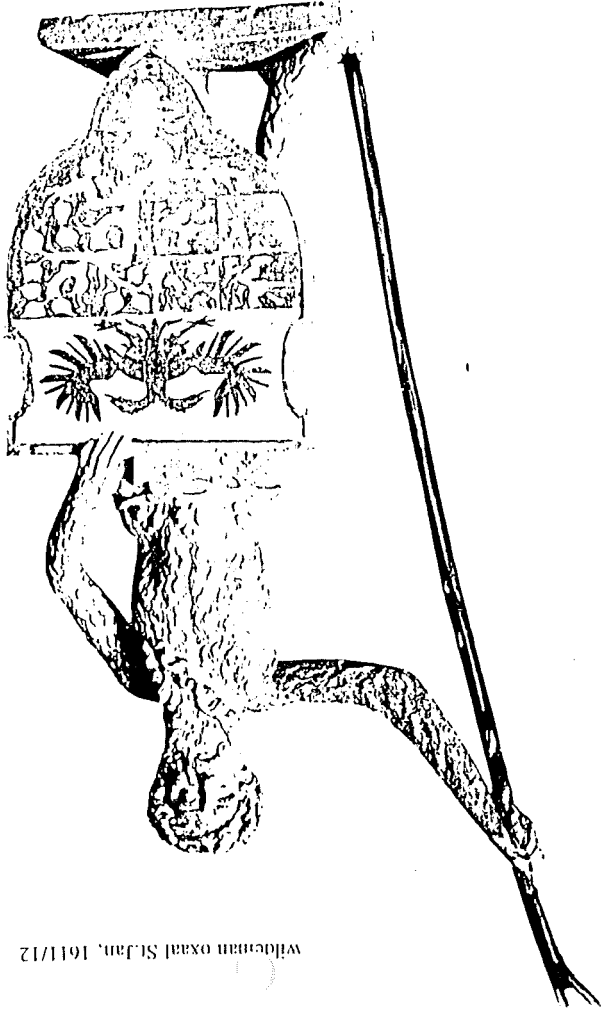
sche wildemannen hun

eigenijzige tegenhangers.

In de *Bossche Omroep* van 11 oktober 1998 wordt bij de aankondiging van 'Aflievering 11a Oeteldonkse soap' een afbeelding van het (vervallen) wapen geplaatst, geflankeerd door twee erotisch uitgedoste wilde vrouwen. Een 89-jarige geboren Rosmalense moeder in *De Amneborch* maakt bij het zien van de wapenvoorstellen, zoals afgebeeld in het *Brabants Dagblad* van 24 oktober 1998, de opmerking: "De wapen van Den Bosch de ven ik mar niks. De van jullie ven ik veul moter. Nie da'k daor nie tegen kan, mar met

⁴¹ H.J.E. van Beuningen en A.M. Koldewij, *Heilig en profaan: 1000 laatmiddeleeuwse insignes uit de collectie van H.J.E. van Beuningen* (Cohen, 1983), pag. 250-251.

Wildeman oxaal St.Jan, 1611/12

Waarom de wildemannen bij het Bossche wapen zijn opgedoken, staat niet vast. Henry Molhuysen zegt: "Een mogelijke verklaring is, dat men de wildemannen tot schildwachters gebruikte, omdat men deze bosbewoners in verband bracht met de sichtig van de stad."³⁸ In het boek 's-*Herzogebosch 1629-1990*³⁹ wordt gesteld dat de wildemannen be-langrijk waren als een zogeheten vorm van *negatieve zelfdefinitie*. Naast 's-*Herzogebosch* en Bergen op Zoom komen in Nederland de wilde-mannen als schildhouders vooral voor bij Drense gemeentewapens (Amloo, Havelte, Oosterhesselen, Sleen, Vries, Zuidwold, Beilen en Odoorn), mogelijk verklaarbaar door de veelvuldige aanwezigheid van hunebedden aldaar.

Carol Peeters (inmiddels emeritus hoogleraar kunsgeschiedenis) schrijft in 1962⁴⁰: "Als gemeenschappelijke karaktertrekken van de verschillende typen wildeman die men tegenkomt, kunnen gelden, dat hij een wilde mens in zijn oerstaat is, voorgesteld als een geheel behard, met bladeren gekroond en omgord wezen, primitief levend in het woud, waar het zich door zijn kracht en met behulp van zijn knots, vechtend en jagend, soms ook de landbouw beoefenend, staande houdt tenmidde van het natuurgeweld en de

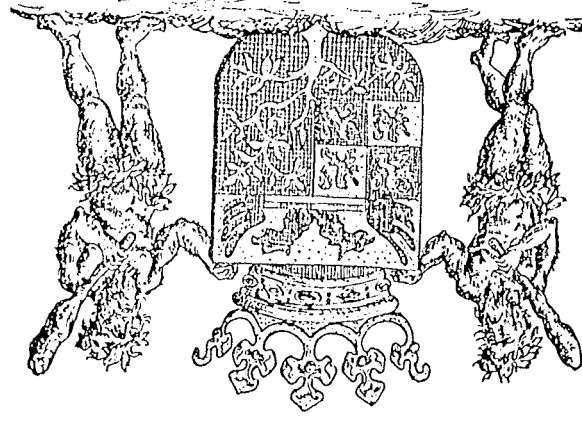
³⁸ Henry Molhuysen, *De Gote kek daor* ('s-*Herzogebosch*, 1994), pag. 94.

³⁹ s-*Herzogebosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* ('s-*Herzogebosch*, 1997), pag. 410.

⁴⁰ C.J.A.C. Peeters, 'Wildemannen in Den Bosch', in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 6de serie XV (1962), kolom 43-74.

die bloe minsen, de is toeh niks!" Tijdens haar functioneren als waarnemend burgemeester van 's-Hertogenbosch bekrachtigde ook Joke van Beek deze gedachte toen zij in het tijdschrift *Traditie* stelde: "Ik vind de wildeman geen eigenijds idc meer. (...) Ik respecteer de historie van de stad, maar vind dit passé."⁴² Mogelijk ook dat Jacques Delhez van Rosmalens Belang met dezelfde gedachte speelde, toen hij, volgens Mary van Etp,⁴³ de *wildemannen* "kitsch" zou hebben genoemd, "zonder krachtige uitspraking en niet professioneel." In de laatste uitgave van 1998 van het blad *Rond Janus & Bet*⁴⁴ schrijft de redactie (met een knipoog): "Hele discussies gelezen over de gewijzigde gemeentewapens van 's-Hertogenbosch en Rosmalen ... Maar niemand die zich afvroeg waarom die twee half aangeklede *Bossscheiaren* van *het jaar nul* nog steeds tegen het Bossche stadswapen aanleunen in plaats van dat fatsoenlijk vast te houden. Ze mochten eigenlijk best eens vervangen worden door wat eigenijdsere figuren. Door Janus en Bet, bijvoorbeeld!"

De WOGH is van mening, dat de wildemannen, zoals op het wapen van 1978 verbeeld, nauwelijks nog aansluiten bij de oorspronkelijke verbeeldingen. Het niet opnemen van deze schildhouders bij wapenaanbeelden (zoals men vóór het gebruik van het kroon-logo bij officiële publicaties⁴⁵ deed en bij publicaties van *Bosch Belang* en *Nestor* na de bevestiging van 1978 bleef doen) zou erop kunnen duiden, dat men ook in het voormalige 's-Hertogenbosch moeite had met deze figuren. Wil men de schildhouders hiervoor faciliteren stellen, dan moet men ze ook niet meer willen opnemen in een wapenbeschrijving.

Stadswapen van 's-Hertogenbosch.
(tek. C. Peeters)

Al zouden ook in de gemeenschap Rosmalen vele inwoners geen moeite hebben met het niet meer tonen van de wildemannen, de WOGH mag vanuit een heraldisch denken geen voorstander zijn van het geheel laten verdwijnen van de wildemannen als schildhouders. Waar C. Peeters zegt, dat de verbeelding van "de wildeman, wiens oorspronkelijke betekenis misschien in de 15e eeuw al niet meer duidelijk waren en die tot genrevervallen was, tot een grap, zoals onze Zwartie Piet vandaag nog", schotel hij ons tevens een wapenkenning voor die wij, bij handhaving van de wildemannen als schildhouders (al dan niet facultatief), wel als een meer oorspronkelijk lijkende en naar een duister verleden verwijzende verbeelding beter kunnen accepteren.

Den logo is aardig, een wapen is juist.

In de jaren voorafgaande aan de opheffing werd het in 1978 vastgestelde wapen van 's-Hertogenbosch verdrongen door een bijzonder fraai logo. Het gemeentewapen werd klaarbijkelijk niet langer beschouwd als hét representatief herkenningsteken van gemeentelijk handelen. Was Den Bosch dan niet trots op zijn wapen?

In het raadsvoorstel 98.0919 wordt door het bestuur van de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch gesteld: "Een aantal jaren geleden is voor de toenmalige gemeentelijke organisatie van 's-Hertogenbosch een logo ontwikkeld. Bij de herindeling is besloten dit zelfde logo ook te gebruiken voor de nieuwe organisatie. Een logo is een - vaak tijdelijk - beeldmerk en sluit aan bij het gewenste imago van de organisatie. Vaak ziet men dat een logo in de loop van de tijd wordt aangepast aan de dan levende opvattingen over betekenis."

Stel daar tegenover de woorden van J.H. Keuzenkamp:⁴⁶ "Of de moderne presentatie van een provincie of gemeente met huissijl en logo nu meteen leidt tot een meer klantvriendelijk optreden moet worden betwijfeld. Hiervoor is meer nodig, namelijk een mentaliteitsverandering." Hij schrijft verder: "Een nadelig effect van de invoering van logo's is mijns inziens dat de provinciale en gemeentelijke publicaties, advertenties en andere mededelingen verloren gaan in het geheel." Zijn niet mis te verstane opvatting luidt: "Een belangrijke vraag is of door een logo de herkenbaarheid van een overheidslichaam wordt bevorderd. Kan men zich niet een logo beter en duidelijker profileren dan met een wapen? Provincies en gemeenten (en ook waterschappen) zijn en gemeenten hebben voor hun herkenbaarheid eigenlijk geen logo nodig; immers, zij kunnen voor dat doel toch over een wapen beschikken?" Ook in het rapport van de

⁴² Jos Bregman, 'De wildeman leeft!', in: *Traditie* III-2 (1997), pag. 4-6.
⁴³ Den Bosch heeft weer kans laten liggen, in: *Brabant's Dagblad* (27 oktober 1998).
⁴⁴ *Rond Janus & Bet. Het blad met het Bossche hart op de tong* XX-4 (december 1998), pag. 1.
⁴⁵ Zie b.v. *Bosche Bronnen. Een selectie uit het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch* (1991), en: *Het gezicht van Nederland. 's-Hertogenbosch* (1991).

⁴⁶ Mr. J.L. Keuzenkamp, 'Wapen of Logo? - de strijd om de herkenbaarheid', in: *De Nederlandse Leeuw*, CIX (1992), kolom 145-155.

NCWV⁴⁷ valt iussen de regels door te lezen dat een logo staat voor *presentatie* en een wapen voor *representatie*.

80. 2 5 M 5/11 '98 22.14

Gemeente Boxtel

(Onherroepelijk bestemmingsplan
 uitverkingsplan De Groene Poort
 Huisregulatie Boxtel 1994/
 Burgemeester en wethouders van Boxtel
 maken op grond van artikel 31 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening bekend, dat de Aldefling Bestuursbespraak van de Raad van State bij uitpraak van 6 oktober 1998 een finale beslissing heeft genomen op het bestemmingsplan buitengebied Boxtel 1994. Een aanvraag tot herzien is niet ontvankelijk verklaard aan enkele plannuiderden heeft de Aldefling alsnog goedkeuring onthouden. Voor het overige heeft de Aldefling ingestemd met het regulatiebesluit van (ex)publiceerde Staten van Noord-Brabant van 19 oktober 1995. Het plan is thans onherroepelijk.

Op basis van het bestemmingsplan hultengehied Boxtel 1994 is het uitverkingsplan De Groene Poort vastgesteld; dit plan is door (ex)publiceerde Staten van Noord-Brabant op 9 juni 1997 goedgekeurd. Bij uitpraak van 22 oktober 1998 heeft de Aldefling bestuursrechtspreek van de Raad van State het besluit van (ex)publiceerde Staten vernietigd.

Burgemeester en wethouders van Schijndel maken, zulks te voldeening aan het bepaalde in artikel 3:42, lid 1 van de Algemene wet bestuursrecht, bekend dat het bestemmingsplan "Hultengebied" met toepassing van artikel 11 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening, gedeeltelijk is gewijzigd.

De wijziging betreft het scheppen van de mogelijkheid om boven op de school "de Regenboog" op het perceel, sociale F nummers 1710 en 1711, gelegen aan de Wilhelminaan, woningen op te richten. Legen de wijziging zijn in verband hiermede ligt het besluit voor eenieder vanaf 9 november 1998 op werkdagen van 8.30 - 12.00 uur en donderdagavond tussen 17.00 en 19.00 uur, op de aldefling Ruimtelijke Ordening, Markt 20 te Schijndel ter inzage.

Schijndel, 5 november 1998.

De burgemeester voornoemd,
 drs. J.L.M. Baartmans-van den Boogaart

Wet bodembescherming

Ex)publiceerde Staten van Noord-Brabant debn mro 29 2001 mdeling is ontvangen ingevolge artikel 28 lid 1 Wet Bodembescherming, met het voornemen de bodem te saneren van:

Naam medder : Fortuwwans Olanhandel BV
 Localie : Tweeberg 1
 Plaats : Rosmalen, gemeente 's-Hertogenbosch

's-Hertogenbosch, november 1998

Provincie Noord-Brabant

GEMEENTE SCHIJNDEL

Rosmalen herkenbaar in wapenvoorstellen nieuwe gemeente Aan de vier in dit rapport genoemde wapensymbolen (bosboom, leeuwen, vierblad en adelaar) kunnen binnen de historie van Rosmalen gemeenschapsgeigen betekenis worden toegekend.

1. De bosboom
 Niemand zal kunnen ontkennen dat Rosmalen, zoals zoveel andere plaatsen binnen de oude Meijerij, tot 1629 een bijzondere mate van afhankelijkheid heeft gekend ten opzichte van de oude Hertogstad.

Voor onderwijs, cultuur en welzijn bleef Rosmalen, ook na de instelling van provincies, als *boerenplaats* (antieke ploeg in dorpswapen en oortoggezegde "Rosmalen voedt zichzelf en half Den Bosch") en later als *aanmeersdorp*, op de Brabantse hoofdstad aangewezen. De symboliek van de bosboom/hindeboom (een teken van recht voor de oude Meijerij⁴⁸) is voor de Rosmalense geschiedenis mede van waarde; een mening die wordt onderstund door de Rosmalense acceptatie van dit rechtssysteem bij de bevestiging van een nieuwe gemeentevlag.

In het alternatieve voorstel van de NCWV⁴⁹ wordt zelfs enkel en alleen de bosboom op het wapenschild geplaatst, met als motivatie: "De eenvoud kan op impliciete wijze in relatie worden gebracht tot een nieuw begin met behoud van het meest essentiële."

2. De leeuwen
 In het archief van het Jezuïetencollege bevindt zich een uit de eigendommen van het voornamelijk Rosmalens Augustinessenkolosier *Sr.-Ammendorch* vertregeen afschrift van een *vidimus* (d.d. 27 maart 1332) door schepenen van 's-Hertogenbosch van een akte van 22 augustus 1300⁵⁰. De originele oorkonde bevindt zich in het Gemeentearchief 's-

⁴⁸ Het oudste stadszegel dat bewaard is gebleven, hangt aan een akte die werd opgemaakt op 14 december 1242. Op dit zegel (bustend in het archief van de abtiff Bernic te Heeswijk) zijn de drie bomen slechts met de grootste moeite herkenbaar (Zie: H.J.H. Bossink, *Het wapen van 's-Hertogenbosch*).
⁴⁹ Rapport NCWV, c. *het toepassen van een vereenvoudigd wapen* (1998), pag. 18, afgebeeld op pag. 23.
⁵⁰ Drs. G.J.W. Sleijns, *Inventaris van het archief van het Jezuïetencollege* (1609-1629) te 's-Hertogenbosch (Rijksarchief in Noord-Brabant, 2e druk 1980), inv.nr.55.

⁴⁷ Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde, *Advies voor een wapen en vlag voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch* (maart 1998), pag. 17.

en schabrak nog zichtbaar.⁵⁴ Van de uitgifte van gemeene gronden aan de lieden van Gellen (1 oktober 1298) en Nuland (11 november 1299) zijn geen originele oorkonden noch zegels voorhanden.

Ook aan het *charter van Rosmalen* van 13 februari 1306 hangt een geheel zegel van Jan II, hertog van Brabant.⁵⁵

3. Het vierblad

Het verband tusszen Rosmalen en het Maaslands vierblad is uitvoerig beschreven in het eerste *Rosmalla*-artikel van de vervolgreeks 'Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen'. In een aparte paragraaf is de inhoud daarvan ook in dit rapport beknopt weergegeven. Het heraldisch symbool, dat meer dan 650 jaar door bestuurders van Rosmalense gronden werd gebruikt, zal bij de bevestiging van het gecorrigeerde dorpswapen op 28 januari 1999 in ere worden hersteld.

Bij acceptatie van een der drie hiervoor behandelde WOGH-voorstellen zal het vierblad in het nieuwe gemeentewapen tevens een herinneringsstukken kunnen zijn aan de zo belangrijk historische data van 12 september 1995 c.q. 1 januari 1996, toen Rosmalen moest worden opgeofferd om symbool te kunnen staan voor gemeentelijke herindelingen rond andere Brabantse steden zonder dat *de ratio achter de fusie* door zijn inwoners werd begrepen.⁵⁶

4. De adelaar

Op het moment dat Jan van Baexen, ridder en medestichter van het klooster *Annendorch*, op 25 oktober 1505 *Heer tot Rosmalen* werd, en Rosmalen daarmee een zelfstandige heerlijkheid, was er nog geen sprake van wapenvermeêrdering met een adelaar. Overigens was het wel dezelfde keizer Maximiliaan die de *Heer tot Rosmalen* Laagshout van 's-Hertogenbosch⁵⁷. Het was de dochter van Maximiliaan, Margaretha, op 24 februari 1509 de belangrijkste functie in de stad deed bekleden, te weten een bezoek bracht aan het Rosmalens dubbelklooster Coudewater (Mariënwater). De keizerlijke adelaar krijgt in dit licht voor Rosmalen nog een bijzondere betekenis.

Ridderzegel van Jan II, hertog van Brabant, 22 augustus 1300.
(Stadsarchief 's-Hertogenbosch, no. 18 van charters).

Hertogenbosch. In het charter⁵¹ wordt bevestigd dat Jan II, hertog van Brabant, *gemene gronden* verkoopt, binnen nader omschreven grenzen gelegen, aan o.a. *de lieden a villa de Roemalle*⁵². Het groot zegel van de hertog (met tegenzegel), uithangend aan perkamenten zegelstaart, is nageoceg gaat. Op het ridderzegel staat o.a. een geveerdendel wapen Brabant-Limburg afgebeeld. Dit zegel van hertog Jan II, behorend bij GAHI charters 18, is zo bijzonder omdat dit tot dusver het oudste bekende zegel in Noord-Brabant. "In het werk van M.A. Erens *De oorkonden der abdy Tongerlo*⁵³, wordt nog een oorkonde van februari 1298 (nieuwe stijl) genoemd, waaraan eveneens genoemd ruiterszegel van hertog Jan hangt. Hierop zijn geveerdendel schild op schouder

⁵¹ Dr. H.P.H. Camps, *Oorkondeboek van Noord-Brabant* ('s-Gravenhage, 1979), pag. 716-719.
⁵² Evenals Gellen dat deed in 1998 en Nuland dat wil doen in 1999, zou Rosmalen rond 22 augustus 2000 een viering kunnen organiseren vanwege een 700-jarig 'bestaan'. De schrijver van dit rapport voelt meer voor een gedachtenisviering rond 25 oktober 2005 i.g.v. de 500ste verjaardag van de erkenning van Rosmalen als zelfstandige heerlijkheid.
⁵³ M.A. Erens O. Praem., *De oorkonden der abdy Tongerlo II* (Tongerlo, 1950), pag. 40.

⁵⁴ J.Th.M. Meisen, 'Het wapen van Jan II, hertog van Brabant, 1294-1312', in: *De Brabantse Leeuw*, XXVII (1978), pag. 178.
⁵⁵ Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, charters 21, Dr. H.P.H. Camps, *Oorkondeboek van Noord-Brabant* (1979), pag. 841-844.
⁵⁶ P. Depla, P.W. Tops en R. Weterings, *Kroniek van een gedwongen huwelijk: De bijzondere geschiedenis van de samenvoeging van Rosmalen en 's-Hertogenbosch* (verschijnen als tweede deel in de serie 'Binnenlands Bestuur in Verandering', K.U.B. 1996), pag. 186 en 214.
⁵⁷ Marten Veeckens, 'Jan van Baexen' in: *Rosmalla*, vii-1/2/3 (1997). De familie van Baexen voerde, volgens de *Wapenkaart der Oude Edele en Aanstienlyke Geslachten des Stichts van Utrecht* (1769), het wapen Limburg, zijnde in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud (i).

brug tussen Maasland
en Hertogstad

mensen van onder meer het inloepschip verder gegaan met de Zelfk(r)ant. Met het restje subsidie hebben we de krant doorgezet. In de loop van het jaar is de krant zichzelf gaan terugverdienen. We

De redactie, eindredactie en vormgeving waren in eerste instantie verspreid over verschillende locaties in de stad. „Ik was hoofdredacteur, eindredacteur, redactie-secretaris en columnist tegelijk”, zegt

'Het is weer Den Bosch voor en Den Bosch' Geen Rosmalense elementen in voorstel voor nieuw gemeentewapen

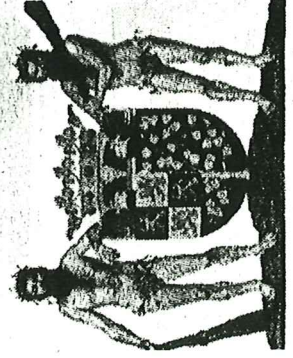
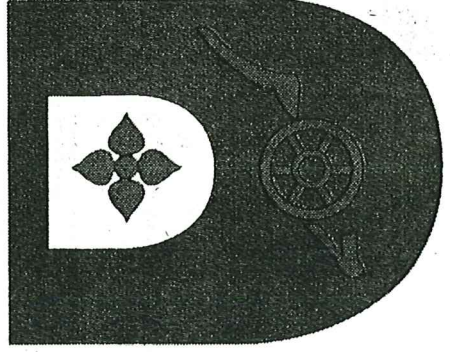
Stadsblad 's-Hertogenbosch 2-11-98

's-HERTOGENBOSCH - Rosmalens Belang heeft grote moeite met het voorstel voor het nieuwe wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch. „Om de simpele reden dat het geen gemeentewapen is, maar een stadswapen”, reageert fractievoorzitter Jacques Delhez. „In een gemeentewapen moeten alle partijen zich kunnen vinden.”

Door Marijke Weidema

„Rosmalen, als één van de twee grootste delen van de nieuwe gemeente, moet op z'n minst een stukje herkenning vinden in het nieuwe gemeentewapen”, vervolgt Delhez. Rosmalens Belang heeft na de samenvoeging volgens hem altijd gepleit voor een gemeentewapen in plaats van een stadswapen. „Een wapen waarin alle vroegere delen van de gemeente zich kunnen vinden”, benadrukt de fractievoorzitter. „Dat hoeft echt niet overdreven te zijn. Als er maar een klein ele-

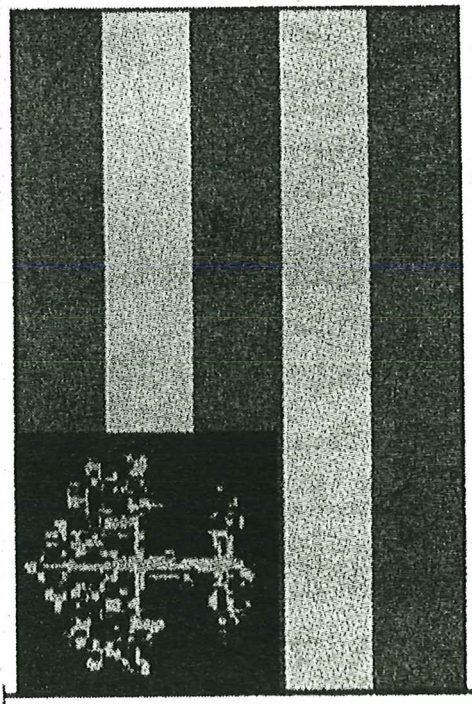
teuren, foto's en car-toonist op vrijwillige basis, dus zo goedkoop mogelijk. De manier waarop de krant gemaakt wordt, blijft ook zo sober mogelijk. Dus geen 'glossy-hook'. Er is ook een aantal

■ Voorstel wapen gemeente 's-Hertogenbosch.

gemeentewapen heeft Rosmalens Belang gezegd: „geef ze het voordeel van de twijfel en laat ze het onderzoeken”. Wél met de achterliggende gedachte dat het wel weer zou uitlopen op het Bossche model. Die gedachte blijkt juist. Ook hier is weer geen rekening gehouden met de gevoelens in Rosmalen die geleid hebben tot de oprichting van de Vereniging Zuinig op Rosmalen. Het is weer Den Bosch voor en Den Bosch na. Dit was de kans geweest om te laten zien dat we het samen doen”, meent Delhez.

Naar zijn mening is in het hele onderzoek puur naar de historie van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch gekeken en is alleen de 'blunder' van de kroon met de muren rechtgetrokken. „Er is totaal geen oog voor wat op 1 januari 1996 is gebeurd, namelijk de samenvoeging Rosmalen en 's-Hertogenbosch. Het opslokken van zo'n grote buurtgemeente, tegen de zin van de bewoners in, was nog nooit vertoond en had ook nooit mogen gebeuren. Dat zelden we toen en dat zegden we nu. Dit feit zal in de geschiedenis een belangrijk feit blijven en mag als zodanig best tot uiting komen in een wapen dat tot in lengte van jaren zal blijven bestaan.”

■ Voorstel vlag gemeente 's-Hertogenbosch.

daklozen. Maar die heb een tijdje niet gezien, ze moeilijk bereikbaar, hè?”

Onderkant

Frans Hummelman is 20 jaar hoofdredacteur geweest

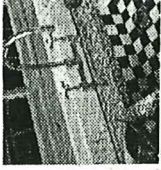
Hartje Den Bosch besluit tot twaalf open zondagen

's-HERTOGENBOSCH - De velds in de Bossche binnensteden zullen het komende jaar twaalf zondagen geopend zijn. Dat heeft ondernemingsvereniging Hartje Den Bosch besloten. „De open zondagen zijn tweeledig”, zegt Bertrums, voorzitter van Hartje Den Bosch. „Zes zijn er op handen aan het grootwinnbedrijf en zes zijn gekoppeld aan evenementen.”

Bertrums erkent dat veel winkeliers niet blij zijn met open zondagen. „Ik denk geen enkele winkelier leuk vindt om op zondag open te zijn. Maar een paar jaren geleden heeft Hans van der Meer, toenmalig minister van Economische Zaken, de winkelfijnden sloten de winkelfijnden verruimen. Een gevolg daarvan is dat winkeliers de mogelijkheid hebben om op zondag open te zijn. En dat is mogelijk er is, dan mag je er wel gebruik van maken. Hartje Den Bosch wil een onderzoek naar een dergend afvoersysteem voor vuil. Een dergelijk team zou volgens Bertrums

ZONDAG 8

K
VOOR F

beeld exclusief dealer weten wat ze willen, vind

BEVRIJDING
TEL. 0416-274 747

Lees verder op pagina 5:
'College gaat voorbij aan de aanwezigheid van Rosmalen'

en
nd
loge
er

rag
g!!!
veter

6131813

HOCKEY CLUB 'S-HERTOGENBOSCH ONGETUUST over aanleg van vijfde speelveld

'S-HERTOGENBOSCH - Rob Campbell, de voorzitter van hockeyvereniging 's-Hertogenbosch, betwijfelt of zijn club wel een vijfde speelveld krijgt. Een rapport van Arcadis Heijdemij zal meer duidelijkheid moeten geven over de realisering van het veld.

Door Ronald van Hest

"Arcadis Heijdemij is een rapport aan het opstellen dat moet aangeven waar het vijfde veld precies moet komen te liggen", zegt Guus Paanakker, wethouder van Sport. "Dat boekwerk zal waarschijnlijk eind november verschijnen, waarna we een beslissing kunnen nemen."

Het was aanvankelijk de bedoeling om het vijfde veld aan de overige vier grasmatten vast te plakken. Paanakker: "Het in de buurt geplande dierenasiel bemoeilijkt dat echter door zijn beoogde ligging. Het is nu zaak uit te laten zoeken op welke locatie het veld moet komen. Het kan zijn dat het op een andere manier aan de overige velden wordt vastgeplakt of dat het op een alternatieve locatie komt te liggen. Het veld zal zich echter hoe dan ook in de buurt van de hockeyclub moeten bevinden." Het staat voor Paanakker vast dat het veld er komt. "De gemeente heeft er vijf ton voor uitgetrokken, dus de realisering staat niet ter discussie."

Minder optimistisch

Rob Campbell is veel minder optimistisch. "Er zal wel een oplossing komen, maar of die oplossing ook betekent dat er een vijfde speelveld komt, betwijfel ik."

De hockeyclub zou het liefst zien dat het veld aan de overige vier grasmatten wordt vastgeplakt. "Maar dat kan niet omdat het naast ons geplande dierenasiel die optielopen er rond de beoogde komst van dat asiel ook nog allerlei procedures, die de realisering van het veld op-

houden." De gemeente heeft in het verleden voorgesteld om het veld enige honderden meters buiten het complex van de hockeyvereniging aan te leggen. Campbell ziet dat echter niet zitten. "Dat voorstel is voor ons onaanvaardbaar", aldus de voorzitter. "Als het veld enkele honderden meters buiten ons complex ligt, kunnen we niet goed controleren wat er heel gebeurt. De kans is dan heel groot dat mensen de grasmatten gaan gebruiken voor zaken waar het niet voor bestemd is." Mogelijke andere oplossingen zijn het draaien van velden of het zelfs gedeeltematig verleggen van de Oosterplasweg. Campbell: "Dat zijn echter veel duurdere opties dan het vijfde veld aan de overige vier vast te plakken. Mocht er voor een dure oplossing gekozen worden, dan willen we daar geen extra geld voor uittrekken. We hebben voor het

nieuwe veld al een grasmatten van 2,5 ton ter beschikking gesteld. Die ligt nu echter anderszins opgeslagen, dat deze absoluut niet meer bruikbaar is. We hebben door het wachten op een oplossing dus al flink schade geleden."

Hard nodig

De komst van het nieuwe veld is volgens Campbell hard nodig. "We hebben de afgelopen jaren te maken gehad met een sterke leden-groei. Onze veldcapaciteit zal omhoog moeten om daarop in te kunnen spelen. Momenteel hebben we al maatregelen moeten nemen, zoals het schuiven met het wedstrijdprogramma van de verschillende teams en het afkondigen van een ledentop voor senioren. En zelfs als het nieuwe veld er mocht komen, kan de situatie al dusdanig zijn dat de ledentop voor de senioren van kracht moet blijven."

'College gaat voorbij gaat aan de aanwezigheid van Rosmalen'

Vervolg van voorpagina

Rosmalens Belang blijft hameren op Rosmalense elementen in het gemeentewapen. "Ons voorstel is om het gedeelte van de halve Oostenrijkse vlag (rood/wit) te vervangen door het halve vierblad van Rosmalen (eens rood/wit). Dan doe je recht aan het feit dat het dorpswapen een Maaslandse roos is. Dan doe je zelfs recht aan hoe het dorpswapen was voordat wij via de Heemkundekring aantoonden hoe het wapen van Rosmalen wel historisch verantwoord was. Als je dat halve vierblad zo in het wapen aanbrengt, is het heel subtiel. Dat is nou net de betekenis die wij graag willen aanbrengen. Klein, maar dominant aanwezig. Het feit dat de vijf voormalige gemeentes vertegenwoordigen, die nu gezamenlijk 's-Hertogenbosch vertegenwoordigen, aanwezig zouden zijn in de vijf elementen van de kroon is een geleidelingsargument en heeft niets met

realiteit te maken", stelt Dehez vast. Rosmalens Belang vindt, dat het college min of meer voorbij gaat aan de aanwezigheid van Rosmalen door te zeggen dat zij het een goed voorstel vindt. De partij gaat in samenwerking met de Heemkundekring Rosmalen bekijken of het voorstel met het halve Rosmalense vierblad inderdaad kan en verantwoord is. "Als dit niet opgepikt wordt, brengen wij dit voorstel door middel van een amendement aan. En dan hoop ik dat de raad, anders dan het college, de moed heeft om hier recht te doen aan de gevoelens van Rosmalen."

Het voorstel van de vlag vindt Rosmalens Belang prima. "Hier is nagedacht over de vijf banen die de vijf voormalige gemeentes vertegenwoordigen. Dan kun je roepen 'de vijf verenigd onder de bosboom', want we zijn alle vijf onderdeel van de Meierij waar de bosboom symbool voor staat."

houden hen wagens vernielingen. Een van hen trapt een ruit in van een winkel in de Vughterstraat. De schade loopt in de duizenden gulden.

Diefstal broek

'S-HERTOGENBOSCH - In de Bossche Hinthamerstraat heeft de bedrijfsleider van een kledingzaak afgelopen zaterdag een jongen aangehouden, die probeerde er met een gestolen broek vandoor te gaan. De jongen had de broek aangehouden en wilde zo de winkel uitlopen. De oplettende bedrijfsleider kon hem echter aanhouden.

Zakkenroller

'S-HERTOGENBOSCH - Een 48-jarige vrouw uit 's-Hertogenbosch is zaterdag beroofd van haar portemonnee. Dit gebeurde op de Pensmarkt. Terwijl ze een aankoop wilde afrekenen, ontdekte ze dat de rits van haar tas open was en haar portemonnee was verdwenen. Een 44-jarige vrouw uit Arnhem moest het zaterdag ook ontgeldden bij een kledingwinkel op de Pensmarkt. Haar portemonnee verdween uit haar schoudertas.

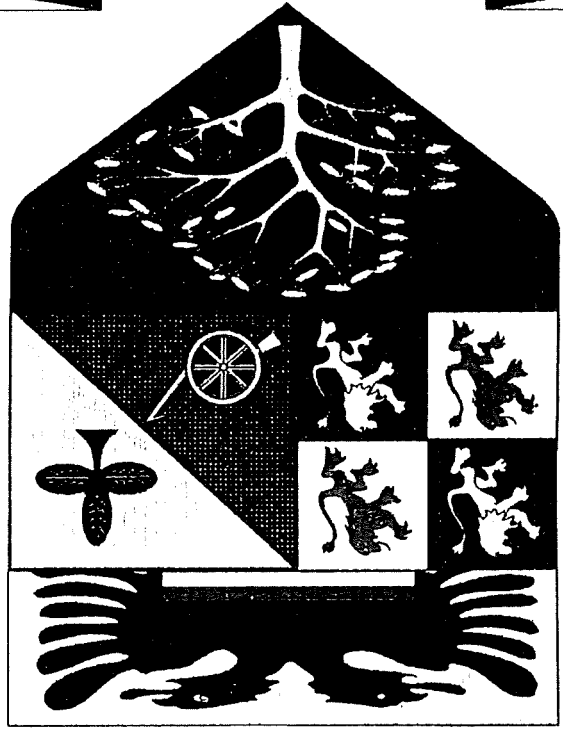
Ruzie

'S-HERTOGENBOSCH - In de Koestraat in 's-Hertogenbosch moest de politie zaterdagavond inspringen bij een onenigheid tussen een kamerbewoner en de huisbaas. De huisbaas kwam met zijn hand ongevraagd de kamer van de huurder binnen. Volgens getuigen begon de man, zonder reus zijn huurder te slaan. Tevens zou hij de hand hebben opgehijsd. De politie heeft de huisbaas zondag aangehouden wegens huisvredebreuk, mishandeling en bedreiging. Hij is voor verhoor overgebracht naar het bureau in 's-Hertogenbosch.

Diefstal geldkistje

ROSMALEN - Bij een dierenwinkel aan de Dorpsstraat in Rosmalen is vrijdagavond een geldkistje ontvreemd met enkele honderden gulden inhoud. Het kistje stond op de balie bij de receptie.

Rosmalen en
's-Hertogenbosch

Door Frank Smetsers,
Rosmalen

Rosmalen 1998 nr 1

Martien Veekens

In de vorige uitgave van Rosmalla hebben we geconstateerd, dat gedurende de laatste 180 jaren door de gemeenschap Rosmalen een 'Rosmalen-vreemd' wapen werd gevoerd. We toonden daarbij aan, dat eigenlijk een kunstzinnig gestileerde antieke ploeg en een 'quarefeuille' (vierblad) al meer dan 650 jaar als de enig juiste cultuur-historisch en heraldisch-esthetisch verantwoorde symbolen voor de gemeenschap Rosmalen dienden te gelden. Om dit erfgoed werkelijk recht te doen zullen we eerst een gerevisseerd wapen als dorpswapen moeten erkennen. Op donderdag 12 maart 1998, tijdens de algemene ledenvergadering van de Heemkundekring Rosmalen, werd aan schrijver dezes het fat verleend tot het doen van een zodanig voorstel.

Heraldische criteria bij een wijzigingsvoorstel

Wanneer we in het vervolg een poging ondernemen om de hiervoor beschreven historische Rosmalense eigenheid door middel van een geresatureerd wapen gestalte te geven, zal allereerst rekening dienen te worden gehouden met meerdere aan de heraldiek getoetste criteria. In dit kort bestek wil ik per se niet pretenderen alle facetten van de heraldiek te kunnen overzien, laat staan te beschouwen. Daartoe zijn in het verleden reeds vele boeken en artikelen gevuld.³² Om U toch iets van deze wetenschap te doen proeven, geef ik hier, in willekeurige volgorde, een bloemlezing van heilige wapenkundige verhandelingen en historische publicaties werd aangetroffen. Heraldische wijzes die ook bij het herstel van het Rosmalens wapen in acht moeten worden genomen.

- * Wapens moeten zo eenvoudig mogelijk zijn;
- * Wapenfiguren moeten historisch en esthetisch verantwoord zijn;
- * Het wapen dient de identiteit van de gemeente te weerspiegelen;
- * Eerder ter plaats gebruikte wapenfiguren hebben in het wapen voorrang boven later gebruikte of nieuwe;
- * Zinnige en waardevolle elementen verdienen een verder functioneren in de toekomst;
- * Heiligen aan cultuurhistorische waarden in de gemeenteheraldiek aanwezig is, moet worden gerespecteerd en versterkt;
- * Wapenfiguren dienen zo gelijkmatig mogelijk over het schild te worden verdeeld;

³² Voor Nederland mag als belangrijkste worden genoemd: C. Pama (bew.), *Rijksaps Handboek der Heraldiek* (Leiden, 1987).

- * Eventuele kleine schilts binnen het schild moeten de vorm van het 'hoofdschild' hebben;
- * Het wapen dient ook na verkleining herkenbaar te blijven;
- * Geen metaal op metaal; geen kleur op kleur; duidelijke, primaire kleuren;
- * Bij restauratie van wapens van 1817 dient meer kleur en vorm in de wapens worden gebracht.

De kleurstelling

Ook in de officiële geschiedschrijving van de Hoge Raad van Adel wordt erkend dat "door gebrek aan tijd om het tekort aan kennis door eigen onderzoek goed te maken, bepaald onjuiste wapenbevestigingen zijn gegeven."³³ Daarbij gaat het dan niet alleen om de beschrijving in samenhang met de afbeeldingen, maar ook om de kleurstelling van het te bevestigen of te verlenen wapen. Veel kritiek op de Noord-Brabantse gemeenteheraldiek richt zich op een meerderheid van wapens die uitgevoerd zijn in de kleuren van het rijkswapen. Van de 87 gemeenten in de Meierij, die tussen 1816 en 1820 een wapen aannamen, kregen maar liefst 79 gemeenten gouden figuren op een blauw schild als wapen. Vooral archivaris Smit heeft er herhaaldelijk voor gepleit om deze te vervangen door rood en zilver, die door hem als de oorspronkelijke Brabantse landskleuren werden gezien. Zijn visie werd in 1935 (bevestiging door de Staten van Noord-Brabant in 1959) bekrond met de erkenning van de rood-wit geblokte provincievlag.

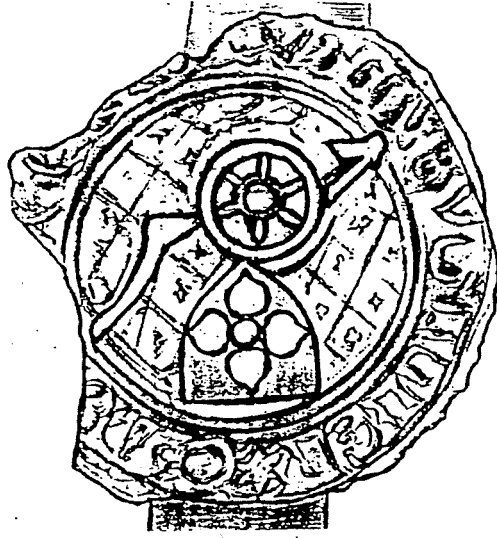
Tientallen armoriale (wapenboeken) uit de Middeleeuwen zijn bewaard, waarvan sommige met vele honderden fraai gekleurde wapenafbeeldingen. F.J. van Eitro³⁴ schrijft: "Als zij getekend zijn door ervaren herauten, dan kan gerekend worden op een hoge mate van betrouwbaarheid, die nog toeneemt, als men kan vaststellen, dat een wapen in meerdere armoriale op gelijke wijze wordt weergegeven." Hij merkt (op pagina A5) verder op: "De kleuren van de banier van de hertogen van Neder-Lotharingen (rood en zilver) zijn altijd erg populair geweest in het gehele voormalige hertogdom, dat zich uitstrekte van de rivier de Schelde in het Westen tot de rivieren Moezel plus Rijn in het Oosten." In de heraldiek is het gewenst dat een verandering van de kleuren eerder gezocht wordt in die van de wapens of andere symbolen uit de lokale of regionale traditie dan in de provinciale. In het geval van Maasland, waar Rosmalen toebehoorde, kan een regionale uitleg van de kleuren keel (rood) en zilver (wit) gegeven worden.

³³ Jhr. Mr. A. Beelaerts van Blokland, 'Gemeentelijke Heraldiek', in: *De Hoge Raad van Adel, Geschiedenis en werkzaamheden* ('s-Gravenhage, 1966), pag. 130.
³⁴ F.J. van Eitro, *De Bourgondische oorsprong van enige provinciewapens in Nederland en België* (Eindhoven, 1983).

Toevalligerwijs (?) zijn deze kleuren derhalve gelijk aan die van onze huidige provincie Noord-Brabant en het oude Neder-Lotharingen. Dat bovendien keel en zilver ook nog de Oostenrijkse kleuren zijn, die ten tijde van de door de Habsburgers tot 'Heer tot Rosmalen' benoemde Ridder Jan van Baexen (1505-1511) werden gevoerd, geeft een extra tintje aan de Rosmalense acceptatie.

En geresatureerd dorpswapen

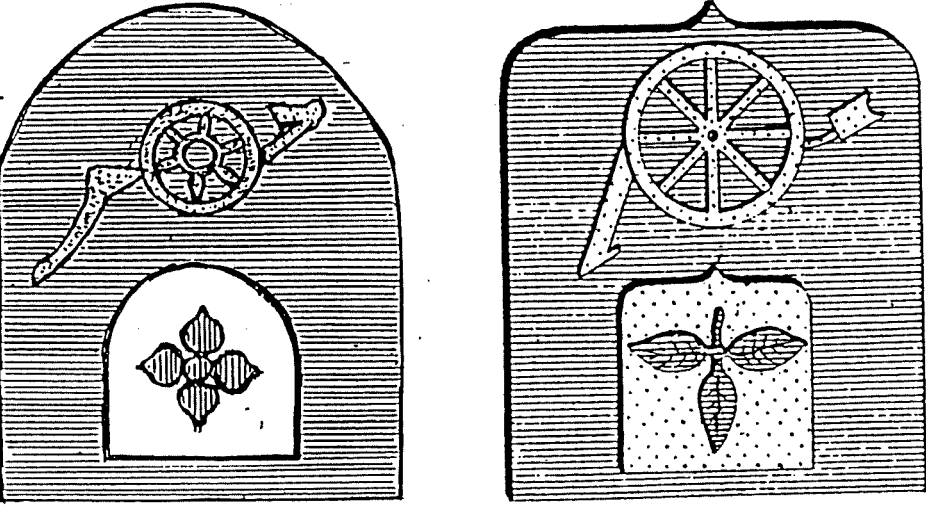
Van Ham⁵ stelt: "De gewenning van bestuurders en bewoners van de betreffende gemeenten aan gewijzigde 'zegehwapens' kan voor een pleidooi tot herziening een struikelblok vormen. Het zal in dat geval van realisme getuigen, dit vooral te richten op het vereenvoudigen van onderdelen en vooral van de kleuren van deze wapens." Rekening houdend met degenen, die zich verbonden voelen/voelden met het sedert 1817 gevoerde wapen, zullen we noodzakelijke wijzigingen tot een minimum dienen terug te brengen. Natuurlijk moet het weinig-Brabantse klaverblad worden vervangen door een historisch-waardevol vierblad en zal ook de antieke ploeg duidelijker dienen te corresponderen met de afbeelding op ons oer-

Zegel van 20 juli 1348.

Bij verbetering van een wapen wordt vaak het bishchildje in een afzonderlijk vak of kwartier ondergebracht. De plaatsing van het West-Maaslands vierblad in een bijzonder schild binnen het wapen (een vierblad van keel op een schild in zilver) zal kunnen worden gehandhaafd. Het vierblad is namelijk niet ondergeschikt aan de ploeg, het alom vertrouwd 650-jarige beeld 'en pal' (onder elkaar) wordt gecombineerd en de bijzondere rechtswaarde die heraldisch eens door 'ons' vierblad werd gesymboleerd, komt op deze wijze nadrukkelijk tot uiting. De rijkskleuren uit 1817 (goud op lazuur) mogen behouden blijven voor de symbolisering van het toenmalige Rosmalense hoofdmiddel van bestaan. Niet alleen wordt zo het vertrouwde beeld gehandhaafd. Bovendien werd niet eerder aan de antieke ploeg enige andere kleur toegekend. Alleen de kleuren van schild en vierblad zullen dus in de noodzakelijk historische kleuren worden gewijzigd.

⁵ W.A. van Ham, *Wapens en Vlaggen in Noord-Brabant* (Bergen op Zoom, 1986), pag. 133.

Gemeentewapen vanaf 16 juli 1817.

Voorstel dorpswapen Rosmalen.

Nu (hopelijk) duidelijk is aangetoond dat het wapen van Rosmalen (vanuit een evolutie van de sigillografie) twee esthetisch-heraldisch en cultuur-historisch verantwoorde symbolen kan voeren, is het meer dan gewenst dat deze *herkenning* tot een officiële *erkenning* leidt. Omdat het niet meer mogelijk is dit te doen als een heus gemeentewapen, zullen we genoeg moeten nemen met de vaststelling van een geresatureerd Rosmalens dorpswapen, waarvan de blazoenering luidt:

Zijnde van lazuur, beladen met een schildje van zilver en een ploeg van goud geplaatst en pal; het schildje beladen met een vierblad van keel.

Een besluit hiertoe kan door het gemeentebestuur worden genomen zonder sanctie door de Kroon.

Naar een nieuw gemeentewapen

De Beschikking van de Minister van Binnenlandse Zaken, d.d. 18 oktober 1977, gaat uit van de mogelijkheid dat aan nieuw gevormde publiekrechtelijke lichamen een wapen kan worden verleend waarin elementen zijn opgenomen arkomstig uit de wapens van de opgeheven lichamen. Vanzelfsprekend dient dit wapen te worden getoetst aan cultuur-historische gegevens en esthetisch-heraldische criteria (zie eerder in dit artikel). Verder zal er geen ingewikkeld wapen mogen ontstaan en dus dient men zich te beperken in de overname van elementen uit de wapens van de opgeheven gemeenten.

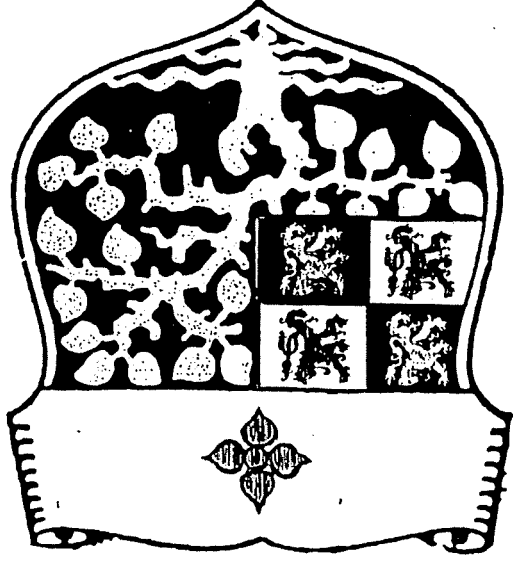
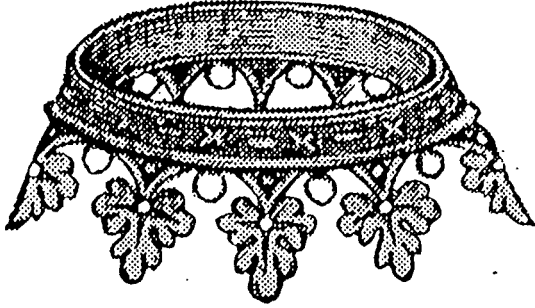
schikt is om een wapen vast te stellen. Soms lijkt het wenselijk de zaak wat uit te stellen zodat men later een zinvol wapen kan ontwerpen. Het is niet de bedoeling van een herindeling steeds de nadruk op de oude toestand te leggen; het gaat toch om de nieuwe gemeente met haar eigen wapen als herkenningssteken. (...) De w-penkwestie is een aanleggenheid die meer leeft onder de bevolking, dan men wel eens geneigd is te denken."

De algemene ledenvergadering van de Heemkundekring heeft op 12 maart 1998 j.l. het op bladzijde 15 afgebeelde voorstel voor een gerestaureerd dorpswapen goedgekeurd. Indien de gemeenteraad dit wapen officieel zal bevestigen, zal onze Heemkundekring een voorstel doen tot een wapen voor de nieuwe gemeente. Dit voorstel is hiernaast weergegeven. Tijdens de presentatie in *De Bron* werd nog op-gemerkt dat Rosmalen (samengevoegd met 's-Hertogenbosch) nu in een andere po-sitie verkeert dan toentertijd Bokhoven, Engelen en Empel, die geannexerd wer-den. Zij hadden overigens tot 1978 bij de Bossche wapenwijziging van hun instem-ming of afkeuring kunnen doen blijken. Misschien dat de volksetymologie bij het beschouwen van het vierblad nog eens een relatie legt met de vier voormalige dor-pen!

Na acceptatie van het gereviseerde wapen van Rosmalen als *dorpswapen* zal het voorstel voor een nieuw *gemeentewapen* (met motiverende betreffende de gekozen he-raldische elementen: 'III leeuwen midden boome' en 'West-Maaslands vierblad') aan de daartoe ingestelde adviescommissie ter bestudering ter hand worden ge-steld. Los hiervan staat of het Bossche wapen uit 1978 eventueel als *stadswapen* wordt aanvaard en of Bokhoven, Engelen en Empel alsnog tot invoering van een eigen dorpswapen willen overgaan.

Onder voorbehoud van goedkeuring bij Koninklijk Besluit, zal de betekenis van het enig juiste representatieve herkenningssteken van de nieuwe gemeente ook in *Ros-malla* worden uiteengezet. Mogelijk dat daarna de behandeling van een nieuwe dorpsvlag, gemeentevlag en een eventueel nieuw logo nog aan de orde kan komen.

VOORSTEL NIEUW GEMEENTEWAPEN

Zijnde van sabel, beladen met een boom van goud; een gevlendeld vtijskwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van zilver beladen met een vierblad van keel. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf leucons.

Een B&W-voorstel, reg. nr. 98.004, formuleert:

"Met de samenvoeging van de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen op 1 januari 1996 zijn de tot dan door beide voormalige gemeenten gevoerde wa-pens en vlaggen verval-len. Teneinde een wapen en vlag te mogen voeren is tenminste een raads-besluit door de gemeen-teraad van de nieuw ont-stane gemeente 's-Herto-genbosch noodzakelijk. De *Stadspartij Knillis* bij initiatiefvoorstel en *Bosch Belang* (bij brief) hebben voorgesteld om het wapen en de vlag van de voormalige ge-meente 's-Hertogen-bosch ook in de nieuwe gemeente te voeren. Van de kant van *Rosma-lens Belang* is tegen dat voorstel bezwaar aange-tekend. Gezien de com-plexiteit van het vraag-stuk is het wenselijk een commissie te vragen u te adviseren omtrent een aan de raad voor te leg-gen voorstel (pre-advies)."

In zijn scriptie 'De gemeente en haar wapen' schrijft Mr. J.H. Keuzenkamp o.a.: "De conclusie dringt zich op, dat de tijd vlak voor en na een herindeling niet zo ge-

Vervolg van voorpagina

De oprichting van de vereniging 'Zuinig op Rosmalen', naar aanleiding van de commotie rond de Heineken Trophy, is hiervan volgens Weterings een direct gevolg. „Zuinig op Rosmalen is een buitengewoon intelligent initiatief. Deze club bestaat zeker niet uit Rosmalense nationalisten, maar presenteert zich als een serieuze gesprekspartner. Opvallend is dat Rosmalens Belang hierbij niet beschouwd wordt als één van de partners.”

Ondanks de negatieve gevoelens die nog geregeld de kop op steken, zijn er volgens Boogers ook duidelijk positieve geluiden te horen. „Als het gaat om de kwaliteit van de dienstverlening -een stoeptegel die scheef ligt, het onderhouden van perkjes, het ophalen van het huisvuil- zijn de Rosmalenaren zeer te spreken.”

Wat Boogers als Rosmalenaar opvalt is dat bij elke festiviteit in Rosmalen niet de burgemeester, maar Van Beers opdraaft als de burgemeester van Rosmalen. „Zeker de eerste tijd is dat prima om de Rosmalenaren aan het idee van de nieuwe gemeente te laten wennen. Maar het wordt zo langzamerhand wel eens tijd dat Rombouts in Rosmalen wat meer zijn gezicht laat zien”, vindt hij.

Twaalf partijen

Sinds de laatste, reguliere gemeenteraadsverkiezingen telt 'Groot Den Bosch' maar liefst twaalf politieke partijen. „Dat is extreem hoog, zelfs vergeleken met een stad als Amsterdam”, aldus Weterings. „Het gevolg hiervan is dat de

'Het wordt eens tijd dat Rombouts in Rosmalen meer zijn gezicht laat zien'

burgemeester een relatief machtige speler is. De invloed van het ambtelijk apparaat, dat in deze stad al betrekkelijk machtig is, wordt daarvoor alleen maar groter. Ook werk 'je hiermee de vorming van de vijfde macht, de media, in de hand. De conflictgevoelheidsfactor ligt daarvoor heel hoog. En de politiek kan geen vuist maken omdat er een te grote versnippering is.”

Hoe de situatie er na de volgende gemeenteraadsverkiezingen van 2002 zal uitzien, is ook voor de beide wetenschappers moeilijk in te schatten. „Waarschijnlijk krijg je een combinatie van oppositiepartijen”, verwacht Boogers. „Een zogenaamde geformaliseerde intensieve samenwerking, waarbij de verschillende partijen wel onafhankelijk blijven.”

Verder zal de verankering van de lokale partijen steeds groter worden en zullen de verschillen tussen partijen nog minder zichtbaar zijn, voorspelt Weterings. „Ervan uitgaande dat het politieke klimaat blijft zoals die nu is, dat het huidige college blijft zitten en de grote landelijke partijen geen gekke dingen doen, zal het aantal partijen in 's-Hertogenbosch inkrimpen. Het AOV valt weg, Knillis wordt wegens succes opgeheven, omdat deze partij haar doelstelling, het behoud van de Bossche binnenstad, heeft behaald.”

De kans dat Lente 97 'Herfst

2002' wordt, is volgens Boogers niet gering. „Als deze partij de komende tijd niks laat zien, zal ze het niet redden. Bij Nestor is het krakkelder, deze partij wordt door niemand voortgezet en zal dus verdwijnen.”

Rosmalens Belang zal volgens Weterings nu al heel nadrukkelijk moeten werken aan de toekomst. „Bij de volgende verkiezingen verliezen ze onherroepelijk weer zetels. Als ze nu geen actie ondernemen, komen ze daar nooit meer bovenop. Het zou een goede zet zijn als ze een partij Dorpsbelangen zouden oprichten, gericht op de kleine kernen. Tenslotte heeft de stad andere belangen dan de omliggende kernen.”

D66 heeft landelijk duidelijk minder kans, constateert Boogers. „Dit werkt door op het lokale niveau. Deze partij wordt in 2002 een eenmansfractie. De PvdA heeft weliswaar bij de Kamer gewonnen, maar slaagt er tot op heden maar niet in om de

stad te mobiliseren. Ik voorzie dat GroenLinks en de PvdA op termijn een lijstverbinding moeten aangaan als bijvoorbeeld 'Progressief Den Bosch'.”

Vergrizende achterban

Het CDA is volgens de wetenschappers moeilijk te voorspellen. „Dat hangt af van de landelijke ontwikkelingen. Wel zal deze partij zich een nieuwe identiteit moeten aanmeten. Want een héél groot probleem van het CDA is de zeer sterk vergrizende achterban.”

Wat de VVD betreft, denkt Weterings dat deze partij in het eerste decennium van de volgende eeuw electoraal hoge ogen zal gaan gooien. Evenals Boogers meent hij dat de succesvolle politieke strategie voor de toekomst die van het nieuwe midden zal zijn, de derde weg. In die derde weg worden de deugden van het gemeenschapsdenken en van het maikdenken rondom losse items op intelli-

gente wijze gecombineerd. In de huidige politieke strategie van de fractie van Bosch Belang komt dit tot uitdrukking. In deze fractie zit een aantal 'lokalo's' van zowel linkse als rechtse signatuur, een ex-VVD'er en een ex-CDA'er. Een beetje post-modernistisch dus, héél eigentijds. En niet zonder succes. Uit onze onderzoeken in Den Bosch is telkens gebleken dat Bosch Belang één van de weinige partijen is die haar achterban steeds weer vast te houden.”

Lezers schrijven

De rubriek Lezers schrijven stelt lezers van dit nieuwsblad in de gelegenheid te reageren op zaken die hen bezighouden. De redactie behoudt zich het recht voor de brieven in te korten. Plaatsing betekent niet dat de redactie de inhoud van de brief onderschrijft. Anonieme brieven worden niet in behandeling genomen. Brieven kunnen gestuurd worden naar de redactie van Stadsblad 's-Hertogenbosch/Het Rosmalens Nieuwsblad, Postbus 692, 5201 AR 's-Hertogenbosch.

Zandhazendurper

Enkele weken voor het carnaval in Rosmalen kwam de carnavalskrant 'de Zandhazendurper' uit, een krant waar alle wetenswaardigheden van het Rosmalens Carnaval in te vinden zijn.

De verspreiding, in handen gegeven van een professionele organisatie, was ronduit slecht. Vele Zandhazen moesten de krant ontbernen, en ondanks een aantal kunstgrepen van de Vrienden van het Rosmalens Carnaval is het niet gelukt om iedereen van de Zandhazendurper te voorzien. Daarvoor bleef de stichting haar oprechte excuses aan.

Maar zoals zo vaak zitten aan dit gegeven ook positieve kanten, Rosmalen reageerde massaal op het feit dat de krant niet bij iedereen op de mat gevallen was.

De verschillende nood-distributiepunten, ook in Hinthar, waren in korte tijd door hun voorraad heen. Daarnaast zijn er nog een groot aantal losse exemplaren nabezorgd. De vraag was groot naar de ze editie, iets wat de Vrienden van het Rosmalens Carnaval deugd doet.

Bij ons komt u

'S-HER

BRABANTS DAGBLAD • 9 maart 1999

Editie

Raadsmeerderheid volgt college

Geen vierblad in wapen Den Bosch

Van een verslaggever

DEN BOSCH - Behalve Rosmalens Belang willen ook SP, Bosch Belang, Lente '97 en D66-raadslid M. Griens dat het 'vierblad' van Rosmalen een plaats krijgt op het officiële wapen van de gemeente Den Bosch. Een raadsmeerderheid volgt echter het voorstel van B. en W. om het oude stadswapen van Den Bosch, met een enkele aanpassing, te verheffen tot nieuw gemeentewapen.

Dat bleek gisteravond bij de behandeling van het raadsvoorstel voor een nieuw gemeentewapen en een nieuwe gemeentevlag voor Den Bosch. Het college van B. en W. en de om advies gevraagde commissies van deskundigen hebben naar deze uitkomst toe geredeneerd, was de kritiek van fractieleider H. Goedhart van Rosmalens Belang. „Er is alleen maar gezocht naar argumenten om het oude wapen van Den Bosch ook nieuw stadswapen te maken. De vraag had moeten zijn op welke wijze de samenvoeging van twee gemeenten tot uiting zou kunnen brengen in het nieuwe wapen.”

Volgens burgemeester Rombouts heeft het college juist geprobeerd het vraagstuk van zijn politieke lading te ontzorgen door een commissie van

„wijze mannen” om advies te vragen. En die adviseerde om niet te gaan knutselen aan het wapen. N. Heijmans (SP) daarover: „Dit is een rare poging om de geschiedenis te bevrozen. Een wapen ontstaat juist doordat eraan geknutseld wordt na belangrijke historische gebeurtenissen. En heel Nederland erkent dat de samenvoeging historisch was.” P. van der Krabben (Bosch Belang) voegde daar aan toe: „Het is de emotie die steeds de kop opsteekt in Rosmalen. Daar mag je niet aan voorbij gaan. Je kunt ook zeggen dat de historie zich verrijkt. Wij willen het vierblad op het wapen helder in beeld brengen.”

Orthen

Als argument om dat niet te doen voerden andere fracties,

behalve de adviezen van de deskundigen, aan dat je dan in de toekomst vaker het wapen zou moeten wijzigen. L. Neefs (Nestor) bracht nog in het midden dat het wapen van Orthen er dan eigenlijk ook op zou moeten. Hij ziet echter liever het oude Bossche stadswapen in ere hersteld. De meeste fracties zijn blij met de nieuwe gemeentevlag die wel een niet-Bosch uiterlijk krijgt. En met het voorstellen van B. en W. om de dorpswapens een officiële status te geven. Rombouts zegde toe dat de dorpswapens een plaats krijgen in het stadhuis. CDA, VVD, GroenLinks en Neefs willen liever de 'her-togskroon' boven het wapen dan vijf fleurons.

Goedhart zei nog dat een ander wapen als symbolische daad het vertrouwen van 'Rosmalen' in 'Den Bosch' zou herstellen. Uitgedaagd door E. de Jonge (PvdA) nam hij overigens afstand van de scheurpe woorden waarin zijn fractiegenoot J. Delhez somtijds de discussie over het stadswapen heeft gevoerd.

Dit jaar weer vier boekenmarkten

Onderzoek naar

'S-HERTOGENBOSCH

BRABANTS DAGBLAD • 8-3-89 Editie voor 's-Hertogenbosch, Rosmalen, Vught en Berlicum.

Stadswapen symbool van Rosmalens verdriet

ANALYSE

Door Wim Hagemans

Vanavond is het uur van de waarheid voor nieuwe wapen en vlag van Den Bosch. De raadscommissie bestuurszaak heeft besloten op advies van een W. willen, op advies van een raad besluit 18 maart. B. en het samen gaan van de twee gemeenten het oude wapen van Den Bosch te laten vaststellen als wapen voor de nieuwe gemeente. Rosmalens Belang greep dat dankbaar aan om opnieuw zijn bestaansrecht te kunnen bewijzen. Vasthouden aan het Rosmalen staat op zijn achtste benen. Heel Rosmalen? De geringe belangstelling afgelopen donderdag bij een zitting op het stadhuis doet anders vermoeden. De opwin-

Kom Rosmalen is weer schoon

Boarze Piepers winnen in Cromvoirt

het verzonnen? De zoveelste gemaakte kans," oordeelde de zelfde fractievoorzitter van Rosmalens Belang eind vorig jaar, na de presentatie van Rosmalens Belang in de gemeenteraad. Twee jaar geleden stelde Stadspartij Knillis voor om na van B. en W., de gemeente-ken bespreekt het voorstel van B. en W., de gemeente-raad besluit 18 maart. B. en gemeente het oude wapen van Den Bosch te laten vaststellen als wapen voor de nieuwe gemeente. Rosmalens Belang greep dat dankbaar aan om opnieuw zijn bestaansrecht te kunnen bewijzen. Vasthouden aan het Rosmalen staat op zijn achtste benen. Heel Rosmalen? De geringe belangstelling afgelopen donderdag bij een zitting op het stadhuis doet anders vermoeden. De opwin-

Rituele dans

voor Wapen en Vlaggenkunj de van Brabants Heem. Overigens is niet erg duidelijk wat Delhez bedoelt met 'Den Bosch' en 'Rosmalen'. Wet-houder R. van Grunsven van Rosmalens Belang nam binden het college een minderheidsstandpunt in. De twee andere Rosmalense wethouders Van Beers en Van Kattwijk staan achter het voorstel. En er zijn voorlopig geen tekens dat Rosmalens Belang veel steun vindt bij andere 'Rosmalense' of 'Bossche' raadsleden. Doordat Rosmalens Belang de discussie zo zwaar aanzette, dreigt haar rituele dans rond het gemeentewapen nu op een navenant

Zwart en geel

zware nederlaag uit te lopen. Het stadswapen als symbool van Rosmalens verdriet. Opmerkelijk is dat de discussie vooral gaat over het gemeentewapen, en nauwelijks over de nieuwe vlag. Terwijl het wapen eigenlijk maar zelfden gebruikt wordt, en de vlag bij allerlei officiële gelegenheden naast het Nederlandse stadswapen. In de vlag wil het college tot grote teleurstelling van een groepje Bosschenaren onder leiding van J. van der Berden en oud-stadsarchivaris P. Kuijter astand doen van de historische kleuren zwart en geel op de hoofdbanen. Voor-

S 9 I Wa Bt bc et cu H: se I: de sc te va pr va he ve pu ba On pr

Veel opwinding tijdens matig bezochte hoorzitting in Rosmalen over ontwerp nieuw Bosch' gemeentewapen

'Voorstel is verraad van Rosmalen'

Door Marc Brink

DEN BOSCH - Veel opwinding, maar weinig belangstelling. De Vereniging Zuinig op Rosmalen had zoveel mogelijk Rosmalenaren opgeroepen om gisteravond bezwaar te maken tegen het nieuwe gemeentewapen waarin volgens de vereniging en duidelijk Rosmalens accent ontbreekt. Amper twintig geïnteresseerden kwamen naar de hoorzitting die de commissie bestuurszaken hield in het stadhuis.

Na de samenvoeging van Rosmalen met Den Bosch werd toog over. Hij benadrukte dat het 'zakelijk was bedoeld'. Daarbij moest de kroon iets worden, een verwijsgewijzigd worden, een verwijzing naar de vijf voormalige gemeenten die nu Den Bosch vormen. Een van de vijf 'leus' symbooliseert Rosmalen. Daarmee voelt een aantal inwoners van Rosmalen zich volgens Veekens had toch op zijn minst dat vierblad en dekmring Rosmalen en auteur van het rapport 'Een wapen voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch', hield er gis-

teravond een emotioneel bevond dat het wapen op een 'gezochte manier tot stand is gekomen en beschouwde het als het 'stroomen van zout in herindelingswonden'. "Dit dreigt als verraad van Rosmalen te worden opgevat".

L. Pirenne, lid van de Brabantse commissie voor vlag- en wapenkunde, zei het oude stadswapen van Den Bosch "heel mooi en heel rijk te vinden. Hij zei begrip te hebben voor de bezwaren van Veekens en zijn medestanders. "In het begin dacht ik, ach wat zijn ze toch lastig in Rosmalen te krijgen. W. van Creijl, inwonster van Rosmalen, gaf meteen antwoord. "Het stadswapen getuigt van weinig respect voor een groot deel van de gemeente", zei zij vanaf de publieke tribune.

Na de samenvoeging van Rosmalen met Den Bosch werd toog over. Hij benadrukte dat het 'zakelijk was bedoeld'. Daarbij moest de kroon iets worden, een verwijsgewijzigd worden, een verwijzing naar de vijf voormalige gemeenten die nu Den Bosch vormen. Een van de vijf 'leus' symbooliseert Rosmalen. Daarmee voelt een aantal inwoners van Rosmalen zich volgens Veekens had toch op zijn minst dat vierblad en dekmring Rosmalen en auteur van het rapport 'Een wapen voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch', hield er gis-

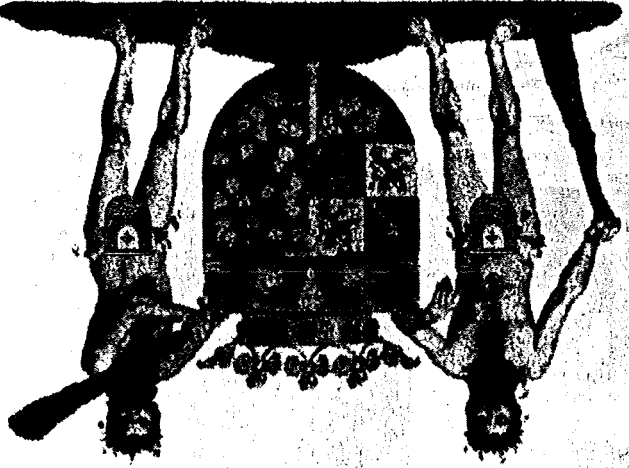
Opnieuw actie met Deelnemers clubs Gestel melden zich

Deelnemers clubs Gestel melden zich voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch', hield er gis-

Bewoners zijn bang dat hun wijk een Bossche stadswijk wordt als alle anderen

'Waarom Empel? Ach, waarom'

• 'Uit frustratie' stuurde Rosmalenaar G. Heijmans een door hem geknut-

den. Maar Rosmalen wil deel uit maken van de stad. En die strijdbaarheid, waardeert ik. De strijdlust zou je kunnen honoreren", aldus Pirenne. Wat hem betreft moet het gewoon bij het oude blijven. Vooral het verdwijnen van elementen in het wapen zijn verwerkt", aldus Veekens. Hij vond dat het wapen op een 'gezochte manier tot stand is gekomen en beschouwde het als het 'stroomen van zout in herindelingswonden'. "Dit dreigt als verraad van Rosmalen te worden opgevat".

L. Pirenne, lid van de Brabantse commissie voor vlag- en wapenkunde, zei het oude stadswapen van Den Bosch "heel mooi en heel rijk te vinden. Hij zei begrip te hebben voor de bezwaren van Veekens en zijn medestanders. "In het begin dacht ik, ach wat zijn ze toch lastig in Rosmalen te krijgen. W. van Creijl, inwonster van Rosmalen, gaf meteen antwoord. "Het stadswapen getuigt van weinig respect voor een groot deel van de gemeente", zei zij vanaf de publieke tribune.

denmannen hebben een Maaslands vierblad als vijgenblad.

Eigenheid wordt wel erg gemakkelijk te grabbel gegooid

Vereniging Zuinig op Rosmalen naar hoorzitting over nieuw gemeentewapen

Willen integreren in de nieuwe gemeente, maar wel met behoud van de eigen identiteit en eigenheid zonder zich af te zetten tegen ontwikkelingen in de andere gemeenschappen van de nieuwe gemeente.

De vergadering van de commissie Bestuurszaken in het stadhuis begint donderdag om 19.30. De gemeenteraad neemt donderdag 18 maart een besluit over het gemeentewapen.

Staatssecretaris Van der Ploeg opent Bosch / Muziekcentrum

's-HERTOGENBOSCH - Staatssecretaris van Cultuur, F. van der Ploeg, opent op woensdag 17 maart het Muziekcentrum van de verschillende soorten kleinschalige muziek (jazz, klassiek, hedendaagse en wereldmuziek) is hier al bij met zondag 21 maart wordt er rond de opening een feestelijk programma op de lang vinden er concerten plaats, zijn er openbare repetities, een in- en uitloop kinderevenementen, Musica Ducis en het Aquarius Ensemble.

In 1994 werd begonnen met de ingrijpende restauratie van het gebouw, dat vroeger dienst deed als synagoge. De voorzijde van het gebouw is een beaangrijke rol. Met de realisatie van het Muziekcentrum heeft 's-Hertogenbosch er een steenvol en functioneel podium bij met een kantoorruimte

debatten zijn hiernmee in gro-

te tegenspraak. Daar kwam duidelijk naar voren dat de Rosmalenaren wel degelijk

's-HERTOGENBOSCH - Staatssecretaris van Cultuur, F. van der Ploeg, opent op woensdag 17 maart het Muziekcentrum van de verschillende soorten kleinschalige muziek (jazz, klassiek, hedendaagse en wereldmuziek) is hier al bij met zondag 21 maart wordt er rond de opening een feestelijk programma op de lang vinden er concerten plaats, zijn er openbare repetities, een in- en uitloop kinderevenementen, Musica Ducis en het Aquarius Ensemble.

orde geweest en is de laatste

de naam Den Bosch of 's-Hertogenbosch, historisch gezien

Het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch. Het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch. Het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch.

der al door de vereniging Zui-

nieuw gemeente ontstaan.

De vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch. Het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch.

is er door samenwerking een

te wapen van een van beide

De vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch. Het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch.

leiding van de vele negatieve reacties op het voorstel voor het nieuwe gemeentewapen, stak het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen afgelopen week de koppen bij elkaar om te bepalen wat voor actie nog ondernomen kan worden. De hoorzitting op donderdag 4 maart is de eerste gelegenheid om onze mening nog eens duidelijk op tafel te leggen, meldt voorzitter Herman van Dinther.

De vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch. Het bestuur van de vereniging Zuinig op Rosmalen wordt bestuurd als naam Bosch.

Door Marijke Weidema

(Advertentie Im)

Bosscche culturele instellingen Fabriek in 's-Hertogenbosch

Jan Janni Goslinga.

zien. Bak- en bijzondere het oog sprin- productie Clo- londe kritie- Theater Bis zal merk onder meer Liefheer te andere ar op stelling is Ashes

Foto Serge Lichtenberg

geen jaarlijks terugkerend festival. Maar als het een doorslaand succes wordt, zou het hier wellicht nog een keer gehouden kunnen worden."

Programma

Dinsdag 2 maart: Aankomst en opening Toneelfabriek-Theater aan de Parade; 17.00-20.00: Het Fabrieksrestaurant en optredens-Theater aan de Parade; 19.00-19.30: Voorbespreking Bakchanten-Theater aan de Parade-Spiegelzaal; 20.00-21.50: Bakchanten-Theater aan de Parade-Grote Zaal; 22.30-23.20: Liefheer-Theater Bis; 23.30: Optreden-Theater Bis-Foyer

Woensdag 3 maart: 14.00-15.00: Over De Mol Die Wij Weten-Theater Artemis; 16.00-17.00: Jorrie En Snorrie-Theater Artemis; 17.00-20.00: Het Fabrieksrestaurant-diner en optredens-Theater aan

de Parade; 20.30: Kalydon-Theater aan de Parade-Pleinzaal; later een nabespreking; 20.30-21.20: De Meisjeskamer-Theater Artemis; 21.00-21.50: Ashes To Ashes-Theater Bis; 22.00: Optreden-Theater Bis-Foyer

Donderdag 4 maart: 17.00-20.00: Het Fabrieksrestaurant-diner en optredens-Theater aan de Parade; 20.00-22.00: Closer-Theater aan de Parade-Grote Zaal; 20.30-21.40: Zangles-Theater aan de Parade-Pleinzaal; 21.00-22.45: Vertraagde Af-scheid-Theater Bis; 22.00: Demonstratie decor Closer-Theater aan de Parade-Grote Zaal; 22.00-23.30: Theatersportwedstrijd-Theater aan de Parade-Pleinzaal; 23.00: Optreden-Theater Bis-Foyer

Vrijdag 5 maart: 17.00-20.00: Het Fabrieksrestaurant-diner en optredens-Theater aan de Parade; 19.00-19.30: Voorbespreking Zes Personages Op Zoek-Theater aan de Parade-Spiegelzaal; 20.00-21.45: Zes Personages Op Zoek-Theater aan de Parade-Grote Zaal; 21.00-21.50: Met Onbekende Bestemming-Theater Bis; 21.50: Nabespreking Met Onbekende Bestemming-Theater Bis; 22.30: Optreden Mook'M (unplugged) en anderen-Theater Bis-Foyer

Zaterdag 6 maart: 12.00-13.30: Het Fabrieksrestaurant-brunch en optredens-Theater aan de Parade; 14.00-15.00: Over De Mol Die Wij Weten...-Theater Artemis; 16.00-17.00: Jorrie En Snorrie-Theater Artemis; 17.00-20.00: Het Fabrieksrestaurant-diner en optredens-Theater aan de Parade; 19.00-19.30: Voorbespreking Oom Wanja-Theater aan de Parade-Spiegelzaal; 20.00-21.45: Oom Wanja-Theater aan de Parade-Grote Zaal; 20.30-21.45: Hedda Hedda-Theater Artemis; 22.30: Slorfeest Toneelfabriek-Theater Bis-Foyer

Onze Zorg Is Hun Toekomst

WELJUN voor alle mensen, maar ook speciale aandacht voor de OUDEREN en de JONGEREN.

Daarom kan ROSMALEN en 's-HERTOGENBOSCH het vertrouwen aan de Brabantse Omroepvereniging Fracties geven. Plaatselijk belang op provinciaal niveau. Voor nadere informatie, foliders of programma, regiovertegenwoordiger LOUIS NEEFS 073-6421161

BOF

BRABANTSE
OMROEPVERENIGING
FRACTIES

Geef uw voorkeurstem aan:

LOUIS NEEFS 8
nr. 30 van lijst

'Het ging hier om een blijk van respect dat er niet is'

Vervolg van voorpagina

In de ogen van de Rosmalen-se burgers, Rosmalens Belang en de Heemkundekring Rosmalen zou het nieuwe gemeentewapen, met daarin verwerkt een Rosmalens element, laten zien dat na drie jaar onvrijwillig samen zijn respect voor elkaar ontstaat en Rosmalen en 's-Hertogenbosch elkaar gaan zien als broeders. „Dit is genegeerd“, benadrukt Delhez. „De commissie van 'wijze mannen' heeft niets met haar opdracht gedaan en heeft alleen het advies van de commissie voor wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem en de Hoge Raad van Adel overgenomen.

Dat advies is overgebracht aan het college van B en W, dat dit advies direct geaccepteerd heeft als een beslissing. Het college laat hiermee duidelijk zijn visie blijken: Rosmalen is opgeslokt, komt onder onze vlag en ons wapen en moet niet zeuren!“

Blijk van respect

„Het ging hier niet om geld, het ging hier om een blijk van respect dat er kennelijk niet is“, vervolgt Delhez. „Het college heeft geen beslissing genomen, maar zich gedragen als Pontius Pilatus.

Ongelukkig als je bedenkt dat er buiten Van Grunsven nog meer Rosmalenaren in het college zitten. Deze pure desinteresse ten opzichte van Rosmalen zal de mensen in

Rosmalen nog verder op de barricade jagen. Met dit nieuwe gemeentewapen wordt een vierde van de bevolking van de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch gediskwalificeerd.

Ik daag alle Rosmalense politici uit om zich, met alle consequenties van dien, ten opzichte van de Rosmalense bevolking persoonlijk uit te spreken over het nieuwe gemeentewapen en met name over de gevoelskwestie en het respect voor elkaar.“

Martien Veekens van de Heemkundekring is eveneens zeer teleurgesteld over het besluit van het gemeentebestuur. „Het laatste woord is hier nog niet over gezegd. Het uitgangspunt van het gemeentebestuur was gedurende de hele discussie dat het oude wapen per se gehandhaafd moet blijven.

Wij mogen dit niet accepteren. Op 4 maart zullen we ons laten horen tijdens de hearing voorafgaande aan de commissie Bestuurszaken van 8 maart.“

Veekens zegt het helemaal met Jacques Delhez eens te zijn. „Elk lid van elke politieke partij moet zich even losmaken van de politiek en vertellen wat zij er persoonlijk van vinden.

Daarop er nooit op persoonlijk titel wordt gestemd, dwingt de Bossche politiek haar mensen Rosmalen te verraden.“

(Advertentie Im)

IN ELKE PRIJSSLASSE

Bureaustoelen
Vergaderstoelen
V.a. 135,-
V.a. 65,-

en
Burgemeester betwijfelt nut camera's
Rombouts wil effectievere inzet
van politie in onveiligere wijken

's-HERTOGENBOSCH - Burgemeester A. Rombouts van 's-Hertogenbosch betwijfelt het nut van came-

Stadsblad 's Hertogenbosch 24-2-89

Verzorgd en Verzekerd
Belastingangifte?
Denk aan aftrekbare ziektekosten.

In verwachting?
Vraag dan het kraampakket aan.

Zie elders in deze krant

Zorgverzekeraar

Wij zijn er als het nodig is

Keepers-promotiedag

ROSMALEN De Keeperspromotiedag wordt dit jaar gehouden op vrijdag 7 mei in vier plaatsen op de velden van voetbalvereniging OJC Rosmalen in Rosmalen. Alle technische en tactische onderdelen van het keepersvak worden op deze dag aangeboden door de staf van Frans Hoek de keeperstrainer van FC Barcelona. Tevens worden de verschillende leefwijze- en wedstrijdregels van de officiële Besta Keepers van Brabant. De finale eveneens in Rosmalen, vindt plaats op vrijdag 14 mei.

De Keeperspromotiedagen worden jaarlijks in samenwerking gehouden met de KNVB en Frans Hoek. De deelnemers kunnen zich wenden tot de (regio)secretaris van de eigen voetbalclub. De inschrijvingen sluit op woensdag 31 maart. Voor meer informatie: base van den Berg, 073-6214221 (tussen 8.30 en 20.00 uur)

Advertentie (IM)

Uw kans op 7 miljoen

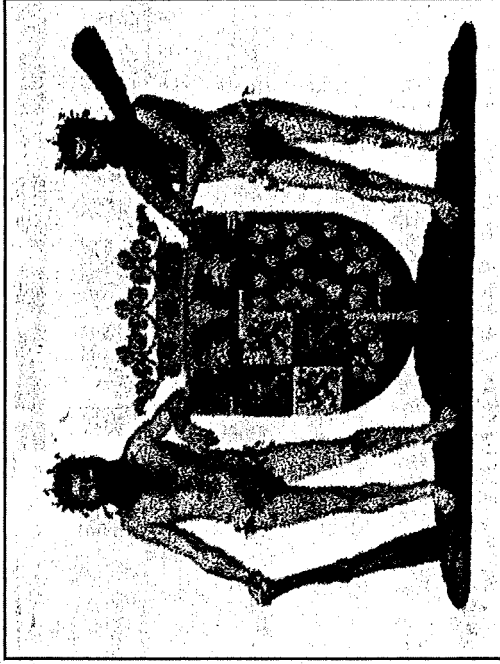
NATIONALE POSTCODE LOTERIJ

Kijk verder in dit nieuwsblad

mis. Daarvoor deed hij allerlei freelance-klassen. Tussen 1980 en 1990 was hij als regisseur en later ook als regio-coördinator werkzaam bij de Voorzending in Groningen. Daarnaast heeft Rümke een aantal grootschalige producties geregisseerd, waaronder de

lijk bent van hetgeen anderen je aanbieden." Vanwege de samenwerking in zijn freelance-periode, waren Artemis en Rümke al met elkaar bekend. "Dat is natuurlijk een voordeel. We weten wat we aan elkaar hebben." De nieuwe artistiek leider is

'Het college gedraagt zich als Pontius Pilatus' Rosmalenaren zeer teleurgesteld over keuze voor Bosch' gemeentewapen

■ Het definitieve gemeentewapen van 's-Hertogenbosch.

's-HERTOGENBOSCH/ROSMALEN - Met uitzondering van weithouder M. van Grunsvan van Rosmalens Belang, kiest het Bossche college van B en W op een kleine wijziging na voor het gemeentewapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch als nieuw wapen. Het college negeert hiermee de wens van Rosmalen om iets van de oude gemeente Rosmalen terug te kunnen vinden in het nieuwe gemeentewapen.

lense identiteit weg te poetsen. Dit gebrek aan respect veegt Rosmalen op dit moment van de kaart", vindt een zwaar teleurgestelde Jacques Delhez, plaatsvervangend fractievoorzitter en wat betreft wapen en vlag voorvoerder van Rosmalens Belang.

Rosmalens element

"Als doekje voor het bloeden krijgen we ons eigen dorpswapen.

Als je bedenkt dat we geen dorp waren, maar een zelfstandige gemeente met meer dan 25.000 inwoners, is

Advertentie (IM)

Van Cranenbroek nr. 1 in kwaliteit en prijs

Zie onze adv. verder in deze krant

MET BCG SERVICE-EN REPARATIEAFDELING

ook dit een belediging", meent Delhez. De commissie van 'wijze mannen' heeft zich volgens hem niet aan de opdracht gehouden. "Het verzoek was te kijken of er een Rosmalens element in het nieuwe gemeentewapen verwerkt kon worden. De vragen die beantwoord dienden te worden waren of het heraldisch ver antwoord is om een dergelijk element te verwerken, of er draagvlak is voor zo'n nieuw gemeentewapen, of er sprake is van een historische situatie die het een en ander rechtvaardigt en of sprake is van een nieuwe bestuurlijke situatie die eveneens het een en ander rechtvaardigt." Positieve antwoorden op deze vragen rechtvaardigen de Rosmalense inbreng in het nieuwe gemeentewapen, is Delhez van mening. "Maar de commissie heeft met geen van deze vragen iets gedaan. De basis voor het nieuwe gemeentewapen was het samen gaan van Rosmalen en 's-Hertogenbosch. Vanuit dit standpunt heeft de commissie de historie geweld aangedaan en de bestuurlijke aspecten genegeerd."

Oren gesloten

"Voor het draagvlak van een gemeentewapen met een Rosmalens element, hoe subtiel dan ook, zijn de oren gesloten gebleven. De commissie heeft de argumenten van individuele burgers genegeerd en hield totaal geen rekening met de voorstellen van de Heemkundekring Rosmalen. De commissie van 'wijze mannen' heeft bijvoorbeeld lak aan Rosmalen."

Lees verder op pagina 3: 'Hei ging hier om een blijk van respect dat er niet is'

sen hebben er een dagtaak aan.

Postbezorging zonder de PTT in te schakelen mag alleen als het niet bedrijfsmatig gebeurt. Te denken valt daarbij aan een vereniging die zijn eigen post distribueert. Opta vindt dat er bij de betrokken sociale werkvoorzieningen sprake is van bedrijfsmatig

de tot volle tevredenheid van de gemeente. „De kwaliteits van onze postbezorging is groter dan van PTT Post en het foutenpercentage lager. Wij zijn in staat om twee keer per dag de post te bezorgen.”

De Opta voert ook als argument aan dat er sprake is van kostenbesparing voor de klant. Volgens het hoofd in-

zelfde tarief bezorgd moeten worden. Als anderen diensten van PTT Post gaan overnemen in lucratieve dichtbevolkte gebieden komt die doelstelling in gevaar.

Evenals Oss weigert Den Bosch zich op voorhand neer te leggen bij de uitspraak van Opta.

„Weer stukje Rosmalense identiteit vakkundig weggepoetst”

Wapen blijft ongewijzigd

B.D. 19-2-99

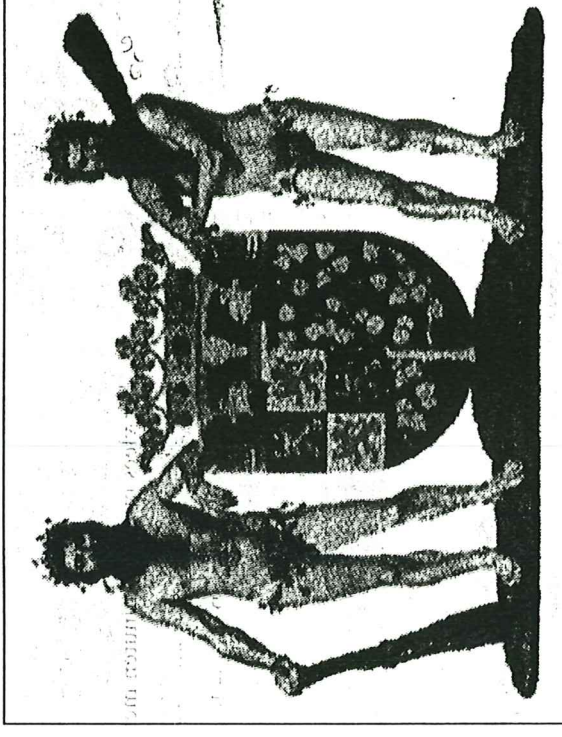
Door Mark Langeslag

DEN BOSCH - Er komt definitief niet meer Rosmalense invloed in het nieuwe gemeentewapen van Den Bosch. Op een kleine wijziging na, blijft het wapen grotendeels zoals 's-Hertogenbosch dat honderden jaren heeft gevoerd.

Dit blijkt uit het collegevoorstel dat gisteren werd gepresenteerd. Vanuit Rosmalen is zeer teleurgesteld gereageerd. B. en W. volgen het advies van een commissie van 'wijze mannen', die op hun beurt advies inwonnen bij de Hoge Raad van Adel en de commissie voor wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem. Wethouder M. van Grunsven (Rosmalens Belang)

stemde tegen het voorstel. Eigenlijk had de gemeenteraad eind januari al over het nieuwe gemeentewapen moeten stemmen. Dit werd op verzoek van de heemkundekring Rosmalen opgeschoven zodat er meer tijd was om de plannen te bestuderen. Maar uit de gisteren gepresenteerde plannen blijkt dat het gemeentebestuur van Den Bosch niet afwijkt van zijn oorspronkelijke voorstel.

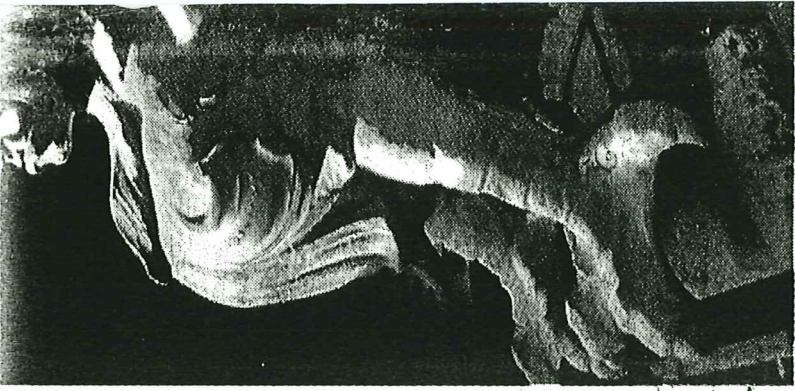
Dat houdt in dat van het oude wapen alleen de kroon iets wordt gewijzigd. Daarmee wordt teruggegrepen naar het wapen zoals dat in 1817 werd vastgesteld: een kroon met vijf fleurons, verwijzend naar de vijf voormalige gemeenten Den Bosch, Rosmalen, Empel en Meerwijk, Engelen en Bokhoven. Deze behouden alle hun dorpswapen. Alleen het dorpswapen van Rosmalen zal iets worden aangepast. Over het gemeentewapen

● Het nieuwe gemeentewapen van Den Bosch.

leurgesteld in onze coalitiepartners die dit laten gebeuren. „De heemkundekring Rosmalen reageert gelaten. „We hadden dit wel een beetje verwacht”, zegt M. Veekens, die verschillende Rosmalense varianten van het wapen aan het college presenteerde. „We zullen in maart bij de commissie bestuurlijke zaken wederom onderbouwen waarom wij vinden dat het wapen best gewijzigd kan worden.”

Toch acht P. Spierings van de wijkraad Hintham de kans groot dat het voorstel op 18 maart door de gemeenteraad zal worden goedgekeurd. „Er is dan wederom een stukje vakkundig is weggepoetst. Voor de zoveelste keer worden we met een voldongen feit geconfronteerd.”

Van een verslaggever

DEN BOSCH - Het opknappen van de vier Bossche draakjes door de Haarlemse bronsbeeldgieterij Binder verloopt voorspoedig.

Deze week zijn de twee staarten, die vandalen van de draakjes hadden afgesloopt, opnieuw in brons gegoten. Voor Pasen moeten de draakjes weer gemonteerd zijn aan de grote draak aan het Sta-

Vrouw van 83 jaar raakt Bejaarden

Van een verslaggever

DEN BOSCH - De politie in Den Bosch waarschuwt tegen oplichters die de laatste tijd actief zijn in de stad. Zij hebben het uitsluitend gemunt op hoogbejaarde mensen. Zo werd een 83-jarige Bossche vrouw vorige maand door twee 'heren' wijsgemaakt dat zij 8000 gulden moest betalen voor een reparatie aan haar dak.

Een van de mannen gaf te kennen dat ze een nacontrole kwamen uitvoeren op een reparatie van een dakraam dat ongeveer acht jaar geleden was gedicht wegens lekkage. De controle viel nog binnen

Advertentie

LOGBOEK

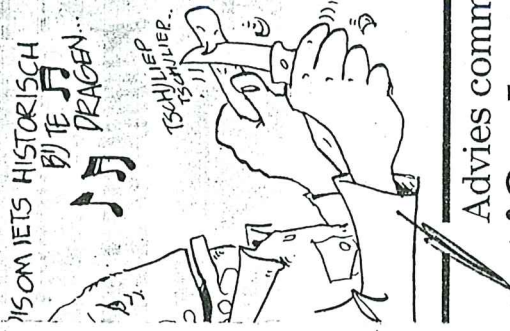
2000 m²
emmen
nagers

Spice Girls in azc

De Spice Girls en Michael Jackson brachten gistermiddag een bezoekje aan het astelzoekerscentrum (azc) aan de Vlijmenseweg in Den Bosch. Tenminste, daar leek het even op. Want als je goed

Door MIESEL VAN GEBNEN

Advies commissie Brabants Heem

'Oud stadswapen ook in nieuwe gemeente'

jarige is gis- Beausden et ven- onder rengst erderij it doel is wa-

Van een verslaggever

DEN BOSCH - Ook de nieuwe gemeente Den Bosch moet het aloude stadswapen van 's-Hertogenbosch blijven voeren. Dat vindt de Noordbrabantse commissie voor wapen- en vlaggenkunde van de stichting Brabants Heem.

Deze commissie adviseert gemeenten en waterschappen bij verbetering van bestaande vlaggen en wapens, of het ontwerpen van nieuwe. Met name de gemeentelijke herindelingsdeeling heeft de commissie veel extra werk bezorgd, aldus commissielid L. Pirenne, oud-stadsarchivaris en oud-rijksarchivaris in Den Bosch. De commissie pleit in het algemeen voor het behoud van het wapen van de oude centrumgemeente in steden die vóór 1795 een grote invloed hadden op bestuurlijk gebied en binnen de rechterlijke organisatie.

Zulke wapens zijn monumenten van heraldiek en meestal eeuwen oud, zoals in Den Bosch. Bij gemeentelijke herindelingsdeelingen in deze eeuw werden wapens van de centrumsteden in het algemeen niet veranderd. Pirenne wijst erop dat het wapen van 's-Hertogenbosch zeer rijk is met een

verwijzing naar de hertog van Brabant en het huis Habsburg, dat in 1482 de titel erfde van de hertogen uit het Bourgondische Huis. "Als aan zo'n wapen nog onderdelen worden toegevoegd van de voormalige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en Rosmalen, verwordt het Bos-sche wapen tot een mengelmoes van ongelijksoortige en ongelijkwaardige figuren."

De commissie hecht sterk aan handhaven van het stadswapen voor de nieuwe gemeenten, die de naam 's-Hertogenbosch draagt. Bergen op Zoom en Tilburg hebben onlangs eveneens het oude wapen van de centrumgemeente vastgesteld als wapen van de nieuwe gemeente met dezelfde naam.

De commissie vond dat de kleuren van de verschillende wapens wel kunnen worden verwerkt in een nieuwe, officiële en kleurige vlag van de gemeente Den Bosch. Bij voorbeeld door een kenmerkend figuur van de oude gemeenten die met Den Bosch zijn samengevoegd op bescheiden wijze in de vlag te verwerken samen met de 'boschboom'.

Rosmalens Belang uitgedaagd

Aangeven waarin Den Bosch arrogant is; zakelijke argumenten in discussie stadswapen'

Van een verslaggever

DEN BOSCH - De stellingname van Rosmalens Belang in de discussie over een nieuw gemeentewapen voor Den Bosch mist zakelijke en historische argumenten. Dat zegt CDA-tractieleider J. van Heijningen. Hij daagt Rosmalens Belang uit om concreet aan te geven op welke punten de nieuwe gemeente Den Bosch een arrogante houding aan de dag legt.

Van Heijningen neemt afstand van het voorstel van J. Delhez namens Rosmalens Belang om een nieuw gemeentewapen te vormen uit elementen van de wapens van voormalige gemeenten die nu bij Den Bosch horen. Vasthouden aan het oude Bossche stadswapen zou het negatieve imago van arrogante van Den Bosch bevestigen, aldus Van Heijningen. Hij wijst op enkele punten van overeenkomst tussen de voormalige wapen, waarmee Van Heijningen pleiten voor een nieuw Fractievoorzitter A. van Sant-

Argumenten
Tekenen van al die elementen zit zo maar van de hand worden gezeten, vindt Van Heijningen. In de bijdrage van Rosmalens Belang aan de discussie mist hij argumenten op enkele punten van overeenkomst tussen de voormalige wapen, waarmee Van Heijningen pleiten voor een nieuw Fractievoorzitter A. van Sant-

Van Heijningen is bovendien verbasd over de uitlating van Rosmalens Belang dat de nieuwe gemeente Den Bosch last zou hebben van een imago van arrogantie. Rosmalens Belang moet maar eens aangeven op welke punten Den Bosch arrogant is en hoe de Fractie denkt dat te bestrijden, aldus Van Heijningen.

Boerfjes

Verklaarde gisteren in een reactie dat Delhez de opstelling van Rosmalens Belang 'wat scherp heeft aangezet. De burgemeester, noch B. en W. stellen zich arrogant op. "Burgemeester Kombouts doet alles om de integratie zo spoedig mogelijk te laten verlopen. Maar in Rosmalen leeft het gevoel nog steeds dat we maar aan Den Bosch zijn vastgeplakt." Volgens Van Sant-voort laten ambtenaren zich ook denigreren uit. "Men heeft het bijvoorbeeld over de boerfjes in Rosmalen." Volgens Van Santvoort wil Rosmalens Belang de discussie over het stadswapen zeker op puur zakelijke gronden voeren.

Rosmalens Belang wil nieuw gemeentewapen

'Bosch' imago is arrogantie'

Door Wim Hagmans

DEN BOSCH - De fractie van Rosmalens Belang in de Bossche gemeenteraad wil een nieuw gemeentewapen met daarin elementen van de wapens van de voormalige gemeenten Den Bosch en Rosmalen, maar ook Empel en Engelen. Het oude Bossche stadswapen maar snel bestempelen als het nieuwe gemeentewapen zou het Bossche imago van arrogantie versterken.

„Wanneer wordt uitgegaan van de aanzelfsprake van dat het Bossche stadswapen het nieuwe gemeentewapen moet worden, bevestigt dit recht te doen aan de in 1971 door Den Bosch geannexeerde gemeenten Empel en 's-Hertogenbosch. Een imago van arrogantie, een imago waar we als nieuwe gemeente van arrogantie, een imago van arrogantie als gemeentewapen bekrachtigd door de Hoog Raad van Adel.

• J. Delhez

Vlag een goed instrument om met één gezicht naar buiten te treden. Daarnaast zouden Den Bosch, Rosmalen, Empel of dorpswapens mogen blijven voeren, meent Rosmalens

Belang. Maar het gemeentewapen moet iets, gemeenschappelijks zijn, en het enige wapen dat de gemeente, naast een praktisch logo, gebruikt. Rosmalens belang neemt af stand van opmerkingen van onder anderen H. Kuivers, voorzitter van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch. Deze verklaarde in deze krant dat Rosmalenaren ook trots moeten zijn op het Bossche stadswapen. Dat getuigt niet van realiteitszin en zal het aantal vrienden van 's-Hertogenbosch eerder doen afnemen dan toenemen, aldus Delhez. Ook de opmerking van een stadsgids dat Den Bosch Rosmalen nu eenmaal heeft geannexeerd bevestigt volgens Delhez het gevoel om der Rosmalenaren dat zij zijn ingepakt. „Een en ander roept negatieve reacties op en is niet bevorderlijk voor de integratie van de bewoners van beide voormalige zelfstandige gemeenten.”

Groep jongeren aangehouden

DEN BOSCH - In Den Bosch en Vught zijn de afgelopen maanden meerdere feesten in de omgeving van Den Bosch aangehouden met vernielingen en mishandelingen. Een politiewoordvoerder maakte dat gisteren bekend. Volgen hem hebben veel geen aangifte gedaan uit angst voor vergelding. De jongeren zouden hebben gezegd geweld te hebben plegen door een combinatie van overmatig drankgebruik en XTC-pillen. De jongeren zijn aangehouden naar aanleiding van mishandeling op 8 maart sportpark Maliskamp. Daar werd een jongen mishandeld door leden van de groep.

Naam van 'Misserstant terug op gevel

Station in aanbouw in 1896

inmiddels verstreken. Bijna 4000 mensen hebben afgevoerd. De gemeenteraad moet daar in mei definitief over beslissen.

Het college van B. en W. wil voorkomen dat over het tienjarige juridische procedures komen waardoor burgers lange tijd in onzekerheid blijven. Voorop staat dat de ontvanger van de beschikking krachtens de wet Waardering Onroerende Zaken (woz) alle relevante informatie van de gemeente

Bosch Belang contra Rosmalens Belang: 'Keus Bosch' wapen is niet arrogant'

Van een verslaggever

DEN BOSCH - De keus om het oude Bossche stadswapen officieel te verheffen tot nieuw gemeentewapen heeft niets te maken met arrogantie. Dat verklaarde gisteren L. Neefs van de raadsfractie Bosch Belang, reagerend op de stellingname van Rosmalens Belang dat Den Bosch een nieuw gemeentewapen moet krijgen met elementen van de wapens van alle voormalige gemeenten die nu bij Den Bosch horen.

Namens Rosmalens Belang heeft J. Delhez aan B. en W. voorgesteld ook elementen van de wapens van Rosmalen, Empel en Engelen op te nemen in een nieuw gemeentewapen. De stad en elk dorp zouden daarnaast hun eigen wapens mogen blijven voeren. Delhez reageerde op zijn beurt op een initiatiefvoorstel van Knillis dat het oude Bossche wapen als nieuw gemeentewapen wil.

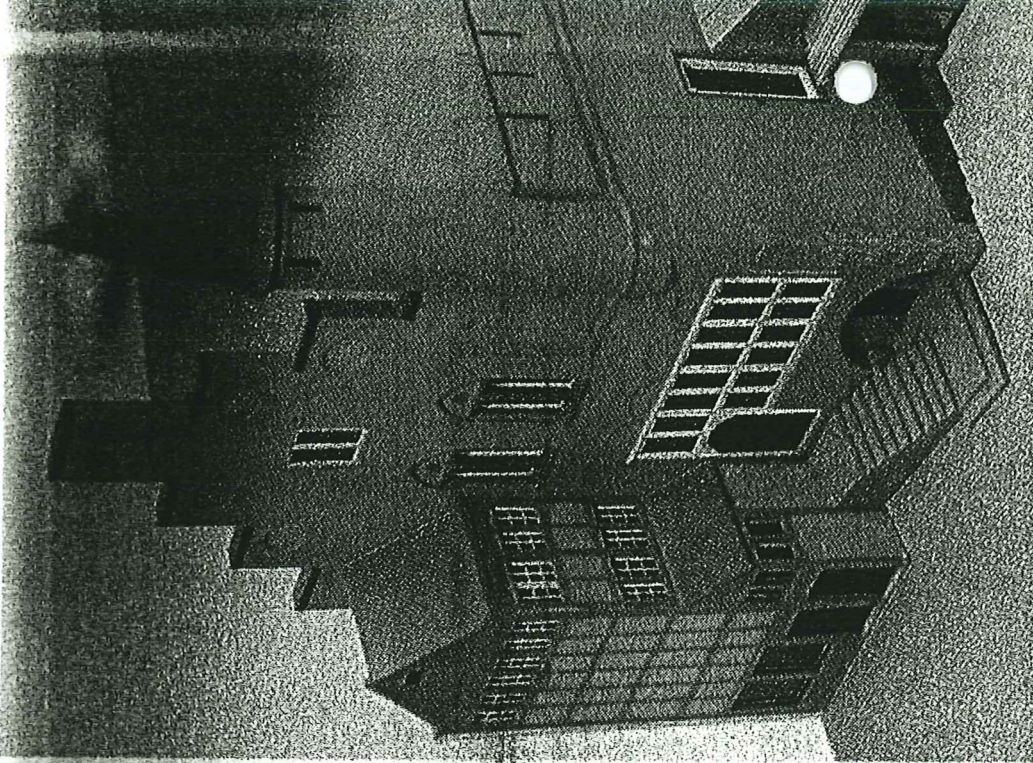
Naar verluidt ligt bij het college van B. en W. al een concreet voorstel klaar om aan het oude Bossche stadswapen niets te wijzigen en dit te verheffen tot nieuw gemeente-

wapen. Het college zou daar toe al in november vorig jaar opdracht hebben gegeven. Een woordvoerder van het college wilde dat gisteren echter niet bevestigen. "Er ligt een advies, maar B. en W. hebben daarover nog niet besloten. In elk geval wordt ook de recente brief van Rosmalens Belang bij het besluit betrokken."

Bosch Belang heeft er al eerder op aangedrongen dat het oude Bossche wapen gemeentewapen wordt, en als zodanig in de toekomst ook vaak wordt gebruikt. Neefs: "Dat wij het oude Bossche stadswapen willen handhaven, heeft niets met arrogantie te maken. Als we elementen uit alle voormalige wapens in het nieuwe gemeentewapen opnemen, wordt het een ratjetoe. Je moet namelijk niet alleen delen van Rosmalen, Empel en Engelen erin verdisconteren, maar ook Bokhoven, dat nog een wapen heeft. En Orthen, dat ooit zelfstandig was, heeft ook nog iets. Daarom kiezen wij voor het oude Bossche wapen. En dat is geen onbeduidend wapen."

inmiddels verstreken. Bijna 4000 mensen hebben afgevoerd. De gemeenteraad moet daar in mei definitief over beslissen.

Het college van B. en W. wil voorkomen dat over het tienjarige juridische procedures komen waardoor burgers lange tijd in onzekerheid blijven. Voorop staat dat de ontvanger van de beschikking krachtens de wet Waardering Onroerende Zaken (woz) alle relevante informatie van de gemeente

Van een verslaggever

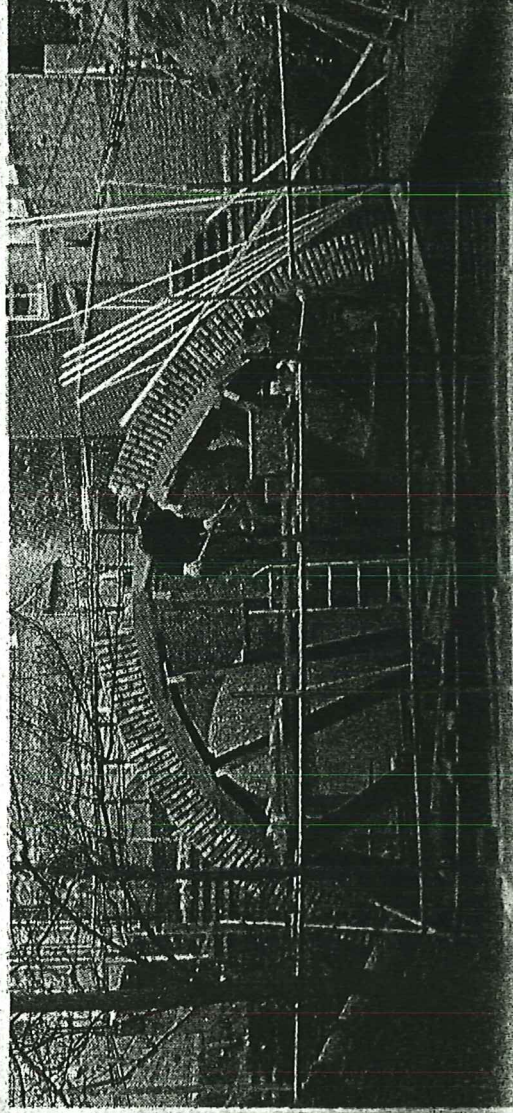
DEN BOSCH - De gemeente Den Bosch is in onderhandeling met bloemenhandelaar G. Sleutjes over een mogelijke handhaving van zijn winkel aan de Markt of verhuizing naar een geplande aanbouw aan het nabij gelegen pand Moriaan. Van de aanbouw is door projectontwikkelaar Multi-Vastgoed en de stedenbouwkundige van de gemeente een maquette gemaakt, die nu te zien is. De commissie stadsschoon moet het project nog beoordelen.

De historische vereniging Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch en de winkeliers-

vereniging Hartje Den Bosch hebben geruime tijd geleden bezwaar gemaakt tegen de aanbouw. De Moriaan is een kasteelachtige pand op de hoek Marktstraat-Hooge Steenweg, vlakbij de Markt, waarin nu de VVV is gevestigd. Het uit begin dertiende eeuw daterende pand staat bekend als het oudste stenen woonhuis van Nederland.

Sleutjes wenste gisteren niet te vertellen of hij de aanbouw verkooft boven zijn huidige winkel aan de Markt. De kiosk zou ook geschikt kunnen zijn voor een andere ondernemer. Daarover wenste

LOGBOEK

Jetty's

"Het komt allemaal dik voor elkaar. Maar het is behoorlijk stressen." Dat vertelde Frans Meijer, mede-eigenaar van cd-speciaalzaak Jetty's Music-hall aan de Hinthamerstraat mij gistermiddag. Hij doelde op de drukte die hij vannacht verwacht als Frans Bauer en Marianne Weber in zijn zaal hun nieuwe cd gaan verkopen. Dat zijn de eerste cd's van de 250.000 exemplaren die door de gezamenlijke partnershandelaars zijn besteld. Om toch maar vooral niet het risico te lopen dat het schijfje is uitverkocht hebben Jetty's

Wapen is geschiedenisboek in miniatuur

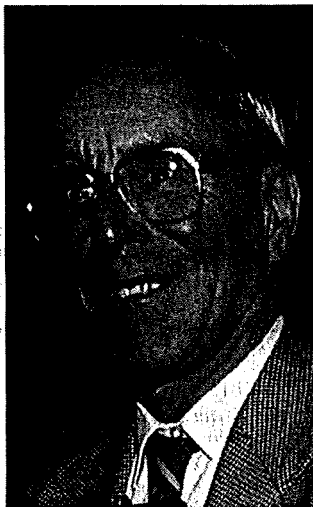
B. D. 4-11-98

GASTOPINIE

Door dr. L. Pirenne

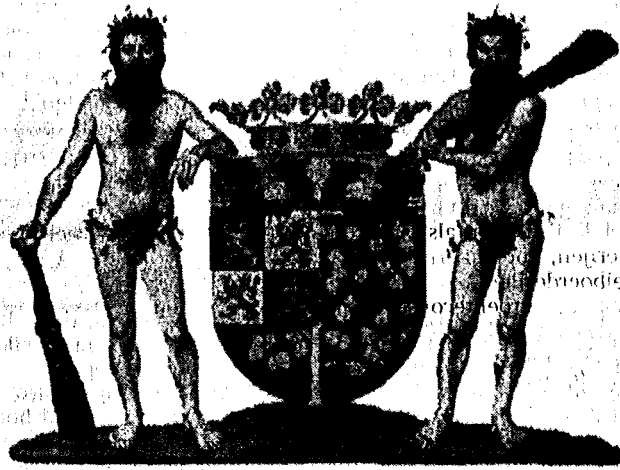
Met belangstelling en instemming heb ik kennis genomen van het voorstel van B. en W. inzake de vaststelling van het wapen en de vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch. Dit voorstel is gebaseerd op een advies van een commissie van deskundigen, waarin zijn verwerkt de adviezen van de Hoge Raad van Adel en van de Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde van de Stichting Brabants Heem.

Dit advies is door een aantal inwoners van Rosmalen, die een soort stootgroep vormen voor het behoud van de identiteit van dit stadsdeel, blijkbaar met teleurstelling ontvangen. Om elk misverstand weg te nemen: ik heb in het algemeen waardering voor de betrokkenheid van deze 'stootgroep', al worden er wel eens (te) grote woorden gebruikt. Aan het Brabantse front heb ik eveneens de bar-

• Dr. L. Pirenne

ricaden niet geschuwd. Het stadswapen van 's-Hertogenbosch is een gecompliceerd monument van heraldiek, dat voor toevoegingen - ook letterlijk - geen ruimte biedt. Dat de boom als het centrale herkenningsteken in het wapen behouden blijft, zal niemand willen tegenspreken. In 1356, toen het hertogdom Brabant ernstig werd be-

• Het nieuwe gemeentewapen van Den Bosch

dreigd door Vlaanderen, werd de stad 's-Hertogenbosch wegens haar standvastige trouw aan de jonge hertogin Johanna beloond met de wapenverrijking door toevoeging van het wapen van de hertogen van Brabant, tevens ook hertogen van Limburg. In 1508, bij de inhuldiging van keizer Maximiliaan als hertog van Brabant namens zijn minderjarige kleinzoon Karel, kreeg de stad en nieu-

we en waardevolle wapenvermeerdering door plaatsing in het schildhoofd van de dubbelkoppige adelaar van het huis Habsburg. Ook dit geschiedde in een kritieke fase van de Brabantse geschiedenis toen de hertog van Gelre met steun van het anti-Habsburgse Frankrijk het noord-oostelijke deel van het

hertogdom teisterde. 's-Hertogenbosch was in die decennia basis voor de tegenweer, maar heeft zich ook uit eigen beweging steeds ingezet voor de Brabantse belangen in het rivierengebied.

Maximiliaan was gevoelig voor het gebruik van symbolen om de inwoners van de lagere landen aan zich te binden. Zo is Amsterdam nog steeds trots op de keizerskroon boven het stadswapen, dankzij een geste uit 1489 van Maximiliaan. Toen de stad reeds lang gebroken had met de landsheren uit het huis Habsburg werd de keizerskroon geplaatst op de hoge toren van de Westerkerk.

Het wapen van 's-Hertogenbosch is als een geschiedenisboek in miniatuur en sinds 1508 in zijn kern niet meer veranderd.

Ook andere steden hebben hun oude wapens ongewijzigd gelaten, ook na het samengaan met aangrenzende gemeenten. Ik kan verwijzen naar Amsterdam, Breda (1927, 1942 en 1997), Eindhoven (1920), Helmond, Maas-

tricht, Nijmegen en Rotterdam. Ook in 's-Hertogenbosch is dat niet gebeurd toen de gemeente in 1971 werd uitgebreid. De gemeenteraden van Bergen op Zoom en van Tilburg hebben na de de recente herindeling van 1 januari 1997 inmiddels op grond van dezelfde overwegingen de oude wapens van de centrumgemeente als wapen van de nieuwe gelijknamige gemeente vastgesteld. Het verbeterde wapen van Rosmalen kan zoals B. en W. voorstellen als dorpswapen op symbolische en bescheiden schaal gevoerd worden. De wijze waarop en door wie vergt nader overleg met wijk-raden. Dit gaat dan ook op voor Bokhoven, Empel en Engelen.

Van harte hoop ik, dat de mensen van de Rosmalense stootgroep minder met de rug naar het Westen gaan staan en een voorbeeld nemen aan de drie uit Rosmalen en Hintsham afkomstige wethouders van het Bossche college.

Dr. L. Pirenne is oud-gemeente-archivaris en oud-rijksarchivaris van Den Bosch

Belastingdruk

Burgemeester Rombouts geeft aan (BD 5 november) dat de belastingdruk voor de meerderheid van de bevolking geen probleem is. Het ambitie-niveau dient op peil te blijven en de eventuele Jan Salie-geest moet bezworen. Pijnlijk detail hierbij is dat Den Haag minder geld beschikbaar stelt en de stad inmiddels kampt met een fors begrotingstekort. Dus wat blijft over? Juist, lastenverhoging voor de burgers. Meerdere partijen uit zich in stoere jongens en ferme knapen-taal. Wat hiervan terecht komt zullen wij op korte termijn merken. Een vermoeden hiervan heb ik reeds. Wat ik zeker zo erg vind is dat deze burgemeester over onze portmonnee beslist. Misschien is dit een strategische zet? De vorige burgemeester schoffeerde inwoners en anderen ook. Dit echter op een naïeve en mogelijke 'onbewuste' manier. Het leek of hij de invloed en gewicht van zijn woorden niet altijd besefte. Deze burgemeester laat een proefballon op om zo reacties te ontlokken, zodat hij daarop kan anticiperen. Vaak wordt gezegd dat het volk de leiders krijgt die het

verdient. Maar waar hebben wij, Bosschenaren, dit aan te danken.

H. BLATER
Den Bosch

Stadswapen

Gelijk de heer L. Pirenne heb ook ik met belangstelling kennisgenomen van het voorstel inzake het nieuwe stadswapen. Alhoewel ik niet de pretentie heb mij te meten met de kennis en autoriteit van de geachte heer Pirenne en ik ook niet de deskundigheid bezit, meen ik met alle bescheidenheid met de rug naar het oosten te moeten gaan staan. Binnenkort herdenken we dat de wijzen uit het oosten kwamen. Ik trek de stoute schoenen aan om enkele opmerkingen te maken over het stadswapen. „Maximiliaan was gevoelig voor het gebruik van symbolen om de inwoners van de lage landen aan zich te binden”, zo schrijft de heer Pirenne. Welnu, wij zijn er ook gevoelig voor dat ons culturele erfgoed wordt genegeerd. Wat zijn de historische feiten? De gemeente 's-Hertogenbosch bestaat sinds kort uit de volgende deelgemeenten: de oude gemeente 's-Her-

togenbosch, gemakshalve Den Bosch genoemd, Rosmalen, Bokhoven, Engelen en Empel. Dus ook de oude gemeente Den Bosch is opgeheven. Dat vergeet men wel eens. Den Bosch is niet uitgebreid maar opgeheven en er is een nieuwe gemeente ontstaan: 's-Hertogenbosch. Een tweede feit is dat het wapen van Den Bosch in de loop der geschiedenis vele malen is veranderd. Mijn vraag is: waarom moet het wapen van Den Bosch nu ook gelden voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch? Als men warm loopt voor het culturele erfgoed dan zou het voor de hand liggen dat iedere deelgemeente zijn eigen wapen houdt, en dat voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch een nieuw wapen wordt ontworpen, hetgeen zoals hierboven betoogd reeds meermalen is geschied. Zo is eenieder tevreden, uit welke hoek de wind ook waait.

ROSMALEN
N. Blankendaal

Pas op uw zaak!

Het lijkt er steeds meer op dat 's-Hertogenbosch bezig is met allerhande discussies van

relatief ondergeschikt niveau. Wel of niet een kunstcluster, wel of niet een bezoekerscentrum, wel of niet een hogere OZB en wel of niet afschaffen van de Zalmsnip, om er een paar te noemen. Ondertussen dreigt 's-Hertogenbosch de boot te missen. Ik doel dan op belangrijke, de gemeente overstijgende zaken. Na het stoppen van de intergemeentelijke samenwerking binnen stad- en streekgewest is nog slechts op enkele mineure deelreinen wat informeel overleg overgebleven. 's-Hertogenbosch is de kleinste van de vijf grote Brabantse steden. De oude vestingstad ligt centraal in zijn bestuurlijk achterland aan de uiterste noordwest-grens van het gebied Noordoost-Brabant. Discussies over ruimtelijke corridors waar ontwikkelingen van woningbouw en bedrijfsterrainen in de toekomst plaatsvinden zijn aan 's-Hertogenbosch niet besteed. Terwijl de twee corridors die in Brabant kunnen komen, 's-Hertogenbosch helemaal links laten liggen, is deze stad nog steeds bezig zich te richten op het ontwikkelen van de Vinex-locatie Grootte Wieden. Landelijk en provinciaal brokkelt het draagvlak hier-

voor steeds verder af. Omliggende gemeenten zullen de woningbouw realiseren die 's-Hertogenbosch niet kan of wil bouwen. De Grootte Wieden is slecht gelegen. Er zal te eenzijdig worden gebouwd met veel te dure huizen. Huizen die ook nog eens veel te laat op de markt zullen komen. Samenwerking in optima forma met andere omliggende gemeenten had dit voor een belangrijk deel kunnen voorkomen. Op het gebied van de ontwikkeling van bedrijfsterrainen is het beeld identiek. 's-Hertogenbosch zet in op een A2-locatie aan de spoorlijn Nijmegen-'s-Hertogenbosch. Hier kan zeker de eerste 15 jaar niets worden gerealiseerd. Er moet nog een groot aantal planologische hobbels overwonnen worden. Ook met het project Kloosterstraat, een mini-bedrijfsterein, mikt 's-Hertogenbosch op het verkeerde doel. De ontwikkeling van dit bedrijfsterein zal door de ecologische eisen duur worden en er zal weinig effectieve ruimte uit te geven zijn. Verspilte energie, omdat 's-Hertogenbosch geen visie heeft die reikt tot ver over de gemeentegrenzen. Tussen 's-Hertogenbosch en Oss liggen gebieden die ui-

terst geschikt zijn om op de korte termijn als bedrijfsterein ontwikkeld te worden. Dit geldt ook voor het gebied tussen Waalwijk en 's-Hertogenbosch en de A2-zone tussen Zaltbommel en 's-Hertogenbosch. De stad moet over zijn vestingmuren kunnen en durven kijken. Het bekrompen idee moet worden losgelaten dat alle belangrijke zaken binnen de gemeentegrenzen gerealiseerd moeten worden. Anders blijft 's-Hertogenbosch de kleinste van de vijf Brabantse steden en dan zullen ook werkgelegenheid en woningbouw zich zover van de stad ontwikkelen dat de stad er geen enkel resultaat meer van zal hebben. Discussies over een kunstcluster of bezoekerscentrum komen dan echt terecht op het niveau van dorpspolitiek. Alles overziende zal het Bossche stadsbestuur de bakens moeten verzetten en essentiële zaken samen met buurgemeenten moeten gaan oppakken. Ruimtelijke ordening en verkeersontsluitingen zijn al lang geen gemeentelijk alleenrecht en taak meer. 's-Hertogenbosch, pas op uw zaak!
J. VAN DE VALL
Den Bosch

B. D. 11-11-98

meent, weet Verstappen h te herinneren. „Hij was k zeer attent voor vrouwe- ke artiesten. Als Mary Dres- huys kwam spelen, wilde graag bloemen, maar Mar- is drukte mij op het hart er in ijzerdraadje in te doen nt daar had Mary een he- aan!” Verstappen bleef k kijken als hij zijn boe- ten afgeleverd had. Wie lift hij allemaal gezien? Te l om op te noemen. „Paul enbergen en Myra Ward oorbeeld in, hoe heette

eters

ejater stuk

stukken van Ruud Ridder het E. Antwaarps Tejat- aangepast voor het Bos- dialect. Voor maart en l stond „We doen we met s' op het programma. Het uur heeft besloten af te van dat stuk. Gekozen is het laatste stuk van 1 Ridder 'Ons vader heet ering.

première is op donderdag oktober.

pen lijkt op hem: ook zo'n krachtige, vierkante kop. Hij glundert: „Dat hebben er wel meer gezegd.” De grote cabaretiers: Paul van Vliet, Toon Hermans natuurlijk. „Toon was een vriend van Martens. Twee Limburgers onder elkaar, weetjewel. Ik moest een keer een fles drank halen, een bloemetje erom doen en precies om 7 uur bij Toon in de kleedkamer afleveren. Attentie van meneer Martens. Toon zat er al. 'Ja', zei hij, 'ik heb minstens een uur nodig

vergeet ik nooit meer. De directrice van een modeblad belde op of ik de corsages kon verzorgen op de dozen bonbons die ze cadeau zou geven. Ik naar het Casino, en daar stond ik in de coullissen midden tussen de mannequins die heen en weer draafden in d'r behaaitjes en slipjes. Tjonge jonge, ik heb nog nooit zoveel schaars gekleed vrouwelijk schoon bij elkaar gezien. Komt die directrice naar me toe en zegt: 'U heeft wel lang werk...' Zei ik snel: 'Goed werk heeft z'n tijd nodig...'

nog zien binnenkomen als studentje bij de Leergangen, later als assistent. Nu is-tie directeur. Een speciale figuur, hele aardige man maar hij heeft zo z'n eigen ideeën.”

Bij zijn afscheid mocht Verstappen tien voorstellingen uitzoeken. Wat wordt het? „Ik hou van alles. Een concert van het Brabants Orkest, een mooie musical, een goed toneelstuk. Niet van die broekenzakkerij, dat geschreeuw. Dat gooi- en smijtwerk moet ik niet.”

Advertentie

MEDEDELING

Geachte Van Tilburg klant,
Wij willen u er graag op attent maken dat de
koopavond van vrijdag 28 maart in verband met
Goede Vrijdag is verzet naar donderdag 27 maart.

van Tilburg

Nistelrode 0412-611288 Ravenstein 0486-411490 Schijndel 073-5492506

generaties Kemps waaiert over de regio. De opa Rick begon de zaak in nam, in 1934. Verder zijn g zaken in Schijndel en nswaard.
ossche mak in de Koren- straat is herkenbaar aan opvallende uithangbord vader Jan een jaar of twi- geleiden ophing. Een wets fietsje met daaron- et naambord. Een recla- ting, passend bij de his- he binnenstad. Wat mij ft kunnen nog veel win- s in het Bossche cen- daar een voorbeeld aan n.

(30) bestiert inmiddels het grootste deel de „Maar eigenlijk vind ik etsenmaken nog steeds ukst. Af en toe doe ik el eens iets in de werk- een uurje of zo.” De l is met de uitbreiding rbouwing niet alleen. mer, maar ook ruimer zet geworden.

De fietsenhandel zit weer wat in de lift, na een aantal mage- re jaren, geeft Rick Kemps aan. „Er is een tijd geweest dat het inzakte. Maar met de komst van de mountain-bike is het weer beter gegaan. Maar ook doordat vanuit Den Haag de fiets sterk wordt gepromoot, gaat het beter met de branche.”

Hoewel de aankoop van het

DOOR ERWTENMAN

pand en de verbouwing een fikse investering vergden, heeft Kemps niet overwogen uit de binnenstad te vertrekken. „Nee, hoewel je voor hetzelfde geld elders waarschijnlijk buiten het centrum een moderne hal had kunnen bouwen. Maar dan moet je wel weer een nieuwe klantenkring opbouwen. Zeker de komende tien jaar gaan we niet weg.”

Bedankt

Dup en Rita du Plessis uit Bokhoven zijn, zoals deze krant vorige week meldde, blij met de afloop van hun 'gevecht' om een verblijfsvergunning voor Dup du Plessis en de twee zoons Gusti en Bertrand. De drie dreigden het land uit te moeten, omdat het gezin niet kon voorzien in eigen onderhoud. Door het artikel in de krant kreeg Rita du Plessis een baan aangeboden, bij Interhome Makelaars. Rita en Dup willen graag alle

mensen bedanken, die eraan hebben meegewerkt dat een gezinsdrama is uitgebleven, en 'die ons de afgelopen maanden met hun hulp en hun morele ondersteuning tezijde hebben gestaan'.

Dubbelkoppig

Geen dubbele adelaar, maar een dubbelkoppige adelaar bevindt zich bovenaan het officiële stadswapen van de voormalige gemeente Den Bosch. Dat schrijft de Bossche stadsgids J. van Haaren in reactie op het stukje over het stadswapen in de krant van gisteren. In de officiële beschrijving van het wapen wordt melding gemaakt van een 'dubbele adelaar', maar Van Haaren wijst op de afbeelding tegen een wand in de hal van het stadhuis. Daar staat de adelaar in zijn geheel, met twee poten, twee vleugels en twee koppen. Hij is dus niet dubbel maar dubbelkoppig.

oord. Dgbt.

26-3-98 p. 13

'Rosmalen moet zich massaal laten horen over wapen'

Opvoep 'Zuing op Rosmalen'

Van Dinther erkent dat het in doen over het ontwerp, voor dat de gemeenteraad komen- de maand de knoop doorhakt. De commissie bestuurszaken verwacht dat er veel mensen zijn, die hun mening willen geven. Dat is overigens een van de redenen om hiervoor overweging komt met een on- gewijzigd voorstel dat wijst op gebrek aan respect van de Rosmalense gemeenschap", stelt Van Dinther.

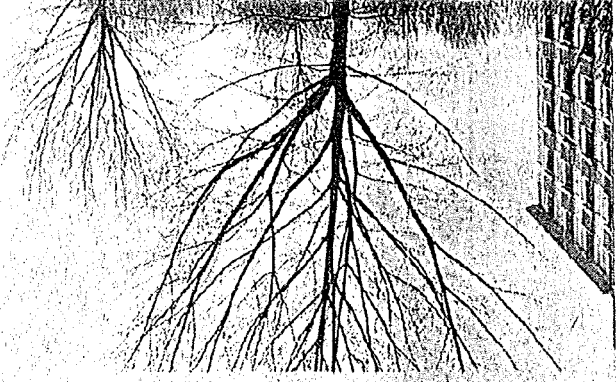
De gemeente Den Bosch be- stoot eerder al om donderdag 4 maart een hearing over het ontwerp te houden. Tijdens die bijeenkomst, die om 19.30 uur in het stadhuis begint, krijgen mensen de kans om nog een keer hun zegje te maken grote ontvreemding.

Oversteek in Nieuwstraat met verkeerslichten

SINT-MICHIELSGESTEL - De grootste ergernis van winke- lend publiek in het dorp Sint- Michielsgestel is over een tijd- je verleden tijd. De gemeente is van plan snel een verkeers- licht te plaatsen ter hoogte van het Kruidvat in de Nieuw- straat. Hierdoor ontstaat een veilige oversteeplaats op de ze drukke weg. De aanleg van het stoplicht kost 75.000 gul- den. "Het is voor veel Gestelaren al langer een doen in het oog"

n rond fietspad op Aadijk

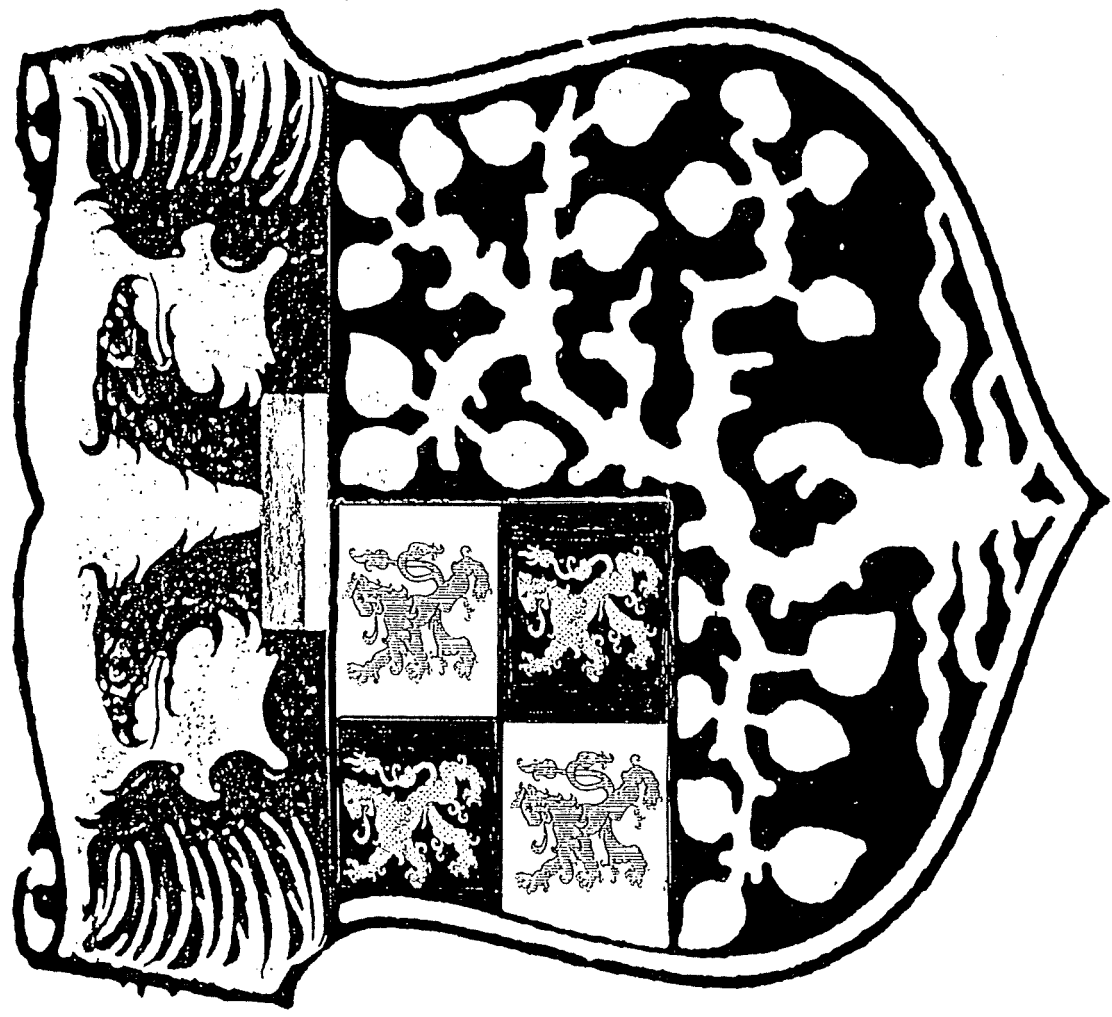
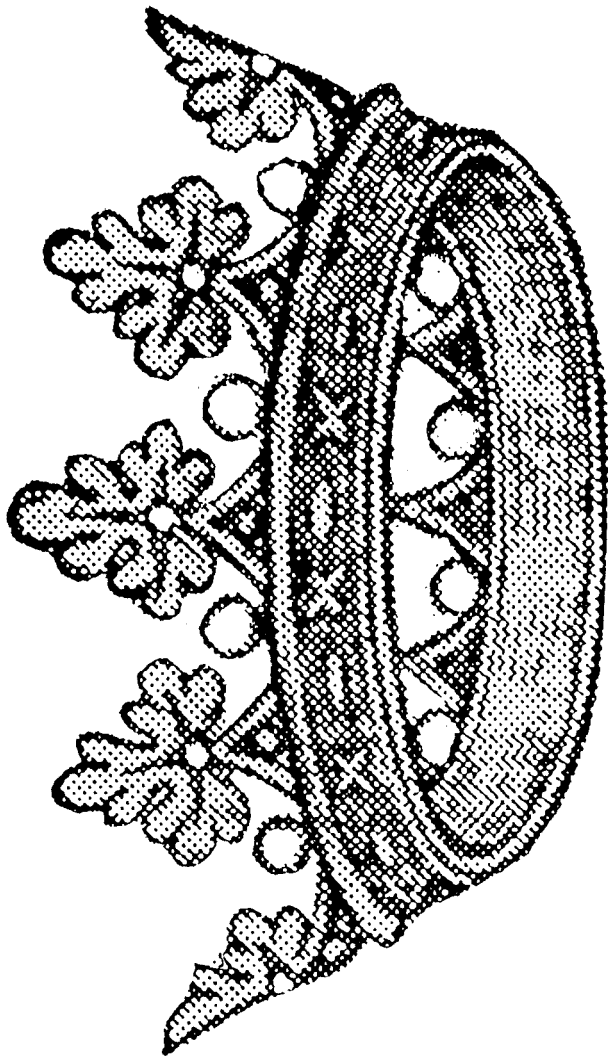
ites naar De Brand

Ook zijn de clubs van mening dat de nota haaks staat op de sportnota 'Natuurlijk Bewe- gen' die nu door het college wordt voorbereid. Daarin wordt sportbeoefening door zo veel mogelijk Bosचना- ren bepleit en wordt hoog op- gegeven over wijkgerrichte sport, stellen de clubs. "Daar merken wij op deze manier bar weinig van", zegt Koof- mans. Binnen een week zetten alle clubs hun bezwaren op schrift. De BSE zal die kach- telijke van B. en W. om een duidelijke Rosmalens accent, in april wordt het beleidsplan aanbevelingen doen.

ROSMALEN - De vereniging van Den Bosch in het stad- huis. Volgens voorzitter H. van Dinther heerst er in Rosma- len veel commotie over de Rosmalense Heemkundekring heeft zich daarvoor sterk ge- maakt bij de gemeente.

Van Dinther erkent dat het in doen over het ontwerp, voor dat de gemeenteraad komen- de maand de knoop doorhakt. De commissie bestuurszaken verwacht dat er veel mensen zijn, die hun mening willen geven. Dat is overigens een van de redenen om hiervoor overweging komt met een on- gewijzigd voorstel dat wijst op gebrek aan respect van de Rosmalense gemeenschap", stelt Van Dinther.

De gemeenteraad van 's-Hertogenbosch in zijn openbare vergadering van
28 januari 1999;

gezien het voorstel van burgemeester en wethouders d.d. 20 oktober 1998,
regnr. 98.0919;

gezien het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis d.d. 17 maart
1997;

gelet op de Gemeentewet:

b e s l u i t :

1. Een gemeentewapen te voeren onder de navolgende omschrijving:
"in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a. en d. in
sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b. en c. in
zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van
goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van
sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van
zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en
gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende
een knots in de buitenste hand, alles van een natuurlijke kleur."
2. De wapens van de voormalige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en
Rosmalen aanwijzen als dorpswapen met dien verstande dat het wapen van
Rosmalen als volgt wordt:
"zijnde van lazuur, beladen met een schildje van zilver en een ploeg van
goud geplaatst en pal; het schildje beladen met een vierblad van keel."
3. Een aantal ontwerpen voor een vlag te laten maken op basis van 5 banen
in de kleuren rood en wit met in de broektop één gele bosboom op een
zwart kanton.

[10 maart 1999]

's-Hertogenbosch,
De gemeenteraad voornoemd,
De secretaris, De voorzitter,

drs. P.A.G. Lansbergen mr. dr. A.G.J.M. Rombouts

Een nieuw oud wapen voor het wapenloze 's-Hertogenbosch.

Enige tijd geleden werd in het Brabants Dagblad melding gemaakt van het feit dat de nieuwe gemeente Sint Michielsgestel, bestaande uit de voormalige gemeenten St. Michielsgestel, Den Dungen en Berlicum, een nieuw gemeentewapen en een nieuwe gemeentevlag hebben gekregen.

De reden voor een nieuw gemeentewapen en een nieuwe gemeentevlag was het feit dat per 1 januari 1996 de drie genoemde voormalige gemeenten, als gevolg van het herindelingsbeleid voor gemeenten, hebben opgehouden te bestaan. Daarmee hebben ook de gemeentewapens en gemeentevlaggen iedere status verloren; officieel bestaan die gemeenten immers niet meer.

Eenzelfde situatie doet zich voor bij de andere gemeenten die de gevolgen ondervinden van het beleid van de landelijke overheid om gemeenten samen te voegen.

Dit betekent dat ook de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch een besluit zal moeten nemen over het te voeren gemeentewapen en de te gebruiken gemeentevlag. Ook de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch en de voormalige gemeente Rosmalen bestaan sinds 31 december 1995, als gevolg van de gemeentelijke herindeling, immers niet meer.

Het thans door de gemeente 's-Hertogenbosch gevoerde stadswapen en ook de Bossche gemeentevlag bestaan officieel niet meer. De vlag die voor het Bossche stadhuis wappert heeft geen enkele bestaansgrond. De ambtsketen die de burgemeester, voorzitter van de gemeenteraad, op de laatste dag van augustus 1996 officieel omgehangen werd en die hij thans regelmatig draagt, voldoet weliswaar aan de officiële eisen, maar bevat een verouderd wapen; dat van een opgeheven gemeente.

Voor zover wij hebben kunnen nagaan is de gemeente 's-Hertogenbosch thans de enige gemeente in ons land die geen eigen gemeente wapen heeft en waar men niet bezig is met een officiële erkenning van een nieuw ontworpen gemeentewapen.

Toch is er ook voor de provinciehoofdstad 's-Hertogenbosch behoefte aan een eigen gemeentewapen en een eigen gemeentevlag.

De Stadspartij Knillis neemt hiermee het initiatief om de gemeenteraad voor te stellen het besluit te nemen om het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch vast te stellen als het officiële wapen van de huidige gemeente 's-Hertogenbosch. Op historische gronden dient daar naar het oordeel van de Stadspartij de voorkeur aan te worden gegeven.

- * Het hoofbestandel van het wapen, de boom, is het teken van de stad 's-Hertogenbosch als symbool van het bos van de hertog waaraan zij haar naam ontleent.
- * Volgens kroniekschrijvers verleende hertogin Johanna van Brabant in 1356 aan de stad het privilege om het wapen van de Brabantse hertogen, bestaande uit vier leeuwen, in het stadwapen op te nemen.
- * In 1508 is de stad het recht verleend boven de boom de Habsburgse dubbele adelaar te voeren.
- * De kroon en wildemannen zijn in 1670 toegevoegd toen het wapen in de voorgevel van het nieuwe stadhuis werd aangebracht.

Onder andere omdat bij de officiële bevestiging van het Bossche wapen in 1817 diverse fouten werden gemaakt in de wapenbeschrijving en de betekenis van de kroon veranderde, werd een wapenverbetering aangevraagd.

Bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1978 is aan de gemeente 's-Hertogenbosch een nieuw wapen verleend waarvan de officiële beschrijving als volgt luidt:

"In sabel (zwart) een boom van goud;

een gevierendeeld vrijkwartier:

a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel (rood),

b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud;

een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver.

Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen muts en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur."

De wet biedt de mogelijkheid om het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen voortaan officieus te hanteren als dorpswapen. Dit zou eventueel ook kunnen gelden voor de eerder opgeheven gemeenten Bokhoven, Engelen en Empel & Meerwijk. Het is Uw Raad bekend dat de voorzitters van de bestuursraden Empel en Engelen (wethouders van 's-Hertogenbosch) zich bij het voorzitten van deze bestuursraden graag tooien met de ambtsketens van deze voormalige gemeenten.

Een gemeentevlag is van geringer belang dan een gemeentewapen, maar een dergelijke vlag geeft ondermeer officiële gelegenheden duidelijk cachet. De 'oude' vlag wappert daarom regelmatig vóór het stadhuis. De Stadspartij Knillis stelt ook hiervoor de Raad voor de gemeentevlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch vast te stellen als de nieuwe gemeentevlag.

maart 1997

De gemeenteraad van 's-Hertogenbosch in zijn openbare vergadering van heden,

gezien het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis d.d. 21 maart 1997,

besluit om het gemeentewapen en de gemeentevlag van de 'oude' gemeente 's-Hertogenbosch officieel ook te gebruiken als gemeentewapen en gemeentevlag van de huidige gemeente 's-Hertogenbosch,

en gaat over tot de orde van de dag.

Noordbrabantse commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde
van de Stichting Brabants Heem
t.a.v. de heer J. Melssen
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven

Uw brief van: 29 januari 1999
Uw kenmerk :
Ons kenmerk : BZ/BO
Datum : 17 februari 1999

P. de Leeuw
Tel: 073-6155180
Fax: 073-6155888

Onderwerp : raadsvoorstel wapen en vlag.

Geachte heer Melssen,

In onze vergadering van 9 februari 1999 hebben wij bijgaand raadsvoorstel "Wapen en vlag voor de gemeente 's-Hertogenbosch" vastgesteld. In het raadsvoorstel en in het bijbehorende "Nader rapport van de commissie Wapen en vlag" is ingegaan op de verschillende reacties op het concept-voorstel van oktober 1998. Het raadsvoorstel zal worden behandeld in de vergadering van de raad van 18 maart. De raadscommissie Bestuurszaken zal in haar vergadering van 8 maart (19.30 uur) haar advies aan de raad formuleren. De commissie Bestuurszaken is voornemens ter voorbereiding op het advies een hearing te organiseren.

Hoogachtend,
Burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch,
namens deze,
de secretaris,

drs. P.A.G. Lansbergen

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

RAADSVOORSTEL

Agendanr.:

Reg.nr. : 99.0176

WAPEN EN VLAG VOOR DE GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH

SAMENVATTING

De per 1 januari 1996 ingestelde gemeente 's-Hertogenbosch beschikt niet over een door de raad vastgesteld wapen en vlag. Het college is van oordeel dat daarin moet worden voorzien. Daarnaast heeft de Stadspartij Knillis een initiatiefvoorstel ingediend om te komen tot een besluit van de raad over een wapen. Ter voorbereiding op het advies van het college aan de raad is een commissie ingesteld met het verzoek het college van advies te dienen over een wapen en vlag. Deze commissie heeft advies (gedateerd 9 september 1998) uitgebracht. Zij stelt voor om het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch met gewijzigde kroon aan te wijzen als gemeentewapen. Tevens adviseert zij om de wapens van de voormalig zelfstandige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en Rosmalen -deze laatste enigszins gewijzigd- aan te wijzen als dorpswapen. Tevens doet de commissie voorstellen voor een nieuwe vlag. In onze vergadering van 20 oktober 1998 heeft het college door vaststelling van een concept-raadsvoorstel het voornemen uitgesproken om conform het advies van de commissie te laten besluiten. Dit concept-raadsvoorstel is om reactie gestuurd naar een groot aantal instellingen. De ingekomen reacties zijn voorgelegd aan de commissie wapen en vlag. In een nader rapport geeft de commissie aan geen aanleiding te zien om haar oorspronkelijke advies te herzien. Het college stelt, gezien het nader rapport, definitief voor om het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch aan te wijzen als gemeentewapen en om dorpswapens vast te stellen. Ook het voorstel voor een nieuwe gemeentevlag wordt conform ter besluitvorming aan de raad voorgelegd.

1. INLEIDING

Bij de fusie tussen de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen is onder gelijktijdige opheffing van deze gemeenten, een nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch ontstaan. Beide gemeenten beschikken over een wapen en vlag. Wil ook de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch een wapen en vlag gaan voeren dan vergt dat een besluit van uw raad. Ter voorbereiding op de besluitvorming door uw raad hebben wij een Commissie Wapen en vlag ingesteld ten einde ons van advies te dienen. Bij ons besluit om een commissie in te stellen hebben wij overwogen dat een voorstel aan uw raad moet worden ondersteund door adviezen,

waarin de verschillende kanten van het vraagstuk (heraldiek, historie, bestuurlijke aspecten, draagvlak) aan bod komen. Wij hebben bewust gekozen voor een commissie die vanuit een meer afstandelijke - letterlijk en figuurlijk- positie het vraagstuk kan bekijken. Van de door ons aangezochte leden van de commissie verwachten wij dat zij affiniteit hebben met 's-Hertogenbosch en zich kunnen inleven in de lokale argumenten die bij een uiteindelijke keuze een rol spelen en hoe daaraan recht gedaan kan worden.

Bij dit raadsvoorstel betrekken wij het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis van 21 maart 1997. Mede naar aanleiding van dit initiatiefvoorstel en de daarop binnengekomen reacties, hebben wij toen besloten bovengenoemde commissie in te stellen. De Stadspartij stelt voor om het gemeentewapen en de gemeentevlag van de "oude" gemeente 's-Hertogenbosch officieel ook te gebruiken als gemeentewapen en gemeentevlag van de huidige gemeente 's-Hertogenbosch. Wij hebben via de commissie Bestuurszaken uw raad geïnformeerd over de aanpak om te komen tot een voorstel voor een wapen en vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch.

In onze vergadering van 20 oktober 1998 hebben wij het voornemen uitgesproken om aan uw raad een concept-besluit voor te leggen waarin het voorstel van de commissie Wapen en Vlag wordt gevolgd. Het rapport van de commissie en het op dat voornemen gebaseerde raadsvoorstel hebben wij toegestuurd aan een groot aantal betrokkenen. Wij hebben hen in de gelegenheid gesteld daarop te reageren. De ingekomen reacties hebben wij, gelet op de inhoudelijke aspecten, voorgelegd aan de commissie Wapen en Vlag. Op 27 januari 1999 heeft de commissie een nader rapport uitgebracht.

2. WEL OF GEEN WAPEN EN VLAG

Het voeren van een wapen door een gemeente is geregeld bij Koninklijk Besluit van 23 april 1919 en bij Beschikking van de Minister van Binnenlandse Zaken van 18 oktober 1977. Een stad heeft de mogelijkheid om een wapen te voeren. Het is echter niet verplicht. Wij zijn van oordeel dat bij de status en eigenheid van onze gemeente het voeren van een wapen past. Een wapen mag overigens niet verward worden met een logo. Een aantal jaren geleden is voor de toenmalige gemeentelijke organisatie van 's-Hertogenbosch een logo ontwikkeld. Bij de herindelingsbesluiten is zelfde logo ook te gebruiken voor de nieuwe organisatie. Een logo is een -vaak tijdelijk- beeldmerk en sluit aan bij het gewenste imago van de organisatie. Vaak ziet men dat een logo in de loop van de tijd wordt aangepast aan de dan levende opvattingen over vorm en stijl. Een wapen heeft meer een historische, symbolische en duurzamere betekenis.

Ook zijn wij van oordeel dat onze gemeente bij officiële gebeurtenissen een eigen gemeentelijke vlag moet kunnen voeren, naast de nationale driekleur. Vanuit dit uitgangspunt -een gemeentewapen en een gemeentevlag- hebben wij de commissie Wapen en vlag gevraagd ons van advies te dienen.

3. ADVIES COMMISSIE WAPEN EN VLAG

Het advies van de Commissie Wapen en vlag is als bijlage bij dit raadsvoorstel gevoegd. In haar nader rapport legt de commissie uit dat zij de keuze voor een wapen en een vlag vanuit samenhang heeft benaderd. In het advies heeft de commissie er naar gestreefd alle aspecten mee te nemen. Het advies is drieledig. De commissie stelt voor:

- het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch te voeren als wapen van de nieuwe gemeente, met dien verstande dat de kroon boven het wapen wordt gewijzigd in een vijfbladerige kroon;
- de wapens van de voormalige gemeenten Rosmalen, Engelen, Empel en Bokhoven aan te wijzen als dorpswapen met dien verstande dat het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen wordt gewijzigd conform het voorstel van de Heemkundekring Rosmalen
- een vlag te voeren bestaande uit vijf banen in de kleuren rood en wit met een gele bosboom op een zwart kanton boven in de hoek aan de broekzijde.

De commissie heeft haar advies mede gebaseerd op de adviezen van terzake bevoegde resp. deskundige organen, nl. van de Hoge Raad van Adel en van de Noordbrabantse Commissie voor wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem. In haar nader rapport legt de commissie uit waarom zij voor deze aanpak heeft gekozen. Een aanpak die ook aansluit bij onze optiek dat de commissie vanuit een meer afstandelijke positie het vraagstuk moet bekijken.

3.1 Wapen nieuwe gemeente

Het advies van de commissie is om het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch aan te wijzen als gemeentewapen met dien verstande dat voor de kroon een wijziging wordt voorgesteld. Wat betreft de kroon op het wapen constateren wij dat in het verleden het wapen op verschillende wijzen is afgebeeld. Het wapendiploma van 1817 sprak over een kroon van vijf fleurons. Gedurende de gehele daaraan voorafgaande 18de eeuw is op officiële publicaties het wapen gedekt door zo'n kroon. In het timpaan van het Stadhuis zien we echter een kroon met drie bladeren en twee parels. Volgens het wapendiploma van 1978 wordt het wapen, op basis van een besluit van de raad van de toenmalige gemeente 's-Hertogenbosch, gedekt door een kroon van drie

bladeren, twee parels en een purperen muts. Een afbeelding daarvan hangt boven de ingang van het Stadskantoor. De Kroon is op zich een ondergeschikt element. Wij stellen voor de adviezen van de Commissie Wapen en vlag, van de Hoge Raad van Adel en van de Noordbrabantse Commissie voor wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem met betrekking tot de kroon te volgen. Daarbij vinden wij dat in een vijftalderige kroon ook een relatie kan worden gelezen met het aantal voormalig zelfstandige gemeenten, die thans samen de gemeente 's-Hertogenbosch vormen.

Van de kant van de Heemkondekring Rosmalen, ondersteund door de Vereniging Zuinig op Rosmalen (brief aan de secretaris van de Commissie Bestuurszaken van 13 januari 1999), is medegedeeld dat zij ernstige bezwaren heeft tegen het voorgestelde gemeentewapen. De bezwaren betreffen niet de kroon en de wildemannen maar het feit dat in het voorgestelde gemeentewapen Rosmalen niet erkend en herkenbaar is. Zij verwijt de commissie dat op geen enkele wijze blijkt dat ook maar het geringste onderzoek is gedaan naar een mogelijkheid om een Rosmalens element toe te voegen. De commissie Wapen en Vlag geeft in haar nader rapport aan welke werkwijze zij heeft gevolgd, welke overwegingen daaraan ten grondslag hebben gelegen en welke adviezen zij daaromtrent heeft gehad. Uit het (nader) rapport komt naar voren dat de commissie in feite twee alternatieven ziet: óf het huidige wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch óf een geheel nieuw wapen. Zij wordt daarin gesteund door het bevoegde orgaan, de Hoge Raad van Adel. Op historische gronden kiest de commissie voor het eerste alternatief maar koppelt daaraan nadrukkelijk de aanwijzing van dorpswapens.

Wij kunnen ons dan ook geheel vinden in het advies van de commissie en stellen u derhalve voor conform te beslissen. Zoals al eerder angegeven behoeft de keuze voor het wapen voorgelegd te worden aan de Hoge Raad van Adel. Wij hebben daartoe dit voorstel gezonden aan deze Hoge Raad. Reeds eerder heeft de Hoge Raad van Adel aan de Commissie Wapen en vlag bericht zich in haar advies te kunnen vinden.

3.2 Aanwijzing dorpswapens

De aanwijzing van de wapens van de voormalig zelfstandige gemeenten als dorpswapen is de bevoegdheid van uw raad. Het aanwijzen van een dorpswapen heeft een symbolische, cultuur-historische betekenis. Er is geen sprake (meer) van een publiekrechtelijk lichaam of instelling. Wij kunnen ons in dit voorstel vinden. In overleg met de betrokken bestuursraden en wijkraden zullen wij bezien op welke wijze deze wapens in de openbare ruimte op bescheiden schaal een plaats kunnen krijgen. De Commissie Wapen en vlag stelt voor het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen enigszins aan te passen. Zowel van de

kant van de Noordbrabantse commissie als van de Heemkundekring Rosmalen is haar een voorstel gedaan om het wapen om historische redenen aan te passen. De Commissie Wapen en vlag adviseert om het voorstel van de Heemkundekring over te nemen. Vanuit het cultuur-historisch besef ligt het ons inziens op zich in de rede om de wapens ongewijzigd te laten. De wijzigingsvoorstellen van de Heemkundekring blijven echter dicht bij het bestaande wapen. De Heemkundekring Rosmalen en de Vereniging Zuinig op Rosmalen hebben aangegeven het voorstel van de commissie toe te juichen. Wel is in overleg met de Heemkundekring en de Noordbrabantse Commissie de omschrijving van het dorpswapen meer in overeenstemming gebracht met de geldende heraldische regels. De omschrijving van het gewijzigde dorpswapen van het stadsdeel Rosmalen luidt als volgt:

"in azuur een ploeg van goud, boven vergezeld van een schild van zilver, beladen met een vierblad van keel."

3.3 Vlag nieuwe gemeente

Wij zijn met de commissie van oordeel dat het gewenst is dat de gemeente één vlag voert die gebruikt wordt bij alle officiële en feestelijke gebeurtenissen binnen de gemeentegrenzen. Het voorstel van de commissie gaat uit van vijf banen in de kleuren rood en wit. Daarmee wordt een verbinding gelegd naar het verleden naar het gegeven dat de huidige gemeente 's-Hertogenbosch is opgebouwd uit vijf voormalig zelfstandige gemeenten. Ook het gebruik van de bosboom in de vlag past daar, gelet op de relatie met het nieuwe gemeentewapen, goed in.

Van de kant van een groep Bosschenaren, Van der Eerden c.s., is bezwaar gemaakt tegen het ontwerp omdat het adagium "vlag volgt wapen" wordt losgelaten en bovendien de Bossche kleuren geel en zwart niet meer prominent zijn. De Heemkundekring Rosmalen stelt voor het zwart in het kanton te vervangen door blauw. De commissie Wapen en Vlag geeft in reactie op de voorstellen van Van der Eerden c.s. aan dat geen sprake is van een ongeschreven wet. In de praktijk is in meer gevallen afgeweken van het adagium. De commissie vindt dat het feit dat er een nieuwe gemeente is, een zwaar argument is om te komen tot een totaal nieuw ontwerp. Vanwege de relatie met het wapen, meent de commissie dat toch vastgehouden moet worden aan de kleur zwart in het kanton.

5. ONS STANDPUNT

Wij zijn van oordeel dat de door ons ingestelde commissie een uiterst evenwichtig voorstel heeft geformuleerd. In haar nader rapport heeft

de commissie nog eens haar keuzes uitgelegd. Wij zijn het met de commissie eens dat het voorstel voor wapen, dorpswapens en vlag integraal moet worden beoordeeld. Zij heeft de historie in haar keuze voor een gemeentewapen een overwegende rol laten spelen; op grond van die positie komt zij tot behoud van wat we in onze gemeente aan wapens hebben en verwerpt zij het enig mogelijke alternatief, een totaal nieuw ontwerp. Voor een historische stad als 's-Hertogenbosch vinden wij dat een logische keuze. Overname van het advies van de commissie Wapen en Vlag leidt derhalve tot de navolgende beschrijving van het gemeentewapen:

"in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a. en d. in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b. en c. in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon an vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van een natuurlijke kleur."

De Hoge Raad van Adel heeft medegedeeld dat zij met het dit wapen akkoord gaat.

Tevens stellen wij voor om dorpswapens in te stellen voor de voormalige gemeenten Engelen, Bokhoven, Empel en Rosmalen met inachtname van de voor het Rosmalense wapen voorgestelde wijziging.

Wat de vlag betreft onderschrijven wij dat daarin beter dan in het wapen de recente veranderingen binnen de gemeente tot uitdrukking kunnen worden gebruikt. De gemeentevlag wordt bij verschillende gelegenheden gebruikt. Wij nemen de suggestie van de commissie over om, uitgaande van het basis-principe, de vormgever te vragen om een aantal ontwerpen te maken, waaruit uw raad een definitief ontwerp kiest.

4. FINANCIËN

Aan de keuzes voor een wapen, de aanwijzing van dorpswapens en het vaststellen van een vlag zijn kosten verbonden. Deze kosten houden verband met de werkzaamheden van de commissie (honorarium en drukwerk), de verdere uitwerking van het besluit in de vorm van ontwerpen en diploma's, de uitgave van een flyer met informatie over wapen, dorpswapens en vlag, het aanbrenge van het wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch op de ambtsketen of op de emblemen op de toga's van de ambtenaar van de burgerlijke stand en het

aanbrengen/vervangen van de dorpswapens resp. het gemeentewapen op daarvoor bestemde plaatsen in de openbare ruimte en aan gebouwen. Daarbij merken wij op dat in Empel, Engelen en Bokhoven al afbeeldingen in de openbare ruimte zijn aangebracht. Deze afbeeldingen wijzigen niet. De kosten van de commissie worden opgevangen binnen de begroting 1998. Voor de overige kosten zal, zodra daarvan een beter beeld is, een nadere kostenraming en dekkingvoorstel worden voorgelegd aan uw raad. Daarbij willen wij ons terughoudend opstellen. Het is ons inziens verantwoord om afbeeldingen van oude wapens, die een onlosmakelijk onderdeel uitmaken van een gebouw (bijv. in het timpaan) zo te laten. Ook dat is historie.

5. VOORSTEL

Wij stellen u voor om bijgaand ontwerp-besluit vast te stellen. Wij tekenen hierbij aan dat het lid van ons college, de heer Van Grunsven, tegen dit voorstel heeft gestemd. Hij kan zich niet verenigen met het voorstel voor het gemeentewapen.

Burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch,
De secretaris,

drs. P.A.G. Lansbergen

mr. dr. A.G.J.M. Rombouts

Bijlagen:

1. advies commissie Wapen en vlag d.d. 9 september 1998
2. nader advies van de Commissie Wapen en vlag d.d. 27 januari 1999
3. initiatiefvoorstel van Stadspartij Knillis van 17 maart 1997

Ter inzage:

advies van de commissie Bestuurszaken (leidend) d.d. 8 maart 1999

De stukken liggen ter inzage in de leeskamer van de raadsleden en in het informatiecentrum van het Stadskantoor.

Steller: De Leeuw

Tel. : 073-6155180

De gemeenteraad van 's-Hertogenbosch in zijn openbare vergadering van 18 maart 1999;

gezien het voorstel van burgemeester en wethouders d.d. 9 februari 1999, regnr. 99.0176;

gezien het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis d.d. 17 maart 1997;

gelet op de Gemeentewet:

b e s l u i t :

1. Een gemeentewapen te voeren onder de navolgende omschrijving:
"in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a. en d. in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b. en c. in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van een natuurlijke kleur."
 2. De wapens van de voormalige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en Rosmalen aanwijzen als dorpswapen met dien verstande dat het wapen van Rosmalen als volgt wordt:
"in azuur een ploeg van goud, boven vergezeld van een schild van zilver, beladen met een vierblad van keel."
 3. Een aantal ontwerpen voor een vlag te laten maken op basis van 5 banen in de kleuren rood en wit met in de broektop een gele bosboom op een zwart kanton.
- 's-Hertogenbosch,
De gemeenteraad voornoemd,
De secretaris, De voorzitter,
- drs. P.A.G. Lansbergen mr. dr. A.G.J.M. Rombouts

RAADSVOORSTEL

Agendanr.:
Reg.nr. : 98.0919

WAPEN EN VLAG VOOR DE GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH

SAMENVATTING

De per 1 januari 1996 ingestelde gemeente 's-Hertogenbosch beschikt niet over een door de raad vastgesteld wapen en vlag. Ons college is van oordeel dat daarin moet worden voorzien. Daarnaast heeft de Stadspartij Knillis een initiatiefvoorstel ingediend om te komen tot een besluit van de raad over een wapen. Ter voorbereiding op het advies van ons college aan de raad hebben wij een commissie ingesteld met het verzoek ons van advies te dienen over een wapen en vlag. Deze commissie heeft ons haar advies uitgebracht. Zij stelt voor om het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch met gewijzigde kroon aan te wijzen als gemeentewapen. Tevens adviseert zij om de wapens van de voormalig zelfstandige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en Rosmalen -deze laatste enigszins gewijzigd- aan te wijzen als dorpswapen. Tevens doet de commissie voorstellen voor een nieuwe vlag. Ons college neemt de voorstellen van de commissie in dit voorstel aan uw raad over.

1. INLEIDING

Bij de fusie tussen de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen is onder gelijktijdige opheffing van deze gemeenten, een nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch ontstaan. Beide gemeenten beschikken over een wapen en vlag. Wil ook de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch een wapen en vlag gaan voeren dan vergt dat een besluit van uw raad. Ter voorbereiding op de besluitvorming door uw raad hebben wij een Commissie Wapen en vlag ingesteld ten einde ons van advies te dienen. Op basis van het advies van deze commissie leggen wij u thans dit voorstel voor. Bij dit voorstel betrekken wij het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis van 21 maart 1997. Mede naar aanleiding van dit initiatiefvoorstel en de daarop binnengekomen reacties, hebben wij toen besloten bovengenoemde commissie in te stellen. De Stadspartij stelt voor om het gemeentewapen en de gemeentevlag van de "oude" gemeente 's-Hertogenbosch officieel ook te gebruiken als gemeentewapen en gemeentevlag van de huidige gemeente 's-Hertogenbosch. Wij hebben via de commissie Bestuurszaken uw raad geïnformeerd over de aanpak om te komen tot een voorstel voor een wapen en vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch.

2. WEL OF GEEN WAPEN EN VLAG

Het voeren van een wapen door een gemeente is geregeld bij Koninklijk Besluit van 23 april 1919 en bij Beschikking van de Minister van Binnenlandse Zaken van 18 oktober 1977. Een stad heeft de mogelijkheid om een wapen te voeren. Het is echter niet verplicht. Wij zijn van oordeel dat bij de status en eigenheid van onze gemeente het voeren van een wapen past. Een wapen mag overigens niet verward worden met een logo. Een aantal jaren geleden is voor de toenmalige gemeentelijke organisatie van 's-Hertogenbosch een logo ontwikkeld. Bij de herindeling is besloten dit zelfde logo ook te gebruiken voor de nieuwe organisatie. Een logo is een -vaak tijdelijk- beeldmerk en sluit aan bij het gewenste imago van de organisatie. Vaak ziet men dat een logo in de loop van de tijd wordt aangepast aan de dan levende opvattingen over vorm en stijl. Een wapen heeft meer een historische, symbolische en duurzamere betekenis.

Ook zijn wij van oordeel dat onze gemeente bij officiële gebeurtenissen een eigen vlag moet kunnen voeren, naast de nationale driekleur. Vanuit deze uitgangspunten hebben wij de commissie Wapen en vlag gevraagd ons van advies te dienen.

3. ADVIES COMMISSIE WAPEN EN VLAG

Het advies van de Commissie Wapen en vlag is als bijlage bij dit raadsvoorstel gevoegd. Het advies is drieledig. De commissie stelt voor:

- het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch te voeren als wapen van de nieuwe gemeente, met dien verstande dat de kroon boven het wapen wordt gewijzigd in een vijfbladerige kroon;
- de wapens van de voormalige gemeenten Rosmalen, Engelen, Empel en Bokhoven aan te wijzen als dorpswapen met dien verstande dat het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen wordt gewijzigd conform het voorstel van de Heemkundekring Rosmalen
- een vlag te voeren bestaande uit vijf banen in de kleuren rood en wit met een gele bosboom op een zwart kanton boven in de hoek aan de broekzijde.

Wij zijn van oordeel dat sprake is van een afgewogen advies, waarin de belangrijkste aspecten die bij een keuze een rol spelen, betrokken zijn. De commissie heeft haar advies mede gebaseerd op de adviezen van terzake deskundige organen, de Hoge Raad van Adel en van de Noordbrabantse Commissie voor wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem.

3.1

Wapen nieuwe gemeente

Wat betreft de te voeren kroon op het wapen voor de nieuwe constateren wij dat in het verleden het wapen op verschillende wijzen is afgebeeld. Het wapendiploma van 1817 sprak over een kroon van vijf fleurons. Gedurende de gehele daaraan voorafgaande 18de eeuw is op officiële publikaties het wapen gedekt door zo'n kroon. In het timpaan van het Stadhuis zien we echter een kroon met drie bladeren en twee parels. Volgens het wapendiploma van 1978 wordt het wapen, op basis van een besluit van de raad van de toenmalige gemeente 's-Hertogenbosch, gedekt door een kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen muts. Een afbeelding daarvan hangt boven de ingang van het Stadskantoor. De Kroon is op zich een ondergeschikt element. Wij zijn thans geneigd op historische gronden de adviezen van de Commissie Wapen en vlag, van de Hoge Raad van Adel en de Noordbrabantse Commissie voor wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem te volgen. Daarbij vinden wij dat in een vijfbladerige kroon ook een relatie kan worden gelezen met het aantal voormalig zelfstandige gemeenten, die thans samen de gemeente 's-Hertogenbosch vormen. Wij kunnen ons dan ook geheel vinden in het advies van de commissie en stellen u derhalve voor conform te beslissen. Zoals al eerder aangegeven behoeft de keuze voor het wapen voorgelegd te worden aan de Hoge Raad van Adel. Wij hebben daartoe dit voorstel gezonden aan deze Hoge Raad. Reeds eerder heeft de Hoge Raad van Adel aan de Commissie Wapen en vlag bericht zich in haar advies te kunnen vinden.

Overname van het advies van de commissie Wapen en Vlag leidt derhalve tot de navolgende beschrijving van het gemeentewapen:

"in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a. en d. in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b. en c. in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon an vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van een natuurlijke kleur."

3.2

Aanwijzing dorpswapens

De aanwijzing van de wapens van de voormalig zelfstandige gemeenten als dorpswapen is de bevoegdheid van uw raad. Het aanwijzen van een dorpswapen heeft een symbolische, cultuur-historische betekenis. Er is geen sprake (meer) van een publiekrechtelijk lichaam of instelling. Wij kunnen ons in dit voorstel vinden. In overleg met de betrokken bestuursraden en wijkraden zullen wij bezien op welke wijze deze wapens in de openbare ruimte op bescheiden schaal een plaats

kunnen krijgen. De Commissie Wapen en vlag stelt voor het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen enigszins aan te passen. Zowel van de kant van de Noordbrabantse commissie als van de Heemkundekring Rosmalen is haar een voorstel gedaan om het wapen om historische redenen aan te passen. De Commissie Wapen en vlag adviseert om het voorstel van de Heemkundekring over te nemen. Vanuit het cultuur-historisch besef ligt het ons inziens op zich in de rede om de wapens ongewijzigd te laten. De wijzigingsvoorstellen van de Heemkundekring blijven echter dicht bij het bestaande wapen. Waar vanuit de eigen gemeenschap door een daarvoor geschikt organisatie dit voorstel wordt gedaan, stellen wij u voor daarmee in te stemmen. De omschrijving van het gewijzigde dorpswapen van het stadsdeel Rosmalen luidt als volgt:

"zijnde van lazuur, beladen met een schildje van zilver en een ploeg van goud geplaatst en pal; het schildje beladen met een vierblad van keel."

3.3 Vlag nieuwe gemeente

Met betrekking tot de vlag spreekt ons de argumentatie van de commissie zeer aan. Wij zijn met de commissie van oordeel dat het gewenst is dat de gemeente één vlag voert die gebruikt wordt bij alle officiële en feestelijke gebeurtenissen binnen de gemeentegrenzen. Het voorstel van de commissie gaat uit van vijf banen in de kleuren rood en wit. Daarmee wordt een verbinding gelegd naar het verleden, naar de status van provinciale hoofdstad en naar het gegeven dat de huidige gemeente 's-Hertogenbosch is opgebouwd uit vijf voormalig zelfstandige gemeenten. Ook het gebruik van de bosboom in de vlag past daar goed in. Wij nemen de suggestie van de commissie over om, uitgaande van dit basis-principe, de vormgever te vragen om een aantal ontwerpen te maken, waaruit uw raad een definitief ontwerp kiest.

4. FINANCIËN

Aan de keuzes voor een wapen, de aanwijzing van dorpswapens en het vaststellen van een vlag zijn kosten verbonden. Deze kosten houden verband met de werkzaamheden van de commissie (honorarium en drukwerk), de verdere uitwerking van het besluit in de vorm van ontwerpen en diploma's, de uitgave van een flyer met informatie over wapen, dorpswapens en vlag, het aanbrengen van het wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch op de ambtsketen of op de emblemen op de toga's van de ambtenaar van de burgerlijke stand en het aanbrengen/vervangen van de dorpswapens resp. het gemeentewapen op

daarvoor bestemde plaatsen in de openbare ruimte en aan gebouwen. Daarbij merken wij op dat in Empel, Engelen en Bokhoven al afbeeldingen in de openbare ruimte zijn aangebracht. Deze afbeeldingen wijzigen niet. De kosten van de commissie worden opgevangen binnen de begroting 1998. Voor de overige kosten zal, zodra daarvan een beter beeld is, een nadere kostenraming en dekkingsvoorstel worden voorgelegd aan uw raad. Daarbij willen wij ons terughoudend opstellen. Het is ons inziens verantwoord om afbeeldingen van oude wapens, die een onlosmakelijk onderdeel uitmaken van een gebouw (bijv. in het timpaan) zo te laten. Ook dat is historie.

5. VOORSTEL

Wij stellen u voor om bijgaand ontwerp-besluit vast te stellen.

Burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch,
De secretaris, De burgemeester,

drs. P.A.G. Lansbergen

mr. dr. A.G.J.M. Rombouts

Bijlagen:

advies commissie Wapen en vlag d.d. 9 september 1998

Ter inzage:

advies van de commissie Bestuurszaken (leidend) d.d. 18 januari 1999

De stukken liggen ter inzage in de leeskamer van de raadsleden en in het informatiecentrum van het Stadskantoor.

Steller: De Leeuw

Tel. : 073-6155180

HEARING DONDERDAG 4 MAART 1999 19.30 UUR STADHUIS 'S-HERTOGENBOSCH

Even voorstellen

Burgermeester Rombouts, leden van de Gemeenteraad 's-Hertogenbosch, leden van de *Heemkundekring Rosmalen*, leden van *Zuinig op Rosmalen*, leden van de *Commissie Wapen en Vlag*, inwoners van Den Bosch en Rosmalen en voorts allen die zich verdiept hebben in de diverse facetten van de heraldiek in relatie tot de voormalige gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen en in het bijzonder de op 1 januari 1996 nieuw gevormde gemeente 's-Hertogenbosch.

Mijn naam is Martien Weekens, geboren en getogen te Rosmalen, werkzaam bij het *Rijksarchief in Noord-Brabant* en aldaar bijna dagelijks actief met de begeleiding van het stamboomonderzoek en het onderzoek naar familiewapens, lid van de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek van de Heemkundekring Rosmalen*, auteur van het rapport *Een wapen voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch* dat rond de jaarwisseling verscheen.

Dorpswapen, dorpsvlag en gemeentevlag

Allereerst dank aan de *Commissie Wapen en Vlag* voor de betuigde adhesie aan het voorstel van de *Heemkundekring Rosmalen* tot correctie van het wapen voor Rosmalen bij de vaststelling van een **dorpswapen**. Eindelijk zal dan het *Haags geknoei uit 1817* niet alleen algemeen onderkend maar metterdaad ook officieel hersteld worden. In de artikelenreeks *Rosmalens mag trots zijn op zijn wapen* in het tijdschrift *Rosmalla* hebt U over de ontwikkelingen binnen de Rosmalense wapengeschiedenis al uitvoerig kunnen lezen. Een postuum eerbetoon tegelijkertijd aan rijksarchivaris Smitz die met de presentatie van een blokkenvlag in 1935, zonder dat de Rosmalensen daarvan doordrongen waren, al duidelijk had aangegeven, dat Rosmalen een vierblad en een gestileerde antieke ploeg diende te voeren, geheel conform de nu meer dan 650 jaar oude oerzegelafdrukken.

De herontdekking in januari j.l. van de blokkenvlag uit 1935, welke werd getoond tijdens het laatste weekend van januari j.l bij de jubileum-tentoonstelling van de Heemkundekring Rosmalen, alsmede de aldaar door bezoekers geplaatste opmerkingen, heeft de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek van de Heemkundekring Rosmalen* doen besluiten voorlopig geen nieuwe dorpsvlag voor te stellen, de verkeerd vastgestelde gemeentevlag uit 1966 niet meer uit de kast te halen, maar de oudste Rosmalense vlag, de blokkenvlag uit 1935 met het *Maaslands vierblad* en de antieke ploeg, voorlopig te gebruiken als **dorpsvlag** bij voorkomende gelegenheden.

Wat betreft een vast te stellen nieuwe **gemeentevlag** constateren wij dat onze opmerking over het gebruik van de kleur *blauw* in de nieuwe vlag, door de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* enigszins verkeerd is begrepen. Wij hebben er geen enkele moment naar gestreefd om deze vlag overdreven 'Rosmalens' te doen lijken, maar wilden met het doen opnemen van de *rijkskleuren blauw en geel* (anders dan bij de middeleeuwse wapenfiguren !) verwijzen naar een tijdperk waarin niet alleen Rosmalen maar ook Bokhoven, Engelen en Empel nog zelfstandige Nederlandse gemeenten waren. Wij zijn gecharmeerd van de uitleg die de *Commissie Wapen en Vlag* op pagina 5 van haar *Nader rapport* geeft over het kleurgebruik van de vlag. Van de door de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* gepresenteerde en de door de *Commissie Wapen en Vlag* ondersteunde vlagvoorstellen maken wij derhalve geen heikel punt.

Het Maaslands vierblad als ontbrekend stuk

Nadrukkelijk anders ligt dat, waar we nu komen te spreken over een wapen voor de nieuwe gemeente. Zoals U inmiddels uit pers en andere bronnen zult hebben begrepen kunnen wij onze teleurstelling en groot ongenoegen over het thans voorliggend raadsvoorstel inzake een in te stellen **gemeentewapen** moeilijk verzwijgen. Wij zijn er van overtuigd dat de in het raadsvoorstel aangevoerde motieven, om Rosmalen niet in een nieuw wapen zichtbaar te maken, als niet reëel dienen te worden beoordeeld en dat het onderhavige raadsvoorstel tot een voor de gemeenschap Rosmalen onherkenbaar en derhalve onacceptabel voorstel moet worden verklaard.

In het vervolg van dit betoog zullen we ons vooral richten op de ons inziens niet goed geformuleerde uitgangspunten en niet geheel juiste interpretaties van heraldieke grondbeginselen. Wij willen per definitie stellen, dat de opname van het *Maaslands vierblad* wel degelijk tot de heraldisch verantwoordere opname-mogelijkheden in een vast te stellen nieuw gemeentewapen behoort.

Ons inziens is uw uitgangspunt bij het doen van uw voorstel opvallend eenzijdig. In het rapport van de Werkgroep gaven wij reeds aan dat uit het eerste rapport van de *Commissie Wapen en Vlag* op geen enkele wijze bleek, dat ook maar het geringste onderzoek is verricht naar een mogelijkheid om de er- en herkenbaarheid ook voor de inwoners van de voormalige gemeente Rosmalen gestalte te geven. Nu in de loop van het jaar 1998 is aangetoond en aanvaard, dat het *Maaslands vierblad* van een zodanige cultuur-historische, heraldisch-esthetische waarde is, dat een plaats voor dit middeleeuws symbool in een gemeentewapen meer dan gerechtvaardigd is, zal daaraan ook uiting kunnen en moeten worden gegeven.

Uitgangspunt bij de overwegingen van de Commissie Wapen en Vlag had moeten zijn:

Hoe kan aan het *Maaslands vierblad* een zodanige plaats in een officieel gemeentewapen worden gegeven dat ook de waardevolle middeleeuwse Bossche symbolen respectvol kunnen worden benaderd en behouden.

Het meer dan 700 jaar oude rechtssymbool staat niet alleen voor het bestuur van gronden waartoe eens Rosmalen behoorde, maar duidt bij de aanstaande millenniumwisseling ook op de niet mis te verstane realiteit, dat 's-Hertogenbosch als belangrijkste stad van Noord-Oost-Brabant vooral een op het oosten gerichte meerwaarde heeft. Daarbij komt nog dat de opheffing van 's-Hertogenbosch en Rosmalen met name noodzakelijk zou zijn geweest om de bouwlokatie *Rosmalen-Noord* in de *Polder van der Eijgen* binnen een nieuw te vormen gemeente te kunnen realiseren. De Maaslandwaarts gerichte oriëntatie en expansiedrang van de oude gemeente 's-Hertogenbosch werd daarmee nog eens extra onderstreept. Naast respect voor het oude Rosmalen als een *brug tussen Maasland en Hertogstad* concretiseren we met de opname van het *Maaslands vierblad* in een nieuw vast te stellen gemeentewapen tegelijkertijd een toekomstgerichte rechtvaardiging.

Het is een beledigende kronkel van de *Commissie Wapen en Vlag* om te stellen dat de symboliek van het *Maaslands vierblad* ook gevonden zou kunnen worden in de bosboom. Een appel-en-peer-vergelijking, die suggereert dat aan de *Bosboom* en het *Maaslands vierblad* geen andere waarde dan de lindensymboliek zou behoeven te worden toebedacht. Welke heraldicus zal vanwege de betekenis van de leeuw binnen de heraldiek als *symbool van dapperheid en moed* vervolgens gaan bepalen dat de opname van één Brabantse leeuw voldoende is om ook de Limburgse leeuw daarin te kunnen herkennen! De *bosboom* staat voor het oude Den Bosch, het *vierblad* voor Maasland waaraan met name de gemeenschap Rosmalen als de meer dan 650-jarige zegel- en wapendrager ook in de nieuwe gemeente een heraldieke uiting wenst te blijven geven.

Het Maaslands vierblad in het schildhoofd

In het rapport van de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek van de Heemkundekring Rosmalen* worden op voorhand een drietal mogelijkheden aangereikt, waarbij het *Maaslands vierblad* uit respect voor het laat-middeleeuwse wapen, de *III leeuwen mitten boome*, buiten het basisschild is gehouden. Eenmaal is het gehele schildhoofd gebruikt, tweemaal wordt de plaats van een later toegevoegd en feitelijk overbodig element op een keizerlijke adelaar gebruikt. De heer Schutte van de *Hoge Raad van Adel* heeft er wellicht vluchtig naar gekeken en komt vervolgens met een oud verhaalje over concessies zonder er klaarblijkelijk weet van te hebben dat vanuit de door medievisten in gang gezette onmytologiserende interpretaties van kroniekteksten ook deze concessies voor een belangrijk deel in twijfel mogen worden getrokken. Wanneer wat serieuzer naar het rapport en de daar vermelde bronnen was gekeken zou een minstens genuanceerder en meerzeggend antwoord te verwachten zijn geweest.

De constatering dat het *element Oostenrijk* (waar Maximiliaan het *element Bourgondië* minstens evenzo belangrijk vond) vast zou liggen, wordt voor wat betreft de periode voor de dood van Maximiliaan in 1519 evenmin gestaafd. Het is minstens wat overdreven als de *Commissie Wapen en Vlag* spreekt van een *historische verarming* wanneer dit later toegevoegde element uit het wapen zou verdwijnen. Waarom zo streng vastgehouden aan de Bossche elementen die **pas na 1675 consequent** worden gevoerd, terwijl in de heraldiek de oudste elementen toch altijd voorrang dienen te hebben?

Waarom geen voorbeeld genomen aan de door vele Bosschenaren en sinds 27 januari 1999 ook door meerdere Rosmalensen zeer gewaardeerde heer Pirenne (oud-gemeentearchivaris, oud-rijksarchivaris en lid van de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen en Vlaggenkunde*). Hij die eind vorig jaar nog de hoop uitsprak, dat de mensen van de *Rosmalense stootgroep* minder met de rug naar het Westen zouden gaan staan, staat na het beschouwen van het Rosmalens rapport nu de *Heemkundekring Rosmalen* toe om openbaar te maken, dat hij het derde voorstel uit het rapport van de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek*, het uitkomend vierblad in dezelfde kleurstelling een VONDST noemt. Daarbij stellend: Misschien zo doen?

Drs Louis Pirenne begrijpt dat de opname van een uitkomend vierblad in dezelfde kleurstelling als minimale wijziging zonder onoverkomenlijke problemen zowel door Rosmalenaren als door Bosschenaren met realiteitszin geaccepteerd kan worden. Hij geeft daarmee Gemeentebestuur, Commissie en Heemkundekring tegelijkertijd een handreiking, waardoor geen enkele partij, bij acceptatie van dat derde voorstel het gevoel zou kunnen hebben zijn gezicht te hebben verliezen. Tactisch en wijs!

Onbegrijpelijk als dan de *Commissie Wapen en Vlag* opnieuw probeert om op arrogante wijze uitsluitend Bossche elementen binnen te halen door te stellen, dat er geen enkele relatie is tussen de Rooms-Duitse keizerlijke adelaar en het *Maaslands vierblad*. Een schijnvoorwaarde die in de heraldiek niet kan worden aangetoond. De stedelijke wapens van Groningen en Nijmegen mogen U dit duidelijk maken.

In Groningen komt in 1455 voor het eerst de dubbelkoppige Duitse rijksadelaar voor. Niet omdat Groningen een vrije rijksstad was, maar omdat zij direct ondergeschikt wilde zijn aan de keizer, zonder tussenkomst van een leenheer. Op de dubbelkoppige adelaar bevindt zich een borstschild. Sierksma citerend: "Het borstschild zou moeten duiden op de lage Fries-Groningse landen, waartussen zich de Hondsrug een eindweegs voortzet en eindigt". Er is hier geen aanwijsbare relatie tussen keizerlijke adelaar en borstschild.

In Nijmegen verschijnt de dubbele adelaar op een schepenacte van 1322 en sinds 1459 op zegels van de stad. Later werd een borstschild op de adelaar geplaatst zonder dat dit in relatie stond tot de keizerlijke adelaar. De hierop voorkomende Gelderse leeuw symboliseert een nooit ingeloste

verpanding. Ook hier is er geen relatie tussen adelaar en borstschild, doodeenvoudig omdat dit binnen de heraldiek geen voorwaarde is.

Ondanks dat het dus heraldisch niet noodzakelijk blijkt te zijn om een relatie te doen bestaan tussen een keizerlijke adelaar en een ander rechtssymbool, heeft de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek* aangegeven dat er ook tussen Keizer Maximiliaan en de Heer tot Rosmalen, ridder Jan van Baexen, van een goede relatie sprake is geweest. In 1509 (nog geen jaar na een mogelijk Bossche wapenvermeandering met een adelaar) deed keizer Maximiliaan de Heer tot Rosmalen zelfs bekleeden met de belangrijkste functie in de toenmalige stad 's-Hertogenbosch.

Uiteenlopende standpunten

In de beschikking van de Minister van Binnenlandse Zaken van 18 oktober 1977 wordt onder artikel 8 gesteld: "Indien een nieuw gevormd publiekrechtelijk lichaam datde naam heeft ontvangen van een bij zijn vorming opgeheven publiekrechtelijk lichaam, het wapen van dat publiekrechtelijke lichaam voert of voornemens is te voeren, kan dat wapen worden verbeterd, indien historische gegevens hiertoe aanleiding geven. In bijzondere gevallen kunnen ook elementen worden toegevoegd, afkomstig uit de wapens van de andere publiekrechtelijke lichamen." In dezelfde beschikking onder artikel 3 was al aangegeven: "de wapenfiguren moeten historisch en esthetisch verantwoord zijn. Eerder ter plaatse gebruikte wapenfiguren hebben in het wapen voorrang boven later gebruikte of nieuwe." De Bosboom en het *Maaslands vierblad* voldoen aan alle voorwaarden.

Zowel de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* als de *Hoge Raad van Adel* hebben slechts een adviserende taak. Deze adviezen zijn vaak erg persoonsgebonden. Men hoeft er het blad '*Van Schild en Vaan*' en '*De Nederlandsche Leeuw*' maar op na te slaan, om te constateren dat plaatselijke heraldici en namens organisaties sprekende heren als Melssen, Van Ham, Hoeben en Schutte vaak uiteenlopende en met elkaar in strijd zijnde adviezen verstrekken. Een drietal voorbeelden.

Nog in 1995 schrijft de heer Van Ham in het vlugschrift van de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* dat in een gesprek met de *Hoge Raad van Adel* van de zijde van de Raad een zekere bezorgdheid bestaat over het commentaar dat op voorstellen van de Raad wordt uitgebracht. Van Ham blijft echter van mening, dat het iedereen vrij staat een mening te uiten over hetgeen op het gebied van wapen- en vlaggenkunde tot stand wordt gebracht.

Bij het eerste voorstel van de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek van de Heemkundekring Rosmalen* inzake een wapen voor de nieuwe gemeente is de gemeente Oss als voorbeeld genomen. Tegen het advies in van de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* werd door de zittende gemeenteraad van Oss om een Koninklijk Besluit verzocht en op 23 november 1994 verkregen.

In de uitgave van *Gemerts Heem* van maart 1998 schrijft Jan Melssen van de NCWV een uitvoerig artikel over '*Wapens voor de gemeente Gemert-Bakel*'. Op de pagina's 22 en 23 laat hij de paragrafen beginnen met '*Hoge Raad van Adel bleef koppig*' en '*Per besluit heeft Hoge Raad van Adel het nakijken*'. Melssen doet hier verslag van de strijd die Gemert-Bakel met de *Hoge Raad van Adel* heeft gevoerd. Het ongenoegen dat ontstond door het steeds maar weer door de *Hoge Raad van Adel* aanhalen van eerder weerlegde misvattingen ontlakte uitspraken als "*De Hoge Raad diende de bestaande literatuur maar eens goed na te kijken*". Het college van Burgemeester en wethouders van Gemert-Bakel verleende zijn steun aan de plaatselijke argumentatie, waarna de gemeenteraad akkoord ging en de Koningin werd verzocht het voorgestelde wapen aan de nieuwe gemeente te verlenen, hetgeen op 19 september 1997 ook geschiedde.

Wildemannen als schildhouders en een ducale kroon

Al zouden vele Rosmalensen niet treurig zijn wanneer de wildemannen als schildhouders zouden verdwijnen, de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek* mag vanuit een heraldisch denken daarvan geen voorstander zijn. Wel zou zij graag zien, dat deze verbeeldingen van *negatieve Bossche zelfdefiniëring* minder deden denken aan de eind 70-er jaren van de 20ste eeuw, maar meer verwezen naar het duistere verleden waarin de wildemannen hun verborgen bestaan zouden hebben geleid.

De kroon op het wapen wordt door de *Commissie Wapen en Vlag* hersteld naar de in 1817 bevestigde kroon. Het '*foutje van Bossink*' wordt daarmee terecht gecorrigeerd. Of deze kroon wordt vormgegeven naar het raadsvoorstel of naar Thomas de Rouck is van ondergeschikte betekenis. Ridicuul vinden wij het om het hertogelijk kenmerk van de kroon te relateren aan een vijftal voormalig zelfstandige gemeenten. De oude ducale kroon voert immers onafhankelijk van annexaties of samenvoegingen altijd vijf fleurons als kenmerk.

Eveneens onjuist, doch minder gezocht, achten wij het wanneer de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* met een tekening van een Bosboom komt "waaraan eventueel het aantal takken het aantal gemeenten kan aangeven". Met zo'n verbeelding kunnen we toch moeilijk nog van een naar de middeleeuwen verwijzende bosboom spreken. Voor degenen die daar pap van lusten, zou dan ook nog wel eens ooit gesuggereerd kunnen worden dat het *Maaslands vierblad* kan verwijzen naar de voormalige gemeenten die zich al dan niet vrijwillig verbonden weten rond de bosboom.

Het laatste alternatief voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch

Blijft men volharden, dat er zelfs geen mogelijkheid is om een uitkomend *Maaslands vierblad* in het schildhoofd op te nemen, dan blijft er volgens de *Hoge Raad van Adel* in haar brieven van 30 januari 1998 en 22 januari 1999 en ook naar de zienswijze van de *Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek van de Heemkundekring Rosmalen* niets anders over, dan te komen met een geheel nieuw wapen, volledig heraldisch verantwoord, zijnde van sabel, beladen met een boom van goud; een vrijkwartier in zilver beladen met een vierblad van keel.

Om vervolgens met soortgelijke woorden als die van de *Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde* te spreken: "Dit wapen is eenvoudig en volkomen aanvaardbaar. Dit wapen heeft historische waarde, omdat dit de oudste elementen op duidelijke wijze naar voren brengt. De eenvoud kan ook op impliciete wijze in relatie worden gebracht tot een nieuw begin met behoud van het meest essentiële."

toch
aan
aan
aan

Tenslotte

Een wapen voor een nieuwe gemeente wordt niet gemaakt om zout op herindelingswonden te strooien, maar, meer nog dan met een fraai logo, om representatief te zijn voor het bestuur van de gehele nieuwe gemeenschap. Ook U zult na dit betoog de overtuiging zijn toegedaan, dat bij acceptatie van een nieuw gemeentewapen daarom niet enkel elementen uit het in 1978 voor Den Bosch vastgestelde wapen, maar waar mogelijk ook van de andere toen nog zelfstandige gemeenschap dienen te worden opgenomen. Een goed symbool voor Rosmalen is voorhanden. Er zijn geen overtuigende, op heraldiek gebaseerde motieven, om het ingrijpende historische moment van 1 januari 1996 verder te verloochenen.

Geacht Gemeentebestuur,

Mocht U aan het slot van dit vooral zakelijk bedoelde betoog onverhoopt toch geen reden aanwezig vinden om er toe bij te dragen, dat ook de gemeenschap **Rosmalen trots** kan zijn **op een wapen voor de nieuwe gemeente**, maak dan uw collegeleden even vrij van uw beleidsplan, zodat zij zich niet verplicht behoeven te voelen om mee te werken aan een raadsvoorstel dat binnen de gemeenschap Rosmalen nu al als een *verraad van Rosmalen* dreigt te worden opgevat.

Geachte Fractie-leiders,

Geef uw partijleden de gelegenheid om, naar eer en geweten, op geheel persoonlijke titel, te doen blijken van hun affiniteit, niet alleen voor het oude 's-Hertogenbosch, maar ook van hun affiniteit, op de eens voorgehouden basis van gelijkwaardigheid, met *het voor behoud van de eigen identiteit strijdende Rosmalen*.

Geachte overige aanwezigen,

Laten we hopen, om met een variatie op de woorden van de zeergeachte heer Pirenne te spreken, "dat niemand met de rug naar het Westen of Oosten hoeft te gaan staan". Een algemeen aanvaard gemeentewapen als oprecht integratie-symbool voor zowel Bosschenaren als Rosmalenaren.

Dank voor uw aandacht.

WAPEN EN VLAG VOOR DE NIEUWE GEMEENTE 's-HERTOGENBOSCH

Nader rapport van de Commissie Wapen en Vlag

1.

Inleiding

De commissie Wapen en vlag heeft kennis genomen van de reacties die zijn ingekomen op uw voorstel aan de gemeenteraad inzake wapen en vlag voor de gemeente 's-Hertogenbosch. Uw college heeft besloten de behandeling van het raadsvoorstel aan te houden en in een nota in te gaan op de verschillende reacties. Onze commissie is gevraagd daar waar de reacties betrekking hebben op het door onze commissie aan u voorgelegde advies, een nadere reactie te geven. Genoemde commissie beperkt zich daarbij tot de officieel bij uw college binnen gekomen reacties nl. die van de Heemkundekring Rosmalen en van een groep Bosschenaren (Van der Eerden c.s.). Ook betreft de commissie bij deze reactie het voorstel voor een wapen van de heer Fr. Smetsers dat via de heer Rasenberg aan uw college is voorgelegd. De commissie gaat derhalve niet in op uitspraken in de media. Dit nader rapport moet gelezen worden in samenhang met het advies van onze commissie van 9 september 1998.

2.

Algemeen

Bij uw besluit om een commissie te vragen u van advies te dienen hebt u overwogen dat een voorstel aan de raad moet worden ondersteund door adviezen, waarin de verschillende kanten van het vraagstuk (heraldiek, historie, bestuurlijke aspecten, draagvlak) aan bod komen. Het vraagstuk betreft een advies aan de raad over een wapen en vlag voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch. U hebt gekozen voor een commissie die vanuit een meer afstandelijke -letterlijk en figuurlijk- positie het vraagstuk kan bekijken. Wel wordt daarbij van de leden van de commissie verwacht dat zij affiniteit hebben met 's-Hertogenbosch en zich kunnen inleven in de lokale argumenten die bij de uiteindelijke keuze een rol spelen en hoe daaraan recht gedaan kan worden.

Onze commissie heeft de opdracht -een rapport over wapen en vlag- vanuit die optiek benaderd. Zij heeft de verschillende kanten van het vraagstuk tot uitdrukking gebracht in een advies met betrekking tot een gemeentewapen, dorpswapens en gemeentevlag, dat als één geheel moet worden beschouwd.

Onze commissie heeft er ook bewust voor gekozen om bij de samenstelling van haar rapport uit te gaan van adviezen van deskundige buitenstaanders resp. van het bevoegde orgaan, de Hoge Raad van Adel, en niet van voorstellen van individuele personen, groepen of instellingen uit de gemeente 's-Hertogenbosch. Niet omdat

die voorstellen ieder op zich niet van waarde zijn maar omdat het bij de aanvang van onze taak bekend was dat over de keuze van een wapen en vlag binnen de gemeente tegenstrijdige opvattingen leven, die enerzijds zijn terug te voeren op aspecten van heraldieke aard, anderzijds op de gevoelens die de fusie van de twee gemeenten, Rosmalen en 's-Hertogenbosch teweeg hebben gebracht. Onze commissie is van mening dat het vervolgens aan uw college en de raad is om te beoordelen of deze tegenstrijdige opvattingen, waarvan ook uit de ingekomen reacties is gebleken, moeten leiden tot een afwijking van ons voorstel.

3. Wapen

In haar rapport stelt onze commissie voor het historische wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch, behoudens een correctie met betrekking tot de kroon, te handhaven. Bij haar voorstel verwijst de commissie naar de lange, historische traditie van dit wapen, naar de historische samenhang tussen het wapen, de daarin verwerkte symbolen en de naam van de gemeente. Bij haar voorstel voelde de commissie zich gesteund door het door de Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde van Brabants Heem uitgebrachte advies en door de Hoge Raad van Adel, die de voorkeur uitsprak voor continuering van het Bossche wapenschild.

Voorst stelde onze commissie voor de wapens van de voormalige gemeenten Engelen, Empel, Bokhoven en Rosmalen aan te wijzen als dorpswapen. Voor Rosmalen heeft zij zich laten overtuigen door de Heemkondekring Rosmalen dat het wapen van de voormalige gemeente niet geheel verantwoord was. Door onze commissie wordt daarom gepleit voor het herstel van het West-Maaslands vierblad in het wapen als eigen voor Rosmalen.

3.1 Reacties op de voorstellen van onze commissie

Op de voorstellen om voor de stadsdelen van de voormalige gemeenten Engelen, Empel en Bokhoven de oude, gehanteerde gemeentewapens aan te wijzen als dorpswapen, is niet gereageerd. Met betrekking tot het voorstel voor Rosmalen is algemeen sprake van positieve reacties, zowel op het voorstel op zich als ook met betrekking tot de aanpassingen.

Op het voorstel voor het gemeentewapen werd gereageerd door de Heemkondekring. Zij stelt voor om het gegeven van de fusie van de gemeente 's-Hertogenbosch en Rosmalen ook tot uitdrukking te brengen in het gemeentewapen. In het bij haar brief van 20 december 1998 gevoegde artikel "Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen 4" merkt de kring op in haar wapenvoorstellen enkel uit te gaan van een samenvoeging van Rosmalen en Den Bosch (waarbij zij "Den Bosch"

gebruikt voor alle overige stadsdelen). In haar brief van 27 januari 1998 schrijft de kring echter nog aan uw college dat in het nieuwe gemeentewapen elementen van zowel Rosmalen als van Empel, Engelen en Bokhoven moeten worden betrokken.

De Heemkundekring wil de fusie in het gemeentewapen tot uitdrukking brengen door op een of andere wijze het Maaslands vierblad daarin op te nemen. Onze commissie zal niet ontkennen dat de samenvoeging van de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen een voor de inrichting van het bestuurlijk bestel van Nederland en voor de betrokken inwoners historisch belangwekkend feit is geweest. Vraag is echter of dat dan ook tot uitdrukking moet komen in het gemeentewapen. Onze commissie heeft hierboven aangegeven vanuit een andere visie gekomen te zijn tot een samenhangend voorstel waarin het gemeentewapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch het gemeentewapen van de nieuwe gemeente wordt.

3.2 Standpunt van de Commissie Wapen en Vlag

Als onze commissie dan toch inhoudelijk wil ingaan op het voorstel van de Heemkundekring dan merkt zij op dat ook door de Heemkundekring wordt onderkend dat het heraldisch niet verantwoord is aan het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch extra elementen toe te voegen (bladzijde 15 van het rapport van Driekoningen 1999). De Heemkundekring kiest daarom voor een vervanging in het wapenhoofd van (delen van) het daar gevoerde symbool door het West-Maaslands vierblad.

Onze commissie heeft het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch nadrukkelijk als een geheel beschouwd, dus schild (met bosboom en gecombineerde wapen Brabant-Limburg) en wapenhoofd (met dubbele adelaar met in het hart de kleuren rood en wit van Oostenrijk). De symbolen op het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch hebben een geheel andere historische achtergrond dan het West-Maaslands vierblad. Keizer Maximiliaan heeft aan de stad 's-Hertogenbosch als gunstbewijs het privilege gegeven om de rijksadelaar toe te voegen aan het wapen. In het hart van de dubbelkoppige adelaar zijn de Oostenrijkse kleuren aangebracht. Onze commissie vindt het een historische verarming wanneer dit element uit het wapen zou verdwijnen. Ook merkt onze commissie op dat er geen enkele relatie is tussen deze adelaar en het West-Maaslands vierblad en dat om die reden de twee andere alternatieven van de Heemkundekring (combinaties van adelaar en vierblad) vanuit oogpunt van heraldiek niet aanvaardbaar zijn.

Deze opvatting wordt ondersteund door de Hoge Raad van Adel, het college dat uiteindelijk goedkeuring zal moeten verlenen aan een nieuw gemeentewapen. Bij brief van 22 januari jongstleden

(bijgevoegd) heeft de secretaris van deze Raad (opnieuw) aangegeven dat de door de Heemkundekring voorgestelde weg geen begaanbare is. Dit had de commissie reeds geconcludeerd uit eerdere correspondentie over het ontwerp. Het is precies dit dilemma waarvoor het gemeentebestuur zich naar onze mening gesteld ziet: behoud van een historisch wapen, i.c. dat van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch, dan wel een in feite volledig nieuw ontwerp, waarin vanzelfsprekend historische elementen verwerkt kunnen zijn. De commissie beveelt aan, om redenen die in ons rapport van 9 september 1998 breder vermeld zijn, om de eerste mogelijkheid te benutten, waarbij door de aanwijzing van de dorpswapens in combinatie met het door ons voorgestelde gemeentewapen de historische referenties van de wapens van alle kernen gehandhaafd kunnen blijven.

In het artikel "Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen" (M. Veebens) van mei 1998 wordt een verklaring gegeven van de herkomst van het West-Maaslands vierblad. Daarbij wordt een duidelijke relatie gelegd met de lindeboom. De linde speelde een belangrijke rol in de gemeentelijke huishouding. Onder de takken van de lindeboom vonden vergaderingen plaats, werd markt gehouden, werd geadministreerd en werd recht gesproken. Pama schrijft "het blad het teken van de bescherming, de vreugde en de waarheid". Deze betekenis vindt men evenwel ook in de bosboom op het thans voorgestelde gemeentewapen. In die zin is de symboliek al opgenomen.

De Heemkundekring doet de suggestie om, als een van haar voorstellen voor het gemeentewapen wordt overgenomen, het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch aan te wijzen als dorpswapen. Onze commissie merkt op dat dit verwarrend is, gelet op het geringe verschil tussen het oude en nieuwe wapen. Maar ook vanuit territoriaal opzicht is het voorstel niet helder. Het wapen van de voormalige gemeente was tot 1 januari 1996 het wapen voor het gehele grondgebied van de gemeente, dus inclusief de voormalige gemeenten Empel, Engelen en Bokhoven. Wij menen de suggestie van de Heemkundekring dan ook zo te moeten interpreteren dat de aanwijzing beperkt is tot het grondgebied van de gemeente 's-Hertogenbosch van voor 1972. Onze commissie merkt echter op dat er in 1972 geen bezwaren waren om het wapen van de toenmalige gemeente 's-Hertogenbosch te voeren als wapen van de nieuwe gemeente.

Het ontwerp van de heer Smetsers, waarbij de symbolen uit het wapen van Rosmalen worden toegevoegd, is niet aanvaardbaar. De voorschriften van de Hoge Raad van Adel laten geen ruimte voor toevoeging van elementen.

4. Gemeentevlag

4.1 Reacties op het voorstel van onze commissie

Van der Eerden c.s. pleiten er voor om voor de vlag uit te gaan van de naar hun mening voor 's-Hertogenbosch historische kleuren geel en zwart op de hoofdbanen. Zij leggen daarbij ook een relatie met het nieuwe wapen. De kleuren rood en wit zouden bescheiden aanwezig kunnen zijn in de broektop. De Heemkundekring Rosmalen stelt voor in het ontwerp de kleur zwart in het kanton te vervangen door blauw.

4.2 Reactie van onze commissie

In reactie op de opmerkingen van Van der Eerden c.s. en de Heemkundekring bij de vlag, merkt onze commissie op de eerste plaats op dat het advies in samenhang met het voorstel voor het gemeentewapen en de instelling van dorpswapens moet worden beoordeeld. Onze commissie is van oordeel dat de vlag bij uitstek het middel is om het feit van het ontstaan van de nieuwe gemeente tot uitdrukking te brengen. Een vlag wordt veel meer in het dagelijkse leven gebruikt dan het meer statische wapen, dat veeleer beschouwd wordt als kentekenen van het bestuur. Het is een algemeen begrip dat een "volk zich schaart onder de vlag". Dat betekent dat er naar gestreefd moet worden om in de vlag het feit van een nieuwe gemeente zijn weerspiegeling te laten vinden. Onze commissie heeft daartoe een voorstel gedaan. De gekozen kleuren (rood/wit/zwart/geel) hebben een historische relatie. De kleur rood en wit zijn de wapenkleuren van het historisch kwartier Maasland, waartoe Rosmalen en Empel en Meerwijk behoorden. Het zwart en geel (gele Bosboom in zwart kanton) heeft een relatie met het gemeentewapen en met de kleuren van de tot heden gevoerde vlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch. Overigens werden in de vorige eeuw ook de kleuren rood en wit in 's-Hertogenbosch werden gebruikt. Onze commissie geeft in haar advies niet aan dat de kleuren rood en wit gekozen zijn omdat dit ook de kleuren zijn in de provinciale vlag. Wel dat sprake is van dezelfde kleuren. Onze commissie meent dat er op zich geen bezwaar tegen kan zijn dat de hoofdstad van de provincie in haar vlag dezelfde kleuren voert als de provincie.

Van der Eerden c.s. voert aan dat het een ongeschreven wet is dat met betrekking tot de kleuren, de vlag het wapen volgt. De Noordbrabantse Commissie voor wapen en vlaggenkunde schrijft op bladzijde 20 van haar rapport dat "kleuren van en symbolen op vlagontwerpen doorgaans worden ontleend aan de voorgestelde wapens". Onze commissie merkt op dat geen sprake is van een ongeschreven wet. Wel kan gesteld worden dat het niet ongebruikelijk is. Uit de vaststelling van vlaggen van andere gemeenten blijkt evenwel dat op grond van eigenstandige

argumenten daarvan meermalen is afgeweken. Onze commissie heeft in haar rapport van 9 september en hierboven aangegeven waarom zij heeft geopteerd voor een andere keuze. Van der Eerden c.s. merken op dat de Hoge Raad van Adel in 1950-1955 voorstellen heeft gedaan voor een vlag van drie even hoge banen zwart-geel-zwart. Onze commissie meent dat dat voorstel gezien moet worden in de context van de toen gevoerde discussie en bestuurlijke situatie.

De Heemkundekring stelt voor om het zwart van het kanton te vervangen door blauw. Onze commissie veronderstelt dat dit voorstel gebaseerd is op de kleur van het wapen van Rosmalen, resp. de vlag van de voormalige gemeente. Hierboven is aangegeven waarom sprake is van de kleur zwart. Toevoeging van de kleur blauw aan de al genoemde kleuren leidt naar de mening van onze commissie tot een te veelkleurig geheel.

4.3 Standpunt van de commissie wapen en vlag

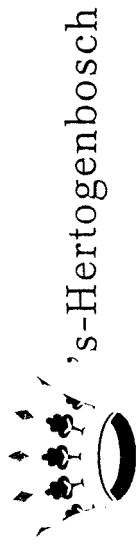
De commissie meent dat er, mede gelet op de brief van de secretaris van de Noordbrabantse Commissie voor Wapen en Vlaggenkunde d.d. 20 januari 1999 (bijgevoegd), geen gronden aanwezig zijn om haar voorstel voor de gemeentevlag te wijzigen.

2)

*Commissie -
Wapen / vlag
van Rosmalen*

Bijlagen

1. Brief Heemkundekring Rosmalen d.d. 20 december 1998
2. Artikel "Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen" 4 uit de uitgave Rosmalla van de Heemkundekring Rosmalen
3. Rapport Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek van de Heemkundekring Rosmalen, Driekoningen 1999 */ heb je e.l.*
4. Brief van groep inwoners van 's-Hertogenbosch, te noemen Van der Eerden c.s., d.d. 29 december 1998 */ heb je e.l.*
5. Brief van de heer Th. Rasenberg uit Rosmalen met ontwerp voor een wapen van de hand van de heer Fr. Smetsers
6. Brief Hoge Raad van Adel d.d. 22 januari 1999
7. Brief Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en vlaggenkunde van het Brabants Heem van 29 januari 1999 */ heb je e.l.*

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

B&W-VOORSTEL

Agendanr. :
Reg.nr. : 98.0004

AANPAK OM TE KOMEN TOT KEUZE VOOR EEN WAPEN VOOR 's-HERTOGENBOSCH

SAMENVATTING

Met de samenvoeging van de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen op 1 januari 1996 zijn de tot dan door beide voormalige gemeenten gevoerde wapens en vlaggen vervallen. Teneinde een wapen en vlag te mogen voeren is tenminste een raadsbesluit door de gemeenteraad van de nieuw ontstane gemeente 's-Hertogenbosch noodzakelijk. De Stadspartij Knillis bij initiatiefvoorstel en Bosch Belang (bij brief) hebben voorgesteld om het wapen en de vlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch ook in de nieuwe gemeente te voeren. Van de kant van Rosmalens Belang is tegen dat voorstel bezwaar aangetekend. Gezien de complexiteit van het vraagstuk is het wenselijk een commissie te vragen u te adviseren omtrent een aan de raad voor te leggen voorstel (pre-advies). De commissie Bestuurszaken wordt gevraagd kennis te nemen van deze aanpak.

1. INLEIDING

De voormalige gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen voerden beiden een eigen wapen en vlag. Met de samenvoeging op 1 januari 1996 zijn beide gemeenten opgeheven. De wapens en vlaggen behoren daardoor thans toe aan de voormalige gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen, net zoals ook de voormalige gemeenten Empel en Meerwijk, Engelen en Bokhoven nog een wapen kennen. Bij de fusie van 1 januari 1996 is tussen de colleges van de fuserende gemeenten in het overzicht van acties vastgelegd dat te gelegener tijd ook het wapen en de vlag van de nieuwe gemeente aan de orde dienen te komen maar dat zulks geen prioriteit had. Begin dit jaar is op ambtelijk niveau de voorbereiding voor een daartoe strekkend raadsbesluit gestart. Of een wapen wordt gevoerd en welk, vergt een besluit van de raad. Op 21 maart 1997 heeft de Stadspartij Knillis een initiatiefvoorstel ingediend over hetzelfde onderwerp. De Stadspartij stelt voor in de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch wapen en vlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch te voeren. De fractie van Bosch Belang heeft bij brief van 20 maart aan de voorzitter van uw raad laten weten dat haar voorkeur ook uitgaat naar zo'n besluit. In reactie op deze voorstellen heeft Rosmalens Belang aan uw college geschreven dat zij zich niet met dit voorstel kunnen verenigen.

Het door de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch te voeren wapen en, daarmee samenhangend, de vlag, is mijns inziens niet een simpele keuze voor het een of het ander. Historische en heraldische maar ook emoties spelen daarbij een rol. Dit vraagt een gedegen benadering.

2. WAPEN EN VLAG VOORMALIGE GEMEENTEN

Ontstaan wapen voormalige gemeente Rosmalen

Het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen is in 1817 vastgesteld door de Hoge Raad van Adel. De afbeelding op het wapen van Rosmalen (molenrad en op schildje klaverblad) is afgeleid van het zegelstempel Uter Eijgene (het klaverblad is daarop een ster en het rad heeft daarop zes spaken in plaats van acht). De oudst bekende afbeelding van dit schepenzegel bevindt zich aan een acte van 1544.

Ontstaan vlag voormalige gemeente Rosmalen

De vlag van Rosmalen (blad en rad in geel op een blauwe rechthoekige achtergrond) is vastgesteld op 7 maart 1966. Het geheel is gebaseerd op de kleuren en symbolen van het gemeentewapen. Voordien werd sedert 1935 (toen zijn door de archivaris mr. Smit t.b.v. het 700-jarig bestaan van 's-Hertogenbosch banieren ontworpen voor gemeenten die geen vlag voerden) een vlag gebruikt waarop tegen de achtergrond van de rood-wit geblokte provincievlag, het wapen van de gemeente Rosmalen was gezet.

Ontstaan wapen voormalige gemeente 's-Hertogenbosch

Het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch is laatstelijk bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1978 (nr.54), zij het heraldisch iets gewijzigd ten opzichte van het wapen dat in 1817 door de Hoge Raad van Adel werd toegekend, vastgesteld. Deze wijziging was het gevolg van reeds jarenlange bestaande omissies in het tot dan gevoerde wapen. De geschiedenis van dit wapen gaat terug tot het oudst bekende stadszegel, hangend aan een acte van 1242. De daarop afgebeelde boomafbeelding is in 1356, door een gunst van hertogin Johanna, vermeerderd met het wapen van de hertogen van Brabant (vier leeuwen in een vrijkwartier). In 1508 werd dit stadswapen vermeerderd met de Habsburgse adelaar.

Ontstaan vlag voormalige gemeente 's-Hertogenbosch

De vlag die door de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch werd gebruikt (twee even grote verticale banen in geel en zwart met in de broektop een kanton met twee even hoge verticale banen rood en wit) is vastgesteld bij raadsbesluit van 26 oktober 1989. De kleuren zijn gebaseerd op de kleuren in het gemeentewapen. Voor de vaststelling van deze vlag was, sedert 1904, een zwart-gele (verticale banen) vlag in gebruik. De herkomst daarvan is onbekend maar is gebaseerd op de kleuren goud en zwart zoals in het oorspronkelijke stadswapen voorkomen.

Engelen, Bokhoven, Empel en Meerwijk

Na de annexatie in 1971 van de gemeenten Engelen, Bokhoven, Empel en Meerwijk met 's-Hertogenbosch is geen nieuw samengesteld wapen en/of nieuwe vlag vastgesteld. Men heeft nadien het wapen van de oude gemeente 's-Hertogenbosch (vastgesteld door de Hoge Raad van Adel op 16 juli 1817) en de niet officiële vlag (zwart/geel) van de stad officieus (dus zonder raadsbesluit) in gebruik gehouden. Met het Koninklijk Besluit d.d. 8 maart 1978 (wapen) en het Raadsbesluit d.d. 18 sept. 1989 (vlag) werd dat officieel. In beide gevallen zijn echter geen elementen/kleuren van de wapens/vlaggen van de voormalige gemeenten (Empel, Bokhoven, Engelen) toegevoegd.

3. WAPEN EN VLAG NIEUWE GEMEENTE

Het voeren van een wapen door een gemeente is geregeld bij Koninklijk Besluit van 23 april 1919 en bij Beschikking van de Minister van Binnenlandse Zaken van 18 oktober 1977. Een stad heeft de mogelijkheid om een wapen te voeren of een eigen vlag te ontwerpen. Het is echter niet verplicht. Voor de Bossche situatie zijn een aantal modaliteiten aanwezig:

- a. Het wapen van een van de voormalige gemeenten bij raadsbesluit tot wapen van de nieuwe gemeente verklaren;
- b. Een nieuw wapen (laten) ontwerpen;
- c. Afzien van het voeren van een wapen.

Wat mij betreft gaat het om de keuze tussen een van de wapens of een nieuw wapen. Het afzien van een wapen zou mijns inziens niet passen bij de status en historie van onze stad. Indien gekozen wordt voor een nieuw wapen dan dient het ontwerp ter advisering voorgelegd te worden aan de Hoge Raad van Adel. Na positief advies van deze Hoge Raad kan een raadsbesluit genomen te worden waarbij het ontwerp wordt vastgesteld. Vervolgens wordt het ontwerp ingediend bij Hare

Majesteit de Koningin ter vaststelling bij Koninklijk Besluit. Wanneer een van de bestaande wapens wordt gevoerd is daarvoor geen Koninklijk Besluit nodig.

Wat de vlag betreft liggen in feite dezelfde modaliteiten voor. Voor de vlag geldt een eenvoudigere procedure. Hiervoor is alleen een advies van de Hoge Raad en een raadsbesluit vereist.

4. INITIATIEFVOORSTEL EN REACTIE ROSMALENS BELANG

Stadspartij Knillis stelt de raad voor op historische gronden het wapen en de vlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch ook in de nieuwe gemeente te gaan voeren. Argument is dat het hoofdbestanddeel van het wapen, de boom, gerelateerd is aan het bos van de hertog waaraan de stad haar naam ontleent. Ook de andere onderdelen van het wapen zijn ontleend aan de historie van de stad: hertogin Johanna van Brabant verleende in 1356 aan de stad het privilege om het wapen van de Brabantse hertogen, bestaande uit vier leeuwen, in het stadswapen op te nemen. Knillis stelt voor om het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen voortaan officieus te hanteren als dorpswapen. Dit zou eventueel ook kunnen gelden voor de wapens van Bokhoven, Engelen en Empel. Ik merk hierbij het volgende op. Zoals ook elders gebruikelijk is, wordt het wapen van een opgeheven gemeente, nog vaak door verenigingen en instellingen uit die gemeente gebruikt, bijv. in hun logo. Ook treft men nog vaak een afbeelding van het wapen in de openbare ruimte aan. Zo vindt u op verschillende plaatsen in Empel het gemeentewapen. Bij officiële gelegenheden en in/aan officiële gebouwen zullen echter het wapen en de vlag van de nieuwe gemeente gebruikt moeten worden, omdat een opgeheven gemeente geen publiekrechtelijk lichaam meer is en derhalve formeel geen eigen wapen en vlag kan voeren. In tegenstelling tot hetgeen de Stadspartij Knillis in haar initiatiefvoorstel zegt, toeien de voorzitters van de bestuursraden van Empel c.a. en Engelen c.a. zich bij het voorzitten van de vergaderingen niet met de oude ambtsketen.

Van de kant van Rosmalens Belang wordt opgemerkt dat de tijd daar is om een raadsbesluit te nemen over een wapen en vlag voor de gemeente 's-Hertogenbosch. Wapen en vlag kunnen het gezicht van de gemeente mede bepalen. Echter Rosmalens Belang pleit niet voor het wapen en de vlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch. Rosmalens Belang wil dat het wapen iets gemeenschappelijks is waar alle delen van de nieuwe gemeente (dus ook Empel c.a. en Engelen c.a.) zich in herkennen. Rosmalens Belang maakt overigens onderscheid tussen stads- en dorpswapen en gemeentewapen. Onder het eerste verstaat Rosmalens Belang in feite de wapens van de voormalige gemeenten. Rosmalens

Belang heeft er geen probleem mee wanneer elke plaats in de gemeente 's-Hertogenbosch zijn eigen stads- of dorpswapen blijft voeren.

5.

OVERWEGINGEN

De keuze uit de in paragraaf 3 genoemde modaliteiten is een zaak van de raad op basis van een door uw college uit te brengen advies. Ik acht het gewenst dat een voorstel aan de raad, wat dat ook moge zijn, wordt ondersteund door adviezen, waarin de verschillende kanten van het vraagstuk (heraldiek, historie, bestuurlijke aspecten, draagvlak) aan bod komen. Er zijn een groot aantal instanties en personen die daarbij behulpzaam kunnen zijn. Om de procedure te stroomlijnen stel ik voor een commissie van drie personen te vragen om u op basis van van derden te ontvangen adviezen een advies uit te brengen over welk voorstel terzake aan de raad gedaan zou kunnen worden. Die commissie laat zich informeren door deskundigen (bijv. de Hoge Raad van Adel, Rosmalense en Bossche heemkundigen, de Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en vlaggenkunde) en door andere instanties en personen die vanuit hun/haar doelstelling aan de besluitvorming over dit onderwerp een bijdrage kunnen leveren. In eerste aanleg hebt u op mijn advies besloten de commissie te bemensen met daartoe geschikte personen uit onze gemeente. Overleg met een aantal mogelijke kandidaten heeft geleerd dat het, mede gezien de adviserende instanties, beter is om te zoeken naar personen die vanuit een meer afstandelijke - letterlijk en figuurlijk- positie het vraagstuk kunnen bekijken. Wel wordt van betrokkenen verwacht dat zij affiniteit hebben met 's-Hertogenbosch en zich kunnen inleven in de lokale argumenten die bij de uiteindelijke keuze een rol kunnen spelen en hoe daaraan recht gedaan kan worden. In overleg met de voorzitter van uw college heb ik de heren drs. L.J.M. van de Laar uit Bergen op Zoom (voormalig burgemeester Bergen op Zoom), de heer dr. F.E.M. Vercauteren uit Waalwijk (voormalig docent geschiedenis en staatsinrichting Dr. Mollercollege, actief in Heemkundekring Waalwijk) en de heer Prof. dr M. Prak uit Utrecht (hoogleraar in de economische en sociale geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht) gevraagd om in de commissie plaats te nemen. Zij hebben op mijn verzoek positief gereageerd. Secretaris van de commissie is het hoofd van de afdeling Bestuursondersteuning.

6.

VOORSTEL

Ik stel u voor definitief in te stemmen met de aanpak om te komen tot een pre-advies bij het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis en de instelling van voornoemde commissie die uw college van advies

dient over een voorstel aan de raad. Tevens stel ik u voor de Commissie Bestuurszaken van uw besluit door toezending van dit voorstel in kennis te stellen.

Ter inzage:

1. initiatiefvoorstel Stadspartij Knillis
2. brief Bosch Belang d.d. 20 maart
3. brief Rosmalens Belang d.d. 12 april

Steller: De Leeuw

Tel. : 073-6155180

Beste Willem,

hierbij de laatste opzet voor het advies 's-Hertogenbosch, voordat het op 31 maart a.s. wordt verzonden. De uitsparingen in de tekst zijn voor de kleurenplaatjes, die ik niet heb meegeprint. Een dergelijke print kost enige uren en daarvoor had ik gisteravond geen tijd meer.

Om je toch een idee te geven van de opzet, stuur ik de voorlaatste print mee. Deze heb ik graag terug: ik bewaar namelijk zoveel mogelijk materiaal om de kosten van een advies te kunnen bepalen mocht een en ander ooit aan controle worden onderworpen.

Vooraf nog een aantal opmerkingen

p. 2 en 8: 'korte algemene historische' laat ik staan / zonder 'algemene' dekt de titel de lading niet;

p. 21 voorstellen vlaggen sub 1, 4e r.v.boven: 'maar niet essentieel' is voor mij wat anders dan 'maar niet alleen';

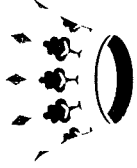
p. 19-20 sub d: moet hier het voorstel met de sterren teksteel wel blijven staan? We nemen immers de tekening niet op.

p. 21 voorstellen vlaggen sub 1 en 2: doen we het zo of zouden we de vlaggen onder 1 splitsen?

Hans van Heijningen vindt een rode vlag met witte bosboom maar niks. Enerzijds zijn die vlaggenkleuren niet terug te vinden in het wapen [dus ook Hans vindt dat de vlaggenkleuren ontleend moeten worden aan het wapen], anderzijds om een dergelijke vlag te reserveren voor een rood wapen met witte boom [Herentals?].

m.vr.gr.

J. den
25.3.90

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

Noordbrabantse Commissie voor
Wapen en Vlaggenkunde
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven

Uw brief van:
Uw kenmerk :
Ons kenmerk : BZ/BO
Datum : 26 januari 1998
Onderwerp : wapen en vlag.

P. de Leeuw
Tel: 073-6155180
Fax: 073-6155888

Geachte commissie,

Het college van burgemeester en wethouders bereidt een voorstel aan de raad van 's-Hertogenbosch voor over het door de, op 1 januari 1996 ingestelde, gemeente 's-Hertogenbosch te voeren wapen en vlag. Met het oog op een zorgvuldige voorbereiding heeft het college besloten een onafhankelijke commissie in te stellen die hem van advies moet dienen. Basis voor dit besluit is bijgevoegd collegevoorstel geweest.

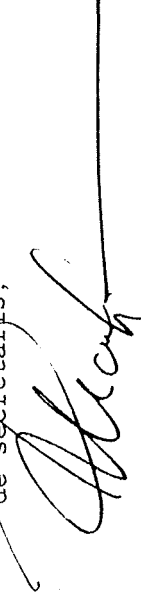
De commissie bestaat uit de heer drs. L.J.M. van de Laar, de heer dr. F.E.M. Vercauteren en de heer prof. dr. M. Prak. Ondergetekende is secretaris. De commissie heeft onlangs haar werkzaamheden heeft aangevangen. Zij is begonnen met een inventarisatie van externe organisaties die haar kunnen helpen bij de uitvoering van haar opdracht. In dit verband heeft ze besloten zich te wenden tot de Hoge Raad van Adel waar het gaat om de officiële procedure en tot uw commissie voor een inhoudelijk advies. Vooralsnog zijn geen andere organisaties benaderd.

In bijgaande collegevoorstel is aangegeven dat het voor het wapen in wezen om drie modaliteiten gaat. Wat modaliteit drie betreft -afzien van het voeren van een wapen- heeft het college de opvatting uit het collegevoorstel overgenomen en geconcludeerd dat bij een historische stad als 's-Hertogenbosch, ook na de fusie van 1996, een wapen behoort. Ook binnen de raad bestaat algemeen de opvatting dat de gemeente 's-Hertogenbosch een historisch verantwoord wapen moet hebben. Resteert dus of een keuze voor een van de bestaande wapens of een nieuw wapen, waaronder ook wordt verstaan het "in elkaar schuiven" van delen van bestaande wapens. De commissie zou het op prijs stellen hierover uw mening te horen. Mogelijk kunt u daarbij nu ook al betrekken hoe om te gaan met de vlag.

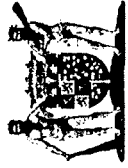
Van uw secretaris heb ik begrepen dat u al beschikt over de afbeeldingen en beschrijvingen van de wapens van de voormalige gemeenten. Daaronder verstaat de commissie overigens ook de gemeenten die in 1972 door 's-

Hertogenbosch zijn geannexeerd (Engelen, Empel en Bokhoven). Mocht u nog andere informatie nodig hebben dan ben ik gaarne bereid die te (laten) verstrekken.

Hoogachtend,
De commissie wapen en vlag,
namens ~~deze~~,
de secretaris,

mr. P.J.M. de Leeuw,
Hoofd van de afd. Bestuursondersteuning.

Wapen en vlag voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch

Advies van de Commissie Wapen en vlag aan het
College van burgemeester en wethouders

9 september 1998

Per 1 januari 1996 zijn de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen opgeheven en is de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch ingesteld. Beide gemeenten hadden voor hun opheffing een eigen wapen en vlag. De gemeenteraad van 's-Hertogenbosch dient een besluit te nemen over het wapen en de vlag van de nieuwe gemeente. Ter voorbereiding op dat besluit heeft het college van burgemeester en wethouders een commissie ingesteld die het van advies moet dienen over een voorstel aan de raad. Deze commissie legt u hierbij haar advies voor, waarmee zij haar werkzaamheden als beëindigd beschouwt.

De commissie bestond uit de leden drs. L.J.M. van de Laar uit Bergen op Zoom, prof. dr. M. Prak uit Utrecht en dr. F.E.M. Vercauteren uit Waalwijk. Secretaris van de commissie was mr. P. de Leeuw, hoofd van de afdeling Bestuursondersteuning van de gemeente 's-Hertogenbosch. Ten behoeve van de formulering van haar advies heeft de commissie advies gevraagd van de Hoge Raad van Adel te 's-Gravenhage en de Noordbrabantse Commissie voor Wapen en Vlaggenkunde van de Stichting Brabants Heem. De adviezen van beide organen zijn als bijlagen bij dit advies gevoegd.

's-Hertogenbosch,
9 september 1998

1. Procedure

De vraag of een gemeente een wapen en vlag voert, ligt in principe bij de gemeente, meer specifiek bij de raad van die gemeente, zelf. Het voeren van een wapen en vlag is niet verplicht. Uit de opdracht van het college aan onze commissie hebben wij opgemaakt dat het college er nadrukkelijk voor kiest dat de gemeente een wapen en vlag voert en dat derhalve de vraagstelling aan de commissie zich toespitst op "welk wapen en welke vlag?". Wanneer besloten wordt om een wapen te voeren moet aan een aantal (wettelijke) vormvereisten worden voldaan. De keuze van de vlag is volledig vrij.

Bij de fusie van 1 januari 1996 zijn de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen opgeheven en is een nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch ontstaan. De formele procedure is dat, wanneer een gemeente een wapen wil voeren, het college van burgemeester en wethouders zich eerst tot de Hoge Raad van Adel wendt met een daartoe strekkend verzoek. Doorgaans wordt die aanvraag voorzien van een aantal ontwerpen die ter beoordeling aan de Hoge Raad worden voorgelegd. De Hoge Raad kan ook worden gevraagd om zelf een wapen te ontwikkelen. Kan de Hoge Raad zich vinden in het verzoek en het ontwerp, dan kan een officieel voorstel aan de gemeenteraad worden voorgelegd. Raadsvoorstel, ontwerp en raadsbesluit dienen vervolgens aangeboden te worden aan Hare Majesteit de Koningin met het verzoek het door de raad vastgestelde wapen te verlenen. De Hoge Raad geeft hierover advies aan de Kroon waarna, in het geval van een positief advies, een Koninklijk besluit volgt. Het verlenen van een wapen aan een gemeente door de Kroon, houdt in dat die gemeente het exclusieve recht ontvangt dat wapen te voeren en dat gebruik door derden alleen mogelijk is met toestemming van de gemeente.

In gevallen van herindeling van gemeenten is in het Koninklijk Besluit van 23 april 1919 vastgelegd, dat nieuw gevormde publiekrechtelijke lichamen, die de naam hebben ontvangen van een bij hun vorming opgeheven publiekrechtelijk lichaam, het wapen van dat publiekrechtelijk lichaam kunnen voeren. Dat vereist dan echter

wel een expliciet besluit van de gemeenteraad. In de Ministeriële Beschikking van 18 oktober 1977 is aangegeven dat dat wapen, indien historische gegevens daartoe aanleiding geven, kan worden verbeterd. Aangenomen moet worden dat het dan om beperkte wijzigingen gaat. In bijzondere gevallen kunnen volgens de Beschikking ook elementen worden toegevoegd, afkomstig uit de wapens van de andere opgeheven publiekrechtelijke lichamen. In beide laatste gevallen is in wezen sprake van een nieuw wapen en moet derhalve de hierboven beschreven goedkeuringsprocedure worden gevolgd. Alleen wanneer een nieuw gevormde gemeente niet de naam van een bij de instelling opgeheven gemeente heeft gekregen, kan desgewenst het wapen van een van de opgeheven gemeenten worden verleend.

Voor dit advies is mede van belang wat in de Ministeriële Beschikking van oktober 1977 staat over de vorm en inhoud van een wapen:

- het moet voldoen aan de algemene en in het bijzonder in Nederland gebruikelijke regels van de heraldiek;
- het moet zo eenvoudig mogelijk zijn; een veelheid van wapenfiguren en een ingewikkelde schildverdeling (het aantal velden in een wapen) dienen te worden vermeden;
- de afgebeelde wapenfiguren moeten historisch en esthetisch verantwoord zijn. Eerder ter plaatse gebruikte wapenfiguren hebben voorrang boven later gebruikte of nieuwe wapenfiguren;
- schildhouders (zoals de wildemannen) worden alleen toegevoegd, indien deze reeds werden gevoerd bij een wapen dat opnieuw wordt verleend of indien ter verkrijging daarvan bijzondere historische omstandigheden aangevoerd kunnen worden;
- het geheel moet worden uitgevoerd in duidelijke, primaire kleuren.

Een vlag vergt een minder uitgebreide procedure. De vaststelling van een vlag is de verantwoordelijkheid van de gemeenteraad. Het raadsbesluit en een afbeelding van de nieuwe vlag worden aan de Hoge Raad van Adel gezonden voor het archief.

2. Advies

Onze commissie is zich er van bewust dat bij de keuze van een wapen en vlag voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch vele argumenten en gevoelens een rol (kunnen) spelen. Zij spreekt nadrukkelijk uit dat zij respect heeft voor de gevoelens die mogelijk leven bij bevolkingsgroepen of individuele personen binnen de gemeente 's-Hertogenbosch als het gaat om die keuze. Onze commissie heeft evenwel besloten zich in haar advies zoveel mogelijk te baseren op historische en zakelijke uitgangspunten en argumenten.

Alles afwegende is onze commissie tot het oordeel gekomen dat het de voorkeur verdient het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch te voeren als wapen van de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch. Wel stelt zij voor de kroon boven het wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch aan te passen om redenen die in het rapport nader worden toegelicht.

3. Motivering advies wapen

Onze commissie heeft drie varianten overwogen en deze getoetst aan de voorschriften en andere relevante criteria: nieuw wapen, een wapen waarin de oorspronkelijke wapens zijn gecombineerd en handhaving van het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch.

Primair heeft onze commissie gekeken naar de algemene uitgangspunten voor een wapen zoals die zijn vastgelegd in eerder genoemde Ministeriële Beschikking: eenvoudig en historisch verantwoord. Het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch is op zich niet echt eenvoudig maar heeft een lange historische traditie. Het dient op die grond naar de mening van onze commissie uitgangspunt te zijn voor een gemeentewapen voor de nieuw gevormde gemeente. De voorschriften van de Hoge Raad laten in feite geen ruimte voor invoeging van elementen van de voormalige gemeenten die thans tot de huidige gemeente 's-Hertogenbosch behoren. Dit is te meer het geval, omdat, wanneer men

Het oorspronkelijke wapen van de voormalige gemeente Rosmalen alsmede van de andere voormalige zelfstandige gemeenten zouden in de visie van de commissie aangewezen kunnen worden als dorpswapen voor het betrokken gebiedsdeel van deze voormalige gemeenten. Zij adviseert uw college een daartoe strekkend voorstel aan de gemeenteraad voor te leggen.

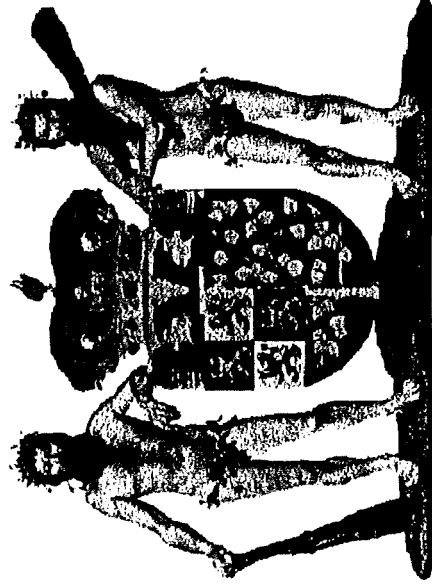
Met betrekking tot het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen wordt geadviseerd om de voorstellen voor verbetering daarvan van de kant van de Heemkundekring Rosmalen, door te voeren.

Wat betreft de vlag van de nieuwe gemeente stelt onze commissie voor om te komen tot een geheel nieuw ontwerp.

daartoe zou willen overgaan, met de wapens van niet minder dan vijf voormalige gemeenten rekening gehouden moet worden, te weten 's-Hertogenbosch, Rosmalen, Engelen, Bokhoven en Empel.

Het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch is bovendien niet alleen verbonden aan de stad maar heeft ook een duidelijke relatie naar de Meierij en de Provincie. Als vierde hoofdstad van het Hertogdom Brabant (de Meierij), waarvan het de enige was die lag in het Nederlandse deel, en als hoofdstad van de Provincie Noord-Brabant, bezit het wapen van 's-Hertogenbosch de oudste symbolen in de provincie waaruit de geschiedenis vanaf de stichting tot ver in de 17de eeuw valt af te lezen. Naar het oordeel van onze commissie heeft het wapen daardoor steeds een bredere status gehad dan die van stadswapen alleen. De geschiedenis van het wapen gaat terug tot 1242. Op het eerste zegel van de stad stonden

één grote en twee kleine bomen. Op een tegen-
zegel stond een leeuw afgebeeld, het wapen
van de heer van de stad, de hertog van
Brabant. Vanaf 1311 was een zegel in gebruik
dat een geharnaste ridder, rustend in een bos
toont. Aan een van de bomen hangt het
wapenschild met het gevierendeelde wapen
Brabant-Limburg, dat in de 14de eeuw op tal
van zegels van Brabantse schepenbanken voor-
kwam. De gehele voorstelling symboliseerde de
naam 's-Hertogenbosch. In 1365 gaven hertog
Wenceslaus en hertogin Johanna de stad het
recht het wapen van de hertogen van Brabant
(de leeuwen) te vermeerderen met de boomaaf-
beelding. In 1508 stond Keizer Maximiliaan toe
het wapen te vermeerderen met de keizerlijke
adelaar met op de borst een rood schild met
een zilveren dwarsbalk. De wildemannen werden
pas samen met de kroon in de tweede helft van
de 17de eeuw officieel aan het wapen toege-
voegd.

Wapen voormalige gemeente 's-Hertogenbosch

Het zou naar de mening van de commissie een
betreuwenswaardig voorbijgaan aan deze histo-
risch traditioneel betekenis en afbreuk doen aan
de grote betekenis van de stad in de Brabantse
context, wanneer de raad zou besluiten het his-
torisch wapen te vervangen door een nieuw
modern wapen.

Tot slot is onze commissie van oordeel dat het
de voorkeur verdient een samenhang te laten

bestaan tussen naam en wapen, zeker waar die
al historisch gezien aanwezig is. Ook om die
reden hecht zij er dan ook zeer aan om de sym-
bolen in het wapen van 's-Hertogenbosch te
handhaven. De desbetreffende bepalingen uit
de Koninklijke Beschikking zijn juist met het
oog op deze continuïteit en samenhang opge-
nomen.

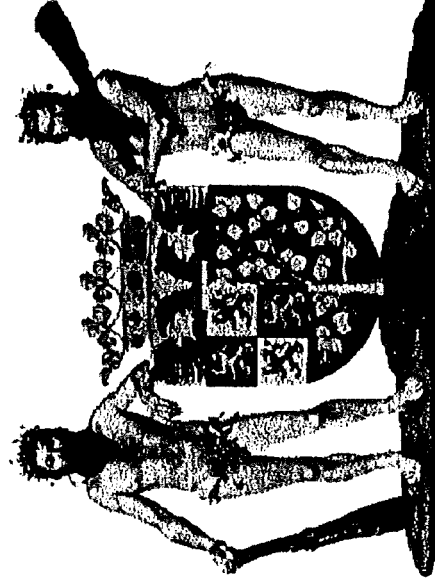
Het advies van onze commissie sluit aan bij dat
van de Noordbrabantse Commissie voor Wapen-
en Vlaggenkunde van Brabants Heem. De rich-
ting van het advies van de Noordbrabantse
Commissie is aangegeven door de keuze van
de naam. Onze commissie heeft vooral het
historische aspect en de traditie voorop ge-
plaatst. Ook de secretaris van de Hoge Raad
van Adel geeft aan dat de voorkeur van de
Hoge Raad uitgaat naar continuïteit van het
Bossche wapenschild.

De Noordbrabantse Commissie geeft overigens,
uitgaande van de naam, twee mogelijke alterna-
tieven nl. het bestaande wapen of een geheel
nieuw wapen. Bij het advies om het bestaande
wapen te gebruiken, stelt de commissie wel
voor om de kroon boven het wapen te vervan-
gen door een vijfbladerige kroon zonder muts.
Daarmee wordt teruggesproken op het in 1817
bevestigde wapen. In het diploma van toen
staat: "Het schild gedekt met een kroon van vijf
fleurons, alles van goud..". In de visie van de
Noordbrabantse Commissie is dit de authentieke
hertogskroon. Volgens de Noordbrabantse com-
missie is de huidige driebladerige kroon de
kroon van een natuurlijk persoon met de rang
van hertog en bovendien van latere datum.

Uit bestudering van de dossiers heeft onze
commissie geconstateerd dat over de kroon
regelmatig en lang is gediscussieerd. In de
jaren vijftig van deze eeuw ontstond discussie
over de juistheid van de bevestigde kroon.
Uiteindelijk mondde die discussie uit in een
besluit van de gemeenteraad om de vijfbladeri-
ge kroon te vervangen door een "gouden kroon
van drie bladeren, twee parels en een purperen
muts..". De Hoge Raad van Adel verzette zich
in eerste aanleg tegen dit besluit maar besloot
uiteindelijk de wens van de gemeenteraad te
volgen. Bij Koninklijk Besluit van 1978 werd het
nieuwe wapen bevestigd.

Onze commissie kan zich vinden in het voorstel van de Noordbrabantse Commissie. Te meer omdat met een vijfbladerige kroon een relatie gelegd kan worden met het aantal voormalig zelfstandige delen van 's-Hertogenbosch. Gelet op de eerdere discussies heeft onze commissie de Hoge Raad van Adel om advies gevraagd. Bij brief van 31 juli 1998 geeft de Hoge Raad aan dat hij ermee kan instemmen dat de in 1817 bevestigde kroon, dus een kroon van vijf bladeren zonder muts, in ere wordt hersteld. De thans gevoerde kroon van drie bladeren en twee parels met een muts is, aldus de Hoge Raad van Adel, de kroon die in 1816 voor heretogen is vastgesteld. De Hoge Raad is hier in 1978 -met tegenzin en na zeer lange aarzeling- mee akkoord gegaan, maar in feite zijn de adellijke rangkronen van 1816 in het geheel niet voor gemeenten bedoeld. Hoewel het heretogelijk karakter van de in 1817 bevestigde kroon, zo schrijft de Hoge Raad, niet te bewijzen is, kan deze kroon in ieder geval als veel authentieker worden beschouwd.

Het alternatieve voorstel van de Noordbrabantse Commissie houdt in dat teruggekeerd wordt naar de oorsprong, d.w.z. een zwart schild met een gouden Bosboom, waarvan het aantal takken het aantal voormalige gemeenten zou kunnen symboliseren. Onze commissie is van oor-

Voorstel wapen nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch

deel dat met dat wapen onvoldoende recht gedaan wordt aan de historie en de positie van 's-Hertogenbosch als vierde hoofdstad van het Hertogdom Brabant en als hoofdstad van de Provincie Noord-Brabant.

Met betrekking tot de wildemannen ziet onze commissie geen aanleiding om de stand van de heren met hun knotsen te wijzigen ten opzichte van het huidige wapen. Dat een van de heren de knots op de schouder en de ander op de grond heeft, geeft een speels beeld. Naar de mening van onze commissie wordt daarvoor de evenwichtigheid niet verstoord.

4. Dorpswapens

Wat betreft het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen is onze commissie van oordeel dat dit behouden moet blijven. Dit kan door dorpswapens in te stellen, waarbij dan onze commissie niet alleen doelt op het wapen van Rosmalen maar ook op dat van de andere voormalige gemeenten, Engelen, Bokhoven en Empel. Onze commissie onderschrijft de opvatting van de Noordbrabantse Commissie dat de wapens van deze voormalige gemeenten een deel zijn van het cultureel erfgoed. Door het instellen van dorpswapens door de gemeenteraad wordt aan het eigen karakter en het verleden van de voormalig zelfstandige delen van de gemeente recht gedaan. Zo'n dorpswapen

zou geplaatst kunnen worden bij de invalswegen van het betrokken stadsdeel of gebruikt kunnen worden in vaandels of logo's van plaatselijke verenigingen (wat nu ook al gebeurt).

De Noordbrabantse Commissie suggereert om eventueel ook dorpswapens in te voeren voor gemeentedelen die tot heden nooit een wapen hebben gehad. Onze commissie is daar geen voorstander van omdat haar argumenten liggen in het behoud van het historisch erfgoed.

De Noordbrabantse Commissie stelt voor het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen bij aanwijzing als dorpswapen aan te passen

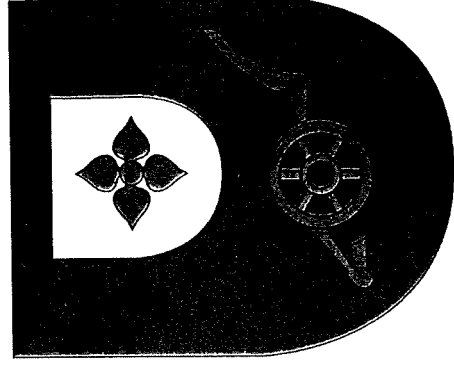
Wapen voormalige gemeente Rosmalen

moeten blijven van het oorspronkelijke wapen, mede ook omdat uit de archieven van de voormalige gemeente niet is gebleken dat ook toen al voor een wijziging van het wapen werd geopteerd. Onze commissie pleit er daarom voor de voorstellen van de Heemkundekring Rosmalen over te nemen. Deze sluiten aan bij de al sedert 1348 bestaande traditie van het wapen en garanderen de herkenbaarheid bij de inwoners van de voormalige gemeente. Bovendien komen de correcties die door de kring in de kleuren van het schildje worden aangebracht (keel, zilver) tegemoet aan de Maaslandse kleuren en aan die van de heer van Rosmalen, Jan van Baexen.

om zo te komen tot een heraldisch meer verantwoord wapen. In haar voorstel wordt de kleur van het schild, nu lazuur (blauw) gewijzigd in zilver met een vierblad in keel (rood) en in keel met een ploeg in zilver.

Onze commissie heeft het voorstel van de Noordbrabantse Commissie voor advies voorgelegd aan de Heemkundekring Rosmalen, die al eerder zelf had aangegeven het oorspronkelijke wapen te willen wijzigen. De Heemkundekring stelt voor de symbolen in het wapen te stileren en daarbij het klaverblad van lazuur te vervangen door een West-Maaslands vierblad van keel. Wat betreft ploeg en vierblad sluiten de voorstellen op elkaar aan. Met betrekking tot de kleur en indeling van het wapen wijkt het advies van de Noordbrabantse Commissie sterk af van de huidige kleur en indeling en van het voorstel van de Heemkundekring.

Uitgaande van het feit dat het huidige wapen in 1817 is bevestigd, is onze commissie van oordeel dat, wanneer besloten wordt tot wijziging, het resultaat zo dicht mogelijk in de buurt zou

Voorstel dorpswapen stadsdeel Rosmalen

Uit de gemeentelijke archieven leidt de commissie af dat het college van burgemeester en wethouders in overleg met de Bestuursraden van Engelen en Bokhoven en Empel en Meerwijk destijds geen aanleiding zag om de voorstellen van de Noordbrabantse Commissie voor wijziging van hun oorspronkelijke wapens over te nemen.

5. Motivering advies vlag

De keuze voor een vlag is de verantwoordelijkheid van de gemeenteraad. Het voeren van een vlag en de uitvoering daarvan behoeft geen goedkeuring van hogere dan wel andere instanties. Onze commissie constateert in het algemeen dat, waar een wapen vooral wordt bepaald door historie en continuïteit, de vlag van een gemeen-

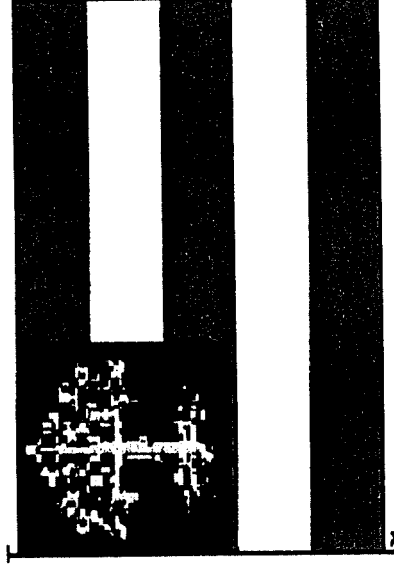
te een meer tijdelijk karakter heeft en dat tijdsinzichten of bijzondere gebeurtenissen aanleiding kunnen zijn om een nieuwe vlag te laten ontwerpen. Het voeren van vlaggen door gemeenten is ook van veel recentere datum dan het voeren van een wapen. Wel wordt vaak bij het ontwerp van een vlag een relatie gelegd,

door kleurgebruik of te voeren tekens, met het wapen, maar dit is geen noodzaak. De commissie is van oordeel dat basiscriteria voor een vlag zijn: uniek, eenvoudig en herkenbaarheid. Dit laatste ook in visuele betekenis. Een vlag moet op afstand goed herkenbaar zijn.

Een vlag wordt doorgaans gezien als symbool dat staat voor de gehele bevolking van een bepaald gebied. Een wapen wordt veeleer beschouwd als kenteken van het bestuur van dat gebied. Op dit moment gebruikt de gemeente 's-Hertogenbosch de oude vlag van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch. Onze commissie is van oordeel dat de instelling van de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch een goede reden is om te komen tot een nieuwe vlag die bij alle officiële en feestelijke gebeurtenissen binnen die gemeente wordt gevoerd. Zowel door de overheid zelf als ook door de inwoners.

De Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en vlaggenkunde heeft in haar advies een voorstel gedaan voor een vlag. De commissie stelt voor een vlag te voeren bestaande uit vijf banen, gelijk aan het aantal voormalige gemeenten. Voor de kleur wordt voorgesteld rood en wit, de wapenkleuren van het historisch kwartier Maasland, waartoe Rosmalen en Empel en Meerwijk behoorden. Rood- en wit waren ook de historische Bossche stads- en vlaggenkleuren (tot ca. 1925) en komen ook terug in het wapen. De Noordbrabantse commissie stelt voor op de vlag in een zwart vlak de gele Bosboom als het kénteken van de nieuwe gemeente, op te nemen. Een alternatief ontwerp is een zwarte vlag met gele Bosboom.

Onze commissie spreekt de voorkeur uit voor het ontwerp, bestaande uit 5 banen in de kleuren rood en wit en met de gele Bosboom op een zwart kanton boven in de hoek aan de broekzijde. De boom legt een relatie met het nu voorgestelde wapen van de nieuwe gemeente. De Bosboom symboliseert een

groot aantal waarden: gezag, vrijheid, groei en leven, wettigheid (plaats waar recht gesproken wordt) en grijpt daarmee terug op oude tradities. Het aantal banen sluit aan bij het aantal voormalige gemeenten. Dit komt ook tot uitdrukking in het aantal takken van de boom. De kleur van de banen komt overeen met de kleuren van de vlag van de provincie Noord-Brabant. Het voorstel van de Noordbrabantse Commissie voldoet aan de criteria: uniek, eenvoudig en herkenbaarheid. Onze commissie stelt het college daarom voor dit ontwerp verder te laten uitwerken. Wel zou daarbij aan de vormgever gevraagd kunnen worden om ook een ontwerp met een meer eigentijdse vormgeving van de Bosboom te maken.

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

Noordbrabantse Commissie voor
Wapen- en Vlaggenkunde
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven

Uw brief van: -
Uw kenmerk : -
Ons kenmerk : BZ/BO
Datum : 22 oktober 1998

mr. P.J.M. de Leeuw
Tel: (073) 6155180
Fax: (073) 6155888

Onderwerp : wapen/vlag gemeente 's-Hertogenbosch

Geachte mevrouw, mijnheer,

In onze vergadering van 20 oktober jl. hebben wij een voorstel aan de raad vastgesteld met betrekking tot het wapen en de vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch. Het voorstel is conform het advies van de door ons ingestelde externe commissie Wapen en Vlag.

Hierbij sturen wij u een exemplaar van het raadsvoorstel toe. De raadscommissie Bestuurszaken wordt gevraagd in haar vergadering van 18 januari 1999 (19.30 uur, Stadhuis) over dit voorstel een advies te formuleren aan de gemeenteraad. De commissie zal daarbij ingekomen reacties van derden betrekken. De gemeenteraad zal het voorstel bespreken in zijn vergadering van 28 januari 1999, 19.30 uur (voorm. Statenszaal, Noordbrabants Museum, Verwerstraat).

Hoogachtend,
burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch,
namens deze,
de secretaris,

drs. P.A.G. Lansbergen

WAPEN EN VLAG VOOR DE NIEUWE GEMEENTE 'S-HERTOGENBOSCH

INLEIDING

De nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch kwam per 1 januari 1996 tot stand door samenvoeging van de gemeenten 's-Hertogenbosch en Rosmalen.

Het gebied van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch werd in 1971 gevormd door vereniging van de toenmalige gemeenten Empel & Meerwijk, Engelen en 's-Hertogenbosch. De toenmalige gemeente Engelen ontstond in 1922 door het samengaan van Bokhoven en Engelen.

De voormalige gemeente Rosmalen heeft in het verleden nooit met samenvoegingen van doen gehad.

Het territorium van de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch strekt zich thans uit over een aantal historische entiteiten, die daar tot 1795 hebben bestaan: de stad 's-Hertogenbosch, een deel van het Kwartier van Maasland (Empel & Meerwijk, Rosmalen), een deel van het Bovenland van Heusden, behorende tot het graafschap Holland (Engelen) en het zelfstandige graafschap Bokhoven, leenroering aan de prins-bisschop van Luik.

WAPENS

Een korte algemene historische schets

Wapens zoals wij die kennen zijn ontstaan in de Middeleeuwen, naar wordt verondersteld in het tweede kwart van de twaalfde eeuw, toen door het gebruik van gesloten wapenuitrustingen de herkenbaarheid van ridders op het slagveld werd belemmerd. Daarom plaatsten zij *kentekens* op hun wapenschilden, vanen en sjabrakken. Al snel na het ontstaan van dergelijke wapens werden deze *erfelijk* en de symbolen *blijvend*. Ook wereldlijke en geestelijke instellingen, waaronder steden en dorpen, gingen in de loop der tijd eigen tekens gebruiken, die veelal slechts van zegels aan oorkonden bekend zijn gebleven. De figuren zijn in een aantal gevallen in later tijd op wapenschilden terecht gekomen.

In afbeeldingen daarvan uit de Middeleeuwen zijn deze meestal voorgesteld met een helm, dekkleden en een helmteken. Zij behoorden doorgaans tot de uitrusting van de ridders uit die tijd. Nadien werden zij een traditionele versiering. Sinds de 15de eeuw werden op de schilden soms kronen geplaatst die sedertdien steeds meer onderlinge verschillen gingen vertonen en vaak de rang weergaven van degenen, wiens wapen werd voorgesteld. De wapens van de vroegere (hoofd)steden werden vaak gedekt door de rangkroon van degene, die daar het oppergezag had (bijvoorbeeld hertog, graaf, markies, baron). In later tijd kwam dit gebruik soms ook voor bij wapens van dorpen-heerlijkheden. De kronen gingen over op de gemeentebesturen die als opvolger van die steden en dorpen konden en kunnen gelden. Vanaf het begin van de 20ste eeuw werd het steeds meer gebruikelijk om ook aan andere gemeentewapens een kroon toe te voegen. In ons land is dat een kroon van drie bladeren en twee parels, reden waarom de term 'gemeentekroon' ingeburgerd raakte. Deze kroon kan worden gezien als teken van gemeentelijke autonomie en onderscheidt gemeenten van o.m. verenigingen en instellingen.

De symboliek op *wapens* moest vanwege de herkenbaarheid zo *eenvoudig* mogelijk zijn, die op *zegels* zo *ingewikkeld* mogelijk. Laatstgenoemde waren immers bedoeld om de authenticiteit van stukken te waarmerken c.q. de inhoud daarvan te bekrachtigen, reden waarom het namaken of vervalsen zo moeilijk mogelijk moest worden gemaakt.

Genoemde zegels bleven tot 1795 in gebruik. Bij verlies of diefstal werd een zegel vervangen, waarbij in het algemeen de bekende oudere voorstelling opnieuw werd gesneden, soms met toevoeging van een jaartal. Ook wapenvermeerdering of het aantreden van een nieuwe heer was soms aanleiding tot het wijzigen van het zegelbeeld.

In de jaren 1795-1803 en 1806-1813 waren de kentekens van de Bataafse republiek, het koninkrijk Holland en het Franse keizerrijk op de zegels geplaatst. Daarbij werd (in het algemeen) qua voorstelling geen onderscheid meer gemaakt tussen de plaatsen onderling; men huldigde immers het beginsel 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. Ten tijde van het Franse keizerrijk werd binnen deze provincie alleen aan 's-Hertogenbosch een wapen verleend. Tussen 1803 en 1806 en ná 1813 waren de stempels uit de jaren van vóór 1795 weer in gebruik.

Bij Keizerlijke Decreten van 14 mei en 8 november 1810 werd in onze provincie een groot aantal dorpen, dat tot streekschepenbanken had behoord, daarvan afgescheiden. Zij werden veelal zelfstandige gemeenten. Die plaatsen, waarvan in het verleden het gebied van de schepenbank identiek was aan het dorp, konden ook na 1810 zelfstandige gemeenten blijven. Deze situatie bleef na het vertrek van de Fransen provisioneel voortbestaan; per 1 januari 1821 definitief.

Medio 1814 stelde koning Willem I de Hoge Raad van Adel in, wiens taak betreffende adelszaken op het einde van dat jaar is uitgebreid met de administratie/registratie van bestaande wapens van openbare lichamen, waaronder gemeenten, alsmede het maken van voorstellen voor te verlenen wapens, o.m. aan gemeenten. In de jaren 1817-1819 werden bijna alle wapens in onze provincie bevestigd door de Hoge Raad van Adel c.q. verleend door de koning. Veelal houden de gemeenten als datum die van het toen verstrekte diploma aan. Bij bevestiging is dat juist, bij verlening niet. Het ligt voor de hand dat er in 1817-1819 fouten werden gemaakt. Voor een deel zijn die toe te schrijven aan de Hoge Raad van Adel, die in korte tijd zoveel wapens moest behandelen. De belangrijkste oorzaak van deze fouten is echter gelegen in de gebrekkige kennis van de toenmalige burgemeesters, die bovendien niet begrepen wat de bedoeling van de wapenregistratie was. Zegel en wapen waren voor die overheidsdienaren hetzelfde omdat zij slechts het gebruik van zegels (waarvan sommige met wapens daarop) kenden. Zij stelden daarom de complete inhoud van het zegelbeeld als wapen voor, soms met de teksttrand die men verlangde. Ook verzuimden de burgervaders op grote schaal de wapenkleuren op te geven, als zij die al kenden. Algemeen wordt aangenomen dat om die reden koning Willem I zou hebben bepaald dat alle wapens, waarvan de kleuren niet bekend waren, de kleuren van het Rijkswapen zouden krijgen, i.c. azuur (blauw) en goud. Het is evenwel niet gelukt te achterhalen waar deze veronderstelling haar oorsprong vindt.

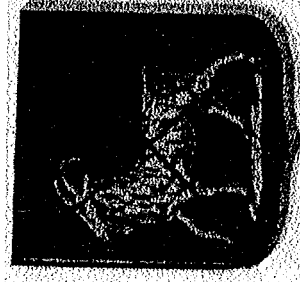
Bij opheffing van een gemeente vervallen haar *insignia*, waaronder wapen en vlag. Slechts in die gevallen waarin de nieuwe gemeenteraad de naam van een oude gemeente binnen haar grondgebied wenst te handhaven, kan hij besluiten het wapen en de vlag van die gelijknamige voormalige gemeente te behouden. Er is dan geen koninklijk besluit nodig.

Gemeenten met een nieuwe naam dienen voor het gemeentewapen steeds na het raadsbesluit een verzoek aan Hare Majesteit te richten tot verlening van een wapen, hetgeen dan geschiedt bij koninklijk besluit. De gemeente ontvangt vervolgens enige tijd daarna een door de Hoge Raad van Adel afgegeven wapendiploma.

Sinds 1817-1819 is in het hier behandelde gebied slechts het wapen van de gemeente 's-Hertogenbosch gewijzigd (1978). De Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde¹ deed in haar *Rapport betreffende herziening van de wapens van gemeenten en de instelling van wapens voor de dorpen in het Samenwerkingsgebied 's-Hertogenbosch* van mei 1993 voorstellen ter zake aan alle colleges van Burgemeester en wethouders in dat gebied. De verschillende voorstellen zullen hierna bij de desbetreffende kernen worden besproken.

Behandeling per plaats

BOKHOVEN

Bokhoven was een vrije heerlijkheid, vanaf 1499 een baronie en vanaf 1640 een graafschap. De heerlijkheid werd in 1365 opgedragen aan de Prins-bisschop van Luik en vervolgens door leden van verschillende families van hem in leen gehouden. Bokhoven werd in 1805 bij het Departement Brabant gevoegd.

De schepenbank (1365) kende een eigen zegel (1438, 1555, 1667, 1770), dat een wapenschild met een bok vertoonde. De afbeelding van het wapen dat op 16 juli 1817 werd bevestigd, was conform het schependomszegel, dat volgens brieven van de burgemeester van 26 oktober 1815 en 23 november 1816 als randschrift had: 'Insignia Comitatus Boukhoviae' oftewel 'Zegel/wapen van het graafschap Bokhoven'. De omschrijving op het diploma luidde: *van lazuur, beladen met een bok, staande op een terras, alles van goud*. De kleuren waren de Rijkskleuren.

De NCWV stelde in haar rapport van mei 1993 voor op het wapen de Luikse kleuren rood en goud, in

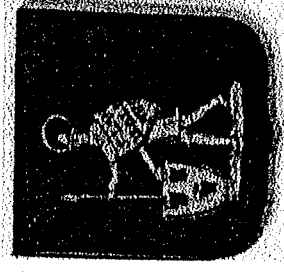
¹ Voortaan afgekort tot NCWV.

omgekeerde volgorde² toe te passen. De omschrijving daarbij was: 'in goud een bok van keel.'

EMPEL EN MEERWIJK

De hoge heerlijkheid van Empel en Meerwijk was een leen van de graaf van Megen en een achterleen van Gelre; de lage heerlijkheid werd in leen gehouden van Brabant. De Brabantse hertog wist die

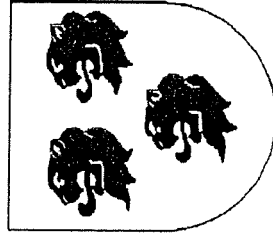

in 1201 van de abdijs van Crespin in bezit te krijgen. De oorspronkelijke heren sproten uit het geslacht der plaatselijke voogden van die abdijs (1169-1342). Al in 1169 waren er in Empel schepenen en een meier (van de abdijs van Crespin). Later functioneerde ter plaatse een schepenbank van de hoge heerlijkheid Empel en Meerwijk. Zegels van deze bank, bekend vanaf 1446, zijn bewaard gebleven vanaf 1496 (1496, 1532, 1571, 1664). Op het zegelveld zien wij een van opzij bekeken gebogen, lopende heilige met een helm op het hoofd; in zijn rechterhand houdt hij een lans en aan zijn linkerarm een schild met tekst. Op schouderhoogte staan de letters S en L voor S(anctus) L(andelinus). Hij was zeker al sinds 1168 de kerkpatroon van Empel. Voor de voeten van de heilige staat een wapenschild met drie gekroonde afgerukte leeuwenkoppen.

Op 31 oktober 1815 zond de burgemeester een afdruk van het schependomszegel in. Het wapen werd op 16 juli 1817 conform bevestigd: *van lazuur, beladen met St. Landelinus van goud, houdende een schild, waarop drie beestenkoppen van lazuur*. In de omschrijving werd niet vermeld, dat de heilige op de rug nog een gouden wapenschild droeg, waarop zijn naam voluit in zwarte blokletters was geschreven. Ook ná 1817 bleef het plaatselijk bestuur nog enige tijd een zegelstempel gebruiken waarin de voorstelling van het schependomszegel was opgenomen, dus niet in de vorm van een wapenschild.

Het wapenschild met de drie leeuwenkoppen is dat van het geslacht *Van Loon* dat - naast Herlaar (Sint-Michiëlsgestel), Ammerzoden en Ameide - van 1342 tot ca. 1410 ook de heerlijkheid Empel en Meerwijk in zijn bezit had. De historische kleuren van dit wapen van de familie Van Loon zijn bekend: rood en zilver.

Heiligenbeelden behoren niet in een wapen te staan. In 1817 zijn de Rijkskleuren op het schild toegepast. Daarom stelde de NCWV in haar rapport van mei 1993 voor het historische wapenschild uit het zegel weer in te voeren en wel in de juiste kleuren: de leeuwenkoppen rood en het veld zilver. Dit wapen kon zonder verdere toevoegingen als voldoende karakteristiek worden beschouwd. De omschrijving bij dit voorstel luidde: 'in zilver drie leeuwenkoppen van keel, gekroond van goud.'

ENGELLEN

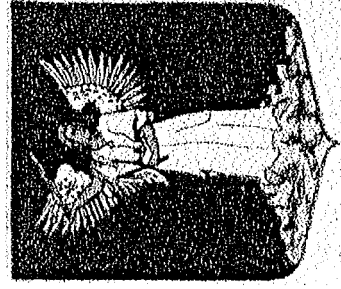
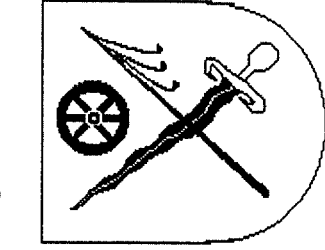
De heerlijkheid Engelen werd in 1335 door Sophia van Heusden opgedragen aan de graaf van Gelre. Tot 1337 behoorde het dorp tot Gelre, van 1337 tot 1356 tot het hertogdom Brabant en vanaf 1356 (definitief vanaf 1374) tot het graafschap Holland. Sinds 1805 maakte het deel uit van het Departement Brabant. Bij Keizerlijk Decreet van 14 mei 1810 was Engelen samengevoegd met Vlijmen en bij Koninklijk Besluit van 17 augustus 1819 per 1 januari 1821 opnieuw een zelfstandige gemeente, waarbij in 1922 Bokhoven werd gevoegd. Sinds 1971 behoort die gemeente bij 's-Hertogenbosch. Vanaf 1372 is sprake van heren van Engelen en Vlijmen. In 1473 traden buitendijkse heemraden op, die met hun persoonlijke zegels zegelden. Tot 1473 was de rechtspraak in handen van 'buren' o.l.v. een schout. Op verzoek van Jan van Nassau, de plaatselijke heer, werd op 8 juli 1473 door Karel de Stoute als graaf van Holland een schepenbank ingesteld.

In 1614 gebruikte de schepenbank een zegel, waarop een engel stond, die in zijn rechterhand een zwaard en

² Anders zou het wapen identiek worden aan dat van Boxmeer, dat in rood een gouden bok vertoonde en welk wapen door de nieuwe gemeente als wapen dan wel dorpswapen zou kunnen worden vastgesteld.

in de linkerhand een gesel vasthoudt. Deze engel moet de cherubijn Yophiël zijn, die volgens rabbinistische geschriften voorzien van een vlammend zwaard en een gesel Adam en Eva uit het aardse paradijs verdreef. Kennelijk raakte het zegel van 1614 in onbruik, want in de periode 1849-1953 gebruikte het gemeentebestuur een stempel, waarop een barok-engeltje met geheven armpjes stond afgebeeld, slechts gekleed in een wapperende sjerp. Het gemeentebestuur noemde dit een 'amor-achtig plafond-engeltje', dat het als gemeentelijk zinnebeeld te speels achtte.

Bij Koninklijk Besluit van 18 april 1953 nr. 2 werd een wapen conform het zegel van 1614 verleend: *in azuur de aartsengel Yophiël in natuurlijke kleur, gevleugeld van zilver, dragend een mantel van hetzelfde, houdend in de rechterhand een vlammend zwaard van zilver met een gouden gevest en in de linker een gesel van sabel, staande op een rotsgrond van goud.*

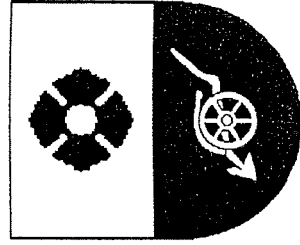
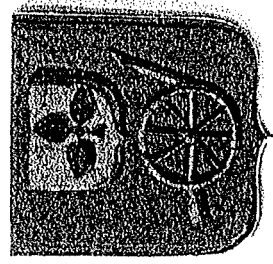
Heiligenbeelden behoren niet in een wapenschild te staan. De NCWV stelde in haar rapport van mei 1993 voor in het wapen alleen de attributen van de cherubijn te plaatsen en daaraan het zesspakige rad van (het Land van) Heusden toe te voegen om de historische band met dat gebied aan te duiden. De te gebruiken kleuren zouden die van het Land van Heusden zijn. De omschrijving van dit dorpswapen zou dan worden: 'in goud een gesel van sabel, schuingekruist geplaatst over een vlammend zwaard van keel, met een gevest van goud, bovenaan vergezeld van een zesspakig rad van keel.'

ROSMALEN

Ter plaatse fungeerde volgens het zegelrandscript schepenen 'uten Eyghenen', die zichzelf in de oorkonden schepenen van 'Heze' noemden, de oude benaming voor een rechtsgebied dat zich tenminste over Rosmalen en Nuland uitstrekte. De hoge heerlijkheden Rosmalen en Nuland werden in 1505 door de hertog van Brabant verpand. Daardoor kwam de facto een einde aan de gecombineerde schepenbank. Rosmalen is toen aan ridder Jan van Baexen, laagschout van 's-Hertogenbosch, gekomen, doch de heerlijkheid werd kort daarna al weer ingelost door de stad 's-Hertogenbosch, die geen heerlijkheden in haar 'directe omgeving' wenste.

Een zegel van de schepenbank 'uten Eyghenen' is bekend vanaf 1333; het oudste bewaard gebleven exemplaar dateert van 1348. Het vertoont een ploeg, waarboven een schildje met een vierblad, dat in de wapenkunde ook wel bekend staat als de 'Maaslandse roos'. De ploeg is een karploeg, die technisch verkeerd is weergegeven; de schaar moet namelijk vóór de kar zitten. De ploeg in het zegel toont van voor naar achter de ploegschaar (symmetrisch), de losse voorkar en de staart. Na de splitsing van de schepenbank in 1505 bleef de bank van Rosmalen het oude zegel gebruiken en liet in 1544 een nieuw stempel snijden met een identieke voorstelling.

Het wapen werd op 16 juli 1817 op basis van het schependomszegel bevestigd: *van lazuur, beladen met een schildje en een molenrad, alles van goud, geplaatst en pal; het schildje beladen met een klaverblad van lazuur*. Ploeg en vierblad zijn dus verkeerd geïnterpreteerd; in 1839 is in een brief van de burgemeester aan de gouverneur de ploeg zelfs als 'rosmolen' beschreven (zinspelend op 'Rosmalen'?). Ook werden in 1817 de alom gebruikte Rijkskleuren toegepast.

De NCWV stelde in haar rapporten van maart 1989 en mei 1993 voor om tot een heraldisch meer verantwoord wapen te komen. Daarvoor zouden beide tekens op één schild worden verenigd, dat de historische kleuren van het Kwartier van Maasland, rood en zilver, zou krijgen. Er kon toen nog een gemeentekroon aan het schild worden toegevoegd. De nieuwe omschrijving was dan geworden: 'doorsneden; I in zilver een vierblad van keel; II in keel een ploeg van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren en twee parels.' Om esthetische redenen wordt de bloemknop hier niet van goud maar van zilver weergegeven.

Alhoewel dit voorstel door het college van Burgemeester en wethouders werd overgenomen en door de Hoge Raad van Adel werd gesteund, blijkt het voorstel tot wijziging van het gemeentewapen voor de raadsvergadering van 12 oktober 1989

toch te zijn 'teruggenomen'. De redenen hiervoor lagen vermoedelijk in het financiële en herindelingsvlak.

's-HERTOGENBOSCH

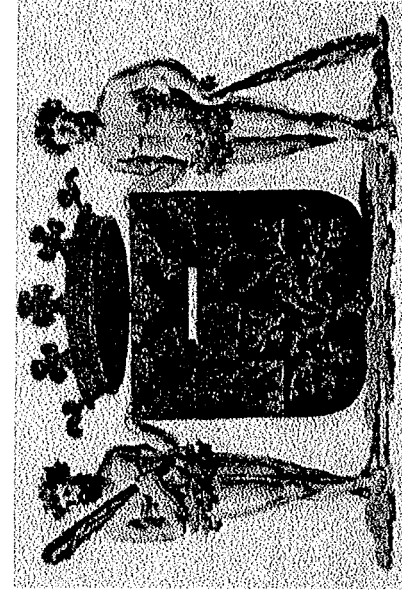
's-Hertogenbosch is de hoofdstad van de voormalige Meierij en sinds 1813 van de provincie Noord-Brabant. In de dertiende eeuw (vanaf 1238), en nog lang daarna, voerde de stad een zegel dat in het veld één grote en twee kleine bomen vertoonde. De oudst bewaarde afdruk dateert van 1242. Dat zegel werd gebruikt met een tegenzegel waarop een schild met een leeuw stond afgebeeld, het wapen van de heer van de stad: de hertog van Brabant. Zeker vanaf 1331 was een zegel in gebruik dat een geharnaste ridder, rustend in een bos, toont. Aan een van de bomen hangt het wapenschild met het gevierendeelde wapen Brabant-Limburg, dat in de 14de eeuw op tal van zegels van Brabantse schepenbanken werd geplaatst. De gehele voorstelling symboliseerde de naam 's-Hertogenbosch. Dit gegeven toont aan dat het gebruik van het gevierendeelde wapen door het stadsbestuur ouder moet zijn dan 1356, toen aan genoemd bestuur door het hertogelijke paar Wenceslaus en Johanna vergund zou zijn geweest dit aan het stadswapen toe te voegen. Behalve het feit dat genoemd hertogelijke paar nooit het van Brabant en Limburg gevierendeelde wapen afzonderlijk heeft gevoerd, is ook niet bewezen dat er rond 1350 al sprake was van een stadswapen van 's-Hertogenbosch.

Op verzoek van het stadsbestuur zou keizer Maximiliaan in 1508 mondeling hebben toegestaan het wapen te vermeerderen met de *keizerlijke* adelaar, met op de borst een rood schild met een zilveren dwarsbalk (*Oostenrijk*). Toch werd ook nadien het stadswapen vaak zonder deze toevoeging afgebeeld. De wilde-man(nen) als schildhouders is/zijn al tegen het einde van de 15de eeuw in zwang gekomen, maar werden evenals de kroon pas in de tweede helft van de 17de eeuw officieel aan het wapen toegevoegd. Opvallend is dat volgens wapenkaarten in 1600 de vier Brabantse hoofdsteden nog geen kroon op hun wapen voerden, terwyl daarop ca. 1620 alleen 's-Hertogenbosch nog kroonloos was. De drie andere hadden in die tijd een kroon van vijf bladeren, de toenmalige hertogskroon op hun schild geplaatst.

Op het zegelstempel van de stad, gemaakt in 1673, zien we op het wapenschild een kroon van drie bladeren en tweemaal drie parels, i.c. een antieke markiezenkroon; zo ook in de voorgevel van het stadhuis (1802) en in de allegorische voorstelling van het stadswapen op een der schilderijen uit het Departementaal Hotel (ca. 1805)³. Andere wapenvoorstellingen laten meestal een kroon van vijf bladeren, i.c. de hertogskroon, zien.

In de loop der eeuwen is de Bosboom meestal als geplaat voorgesteld, zonder dat van een losse grond sprake was, maar werd deze ook regelmatig als ontworteld afgebeeld.

In de tijd van het Koninkrijk Holland (1806-1810) en het Franse keizerrijk voerde de stad, zoals een groot aantal andere gemeenten, het koninklijk respectievelijk keizerlijk wapen in het zegel. Dit laatste duurde totdat Napoleon bij diploma van 13 maart 1813, op verzoek van het stadsbestuur, een wapen aan de stad verleende. Daarin was het schildhoofd vervallen; de letter N met daarboven een ster stond op de plaats van het vroegere wapen Brabant-Limburg, dat naar de andere kant was verplaatst. De Bosboom is op het diploma als ontworteld voorgesteld, het schild moest volgens de tekst

gedekt zijn met een burchtkroon.

In opdracht van de raad zond de burgemeester in 1815 ter bevestiging een tekening in van het wapen, zoals dat door de stad vóór 1795 zou zijn gevoerd. De bevestiging op 16 juli 1817 was conform: *van sabel, beladen met een boom van goud en een gecarteleerd franc quartier, waarvan het eerste en vierde deel van sabel, beladen met een klimmenden leeuw van goud; het tweede en derde van goud, beladen met een klimmenden leeuw van keel. En chef van goud, beladen met een ten halve lijve stijgende, dubbelden arend van sabel, hebbende op deszelfs borst een fasce van keel en zilver. Het*

³ Thans in het Noordbrabants Museum.

schild gedekt met een kroon van vijf fleurons, alles van goud, en vastgehouden door een wildeman in zijne natuurlijke kleur. Het tweede en derde kwartier werden in plaats van zilver abusievelijk van goud voorge- steld, terwijl de Limburgse leeuwen ongekroond en enkelstaartig in plaats van gekroond en dubbelstaartig waren getekend. Ook het borstschild op de adelaar werd toen niet meer als zodanig herkend, terwijl de adelaar zelf rood gebekt was. In de beschrijving op het diploma werd niet aangegeven dat op hetzelfde diploma het schild *ter weerszijden* door een wildeman werd gehouden.

Opvallend is dat het gemeentebestuur in 1817 een nieuw stempel liet snijden waarin het wapen werd gedekt met een kroon van drie bladeren en tweemaal drie parels, dus opnieuw de markiezenkroon. Op de in de 19de en 20ste eeuw gebruikte stempels droegen de wildemannen nu eens de knotsen zoals op het wapendi- ploma, dan weer op de schouders. Laatstgenoemde pose komen we ook tegen op gemeentelijk drukwerk. Herziening van het wapen bleef lange tijd achterwege. Nadat de Hoge Raad van Adel het gemeentebestuur in 1951 had gewezen op een van het diploma afwijkende wapenafbeelding op het briefpapier van de gemeente⁴, werd bij dat college nadere informatie ingewonnen die moest leiden tot een verbeterd wapen. Ook deze procedure belandde voortijdig in de la⁵. De belangrijkste bezwaren toen waren de verkeerde kleurstelling van het Limburgse wapendeel en het feit dat het gemeentebestuur op basis van de draagtekens uit ca. 1530 de 'Habsburgse' (lees: keizerlijke) adelaar in zijn geheel wilde zien.

Op basis van een door chartermeester H. Bossink van het Bossche stadsarchief ingesteld uitvoerig onderzoek, wees de stadsarchivaris het college van Burgemeester en wethouders in 1976 opnieuw op de fouten in het officiële wapen. Ongeveer tegelijkertijd werden er door een raadslid aan het college vragen over gesteld. Naast correcties van de fouten in het wapen van 1817, ging het bij genoemd onderzoek vooral om het type kroon. 's-Hertogenbosch wilde een duidelijk herkenbare hertogskroon.

Behalve het niet ter zake doende argument dat ruim 300 gemeenten een vijfbladerenkroon zouden voeren, deed Bossink de onjuiste mededeling dat die kroon bovendien in de 19de en 20ste eeuw zo algemeen werd verleend dat haar oorspronkelijke betekenis geheel op de achtergrond was geraakt. Zelfs 'minder belangrij- ke' gemeenten hadden volgens hem een keizerskroon op hun wapenschild staan. Hierdoor zou de 'Bossche' kroon niet meer als hertogskroon herkenbaar zijn. Op grond hiervan claimde hij de 'hertogelijke' kroon zoals die op het provinciewapen voorkwam. Toen dat niet lukte werd de kronentabel, die door koning Willem I in 1816 voor leden van de Nederlandse adel was vastgesteld, boven tafel gehaald en gevraagd om de daarin opgenomen hertogskroon te verlenen. Bossink vond de bevestiging uit 1817 strijdig met die tabel en noemde de vijfbladerige kroon op basis daarvan een markiezenkroon.

Spreekt uit genoemde argumenten enerzijds jaloezie, anderzijds was het argument inzake de kronentabel strijdig met de Ministeriële beschikking van 18 oktober 1977, die van vóór het verzoek van het gemeentebestuur aan de Koningin dateerde. Tenslotte was het beroep op genoemde tabel ronduit onzinnig omdat deze betrekking had op de vaststelling van rangkronen voor natuurlijke adellijke personen en niet voor burgerlijke overheden.

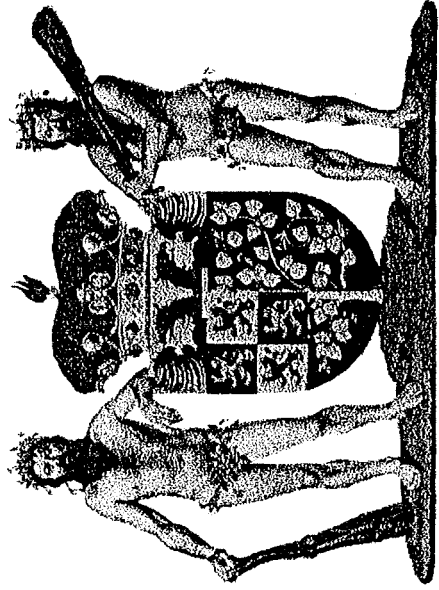
De gemeente 's-Hertogenbosch heeft historisch recht op een kroon van vijf bladeren. Dat is de hertogskroon, zoals die eertijds werd bezéigd. Dat koning Willem I voor natuurlijke personen in later tijd een andere hertogskroon vaststelde, doet in het geheel niet ter zake. Zich afzetten tegen andere gemeenten, die identieke kronen op hun wapenschild voeren, is uit de aard der zaak niet relevant; het geeft de zwakte van de door Bossink gebruikte argumentatie aan.

De Hoge Raad van Adel wees het gemeentebestuur op het feit dat de kronentabel niet was bedoeld voor overheidswapens. Het gemeentebestuur reageerde als zou de Hoge Raad iets tegen een hertogskroon voor 's-Hertogenbosch hebben. Deze stelde niet tegen de hertogelijke kroon te zijn, alleen tegen die, welke door 's-Hertogenbosch als zodanig was bestempeld.

Uiteindelijk haalde de Hoge Raad van Adel bakzeil en kon het wapen worden 'hersteld'. Daarbij veranderde de Hoge Raad op het allerlaatste moment zonder nader overleg de tong van de Limburgse leeuw van goud in rood. Bij Koninklijk Besluit van 8 maart 1978 nr. 54 werd als wapen verleend: *in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a. en d. in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b. en c. in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwars- balk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van drie bladeren, twee parels en een purperen*

⁴ Identiek aan het schildje op de brodsie uit ca. 1530. Het wapenschild daarop moet stilistisch gezien van jongere datum zijn. De gemeente gebruikte het 'brodsie-wapen' vanaf de tweede helft der dertiger jaren tot 1978 op het briefpapier.

⁵ Zie voor andere voorbeelden hierna onder vlaggen.

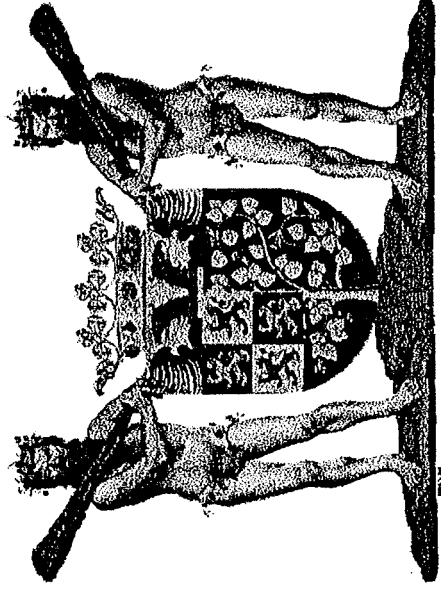

mits en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur.

Het geheel was conform het historische stadswapen, met gewijzigde kroon. Het gemeentebestuur had liever het bijvoeglijk naamwoord 'hertogelijke' voor 'kroon' gehad. De vraag is of de wapenkundige omschrijving 'boom' wel correspondeert met de tekening, die de stam uit de schildrand laat komen. Het type boom is ook niet aangegeven maar wel getekend (linde). De stand van de knotsen van de wildemannen is gezien de omschrijving vrij in te vullen. Ook de basis, waarop het ensemble staat, kan naar believen worden aangepast.

De NCWV stelde in haar rapport van mei 1993: 'Aangezien 's-Hertogenbosch geen lid is van de Nederlandse adel en nog minder de hertogstrang heeft, dient de eertijds gevoerde, antiëke hertogskroon van vijf bladeren in ere te worden hersteld.' Zij concludeerde toen overigens dat, behoudens de kroon, het in 1978 verteerde wapen kon blijven gelden.

Tevens opteerde zij ervoor om het wapen evenwichtiger te maken door de beide wildemannen de knotsen op de schouder te laten dragen. De bij dit voorstel behorende nieuwe omschrijving was dan geworden: 'in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier, a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, rustende op de buitenste schouders, alles van natuurlijke kleur.'

VLAGGEN

Een korte algemene historische schets

Het ontstaan van vlaggen blijkt veel vroeger te liggen dan dat van wapens. Naast de eigen ontwikkeling van vlaggen op zee, zien we een afwijkende ontwikkeling op het land. De banieren waren evenals de wapens bedoeld om de herkenbaarheid van legeronderdelen te vergroten. Elk legeronderdeel stond onder leiding van een banier-heer, later baanderheer of baron geheten, omdat deze een eigen vaan of banier voerde. Na het in gebruik raken van wapens (tweede kwart twaalfde eeuw) ging men voor deze banieren de kleuren van de wapenschilden gebruiken, waarop wapenfiguren konden worden afgebeeld. In onze provincie kennen we wapenbanieren van de heren van Bergen op Zoom, Boxtel, Breda, Cranendonk, Cuijk, Heusden, Megen en Ravenstein, maar ook de heren van Sint-Michielsgestel (Van Horne-Perwijs) en Helmond (Van Berlaer) gebruikten dergelijke dundoeken.

Naast vorsten en lagere heren gingen in de dertiende eeuw en later ook steden een banier of vlag voeren. De oudst bekende zijn die van vroegere havensteden, die meestal belangrijke handelssteden waren. Deze steden voerden eigen kleuren en tekens. De banier van de heren van Gistelle op het stadszegel van Axel (1244/5) of de Cuijkse banier op het begin 14de-eeuwse zegel van de stad Grave waren niet alleen bedoeld als herkenningstekens, maar eveneens om aan te geven dat deze steden onder de bescherming van die heren stonden.

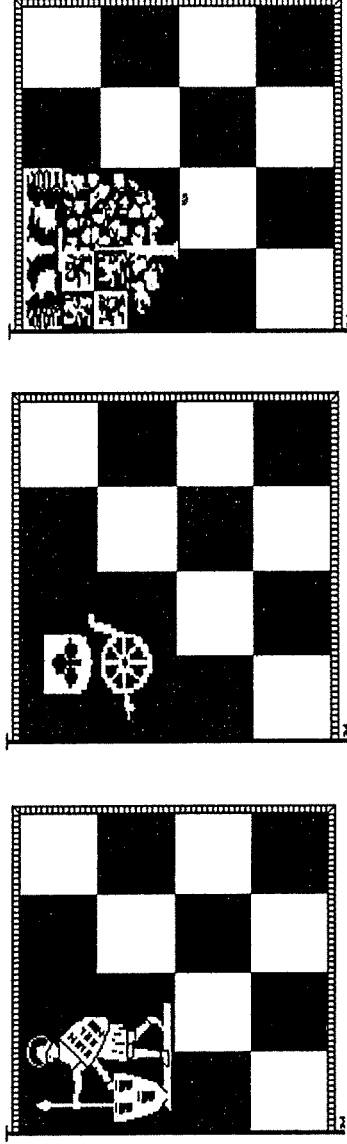
Toen dit type vlag in de loop van de 15de eeuw minder ging aanspreken en ontwikkelingen op militair terrein nieuwe eisen stelden, kwam het in de mode om op legervaaandels, gebouwen enz. deviezen of emblemen te plaatsen, als teken van heerschappij, eigendom e.d. Het meest bekende voorbeeld hiervan is

wel het Bourgondische (takken)kruis, in onze contreien oorspronkelijk het symbool van het gelijknamige hertogelijke huis. Het symbool bleef ook na het uitsterven van het geslacht in 1482 voortbestaan, zelfs tot in de 18de eeuw (denk aan de windvaan op het Bossche stadhuis uit 1529-1533 en aan de latere gildevaandels). Dit takkenkruis werd tevens het algemene kenteken voor schepen uit de gebieden van het Bourgondische Huis, i.c. de Nederlanden, Spanje, enz. Een stad als Breda kende in de Middeleeuwen een eigen legervaaandel: rood met daarop de drie witte schuinkruisjes. Tijdens de opstand (1568-1648) werden daaraan drie banen in de kleuren van de Prins van Oranje toegevoegd. In die tijd kwam tegenover vaandels en vlaggen met het takkenkruis genoemde Prinselijke driekleur te staan. Deze werd al snel een algemeen teken van de opstand, niet alleen op legervaaandels maar ook op scheepsvlaggen. Vanaf ca. 1630 werd oranje steeds meer door rood vervangen. Eerst vanaf ca. 1780 werd het gebruik van nationale vlaggen meer en meer algemeen. Vanaf 1796 is het rood, wit en blauw als nationale driekleur aan te merken.

Min of meer historische stadsvlaggen komen in Noord-Brabant voor te Bergen op Zoom, Breda, Eindhoven, Grave, 's-Hertogenbosch en Ravenstein. Uitgezonderd de stad Grave, die in feite de Cuijkse banier gebruikt(e), betreft het hier op een enkele uitzondering na steeds banenvlaggen met het volledige stadswaapen.

Bij de viering van het 750-jarige bestaan van de stad 's-Hertogenbosch in 1935 wist de toenmalige Rijksarchivaris in de provincie, mr J.P.W.A. Smit, onder meer te bereiken dat banieren van alle gemeenten in de provincie werden gemaakt en gebruikt. Het basisprincipe van elke banier was gelijk: een vierkante Brabantse blokkenvlag⁶ met in de broektop⁷ de voorstelling van het gemeentewaapen, naar de tekenwijze van Smit. Na genoemde viering werden deze banieren bij schrijven van 9 september 1935 aan de respectievelijke gemeentebesturen aangeboden. Vele daarvan hebben deze lange tijd als 'gemeentevlag' gebruikt, sommige zelfs bij raadsbesluit.

Alhoewel Eindhoven al in 1927 een gemeentevlag instelde, duurde het voor de rest van de provincie nog tot na de Tweede Wereldoorlog voordat het gebruik van provincie- en gemeentevlaggen meer algemeen werd. De eerste gemeenten in deze provincie, die een vlag instelden waren toen Nieuw-Ginneken (1949) en Geertruidenberg (1952). De gemeentevlaggen in onze provincie werden in die tijd veelal ontworpen door de Hoge Raad van Adel. Aanvankelijk paste dit college in zijn vlagontwerpen alleen maar banen toe, omdat het de vlaggen van de Hollandse steden uit het verleden (die in hoofdzaak uit drie of meer banen bestonden) als voorbeeld nam. Daarnaast was er in genoemde Raad een nauwelijks onderdrukte tegenzin ten opzichte van gemeente-, ja zelfs van provincievlaggen. Bij toename van het aantal vlaggen moest wel naar een andere mogelijkheid worden gezocht (het aantal kleuren en banencombinaties is immers

beperkt). Die werd gevonden in een relatie met de wapentekens, een relatie die qua kleuren al lang bestond (veel blauw-gele vlaggen). Op (een van) de banen werd een (van de) teken(s) uit het wapen geplaatst, al dan niet in een nader gestileerde vorm. Later heeft ook de Stichting voor Banistiek en Heraldiek te Muiderberg zich op dit terrein bewogen, door elke gelegenheid aan te grijpen om gemeenten zonder vlag te benaderen en aan te bieden ter zake te willen adviseren. Het is jammer dat de kennis van die Stichting op het terrein van de Noord-Brabantse geschiedenis zo beperkt was. Met ingang van 1987 werd in onze provincie de toen opgerichte NCWV op dit terrein actief.

Thans wordt een vlag doorgaans gezien als een symbool dat staat voor de gehele bevolking, een

⁶ Vier bij vier blokken van rood en wit.

⁷ Dit is het vierkant boven aan de vlag aan de stokzijde.

wapen als kenteken van het bestuur. Men denke hier als voorbeeld aan het Rijkswapen, alleen in gebruik bij de Rijksoverheid, en de nationale driekleur, die daarnaast door alle inwoners van Nederland mag worden gebruikt.

Het instellen van gemeentevlaggen gebeurt bij besluit van de gemeenteraad. Het gemeentebestuur kan de Hoge Raad van Adel om advies vragen, hetgeen echter niet verplicht is. Het is gebruikelijk dat van het raadsbesluit een afdruk met tekening aan die Raad ter registratie wordt toegezonden.

Behandeling per plaats

De vlaggen, zoals die door de voormalige gemeenten in dit gebied zijn gevoerd, weerspiegelen in grote lijnen bovengeschetste gang van zaken.

BOKHOVEN

Burgemeesters en wethouders lieten in 1857 aan de commissaris des Konings weten dat de gemeente een gemeentevlag bezat 'zonder wapen', te weten de gewone Nederlandse driekleur. Het toenmalige college meende dus de Nederlandse vlag als gemeentevlag te kunnen zien.

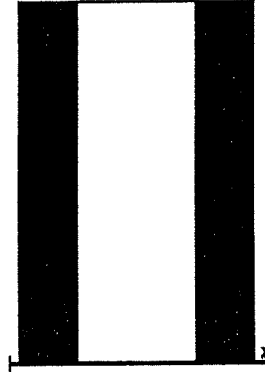
EMPEL EN MEERWIJK

Net als alle andere gemeenten in onze provincie, kreeg het gemeentebestuur de gelegenheidsbanier uit 1935 (zie hiervoor). Deze zal niet als gemeentevlag in gebruik zijn genomen dan wel verloren zijn gegaan. Het gemeentebestuur deelde de Hoge Raad van Adel in 1970 mee geen gemeentevlag te bezitten.

ENGELLEN

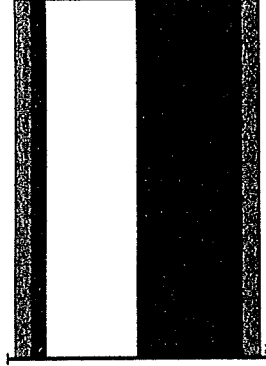
Deze gemeente zal geen gelegenheidsbanier uit 1935 hebben bezeten omdat zij toen niet over een gemeentewapen beschikte. Op 10 februari 1960 vroeg de burgemeester de Hoge Raad van Adel om een advies voor een gemeentevlag. Deze stelde bij schrijven van 11 februari een tweetal driebanenvlaggen voor in de wapenkleuren blauw, wit en geel. De keuze daarin was beperkt omdat toen al een viertal gemeenten in Nederland die kleurencombinatie in hun vlag gebruikte. De voorkeur van de burgemeester ging uit naar de voorgestelde driebanenvlag in de kleuren geel, blauw en wit, doch - naar aanleiding van de richtlijnen van de Hoge Raad van Adel uit 1948 - zou hij een vierde baan van zwart willen toevoegen, omdat enerzijds die kleur ook in het wapen voorkwam, anderzijds omdat de vlag dan sprekender zou worden en de donkerste baan beneden in de vlag kwam, zoals in genoemd richtlijnen was aangegeven. De Hoge Raad van Adel ging akkoord, de net-tekening werd gemaakt en toen kwam genoemd adviescollege er achter dat deze vierbanenvlag al voorkwam als gemeentevlag van Woerden. Hij stelde daarom een dergelijke vlag voor in de kleurenvorgorde geel, zwart, wit en blauw. De combinatie geel-zwart kon de burgemeester echter niet bekoren, niet alleen omdat die zijns inziens minder sprekend was dan die met zwart helemaal beneden, maar ook omdat de kleuren geel en zwart bij elkaar 'teveel duiden in de richting van de kleuren ener naburige gemeente.' Het college van Burgemeester en wethouders koos voor de volgorde blauw, geel, wit en zwart. De meest sprekende kleuren aan de boven en de onderkant, de kleuren geel en wit in het midden. Laatstgenoemde kleuren waren die van de Rooms-katholieke kerk, 'hetgeen in onze overwegend katholieke Brabantse gemeente toch wel op z'n plaats geacht mag worden.' De Hoge Raad van Adel ging hiermee bij brief van 25 maart 1960 akkoord.

Bij besluit van 7 april 1960 stelde de gemeenteraad als vlag in: *vier evenwijdige horizontale banen van gelijke hoogte in de kleuren, gerekend van boven naar beneden: blauw, geel, wit en zwart.*

ROSMALEN

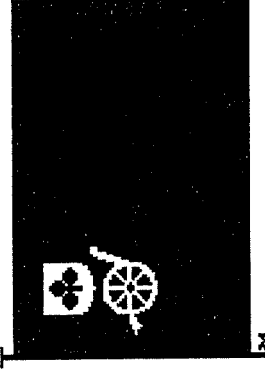
Het gemeentebestuur van Rosmalen deelde in 1857 aan de commissaris des Konings mee dat de gemeente geen gemeentevlag bezat of ooit had bezeten. De gelegenheidsbanier uit 1935 bleef tot de instelling van de gemeentevlag in gebruik.

Naar aanleiding van de enquête, die K1. Sierksma begin jaren 1960 voor zijn Nederlands vlaggenboek hield, reageerde het college van Burgemeester en wethouders met een verzoek om een ontwerp te maken. Dat werd een vlag van zes banen van groen, rood, geel, blauw, rood en groen, waarvan de hoogten zich verhieldden als 1:1:6:6:1:1. De kleuren waren door hem ontleend aan het gemeentewapen en de plaatselijke 'volkskundige' kleuren rood en groen, die volgens Sierksma ook die van het gemeentewapen vóór 1817 waren geweest.⁸ Op dit vlagontwerp kwam geen gemeentewapen voor, reden waarom

het college toch maar eens elders te rade ging. Oud-rijksarchivaris mr J.P.W.A. Smit leverde op verzoek commentaar op het ontwerp-Sierksma en kwam zelf met een alternatief. Hij baseerde zijn voorstel op 'zijn' gelegenheidsbanier uit 1935, waarvan de rood-witte blokken alleen nog een zoom zouden uitmaken en in het midden een wit veld met het gemeentewapen. Dat had in zijn voorstel een spitse vorm en het klaverblad was door hem gewijzigd in een vierblad. Over beide voorstellen werd door het college van Burgemeester en wethouders advies gevraagd aan de Hoge Raad van Adel. Deze geloofde Smits wijziging van klaverblad in vierblad niet zondermeer en vroeg om bewijzen. Die werden geleverd doch de Hoge Raad achtte - alhoewel hij Raad aan het college van Burgemeester en wethouders voor een wapenwijziging aan te vragen, terwijl als vlag werd voorgesteld: vierkant, blauw, beladen met een geel watermolenrad en daarboven een geel schild, waarop een blauw vierblad (9 april 1963).

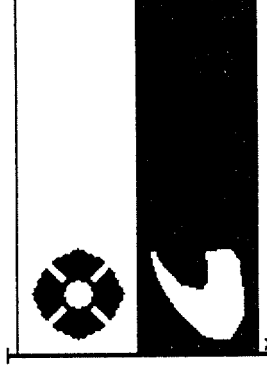
Toen had het gemeentebestuur weer bezwaar tegen de door Smit voorgestelde schildvorm. De Hoge Raad antwoordde dat de schildvorm er niet toe deed.

De gemeenteraad stelde op 7 maart 1966 als gemeentevlag in: *Recht-hoekig, lazuurblauw, beladen met een goudgeel watermolenrad en daarboven een goudgeel schild, waarop een lazuurblauw drieblad*. Bij het besluit behoort zowel een tekening van de vlag in rechthoekige vorm als in de vorm van een vierkant. Over deze laatste werd in de besluittekst evenwel niets gezegd.

Het was een vlag met een omschrijving die te nauw tegen het wapen aanleunde en de verkeerde interpretatie van de symboliek uit 1817 nog eens bekrachtigde. Daarnaast werd vergeten op te nemen dat de figuren in de broektop werden geplaatst, op ongeveer 1/5 van de vlaglengte.

In haar *Rapport betreffende de herziening van de vlaggen van gemeenten in de provincie Noord-Brabant, die meer dan 10.000 inwoners tellen* van maart 1989 stelde de NCWV aan het college van Burgemeester en wethouders voor na herziening van het college van Burgemeester en veranderen in wit en rood en de kentekens uit het gemeentewapen op een meer symbolische wijze in de vlag op te nemen. Hierna zou de omschrijving worden: 'twee even hoge banen van wit en rood; op de witte baan aan de broekzijde een rood vierblad, met een hoogte van 2/5 van de vlaghoogte en op de rode baan een wit, gestileerd ploegijzer, met een hoogte van 2/5 van de vlaghoogte.'

⁸ Sierksma was vermoedelijk zeker van zijn zaak. Hij nam zijn voorstel alvast maar op in zijn in 1962 verschenen Nederlands vlaggenboek. Het valt op dat de bij zijn brief behorende tekening de vlag anders weergeeft dan de omschrijving in de brief aangeeft.

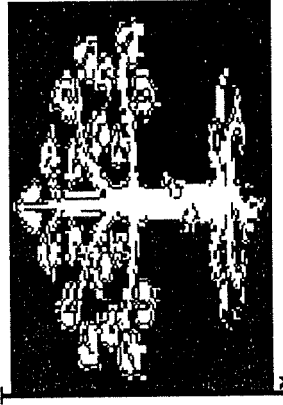
Alhoewel dit voorstel door het college van Burgemeester en wethouders werd overgenomen en door de Hoge Raad van Adel werd gesteund, blijkt het voor de raadsvergadering van 12 oktober 1989 toch te zijn 'teruggenomen'. De redenen hiervoor lagen vermoedelijk op het financiële en herindelingsvlak.

's-HERTOGENBOSCH

Voor wat het kleurgebruik door de stad betreft, is slechts een klein aantal vermeldingen bekend. In 1497 is sprake van *paars* geverfde zijden vanen, beschilderd met het stadswapen. De kleuren voor in opdracht van de stad vervaardigde seinvlaggen, die op de kerktoeren van de *Sint Jan* werden gebruikt, waren *rood en wit* in 1512/3, maar *zwart en rood* in 1581/2. Hoe de vaantjes of vaandels van 'sluierdoek' er uit zagen, die de stad in 1516/1517 en 1566/1567 liet maken voor een hoofdman en zijn knechten c.q. een groep van 800 soldaten, is niet bekend; voor deze laatste groep betrof het de aanschaf van *rood* sluierdoek, dat moest dienen 'tot veldteken'.

Uit de stadsrekeningen en de bijlagen daarbij kunnen nog vele voorbeelden worden gehaald van toepassing van kleuren op stedelijke gebouwen, putten, slagbomen, poorten, kleding e.d. Een voorbeeld daarvan is de stoffering van de raadkamer in 1539/1540, waar de kleuren *rood en wit* werden toegepast naast geel. Vermoedelijk werd - gezien de aangekochte hoeveelheden - geel gebruikt voor de muren, rood en wit voor de beschildering van het houtwerk.

Toen de stad in 1507/1508 een 'baerdse'⁹ aankocht en gereedmaakte voor oorlogvoering werd daarop het wapen van de hertog geschilderd en werden er twee 'vaantjes' op geplaatst. Misschien waren die vaantjes identiek aan de scheepsvlag, waarvan een afbeelding uit 1683 is overgeleverd. Deze vertoont de *Bosboom*. De kleuren zijn niet bekend, maar kunnen rood en wit zijn geweest of zwart en geel, zoals in het Bossche stadswapen. De *Bosboom*vlag bestond in ieder geval nog in 1785; hij was toen vermoedelijk rood van kleur. Bij een beschouwing over de Bossche stadsvlag wordt ook graag herinnerd aan het bekende 16de-eeuwse paneel dat de Bossche markt voorstelt, waarop uit een der gebouwen een rode en een witte doek hangt. Daar het hier vermoedelijk geverfde lakens betreft, die te drogen waren gehangen, kan deze afbeelding niet voor de bewijsvoering voor een Bossche vlag worden gebruikt.

Bij het bezoek van keizer Napoleon aan de stad in 1810 werden ter versiering van de stad o.m. rood-witte (zwaluwstaart)vlaggen gebruikt.

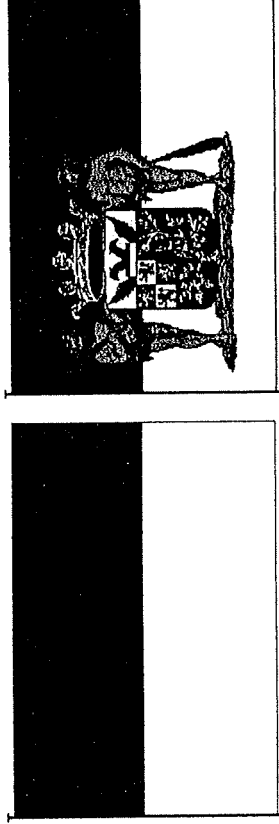
Tijdens de inhuldiging van koning Willem II in 1842 in de provincie Noord-Brabant werden in verschillende steden 'vlaggen' gemaakt of gebruikt. Het verslag noemt echter voor 's-Hertogenbosch niet een dergelijk dundoek, wel een 'onafgebroken vlaggenscha-duw'.

Naar aanleiding van een landelijke enquête over provinciale en gemeentevlaggen besloot het college van Burgemeester en wethouders te antwoorden 'dat de vlag dezer gemeente rood & wit is', maar

in het antwoord van 20 maart 1857 was sprake 'van de van ons verlangde gemeentevlag', die op een bijgevoegde tekening werd uitgebeeld. De commissaris des Konings, die deze tekening doorzond aan de Minister van Binnenlandse

Zaken ging aan deze wens voorbij en sprak over 'in de gemeenten (...) aanwezige gemeentevlaggen.' Binnen de provincie Noord-Brabant werden door deze correspondentie slechts de vlaggen van Breda, 's-Hertogenbosch, Ravenstein en later nog Grave bekend.

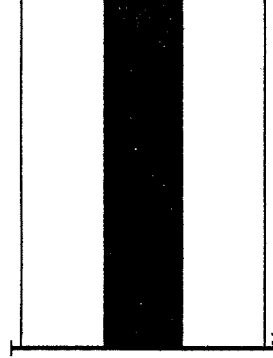
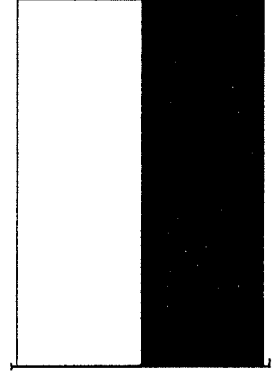
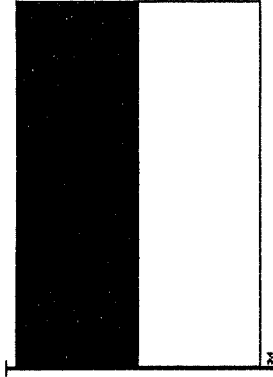
Stadsarchivaris R.A. van Zuijlen wist in een publicatie uit 1863 mee te delen: 'Rood en wit waren de kleuren welke de stad 's-Hertogen-

bosch in hare vlag voerde.

Het bekende werk van H.C. Steenbergen, 'Vlaggen van alle Natiën' dat vermoedelijk in laatstgenoemd jaar werd voltooid, geeft voor Noord-Brabant slechts de gemeentevlag van Bergen op Zoom.

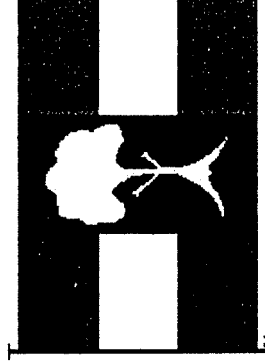
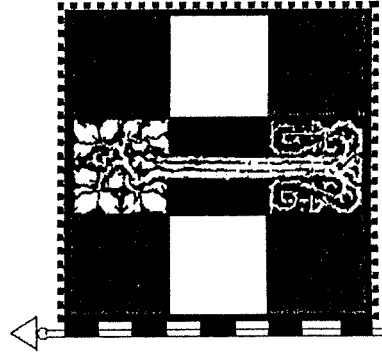
U

Uit de - bij de commissie bekende - stukken betreffende de Bossche gemeentevlag uit de 20ste eeuw komt naar voren, dat in 1924 rood en wit nog als stadskleuren bekend waren, terwijl de stadsarchivaris in 1927 wist te vertellen dat die aan zwart en geel vooraf waren gegaan. In ieder geval golden in 1927 voor de bevolking de kleuren zwart en geel 'sinds lange tijd' als de stadskleuren. In 1945 werden in de stad officieus vlaggen van even hoge banen gebruikt, nu eens van twee banen van geel en zwart, dan weer van drie banen van geel, zwart en geel. Van deze vlaggen is in 1948 gezegd dat die gedurende de 'laatste halve eeuw' te zien waren. In 1955 stond in de krant dat 's-Hertogenbosch allang een vlag had (geel-zwart). Dit wordt bevestigd door enerzijds het feit dat bij de aankleding van een baldakijn in 1904 de *stadskleuren zwart en geel* werden gebruikt¹⁰, anderzijds door de filmbeelden van de opening van het stadion De Vliert in 1951, die het televisiestation TV8 onlangs uitzond. In het stadsbeeld zijn ook ná 1955 geel-zwarte, blauw-gele, geel-blauwe, geel-groene en zwart-rode vlaggen waargenomen.

In de loop der jaren werden op verzoek van de burgemeester dan wel bij speciale gelegenheden door de opvolgende Bossche stadsarchivariissen vlagontwerpen gemaakt. Al vóór 1927 dacht de Bossche archivaris H.J.M. Ebeling aan een zwarte gemeentevlag met een 'gouden' Bosboom, doch zo'n vlag leek hem te somber. In 1927 kwam de archivaris met een voorstel dat hij gedurende zijn ambtstermijn steeds met furore zou verdedigen tegen alle commentaren. Wel bracht hij naar aanleiding van opmerkingen steeds kleine correcties aan. Toen het ontwerp-Ebeling op verzoek van de burgemeester in 1935 werd voorgelegd aan Jhr E. van Beresteyn, directeur van het Rijksbureau voor Iconographische Documentatie te 's-Gravenhage, trok Ebeling gezien diens commentaar, zijn ontwerp in. In 1947 stelde hij het echter opnieuw voor, terwijl hij in dat jaar - naar aanleiding van een ontwerp van de Rijksarchivaris en de richtlijnen van de Hoge Raad van Adel - eveneens met een alternatief kwam.

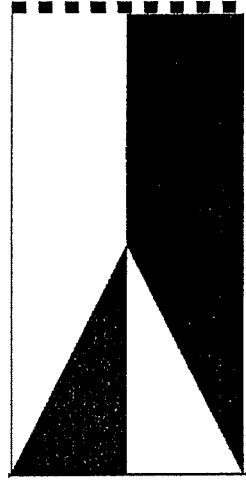
Het basisidee voor Ebelings vlaggen was correct. Banen alleen geven onvoldoende onderscheid, een reden om het voornaamste stuk uit het gemeentewapen toe te voegen. Met deze zienswijze stond Ebeling toen nog praktisch alleen. De Eindhovense vlaggen uit 1927 waren in 's-Hertogenbosch blijkbaar geheel onbekend, evenals die van bijvoorbeeld Alkmaar (1920). Referenties aan die vlaggen hadden de toenmalige Bossche burgemeester misschien eerder en beter kunnen overtuigen. Ebeling bleef echter in zijn ontwerpen op een tweeledige verklaring hameren: zowel de kleuren van de hertog van Brabant, de stichter van de stad, als hét kenteken van de stad - op een zwart veld de gouden Bosboom - moesten in de vlag worden opgenomen. De kleuren rood en wit zag hij als kleuren van het hertogelijke huis (het Leuvense Huis c.q. Lotharingen). Op de even hoge banen rood, wit en rood, plaatste hij op het midden een zwarte baan, van gelijke lengte als de hoogte van de horizontale banen, met daarop een 'gouden' Bosboom. De vlag van Ebeling werd in 1930 door de kunstschilder Gerard Gerrits vierkant uitgevoerd, met franje. Naar aanleiding van een opmer-

¹⁰

Het collegevoorstel 98.004 (p. 3) noemt zelfs een zwart-gele vlag in 1904. De bron daarvan is de NCWV niet bekend.

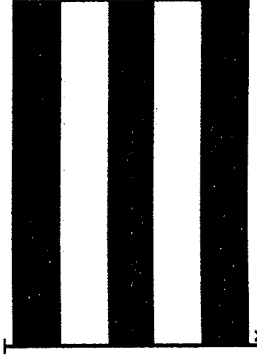
king van Van Beresteyn (1935), dat de Bosboom visueel zou 'liggen' als de vlag schuin of horizontaal zou worden uitgestoken, reageerde Ebeling met de mededeling dat lussen ook aan de bovenzijde van de vlag dat euvel konden verhelpen. Toen een kunstenaar opmerkte dat de lengte van de zwarte baan om esthetische redenen moest worden aangepast, nam Ebeling ook dat over. Nadat hem de ontwerpen van rijksarchivaris Smit en de richtlijnen van de Hoge Raad van Adel bekend waren, maakte hij in 1949 een alternatieve vlag waarop de 'paal' met Bosboom werd ingekrompen tot een 'medaillon'. In 1949 benaderde hij een wapentekenaar om met vlagvoorstellen te komen. Door een van diens ontwerpen op een idee gebracht stelde Ebeling nu een gevierendeelde vlag samen, waarin de symboliek uit zijn ontwerp-1927 werd gesplitst. Het eerste en vierde kwart bestond uit drie even hoge banen van rood, wit en rood, het tweede en derde waren zwart met een gele boom, geflankeerd door twee kleinere. Van beide Ebeling-ontwerpen werden net-tekeningen vervaardigd. Beide ontwerpen werden evenwel door de Hoge Raad van Adel verworpen (1950). Ook nadat Ebeling de twee flankerende boompjes liet vallen, was genoemd adviescollege onverkennelijk. De Hoge Raad kon zich in 1951 wel kunnen verenigen met het ontwerp-Van Beresteyn uit 1935 (de zwarte vlag met de Bosboom). Uit de stukken blijkt enerzijds duidelijk dat de Hoge Raad door de slechte presentatie en uitleg van Ebeling op een verkeerd spoor werd gezet, anderzijds dat daar onvoldoende kennis aanwezig was over deze materie. Ook werd te 's-Hertogenbosch toen - en ook later - veel te zwaar getild aan de *niet verplichte* adviserende taak van de Hoge Raad inzake vlaggen.

van de vlag zou gaan 'liggen'. Hij stelde een tweetal alternatieve vlaggen voor: (1) een zwarte vlag met gele uitgerukte Bosboom, of (2) vier even hoge banen van geel en zwart.

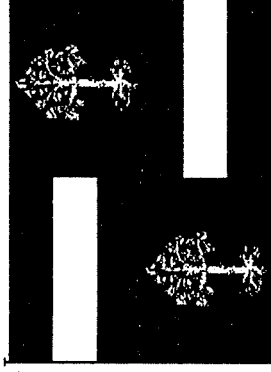
Met de ontwerpen van Ebeling, de burgemeester en Van Beresteyn werd niets gedaan. Bij de viering van het 750-jarig bestaan van de stad 's-Hertogenbosch, op 19 juli 1935, was er dan ook geen vlag voorhanden. Net als alle andere gemeenten uit de provincie werd 's-Hertogenbosch toen - evenals

drie jaren later bij het regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina - vertegenwoordigd door een gelegheidsbanier, bestaande uit rode en witte blokken en een vierkant met het Bossche gemeentewapen (zie p. 9). Voor de pui van het stadhuis werden in 1935 wapenbanieren gemaakt: Brabant en 's-Hertogenbosch. Beide pui-banieren waren in 1947 en 1955 nog in gebruik.

Rijksarchivaris mr J.P.W.A. Smit ontwierp in 1945 een 'bevrijdingsvlag', bestaande uit vijf even hoge banen van zwart en geel, waarop eventueel het gemeentewapen of de Bosboom kon worden geplaatst. Het is niet bekend of hij dit ontwerp ooit aan het gemeentebestuur heeft gepresenteerd.

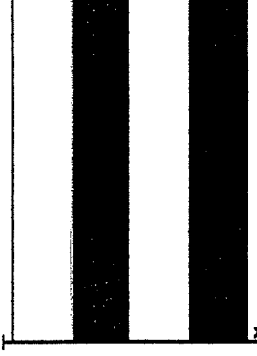
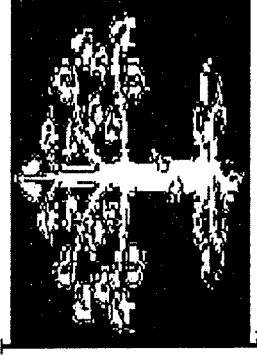
Op verzoek van het Burgemeester en wethouders stelde Smit in 1948 een rapport voor een *gemeentevlag* op, dat was gebaseerd op zijn eerdere ontwerp uit 1945. Nadat hem de richtlijnen van de Hoge Raad van Adel (1948) bekend werden, gaf hij in 1949 twee nieuwe voorstel-

Alhoewel de burgemeester in 1927 de stadsarchivaris had verzocht een vlag te ontwerpen, maakte hij in 1930 ook zelf een ontwerp, met franje aan de vluchtzijde (zie hiernaast). Genoemde Van Beresteyn merkte in 1935 op dat het ontwerp-Ebeling te heraldisch was, dat er teveel denkbeelden in verwerkt waren, dat het rood-wit-rood aan de Oostenrijkse vlag deed denken en dat de 'paal' met Bosboom bij het uitsteken

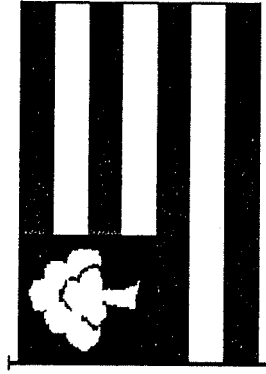
deed denken en dat de 'paal' met Bosboom bij het uitsteken een ontwerp, met franje aan de vluchtzijde (zie hiernaast).

Genoemde Van Beresteyn merkte in 1935 op dat het ontwerp-Ebeling te heraldisch was, dat er teveel denkbeelden in verwerkt waren, dat het rood-wit-rood aan de Oostenrijkse vlag deed denken en dat de 'paal' met Bosboom bij het uitsteken een tweetal alternatieve vlaggen voor: (1) een zwarte vlag met gele

len: oftevel een vlag bestaande uit drie even hoge banen van zwart, geel en zwart, eventueel met het gemeentewapen daarop geplaatst, dan wel een vlag naar het wapen. Eerstgenoemde vlag had zijn voorkeur.

Bij de beoordeling van de Ebeling-ontwerpen kwam ook de Hoge Raad van Adel met een 'tegenvoorstel' en wel een vlag met drie even hoge banen van zwart, geel en zwart. Deze vlag zou door hetzelfde college in

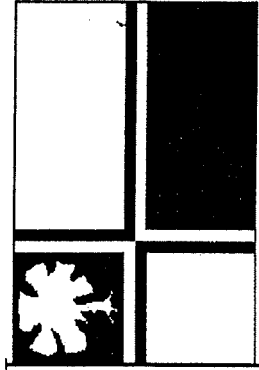
1955 als provincievlag voor Noord-Brabant worden voorgesteld ...

In laatstgenoemd jaar kwam stadsarchivaris dr L.P.L. Pirenne met een nieuw vlagontwerp, dat naar zijn eigen zeggen veel weg had van een rederijvlag. Haast¹¹ gebood evenwel snel te handelen. Waarschijnlijk heeft de burgemeester, aan wie hij zijn ontwerp voorlegde, dit afgekeurd. Daarop ontwierp hij een vlag, die wel het nodige commentaar kreeg, doch nadien bij verschillende gelegenheden werd gebruikt: 'zeven even hoge banen van achtereenvolgens rood en wit; aan de broektop een zwart vierkant met een hoogte van vier banen waarin een gele boom, ter hoogte van 2/5 van de vlaghoogte.' In publicaties uit 1962 en 1987 komt deze vlag dan ook voor, terwijl hij ook regelmatig in het stadsbeeld werd waargenomen, zoals bij de opening van het nieuwe provinciehuis (1971).

Pirennes opvolger, drs P.Th.J. Kuyser, kwam in 1971, na de stukken van zijn voorgangers goed bestudeerd te hebben en rekening te hebben gehouden met de reacties die hun ontwerpen hadden opgeroepen, met nieuwe ontwerpen. Zijn uiteindelijke voorstel betrof een vlag van twee even hoge banen van geel en zwart, met een kanton van eveneens twee even hoge banen van rood en wit. In 1973 werden door het reclamebureau Hoogsteder uit Eindhoven een 42-tal schetsontwerpen voor vlaggen

gemaakt. In 1976 herhaalde de stadsarchivaris zijn eerder gedane voorstel, waarop de toenmalige burgemeester echter met een alternatief voorstel kwam, waarin hij het kanton voorzag van rode en witte blokken. Beide voorstellen werden aan de Hoge Raad van Adel voorgelegd, die echter bezwaar had tegen het feit dat het wit aan het geel raakte. Deze kleuren zouden op afstand gezien in elkaar overvloeien. Het adviescollege kwam daarop met twee (tegen)voorstellen, die bij het gemeentebestuur geen genade konden vinden. Het college besloot toen het ontwerp-Kuyser aan de gemeenteraad ter vaststelling aan te bieden (15 december 1976). Dit gebeurde echter niet.

In 1985 legde drs J.F. van Heijningen uit Utrecht aan het college van Burgemeester en wethouders een viertal vlagontwerpen voor, waarin hij de kleuren geel en zwart en rood en wit steeds op een andere manier combineerde (zie hiernaast). Een van de voorstellen leek sterk op het twee vlagontwerp-Pirenne uit 1955.

Gedurende een halve eeuw belandden er vlagvoorstellen in een lade. In haar *Rapport betreffende de herziening van de vlaggen van*

gemeenten in de provincie Noord-Brabant, die meer dan 10.000 inwoners tellen van maart 1989 stelde de NCWV aan het college van Burgemeester en wethouders voor het tweede vlagontwerp-Pirenne uit 1955 officieel door de raad als gemeentevlag te doen instellen. De toenmalige stadsarchivaris betreurde het dat de NCWV niet op de hoogte was van een 'later en beter' voorstel, waarmee hij dat van zijn voorganger uit 1971/1976 bedoelde. De stadsarchivaris stelde voor het besluit ter zake - zoals dat in de collegevergadering van 15 december 1976 was besloten - alsnog te nemen. Burgemeester en wethouders besloten daarop 'conform voorstel de vlag aan te passen.'

De gemeenteraad besloot op 26 oktober 1989 een gemeentevlag in te stellen conform het voorstel uit 1971.

Na 62 jaar was de kogel door de kerk! Toch kan de uiteindelijke vlag niet de fraaiste van de in die zes decennia voorgestelde vlaggen worden genoemd.

¹¹ Voor de tentoonstelling 'Etappe 1945-1955', die van 5 tot 22 mei 1955 te 's-Hertogenbosch zou worden gehouden wilde de organisatie van de Bossche gemeentevlag gebruik maken. Die zou dan ook dienst kunnen doen op de Nationale Energie Manifestatie 1955 - E55 - te Rotterdam.

VOORSTELLEN

Het collegevoorstel 98.0004

De commissie wenst bij dit voorstel een aantal op- en aanmerkingen te plaatsen.

Sub 1

Naar de mening van de commissie kunnen 'voormalige gemeenten' geen wapen meer voeren; zij bestaan immers niet meer. De zin is formeel onjuist. Kennelijk worden de wapens in de onderscheidene dorpen nog steeds gebruikt, waarvan het voorstel voorbeelden geeft.

Voor het woord 'emoties' zou de commissie het bijvoeglijk naamwoord 'politieke' willen zetten.

Sub 2

De ontstaansgeschiedenissen die hier gepresenteerd worden zijn ten dele onjuist. Zo is het oudste zegel van Uten Eyghenen van 1333 (1348) en niet van 1544. De wapens en vlaggen van Engelen, Bokhoven en van Empel & Meerwijk worden niet besproken, wel die van Rosmalen en 's-Hertogenbosch. In het voorstel wordt enkel vermeld wat er na de annexatie met het Bossche wapen en de Bossche vlag is gebeurd.

Sub 3

'Stad' en 'gemeente' worden door elkaar gebruikt, wat tot verwarring kan leiden. Beter is, onder 'stad' of 'stadswapen' alleen (dat van) 's-Hertogenbosch tot 1795/1810 te verstaan; onder 'gemeente' of 'wapen van de voormalige gemeente' dat van die plaats vanaf 1813/1817 tot 1996.

De commissie wijst er op dat de gesuggereerde - unieke - Bossche situatie een - algemene - Nederlandse is.

De commissie bestrijdt de opvatting dat voor een gemeentevlag een voorafgaand advies van de Hoge Raad van Adel vereist zou zijn. Aanbieding achteraf van het desbetreffend raadsbesluit is voldoende (zie ook onze circulaire 'procedure...').

Sub 4

Alleen de opmerkingen van de partij Rosmalens Belang zijn hier van belang om op te reageren. Deze groepering wenst het wapen te beschouwen als iets wat gemeenschappelijk is en waarin alle delen van de nieuwe gemeente (inclusief Empel, Engelen en Bokhoven) zich moeten kunnen herkennen. Dit is een foutief uitgangspunt: het zou een wapen opleveren met tenminste vijf velden (voor ieder van de voormalige gemeenten) of een opeenhoping van tenminste vijf verschillende tekens in één schild, hetgeen uit heraldisch oogpunt onwenselijk is (zie hierna bij overwegingen).

Voor wat betreft het gebruik van ambtsketens kan worden opgemerkt dat deze slechts mogen worden gedragen door de burgemeester en niet door voorzitters van dorpsraden e.d. Ook kan op dergelijke ketens het logo de plaats van het gemeentewapen *niet* innemen. De afbeelding op de penning mag slechts bestaan uit het gemeentewapen of - bij ontstentenis daarvan - de gemeentenaam.

De instelling van dorpswapens en -vlaggen dient bij raadsbesluit te geschieden. Het gebruik daarvan is dan - net als het gemeentewapen en de -vlag - beschermd (zie onze circulaire).

Keuzemogelijkheid

Het college heeft al aangegeven dat er een historisch verantwoord gemeentewapen moet komen. Het gemeentebestuur heeft voor wat betreft het instellen van een wapen en vlag de volgende mogelijkheden:

1. *Het voeren van het wapen van de gelijknamige voormalige gemeente.*

Er mag niet worden gekozen uit de wapens van één van de voormalige gemeenten, zoals in het collegevoorstel wordt aangegeven. Een gemeente die 's-Hertogenbosch heet kan niet bij raadsbesluit alleen het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen als gemeentewapen continueren. Bij een dergelijke voorkeur dient de gehele procedure voor de vaststelling van een gemeentewapen te worden doorlopen, dat dan bij Koninklijk Besluit moet worden verleend (zie onze circulaire 'procedures...').

2. *Een nieuw wapen (laten) ontwerpen.*

Deze modaliteit wordt nader uitgewerkt onder de overwegingen (zie hierna).

3. Afzien van het voeren van een wapen.

Dit is voor het college een reeds gepasseerd station. Aan het argument inzake de 'status en historie van de stad' kan nog worden toegevoegd: Het ontbreken van een wapen betekent ook dat op de penning aan de ambtsketen van de burgemeester slechts de *gemeentenam* mag worden aangebracht. Niet het logo! Een logo wordt doorgaans voortdurend (om de tien jaar?) aangepast aan de wisselende opvatting over de wijze, waarop een gemeente zich commercieel dient te presenteren (hetgeen niet hetzelfde is als representeren). Een wapen dient het specifiek eigene van een gemeente te weerspiegelen, zoals dit tot uiting komt in status en historie.

Overwegingen

Twee van de hiervoor genoemde modaliteiten kunnen worden besproken aan de hand van de overwegingen (1) heraldiek, (2) historie, (3) bestuurlijke aspecten en (4) draagvlak. De derde modaliteit, het afzien van het voeren van een wapen, is hierboven reeds besproken en behoeft geen nadere behandeling. Bestuurlijke aspecten en draagvlak worden voor beide modaliteiten gezamenlijk besproken.

1. Het voeren van een wapen van de voormalige gelijknamige gemeente.

heraldiek: er dient een samenhang te bestaan tussen naam en wapen, zeker als die historisch al aanwezig is. Door de grote ingewikkeldheid van het wapen van 's-Hertogenbosch is het bezwaarlijk daaraan uit heraldisch oogpunt nog een nieuw vak toe te voegen. Het wapen van de voormalige gemeente Rosmalen is in 1817 verminkt, waardoor zelfs de ploeg tot een andersoortig voorwerp is geworden: een rosmolen (1838) of een watermolenrad (1966), terwijl de Maaslandse roos werd vervormd tot een klaverblad (1817) of drieblad (1966). Daarenboven is de betekenis van het wapen met de Maaslandse roos nog niet geheel duidelijk, terwijl de ploeg als symbool van een agrarische samenleving ook op het huidige Rosmalen zeker niet (meer) van toepassing is.

historie: stedelijke wapens hebben in het algemeen een oudere en rijkere traditie dan dorpszegels die gemeentewapens zijn geworden. 's-Hertogenbosch bezit als vierde hoofdstad van het hertogdom Brabant en als hoofdstad van de provincie Noord-Brabant de oudste symbolen in de provincie, waaruit de geschiedenis vanaf de stichting tot ver in de 17de eeuw valt af te lezen. De kentekens van Rosmalen (ploeg en wapen met vierblad) zijn in oorsprong die van het gebied 'uten Eyghenen' dan wel 'Heze', waardoor deze zowel voor het latere Rosmalen als voor Nuland kunnen gelden. Voortzetting van deze symboliek na de splitsing van beide heerlijkheden in 1505 doet hieraan niets af. Wel kan worden gesteld dat door het voortdurend gebruik deze tekens tussen 1505 en 1996 'eigen' zijn geworden aan de Rosmalense gemeenschap.

Na de annexatie van Engelen (met Bokhoven) en Empel & Meerwijk in 1971 is het toenmalige gemeentewapen van 's-Hertogenbosch niet aangepast aan de nieuwe situatie; bij de instelling van de vlag in 1989 is met de annexatie van deze voormalige gemeenten evenmin rekening gehouden.

2. Een nieuwe wapen (laten) ontwerpen.

De voorhanden zijnde symbolen, die kunnen worden gebruikt voor een nieuw wapen zijn: een bok (Bokhoven), een engel of diens attributen (Engelen), het wapen Van Loon en de H. Landelinus of zijn attribuut (Empel & Meerwijk), een ploeg en een wapenschild met de Maaslandse roos (Rosmalen), de *Bosboom*, het gevierendeelde wapenschild van de hertogen van Brabant en de keizerlijke adelaar met borschild ('s-Hertogenbosch).

Bij het (laten) ontwerpen van een nieuw wapen bestaan verschillende mogelijkheden:

- a. het 'in elkaar schuiven' van bestaande wapens;
- b. het toepassen van delen van bestaande wapens;
- c. het toepassen van een vereenvoudigd wapen;
- d. het toepassen van een vereenvoudigd wapen met een toevoeging die de oorsprong van de gemeente uit haar samenstellende delen zichtbaar maakt;
- e. het ontwerpen van een geheel nieuw wapen.

a. het 'in elkaar schuiven' van bestaande wapens

heraldiek: toevoeging van welk symbool dan ook aan het bestaande Bossche wapen, dat wapenkundig al overladen kan worden genoemd, is niet acceptabel op basis van de grondregel der heraldiek, dat wapens eenvoudig moeten zijn. Toevoeging van nieuwe tekens zou - gezien de geschiedenis van het wapen - echter wel voor de hand liggen. Daarmee zou een historische lijn worden voortgezet. De samenvoegingen uit 1971 en 1996 hebben immers ook met de geschiedenis van de stad te maken.

Samenvoeging van de wapens van 's-Hertogenbosch en Rosmalen is geheel uit den boze. Indien dit wel zou worden gedaan, zou er niet alleen een met tekens overladen wapen ontstaan, maar ook een heraldisch onmogelijk product. De bewoners van de eerder bij de stad gevoegde gemeenten¹² zouden in dat geval ook met recht kunnen 'eisen' dat zij in het nieuwe wapen zouden worden vertegenwoordigd. Het gaat niet aan hierbij onderscheid te maken tussen annexatie en samenvoeging, zoals onlangs nog is gebeurd¹³. Bij het 'in elkaar schuiven' van de vijf wapens ontstaat het probleem dat er in het schild evenzo vele velden moeten komen, ieder met het wapen van één van de voormalige gemeenten. Dit zou leiden tot een heraldisch gedrocht¹⁴. Bij plaatsing binnen één schild zouden alle tekens ook onherkenbaar verkleind worden. Wat zou er bijvoorbeeld overblijven van de wapenschildjes uit de wapens van Rosmalen en Empel & Meerwijk, of van de attributen van de engel van Engelen?

historie: een nieuw wapen moet zijn plaats in de geschiedenis nog innemen. Dat is vrijwel onmogelijk als de onderdelen onherkenbaar worden door plaatsing op één schild van een vijftal wapens met elk een eigen geschiedenis.

b. het toepassen van delen van bestaande wapens

heraldiek: grosso modo gelden dezelfde bezwaren (als bij a) voor een wapen dat elementen uit alle voormalige gemeentewapens bevat. Daarbij dient een keuze te worden gemaakt, bijvoorbeeld voor de boom uit het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch, het 'klaverblad' uit dat van Rosmalen, een leeuwenkop uit dat van Empel & Meerwijk, het zwaard uit dat van Engelen en de bok van Bokhoven. Tezamen vormen zij een ratjetoe van tekens, waarin geen enkel bestuur zichzelf kan herkennen.

historie: de historische waarde van een dergelijk samenraapsel zal nihil zijn.

In de overwegingen a en b wordt de grondregel van de wapenkunde - eenvoudig en herkenbaarheid - met voeten getreden.

c. het toepassen van een vereenvoudigd wapen

heraldiek: deze modaliteit verschaft de ruimte om de keuze te beperken tot één element dat de gemeente treffend symboliseert. Ook hier geldt dat wapen en naam een samenhang dienen te vertonen. Daarom kan naar de mening van de NCWV niets anders worden gekozen dan de boom uit het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch. De boom verwijst immers naar het vroegere bos en maakt de gemeentenaam zichtbaar. Het wapen is eenvoudig en heraldisch volkomen aanvaardbaar.

historie: het wapen heeft historische waarde omdat dit het oudste element op duidelijke wijze naar voren brengt. De eenvoud kan ook op impliciete wijze in relatie worden gebracht tot een nieuw begin met behoud van het meest essentiële.

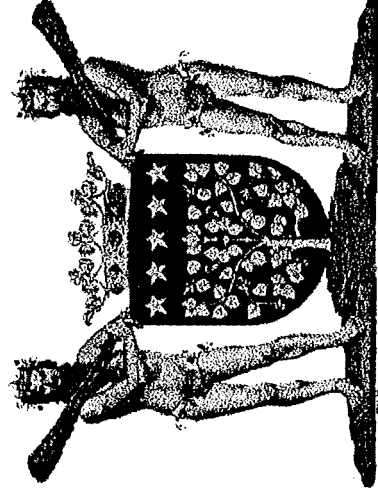
¹² Hetzelfde geldt dan ook voor de wapens van de op te heffen gemeenten bij toekomstige samenvoegingen.

¹³ Martien Veekens, 'Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen' 2, *Rosmalla* (1998) 12-17, speciaal 17.

¹⁴ Het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch vertoont al zes velden, waarvan er vier corresponderen (twee aan twee 1e eeuw).

d. het toepassen van een vereenvoudigd wapen met een toevoeging die de oorsprong van de gemeente uit verschillende samenstellende delen zichtbaar maakt.

heraldiek: bij het toepassen van deze mogelijkheid worden aan het voornaamste element (de Bosboom, zie onder c) tekens toegevoegd die de oorsprong van de nieuwe gemeente uit verschillende samenstellende delen zichtbaar maken. Dat zou eenzelfde teken in vijfvoud moeten zijn, omdat de Bosboom reeds de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch representeert. Bij een keuze voor een ingewikkeld teken wordt een dergelijk wapen echter al snel te zeer overladen. De commissie zou hier kiezen voor een vijfpuntige ster, waarvan de vijf punten het getal van de vijf voormalige gemeenten nogmaals benadrukken. *historie*: wat de historie betreft gelden de kwaliteiten die ook voor de vorige mogelijkheid bestaan. De vijf tekens zouden de samenstelling van een nieuw geheel onderstrepen. Dit wapen zou door langdurig gebruik aan historische waarde kunnen winnen.

e. het ontwerpen van een geheel nieuw wapen.

Deze mogelijkheid is hier niet uitgewerkt, omdat de commissie daarvoor in dit stadium nog geen reden ziet.

bestuurlijke aspecten

Het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch is herkenbaar als kenteken van de stad, tevens hoofdstad van de vroegere Meierij, van de huidige provincie Noord-Brabant en van één van de grootste gemeenten in die provincie. Het Rosmalense wapen zou als wapen van een nieuwe gemeente, nota bene met de naam 's-Hertogenbosch, naar buiten toe bijzonder vreemd overkomen.

draagvlak

Ieder voorstel zal zijn voor- en tegenstanders hebben. De politieke situatie op het ogenblik dat het voorstel zal worden gedaan, zal vermoedelijk een gunstiger draagvlak hebben voor de keuzes 2a, b of e (een nieuw wapen) dan dat 1 en 2c en d (het oude wapen of afgeleiden daarvan) een goede kans zouden maken. Toch zouden er pogingen moeten worden gedaan om een keuze voor het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch verwezenlijkt te krijgen.

VOORSTELLEN GEMEENTEWAPEN

Het gemeentewapen is een geschikt instrument om de band met het verleden visueel tot uitdrukking te brengen en vast te leggen voor de komende generaties. Ook vormt het wapen een belangrijk middel ter representatie, bijvoorbeeld in briefhoofden, op gevels van gebouwen, op monumenten, op dienstwagens, enz. Met de keuze van de naam 's-Hertogenbosch voor de nieuwe gemeente is de richting aangegeven voor het ontwerpen van een wapen en een vlag. Bij een andere naamgeving zouden ook wapen en vlag anders van samenstelling kunnen zijn geweest.

De commissie stelt hierna een tweetal wapens voor. Bij beide keuzen geldt dat wildemannen en (antieke) hertogskroon in de ogen van de commissie niet verloren mogen gaan. Hogere rangkronen en schildhouders zijn in onze provincie eerder zeldzaam dan gewoon en maken deel uit van ons culturele erfgoed.

I. Handhaving van het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch, met correctie van de kroon.

Het wapen is hier, op de kroon na, identiek aan de omschrijving uit het Koninklijk Besluit van 8 maart 1978 nr. 54. De stand van de knoitsen is conform dit Koninklijk Besluit vrij.

Over de kroon op het wapen is in de paragraaf over het Bossche wapen al een en ander meegedeeld (zie p. 7). Feit blijft dat de kroon op het gemeentewapen van 's-Hertogenbosch uit 1978 abusievelijk is verleend en formeel gezien slechts toekomt aan een natuurlijk persoon met de rang van hertog. De kroon op het wapen van 1817 is de historische hertogskroon, die voor dat jaar door het bestuur van de stad afwisselend werd gebruikt met een markiezenkroon. De vijfbladerige kroon dient opnieuw te worden ingesteld. Daarvoor is wel een nieuw Koninklijk Besluit vereist.

Omschrijving: in sabel een lindeboom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur.

II. Vaststelling van een geheel nieuw wapen, dat recht doet aan zowel de stad 's-Hertogenbosch als de kern Rosmalen (en aan de eerder geannexeerde gemeenten).

Op basis van het grote aantal symbolen stelt de commissie voor terug te keren naar de oorsprong, d.w.z. een zwart schild met een gouden Bosboom, waaraan eventueel het aantal takken het aantal gemeenten kan aangeven.

Hierdoor wordt weliswaar gebroken met voorafgaande ontwikkelingen, maar wel een nieuw wapen gecreëerd, dat enerzijds eenvoudig is en anderzijds een samenhang vertoont met de naam van de nieuwe gemeente.

Omschrijving: in sabel een lindeboom van goud. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur.

VOORSTELLEN GEMEENTEVLAG

Evenals wapens kunnen ook vlaggen de gemeenschapszin in de onderdelen van de gemeente versterken en door het onderstrepen van het eigene bijdragen aan het karakter van het geheel. Kleuren van en symbolen op vlagontwerpen worden doorgaans ontleend aan de voorgestelde wapens. Bij de toepassing kan het aantal kleuren en tekens worden gereduceerd om tot een eenvoudige, op afstand goed herkenbare vlag te komen.

Voor de nieuwe gemeente is van belang dat de naam 's-Hertogenbosch herkenbaar is in het gemeentewapen en - indien mogelijk - in de vlag.

Zonder nadere toelichting zijn de verhoudingen van de vlag altijd 2 (hoogte) : 3 (lengte).

De commissie stelt de volgende keuze voor:

- I.* Bij handhaving van het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch kan een vlag worden ingesteld die een aantal banen vertoont gelijk is aan het aantal voormalige gemeenten, i.c. vijf. Daarvoor kunnen rood en wit worden gebruikt, de wapenkleuren van het historische Kwartier van Maasland (Rosmalen, Empel & Meerwijk), die ook - maar niet essentieel - in het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch voorkomen, terwijl rood (met geel) is terug te vinden in de historische wapens voor de Heusdense (Engelen) en Luikse (Bokhoven) territoria. Daarnaast waren rood en wit de historische Bossche stads- en vlaggenkleuren. In een zwart vlak zou dan de gele Bosboom als het kenteken van de nieuwe gemeente goed tot zijn recht komen. De Bosboom dient in de vlag steeds ontworfeld c.q. uitgerukt te worden voorgesteld.

Op die manier wordt een betere en evenwichtiger vlakvulling verkregen en ontstaat er - esthetisch gezien - een fraaiere vlag.
Van dit type is een tweetal modellen uitgewerkt.

Omschrijving:

- a. vijf even hoge banen van rood en wit en een zwart kanton met een gele uitgerukte Bosboom ter hoogte van 9/10 van de kantonhoogte.
- b. broekpersgewijs verdeeld; de broekzijde zwart met een gele uitgerukte Bosboom ter hoogte van 9/10 van de vlaghoogte; de vlucht van vijf even hoge banen van rood en wit.

II.

Het (her)invoeren van de oorspronkelijke vlag - een vlag met alleen een Bosboom - kan een tweede optie zijn, die goed aansluit bij het vereenvoudigde wapen, zoals dat onder II is omschreven.

Een zwarte vlag met gele Bosboom is dan de meest voor de hand liggende keuze. Als die te somber wordt ervaren, zouden de historische kleuren rood en wit kunnen worden gebruikt, doch dan lijkt de vlag enigszins op die van Herentals (België). Misschien is dan een van rood en wit geblokte zoom een oplossing.

Omschrijving: zwart met een gele uitgerukte Bosboom, ter hoogte van 9/10 van de vlaghoogte.

DORPSWAPENS

Veel gemeentewapens hebben door de samenvoeging van de gemeenten hun officiële status verloren. Een van de doelstellingen van de in 1987 officieel van start gegane Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde is de bevordering van het instellen van stads- en dorpswapens (en -vlaggen), zoals in de provincie Friesland toen reeds langere tijd gebruikelijk was. Er zouden door de herindeling immers veel wapens verdwijnen en daarmee een stuk van ons culturele erfgoed vernietigen. Om die reden pleitte de commissie in haar in de jaren 1992-1996 gepubliceerde rapporten voor de invoering van stads- en dorpswapens. Daarbij werd uitgegaan van de wapens van de voormalige gemeenten in het gebied en die van hun voorgangers. Het nieuwe gemeentebestuur kan dan bij raadsbesluit wapens instellen voor de binnen de gemeente gelegen kernen, eventueel ook voor die welke geen voormalige gemeenten zijn. Een aantal gemeenten in onze provincie heeft al van die gelegenheid gebruik gemaakt om ook voor de overige kernen wapens (en vlaggen) te laten ontwerpen en in te stellen. Door het instellen van stads- en dorpswapens wordt aan het eigen karakter en het verleden van de onderdelen van de gemeente recht gedaan. Alhoewel bij raadsbesluit de wapens van de voormalige gemeenten als stads- en dorpswapens kunnen worden ingesteld, geeft de commissie toch de voorkeur aan correcties ten aanzien van de wapens, zoals die hiervoor in de afzonderlijke paragrafen zijn aangegeven (zie p. 3-8).

In het Bossche collegevoorstel is aangegeven dat in de tot de gemeente behorende kernen in de praktijk al wapens werden en worden gebruikt.

DORPSVLAGGEN

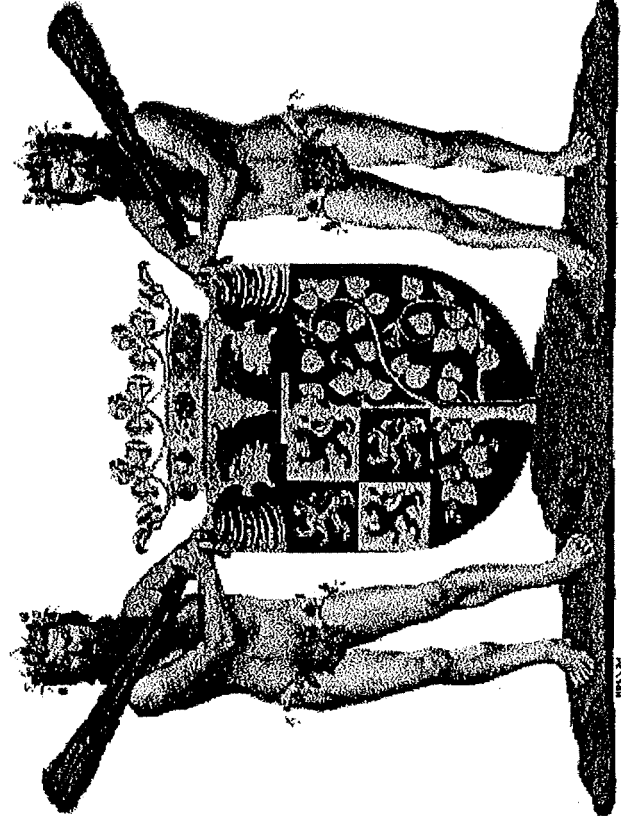
Bij de toepassing in stads- en dorpsvlaggen van symbolen uit de desbetreffende wapens kunnen deze worden gereduceerd om tot een eenvoudige, goed herkenbare vlag te komen. Het voorbeeld voor Rosmalen is hiervoor (op p. 11-12) gegeven.
De vlaggen kunnen bij raadsbesluit zonder meer als stads- en dorpsvlaggen worden vastgesteld. De commissie kan indien gewenst ter zake een nader advies uitbrengen.

Procedure

Voor de criteria inzake samenstelling van wapens en vlaggen, de procedures inzake de vaststelling daarvan en enige andere zaken wordt verwezen naar bijgevoegde vijf circulaires.

's-HERTOGENBOSCH

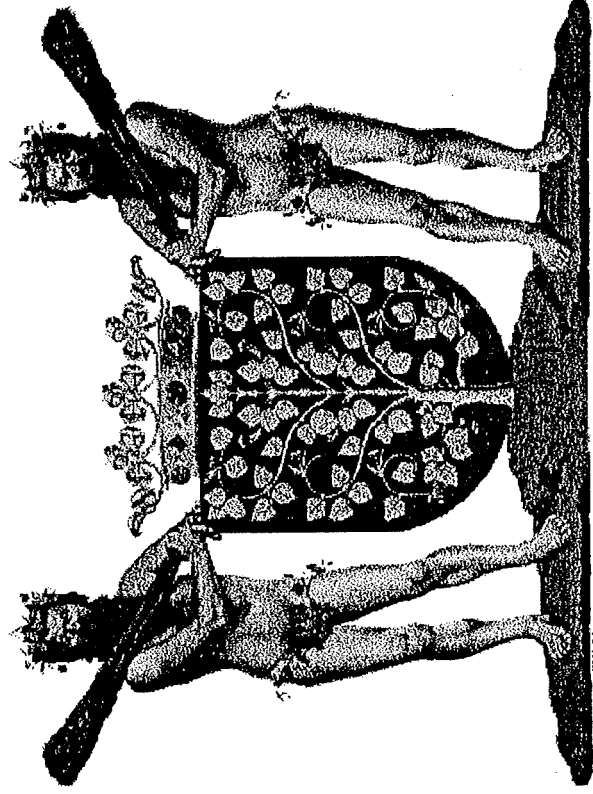
gemeentewapen voorstel I

Ontwerp en copyright Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde
maart 1998

's-HERTOGENBOSCH

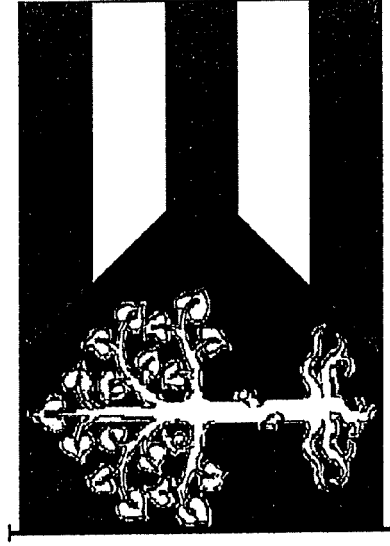
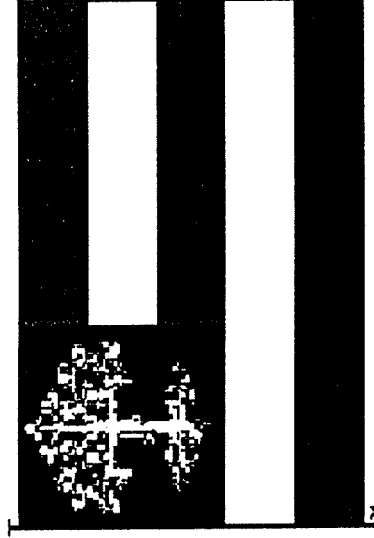
gemeentewapen voorstel II

Ontwerp en copyright Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde
maart 1998

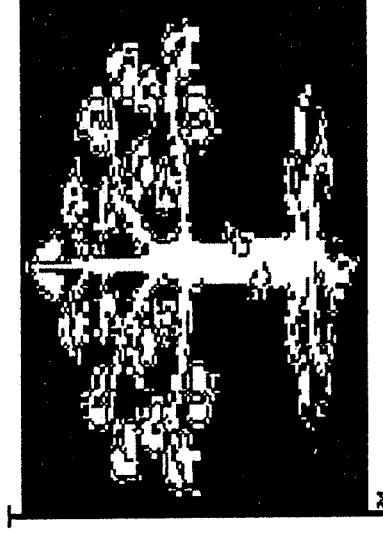
's-HERTOGENBOSCH

gemeentevlag voorstel I

's-HERTOGENBOSCH

gemeentevlag voorstel II

Ontwerp en copyright Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde
maart 1998

NOORDBRABANTSE COMMISSIE VOOR WAPEN- EN VLAGGENKUNDE

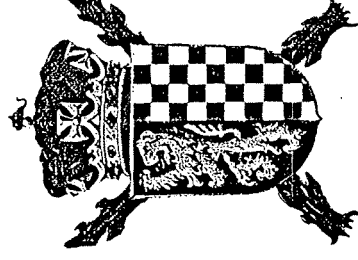
van de stichting Brabants Heem

secretariaat:

Purmerstraat 14

5628 HE Eindhoven

tel. 040 - 238 29 11

Gemeente 's-Hertogenbosch,

Commissie wapen en vlag, t.a.v. mr P.J.M. de Leeuw, secretaris

Postbus 12345, 5200 GZ 's-Hertogenbosch

uw kenmerk : BZ/BO
ons kenmerk : sHe/sHe/01
datum : 28 januari 1998
onderwerp : wapen en vlag

Geachte heer De Leeuw,

Naar aanleiding van uw verzoek om advies inzake wapen en vlag, het volgende,
De commissie heeft normaal gesproken zo'n zes weken nodig om tot een goed onderbouwd advies te komen. Daar ik in uw geval het advies in de voltallige commissie wil behandelen [die in maart bijeenkomt], kan deze termijn mogelijk iets langer duren, naar schatting acht weken. Uiterlijk eind maart zult u dan het commissie-advies tegemoet kunnen zien. Aan wie dien ik het advies eigenlijk te richten?

Om tot een juiste afweging van zaken te kunnen komen, is het van belang dat de commissie beschikt over fotokopieën van die stukken, die hebben geleid tot het Bossche wapen van 1978, speciaal die die betrekking hebben op de toen vastgestelde kroon.

Daarnaast noemt u in de toegezonden stukken het gebruik van een officieuze stadsvlag vanaf 1904. Kunt u ons ook een kopie van de bron, waarop dit feit is gebaseerd, leveren?
Uw reactie afwachtend.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

J.Th.M. Melssen, secretaris

NOORDBRABANTSE COMMISSIE VOOR WAPEN- EN VLAGGENKUNDE

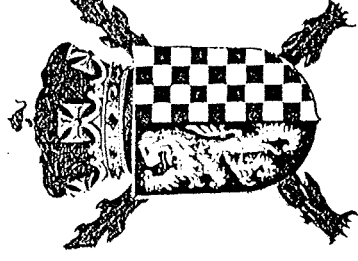
van de stichting Brabants Heem

secretariaat:

Purmerstraat 14

5628 HE Eindhoven

tel. 040 - 238 29 11

Aan het college van Burgemeester en wethouders
van de gemeente
's-Hertogenbosch

uw kenmerk : -
ons kenmerk : 97/alg/a
datum : 24 juni 1997
onderwerp : besluitvorming wapen en vlag

Geacht college,

Door de gemeentelijke herindelingen is in de laatste jaren een groot aantal gemeentewapens en -vlaggen vervallen. De Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde zet zich in voor het totstandkomen van historisch en esthetisch verantwoorde wapens en vlaggen in deze provincie. Voor een nadere uiteenzetting betreffende doelstelling en werkzaamheden verwijst zij u naar bijgaande informatiefolder, alsmede naar de rapporten die zij in de jaren 1992-1996 inzake de verbetering van de gemeentewapens aan de toenmalige gemeentebesturen heeft uitgebracht.

Uw gemeente is door herindeling een groter gebied gaan bestrijken dan tevoren het geval was. Aangezien tot dusverre geen gebruik is gemaakt van de gelegenheid om voor de huidige gemeente een nieuwe naam vast te stellen, mag dezerzijds worden aangenomen dat ook de tradities worden voortgezet van de naamgevende oude gemeente, thans verrijkt met het culturele erfgoed van de toegevoegde gebieden. Dit kan door het handhaven van gemeentewapen en -vlag van de vroegere gemeente, waaraan de tegenwoordige gemeente haar naam ontleent.

De commissie is niet bekend of uw gemeentebestuur terzake reeds een formeel besluit heeft genomen of dat zulks binnenkort te verwachten valt. Mocht dit intussen reeds zijn gebeurd, dan zou de commissie ten behoeve van haar archief graag beschikken over een kopie van (de) genoemd(e) besluit(en) en van de eventuele bijlagen.

Mocht u alsnog besluiten naast de oude naam ook wapen en vlag te handhaven (beide behoren immers bij elkaar) dan is een eenvoudig (raads)besluit conform artikel 147 van de gemeentewet voldoende.

Indien uw gemeentebestuur alsnog zou willen besluiten tot vaststelling van een nieuw wapen en een nieuwe vlag, dan zal de commissie u graag van dienst zijn.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

J.Th.M. Meissen, secretaris

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

Noordbrabantse Commissie voor
Wapen en Vlaggenkunde
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven

Uw brief van:
Uw kenmerk :
Ons kenmerk : BZ/BO
Datum : 26 januari 1998

Onderwerp : wapen en vlag.

Geachte commissie,

Het college van burgemeester en wethouders bereidt een voorstel aan de raad van 's-Hertogenbosch voor over het door de, op 1 januari 1996 ingestelde, gemeente 's-Hertogenbosch te voeren wapen en vlag. Met het oog op een zorgvuldige voorbereiding heeft het college besloten een onafhankelijke commissie in te stellen die hem van advies moet dienen. Basis voor dit besluit is bijgevoegd collegevoorstel geweest.

De commissie bestaat uit de heer drs. L.J.M. van de Laar, de heer dr. F.E.M. Vercauteren en de heer prof. dr. M. Prak. Ondergetekende is secretaris. De commissie heeft onlangs haar werkzaamheden heeft aangevangen. Zij is begonnen met een inventarisatie van externe organisaties die haar kunnen helpen bij de uitvoering van haar opdracht. In dit verband heeft ze besloten zich te wenden tot de Hoge Raad van Adel waar het gaat om de officiële procedure en tot uw commissie voor een inhoudelijk advies. Vooralsnog zijn geen andere organisaties benaderd.

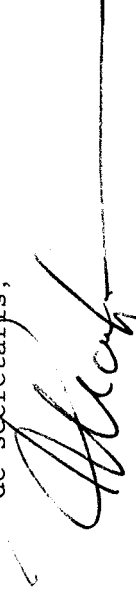
In bijgaande collegevoorstel is aangegeven dat het voor het wapen in wezen om drie modaliteiten gaat. Wat modaliteit drie betreft -afzien van het voeren van een wapen- heeft het college de opvatting uit het collegevoorstel overgenomen en geconcludeerd dat bij een historische stad als 's-Hertogenbosch, ook na de fusie van 1996, een wapen behoort. Ook binnen de raad bestaat algemeen de opvatting dat de gemeente 's-Hertogenbosch een historisch verantwoord wapen moet hebben. Resteert dus of een keuze voor een van de bestaande wapens of een nieuw wapen, waaronder ook wordt verstaan het "in elkaar schuiven" van delen van bestaande wapens. De commissie zou het op prijs stellen hierover uw mening te horen. Mogelijk kunt u daarbij nu ook al betrekken hoe om te gaan met de vlag.

Van uw secretaris heb ik begrepen dat u al beschikt over de afbeeldingen en beschrijvingen van de wapens van de voormalige gemeenten. Daaronder verstaat de commissie overigens ook de gemeenten die in 1972 door 's-

P. de Leeuw
Tel: 073-6155180
Fax: 073-6155888

Hertogenbosch zijn geannexeerd (Engelen, Empel en Bokhoven). Mocht u nog andere informatie nodig hebben dan ben ik gaarne bereid die te (laten) verstrekken.

Hoogachtend,
De commissie wapen en vlag,
namens deze,
de secretaris,

mr. P. J. M. de Leeuw,
Hoofd van de afd. Bestuursondersteuning.

WIJ BEATRIX, BIJ DE GRATIE GODS,
KONINGIN DER NEDERLANDEN,
PRINSES VAN ORANJE-NASSAU,
ENZ. ENZ. ENZ.

Besluit van 25 juni 1999
no: 99.001519
houdende verlening gemeentewapen
's-Hertogenbosch

Op de voordracht van Onze Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 18 juni 1999, no. BK99/64407, directoraat-generaal Openbaar Bestuur, afdeling Kabinetszaken.

Gelezen het verzoek van burgemeester en wethouders van 's-Hertogenbosch van 30 maart 1999, kenmerk BZ/BO, tot verlening van een wapen aan deze gemeente;

G e l e t o p het besluit van de Soevereine Vorst van 24 december 1814, nr. 32, en het Koninklijk besluit van 23 april 1919, Stb. 181;

Gezien het advies van de Hoge Raad van Adel;

HEBBEN GOEDGEVONDEN EN VERSTAAN:

Aan de gemeente 's-Hertogenbosch een wapen te verlenen, waarvan de beschrijving luidt als volgt:

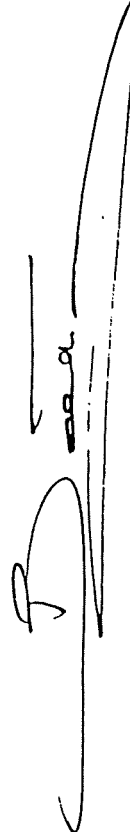
"In sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar; van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur."

Overeenkomstig het oorspronkelijke,
DE SECRETARIS-GENERAAL VAN HET
MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN
EN KONINKRIJKSRELATIES,

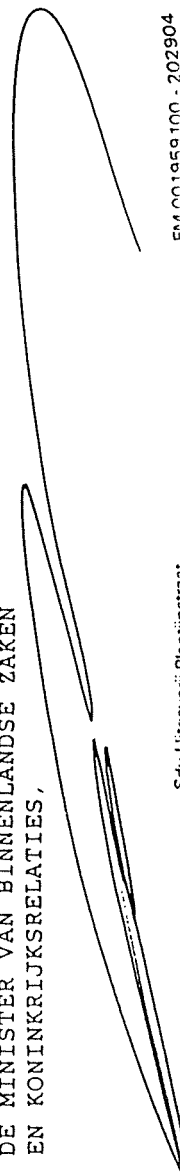

W.J. Kuijken

Onze Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is belast met de uitvoering van dit besluit.

's-Gravenhage, 25 juni 1999

DE MINISTER VAN BINNENLANDSE ZAKEN
EN KONINKRIJKSRELATIES,

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

De heer dr. L. Pirenne
Aartshertogenlaan 393
5212 CK 's-Hertogenbosch

Uw brief van:
Uw kenmerk :
Ons kenmerk : BZ/BO
Datum : 22 februari 1999

drs P. de Laat
Tel: 073-615 5186
Fax: 073-615 5888

Onderwerp : uitnodiging hearing.

Geachte heer Pirenne,

Burgemeester en wethouders hebben een voorstel voorgelegd aan de gemeenteraad m.b.t. wapen en vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch. Dit voorstel aan de gemeenteraad heeft u onlangs ontvangen.
De gemeenteraad zal naar verwachting op 18 maart a.s. dit voorstel behandelen en een beslissing nemen.

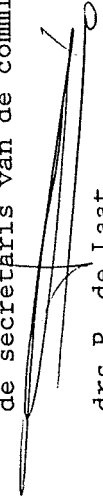
Ter voorbereiding van de besluitvorming in de gemeenteraad zal de raadscommissie Bestuurszaken op 8 maart a.s. over dit onderwerp beraadslagen. In deze commissie hebben de voorzitters van de diverse fracties in de gemeenteraad zitting.

De commissie stelt het op prijs om de mening over het raadsvoorstel te vernemen van al degene wie dit onderwerp ter harte gaat. Daarom heeft zij besloten een zogenaamde hearing te organiseren, die zal worden gehouden op **donderdag 4 maart a.s. in het stadhuis** aanvang **19.30 uur**.

Omdat bekend is dat dit onderwerp uw bijzondere belangstelling heeft, nodigt de commissie u bij deze uit tijdens de hearing uw visie kenbaar te maken.

Met het oog op de organisatie van de hearing verneem ik graag van u op korte termijn of u op deze uitnodiging ingaat. Voor mijn telefoonnummer verwijst ik u naar het briefhoofd.

Hoogachtend,
namens de commissie voor bestuurszaken,
de secretaris van de commissie,

drs P. de Laat

Stadspartij Knillis
Korte Waterstraat 15
5211 NR 's-Hertogenbosch

Handwritten notes: *12 foto BZ/comp*, *1 foto BZ/wilth*, *1 foto BZ/comp*

	B&W	24 MAART 1997	DIR.
CLAS.	ORG.OUD	BZ/comp	4045

Aan Gemeenteraad
van de gemeente 's-Hertogenbosch
Postbus 12345
5200 GZ 's-Hertogenbosch

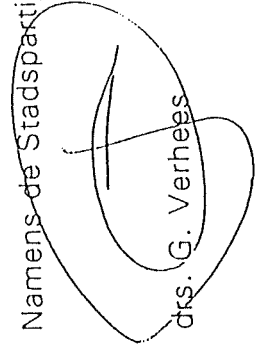
's-Hertogenbosch, 21 maart 1997

Geachte Dames en Heren,

Namens de Stadspartij Knillis zou ik U hierbij, voldoende ondersteund, een initiatiefvoorstel willen aanbieden ten aanzien van het gemeentewapen en de gemeentevlag van de huidige gemeente 's-Hertogenbosch. Thans bezit de gemeente namelijk géén stadswapen en gemeentevlag.

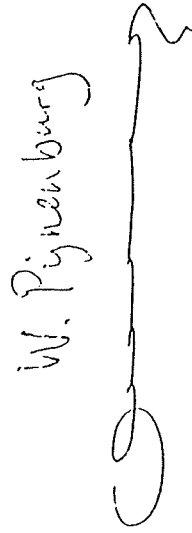
Ons voorstel luidt om voor de 'nieuwe' gemeente 's-Hertogenbosch eveneens het wapen en de vlag te gebruiken zoals die door de 'oude' gemeente 's-Hertogenbosch werd gebruikt.

Namens de Stadspartij Knillis,

drs. G. Verhees

**Dit exemplaar beschouwen
als voorlopig origineel
raadstuk**

Dit voorstel wordt mede ondersteund door:

W. Pijnenburg

J. van Benkom

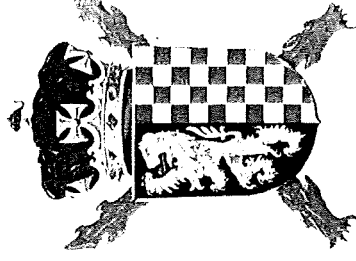

NOORDBRABANTSE COMMISSIE VOOR WAPEN- EN VLAGGENKUNDE

van de stichting Brabants Heem

secretariaat:

Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven
tel. 040-242 30 23

Commissie Wapen en Vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch
t.a.v. mr P.J.M. de Leeuw, secretaris
Postbus 12345, 5200 GZ 's-Hertogenbosch

uw kenmerk: BZ/BO

ons kenmerk: sHe/sHe/05

datum: 29 januari 1999

onderwerp: reactie op brief en brochure

Geachte commissie,

Zoals beloofd tijdens het telefoongesprek met uw secretaris van 19 januari jl., doen wij u hier onze reactie toekomen op het schrijven van drs P.Th.J.K. Kuyser cum suis aan het college van Burgemeester & wethouders dd. 29 december 1998 inzake wapen en vlag voor de gemeente 's-Hertogenbosch. Een kopie van dat schrijven werd ons op 16 januari jl. door een van de ondertekenaars (Jan van der Eerden) overhandigd.

Natuurlijk zullen ('tallose?') Bosschenaren in het algemeen niet graag zien dat hun vlag verdwijnt. Wij kunnen evenwel niet inschatten in hoever de geel-zwarte vlag is ingeburgerd en of het gebruik daarvan werkelijk is ingebed in de Bossche samenleving. Gezien de ouderdom van een eeuw van deze kleuren kan dat wel zo zijn.

Of de vijf ondertekenaars van de brief namens alle Bosschenaren spreken, wagen wij te betwijfelen, maar is onzes inziens ook niet zo belangrijk. Belangrijker is, dat puntsgewijs het rapport van onze commissie uit zijn verband wordt gerukt en verkeerd of onvolledig wordt geciteerd.

Wij wijzen er ten overvloede op dat de NCWV in haar voorstel ontwerpen heeft gepresenteerd voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch, zoals deze na de samenvoegingen met de voormalige gemeenten Bokhoven, Empel & Meerwijk, Engelen en Rosmalen tot stand is gekomen. Het voorstel is dus niet bedoeld als een ontwerp voor een historische stadsvlag, die alleen voor de oude gemeente 's-Hertogenbosch, zoals die vóór 1971 bestond, zou kunnen gelden.

Wij nemen de brief van Kuyser c.s. puntsgewijs door. De verwijzingen tussen haakjes betreffen de pagina's uit ons rapport.

1. Het eerste deel van de opmerking is juist (p. 8), het tweede deel niet (p. 20). Daar wordt namelijk gezegd dat kleuren van en symbolen op vlagontwerpen **doorgaans** worden ontleend aan de voorgestelde wapens. Er is geen sprake van een ongeschreven wet maar van een ingeburgerd gebruik, waarvan kan worden afgeweken als daar argumenten voor zijn. Zo zien we voor Nederland de wapenkleuren blauw en goud en de vlaggenkleuren rood, wit en blauw, voor Noord-Brabant de wapenkleuren zwart en goud en de vlaggenkleuren rood en wit, voor (oud-) 's-Hertogenbosch de wapenkleuren zwart en goud en de vlaggenkleuren rood en wit. Zo ook kende het Eindhoven van vóór 1920 de wapenkleuren rood en wit en de vlaggenkleuren blauw en wit.

Juist bij historische vlaggen is zeker niet altijd sprake van dezelfde kleuren als het wapen.

2. Opmerking 2 is een logisch gevolg van het door de briefschrijvers gestelde onder 1. Omdat het daar gestelde onjuist is, verliest ook deze opmerking elke grond. De vlag hoeft helemaal niet als prominente en meest in het oog springende kleuren geel en zwart te voeren. De mening van de Hoge Raad van Adel hoeft in dit verband helemaal niet relevant te zijn, zeker niet die uit de jaren 1950-1955. Onze commissie heeft aangetoond dat in die jaren eenzelfde vlag door dat college werd voorgesteld voor de gemeente 's-Hertogenbosch en enige tijd later voor de provincie Noord-Brabant (p. 15).

3. Met enige zekerheid kunnen de kleuren geel en zwart gedurende de afgelopen eeuw als 'stadskleuren' worden aangemerkt. Dat die onder meer werden gebruikt bij de ontvangst van de koningin in 1904 is van weinig belang en geeft niet meer status aan die kleuren, zoals door briefschrijvers wel wordt verondersteld. Het toenmalige college van Burgemeester & wethouders noemde ook geen geel-zwarte vlag, dat gebeurde pas in het collegevoorstel uit 1998 (p. 13 noot 10)!
4. Op p. 12 noemt de NCWV inderdaad voorbeelden voor de toepassing van kleuren op gebouwen enz., doch tot die voorbeelden behoort niet het bekende 16de-eeuwse schilderij van de Bossche lakenmarkt. Dit schilderij wordt in ons rapport genoemd omdat het inzake de vlag juist **niet** als bewijs kan dienen.
5. Dat briefschrijvers durven beweren dat het gebruik van de kleuren rood en wit (gedurende tenminste 250 jaar, NCWV) op 'een misvertand' berust, 'dat voortkwam uit een gebrek aan kennis', gaat ons te ver. Er zijn onzes inziens meer argumenten. Alleen al het feit dat in 1810 een ereboog voor keizer Napoleon rood-witte vlaggen vertoonde en dat het college van Burgemeester & wethouders van 's-Hertogenbosch in 1857 meedeelde dat de vlag van de gemeente toen rood en wit was (p. 12), moet al voldoende zijn die kleuren als historische vlaggenkleuren te beschouwen. In vroeger eeuwen was het bestuur in het algemeen goed op de hoogte van oude tradities en gebruiken. In de loop van de 20ste eeuw werd dat steeds minder. Je kunt dus het tegendeel beweren van wat de briefschrijvers opmerken.
6. Briefschrijvers noemen de argumenten van de NCWV voor de vlaggenkleuren rood en wit (p. 20) niet steekhoudend. Onze commissie acht haar voorstel evenwel een logisch gevolg van het in haar rapport gegeven feitenoverzicht.
 - a. De NCWV verwijst **onder meer** naar de kleuren rood en wit in het voorgestelde Bossche gemeentewapen. Briefschrijvers gaan een gevaarlijke kant op door de stellen dat de onderdelen waarin die kleuren voorkomen 'louter toevallig' en 'volkomen vreemd' aan het authentieke Bossche wapen zijn. Op basis daarvan zou je verwachten dat dezelfde groep briefschrijvers zou opteren voor een wapen zonder die elementen. Het rapport van de NCWV toont aan dat het vrijkwartier juist niet uit 1356 dateert, maar ouder moet zijn. Jan I van Brabant (en niet Jan III) was overwinnaar van de slag bij Woeringen, maar niet hij maar zijn zoon Jan II voegde het Limburgse wapen aan het zijne toe. De NCWV gebruikt de aanwezigheid van de kleuren rood en wit helemaal niet als belangrijkste argument om die kleuren in de vlag te verantwoorden. Briefschrijvers plukken bij dit punt uit het rapport slechts dat feitje dat ze zelf kunnen gebruiken.
 - b. De NCWV verwijst juist met nadruk naar de wapenkleuren van het Kwartier van Maasland, waartoe Rosmalen en Empel & Meerwijk behoorden, naar de Heusdense (Engelen) en naar de Luikse (Bokhoven) kleuren om de kleurstelling rood en wit voldoende basis te geven voor een vlag voor de **nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch**, een realiteit die briefschrijvers geheel lijkt te ontgaan.
 - c. Hiervoor onder punt 5 is al voldoende aangetoond dat rood en wit wel degelijk door het stadsbestuur als de stedelijke kleuren werden gezien. In vroeger tijd 'wees' een stadsbestuur geen kleuren aan. Het is dus juist dat er geen besluit aan ten grondslag ligt. Maar datzelfde geldt voor de Nederlandse vlag (vóór 1937) en voor alle provincie- en gemeentevlaggen die voor ca. 1920 in Nederland werden gebruikt, en dat zijn er vele. Juist archivariissen als de briefschrijvers Kuiper en Bossink zouden moeten weten dat over dit soort zaken in archieven doorgaans geen besluiten worden teruggevonden.
 - d. De mededeling over de kleuren van het Leuvense Huis (p. 13) is van stadsarchivaris Ebeling afkomstig en wordt door briefschrijvers uit haar verband gerukt. De kleuren van de *hertogen* uit dat huis waren volgens briefschrijvers geel en zwart. Dat is juist voor zover zij als hertogen van Brabant optraden, maar zeker niet als zij zich lieten representeren als hertogen van Neder-Lotharingen (en dat waren zij ook): dan waren hun kleuren wel degelijk rood en wit!

Op de 6e en 7e opmerking wordt door ons niet gereageerd omdat het punten van het rapport van uw commissie betreft. De opmerking in dat rapport (aangehaald onder 6) wordt door ons slechts gezien als een opmerking terzijde, terwijl de bewering dat alleen zwart en geel historisch betrouwbaar zouden zijn (punt 7) onzes inziens niet juist is.

Immiddels ontving de commissie ook de brochure 'Een wapen voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch', samengesteld door een werkgroep van de Heemkundekring Rosmalen.

De wapenvoorstellen daarin zijn voor rekening van die heemkundekring; hierop wenst de NCWV in dit stadium nog niet te reageren. In genoemde brochure wordt echter ook ons voorstel inzake een nieuwe gemeentevlag geamendeerd door het zwarte kanton te vervangen door een blauw (p. 1).

Deze brochure gaat onzes inziens uit van het standpunt dat het in deze zaak alleen 's-Hertogenbosch en Rosmalen betreft, terwijl onze commissie de gelegenheid heeft aangegrepen ook de eerder bij 's-Hertogenbosch gevoegde voormalige gemeenten (Bokhoven, Empel & Meerwijk en Engelen) in haar voorstellen te betrekken.

Het voorgedragen amendement is dus voor ons niet acceptabel. Het doet afbreuk aan ons voorstel op basis van het in ons rapport gegeven historisch feitenoverzicht en de daaruit volgende logische argumenten. In het voorstel van de NCWV staan juist de kleuren rood en wit voor Rosmalen en de andere, eerder bij 's-Hertogenbosch gevoegde voormalige gemeenten. Het amendement van de heemkundekring Rosmalen zou de vlag daardoor - op de symboliek van de zg. Bosboom na - geheel 'Rosmalens' maken. De referentie van genoemde heemkundekring naar de vlag van de voormalige gemeente Rosmalen mist in onze visie elke grond, omdat de kleuren daarvan waren gebaseerd op het wapen van Rosmalen uit 1817, de 'foutieve' Rijkskleuren dus. Ook al kan de NCWV vrede hebben met de wens van de heemkundekring deze foutieve kleuren in een dorpswapen voor Rosmalen te handhaven, dat wil nog niet zeggen dat deze mogen dienen om ons voorstel voor een vlag voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch te wijzigen.

Wij hopen u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

J.Th.M. Melssen, secretaris.

HOGE RAAD VAN ADEL

62/80

2500 BH 's-Gravenhage
postbus 16325
bezoekadres: Nassaulaan 2B
tel.: 070-3614281
fax: 070-3631712

22 januari 1999

's-Hertogenbosch	
B&W	DIR.
25 JAN. 1999	
CLASS:	NR.:
ORG. OND.	

nr. 99/19-16 (98)

Onderwerp: Gemeentewapen

Pijlagen:

In antwoord op Uw brief van 18 januari 1999, kenmerk BZ/BO, heb ik de eer U het volgende mede te delen.

Aan het oorspronkelijke wapen van 's-Hertogenbosch (de boom) werd eerst door de hertog van Brabant zijn eigen wapen toegevoegd: dit was een eervolle "concessie" en het is heraldisch gebruik dat daarvoor een "vrijkwartier" (het kwart van het schild in de - heraldisch - rechter bovenhoek) gebruikt wordt.

De volgende concessie was het Keizerlijke wapen met (wat later) Habsburg (Oostenrijk) als borstschild: hiervoor werd het schildhoofd gekozen, ook een eervol onderdeel van het schild; de adelaar werd eerst in zijn geheel afgebeeld, maar wordt dan wel erg klein òf ook in de breedte gerekt en het borstschild werd òf onherkenbaar is. Uiteindelijk werd er dus voor gekozen om alleen de bovenste helft van de adelaar inclusief de bovenste helft van het borstschild af te beelden.

Deze elementen liggen vast en kunnen niet gedeeltelijk worden weggelaten of door andere wapenfiguren worden vervangen.

Het komt er dus op neer dat, wil men de eervolle concessies van hertog en Keizer handhaven, ook het wapen in zijn huidige vorm gehandhaafd dient te worden. Anders blijft voor een nieuw wapen van Uw gemeente alleen een combinatie van de boom van 's-Hertogenbosch en het vierblad en/of de ploeg van Rosmalen over.

DE SECRETARIS VAN DE
HOGE RAAD VAN ADEL,

Weledelgestrengte Heer

Mr. P. J. M. de Leeuw,

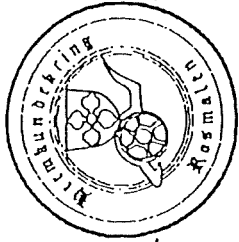
Hoofd van de afdeling Bestuursondersteuning
van de gemeente 's-Hertogenbosch

Postbus 12345

5200 GZ 's-Hertogenbosch

Mr. O. Schutte.

HEEMKUNDEKRING - ROSMALEN

Secretariaat: M. Nijhoffstraat 8

5242 CV

Rosmalen

(073)5214094

ref.98br.054/av

College van Burgemeester
en Wethouders van 's-Hertogenbosch
en de Gemeenteraad 's-Hertogenbosch
Postbus 12345
5200 GZ 's-Hertogenbosch

 's-Hertogenbosch	
B&W	DIR.
22 DEC. 1998	
CLASS:	NR.: 654
ORG. OUD. BZ/BZ	

Rosmalen, 20 december 1998.

Geacht College,

Na ons schrijven (ref.98br.035/av dd 8 oktober 1998) ontvingen wij op 23 oktober 1998 een schrijven uwerzijds (BZ/COM 5859/13162 dd 22 oktober 1998). U deelt daarin mede dat op 18 januari 1999 door de raadscommissie Bestuurszaken een advies zal worden geformuleerd aan de gemeenteraad, waarbij ingekomen reacties van derden worden betrokken.

Wij juichen het bijzonder toe, dat het voormalige (conform ons voorstel gecorrigeerde) gemeentewapen van Rosmalen op 28 januari 1999 als dorpswapen zal worden vastgesteld. Wij kunnen ons dan ook vinden in het voorstel van de commissie Wapen en Vlag betreffende een nieuwe gemeentevlag, mits de kleur zwart van het kanton wordt vervangen door de kleur blauw. De motivatie daartoe vindt U in het bijgevoegde artikel 'Rosmalen mag trots zijn op zijn wapen 4', zoals dat zal verschijnen in Rosmalla (jrg. 8 nr. 4).

De Heemkundekring Rosmalen kan en mag niet accepteren, dat ook het voorgestelde wapen voor de nieuwe gemeente bij een te nemen besluit op 28 januari 1999 wordt vastgesteld. Belangrijkste beweegreden hiervoor is het feit dat uit het rapport, samengesteld door de commissie Wapen en Vlag en ondersteund door het Gemeentebestuur, op geen enkele wijze blijkt, dat ook maar het geringste onderzoek is verricht naar een mogelijkheid om de (h)erkenbaarheid van Rosmalen (waarom toch alles was begonnen) gestalte te geven.

Het bestuur van de Heemkundekring Rosmalen heeft haar Werkgroep Ondersteuning Genealogie en Heraldiek gevraagd om een tweede rapport te schrijven, waarin niet alleen recht wordt gedaan aan het middeleeuwse wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch, maar in bescheiden mate ook aan dat van het voormalige Rosmalen.

, Tevens geven wij U te kennen gebruik te willen maken van het recht tot inspraak tijdens de bijeenkomst van de commissie Bestuurszaken op 18 januari 1999. Naast een toelichting op het rapport (dat rond de jaarwisseling gereed zal zijn) spreken wij dan het verzoek uit om op 28 januari daaropvolgend uitsluitend over te gaan tot vaststelling van de dorpswapens en de gemeentevlag. Tegelijkertijd stellen wij u hierbij voor om een nieuwe commissie (van andere samenstelling dan de commissie die op 20 oktober 1998 rapporteerde) te benoemen, die de mogelijkheden van een 'second opinion' nader gaat onderzoeken.

Het uitstellen van de wapenvaststelling tot na 28 januari 1999 betekent, dat ook de weg via de Hoge Raad van Adel opnieuw zal moeten worden doorlopen. Voor een uiteindelijk historisch en heraldisch verantwoord en algemeen (ook in Rosmalen) geaccepteerd wapen mag dat vanzelfsprekend geen probleem zijn.

Met vriendelijke groeten,

namens de Heemkundekring Rosmalen,

Th.G.J.M. Derksen, voorzitter

drs. A.J. van de Ven, secretaris

HOGE RAAD VAN ADEL

No. 98/190-16

2500 BH 'S-GRAVENHAGE, 31 juli 1998

POSTBUS 16325
BEZOEKADRES: NASSAULAAN 2B
TEL. 070 - 3614281; FAX 070 - 3631712
GIRO 1768105

Onderwerp: Gemeentewapen

		's-Hertogenbosch	
B&W	0 3 AUG. 1998	DIR.	
CLASS:	NR:		
ORG.OND.			

Bijlagen: 1

In antwoord op Uw brief van 2 juli 1998, kenmerk BZ/BO, heeft de Hoge Raad van Adel de eer U het volgende mede te delen.

Zoals U bij brief van de tweede ondergetekende van 30 januari jl. reeds is bericht, zou ook de voorkeur van de Hoge Raad van Adel uitgaan naar continuering van het wapenschild van de oude gemeente 's-Hertogenbosch.

Met het voorstel van de Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde om de in 1817 bevestigde kroon, dus een kroon van vijf bladeren zonder muts, in ere te herstellen, kan de Raad eens insstemmen. De thans gevoerde kroon van drie bladeren en twee parels met een muts is de kroon die in 1816 voor hertogen is vastgesteld. De Raad is hier in 1978 - met tegenzin en na zeer lange aarzeling - mee accoord gegaan, maar in feite zijn de adellijke rangkronen van 1816 in het geheel niet voor gemeenten bedoeld. Hoewel het hertogelijke karakter van de kroon van 1817 niet te bewijzen is, kan deze kroon in elk geval als veel authentieker worden beschouwd.

Het verlenen of wijzigen van dorpswapens valt niet onder het K.B. van 1919 en komt voor verantwoordelijkheid van Uw gemeente zelf.

Weledelgestrenge Heer

Mr. P. J. M. de Leeuw,

Hoofd van de afdeling Bestuursondersteuning

van de gemeente 's-Hertogenbosch

postbus 12345

5200 GZ 's-Hertogenbosch

DE HOGE RAAD VAN ADEL,

VOORZITTER,

SECRETARIS.

's-Hertogenbosch, 29 december 1998

Aan het College van Burgemeester en Wethouders
van 's-Hertogenbosch

betreft: Wapen en Vlag voor
de gemeente 'sHertogenbosch

Geacht College,

Ondergetekenden hebben met bezorgdheid kennis genomen van het advies van de door uw college ingestelde 'Commissie Wapen en Vlag', betreffende het wijzigen van het stadswapen en de stadsvlag ten behoeve van de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch.

Niettemin hebben wij grote waardering voor de gedegen studie van de 'Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde' van Brabants Heem (NCWV), die aan dit advies ten grondslag ligt.

Dit neemt niet weg dat wij principiëel bezwaren hebben tegen het vervangen van de hoofdkleuren geel en zwart in de vlag, door de kleuren rood en wit.

Het is ons gebleken dat talloze Bosschenaren met grote spijt en onbegrip zullen reageren als zij afscheid moeten nemen van de door hen geliefde historische kleuren geel en zwart op de hoofdbanen in de Bossche vlag. Gaarne maken wij ons middels dit schrijven tevens de spreekbuis van hun gevoelens.

Onderstaand lichten wij onze bezwaren nader toe.

De hierbij tussen haakjes geplaatste paginanummers, verwijzen telkens naar het advies van de NCWV, tenzij anders aangegeven.

1. Reeds in de middeleeuwen werden in de blazoenen de kleuren van de wapenschilden opgenomen (p.8). Op den duur werd het een ongeschreven wet, dat met betrekking tot de kleuren, de vlag het wapen volgt (p.20).
2. Het oudste Bossche wapen toont een boom van goud (=geel) op een veld van sabel (=zwart). Daarom moet de vlag als prominente en meest in het oog springende kleuren geel (=goud) en zwart voeren. Ook de Hoge Raad van Adel (HRvA), hoewel in vlaggenwesties geen verplicht adviescollege, blijkt die mening toegedaan, gezien zijn suggestie (in 1950-1955) voor een vlag van drie even hoge banen zwart-geel-zwart (p.15).
3. Uit het advies van de NCWV (p.13) valt op te maken dat in de praktijk geel en zwart als de stadskleuren werden beschouwd: In 1904, bij het bezoek van de landsvrouwe, de jonge koningin Wilhelmina, droeg het baldakijn waaronder zij plaats nam, de kleuren geel en zwart. Het toenmalige college van B&W noemde daarbij ook een zwart-gele vlag (p.13). Een meer officiële plechtigheid is er toch niet denkbaar! Bij de opening van het stadion 'de Vliert' in 1951 werden de kleuren geel en zwart gevoerd (p.13). In 1927 merkte de stadsarchivaris op "dat voor de bevolking de kleuren zwart en geel 'sinds lange tijd' golden als de stadskleuren" (p.13).
4. De NCWV verwijst met voorbeelden (p.12) naar de toepassing van kleuren

op gebouwen, putten, poorten enz. Hierbij noemt de commissie met name het bekende schilderij van de Bossche lakenmarkt. Wij merken op dat het op dit schilderij afgebeelde puthuis, op het dak de zwarte dubbele adelaar toont, die steunt op een gouden (=gele) bol, met erboven een gouden (hertogs)kroon.

5. Uit vroeger eeuwen dateren volgens de NCWV berichten over het gebruik van de kleuren rood en wit door het stadsbestuur (p.12). Dit zou tot circa 1924 nog het geval geweest zijn. Wij merken hierbij op dat, mocht men al in de mening hebben verkeerd dat de stad hiermee op een historisch verantwoorde wijze werd gerepresenteerd, die mening op een misverstand berustte, dat voortkwam uit een gebrek aan kennis. De NCWV vermeldt overigens zelf ook de regelmatig voorkomende toepassing van de kleuren zwart en geel.

6. Opmerkelijk nu is dat de NCWV suggereert (p.20) rood en wit als de meest prominente kleuren in de Bossche vlag te willen doen voeren. Haar argumenten zijn echter niet steekhoudend:

a) De commissie verwijst naar de kleuren rood en wit in het wapen. Die zitten er inderdaad wel in, maar slechts op een zeer bescheiden wijze. En bovendien louter toevallig en volkomen vreemd aan het authentieke Bossche wapen met de boom. De kleuren rood en wit worden voor het eerst aan het stadswapen toegevoegd middels het in 1356 verleende vrijkwartier met het hertogelijke wapen. De Limburgse leeuw daarin van keel (=rood) op zilver (=wit), werd door hertog Jan III na de slag bij Woeringen (1288) toegevoegd aan zijn hertogelijk wapen, dat zelf bestond uit een leeuw van goud (=geel) op een veld van sabel (=zwart). Het *borstschild* van de waarschijnlijk in 1508 door Maximiliaan verleende dubbelkoppige zwarte adelaar op een gouden (=geel) veld als schildhoofd, draagt de kleuren van Habsburg. De Limburgse en Habsburgse kleuren zijn derhalve geheel toevallig en zeer bescheiden in het Bossche wapen aanwezig. Geven we rood en wit een zó prominente waarde in de vlag als voorgesteld door de NCWV, dan laten we dus jongere en toevallige toevoegingen aan het wapen prevaleren boven de oer-kleuren geel en zwart, van het wapen.

b) Het volgende argument van de NCWV is o.i. nog zwakker: "rood en wit (aldus de NCWV) zijn de kleuren van het historische kwartier Maasland (Rosmalen en Empel & Meerwijk), terwijl rood (met geel) is terug te vinden in de wapens voor de Heusdense (Engelen) en Luikse (Bokhoven) territoria". Tegen een verwijzing daarnaar hoeft geen bezwaar te zijn, maar dan toch niet op een zo nadrukkelijke wijze als voorgesteld door de NCWV.

c) De NCWV stelt (p.20; vgl p.8): "Daarnaast waren rood en wit de historische Bossche stads- en vlaggekleuren". Wij merken op dat de kleuren rood en wit tot ca. 1925 inderdaad zijn gebruikt (p.12 en 13), maar nergens blijkt dat ze officieel door het stadsbestuur als *de* stedelijke kleuren zijn aangewezen. Gezegd moet worden dat de kennis omtrent de te voeren kleuren in die tijd nogal beperkt was en weinig gefundeerd.

d) Dat rood en wit de kleuren zijn van het Leuvense Huis (p.13), doet niet ter zake. De kleuren van de *hertogen* uit dat Huis, de landsheren, waren in ieder geval goud (=geel) en zwart. (Zie ook hiervoor onder punt 6a).

e) Op p.8, 2e kolom van het advies van de Commissie Wapen en Vlag, lezen we: "de kleur van de banen (als voorgesteld door de NCWV) komt overeen met de kleuren van de vlag van de provincie Noordbrabant". Dat is wel zo,

maar het gaat hier niet om de provincie Noordbrabant, maar om de stad 's-Hertogenbosch, die haar eigen authentieke kleuren had, al zeshonderd jaar vóór er zelfs maar sprake was van een provincie Noordbrabant.

7. De Commissie Wapen en Vlag stelt op p.8 dat de vlag moet voldoen aan de criteria "uniek, eenvoudig en herkenbaarheid". Inderdaad. Maar een zeer voornaam criterium wordt in dit rijtje niet genoemd, te weten: historische betrouwbaarheid. Wij menen dat door het prominent voeren van de kleuren rood en wit, aan dit belangrijke aspect tekort wordt gedaan en dat daarentegen de prominente aanwezigheid van de kleuren geel en zwart, daaraan wél alle recht doet.

Op grond van bovenstaande argumenten maken wij bezwaar tegen de Noordbrabantse kleuren rood en wit als hoofdkleuren voor de Bossche vlag. Wij zijn van mening dat de Bossche kleuren geel en zwart als hoofdkleuren in de stadsvlag prominent moeten worden gehandhaafd, als zijnde tevens de hoofdkleuren in het stadswapen, zoals dat in de bestaande vlag het geval is.

Met een bescheiden aanwezigheid van de kleuren rood en wit, bijvoorbeeld als kanton in de broektop, in een verhouding als waarin deze kleuren zelf in het wapen aanwezig zijn, zouden wij wel accoord kunnen gaan.

Tot slot verzoeken wij u dringend het raadsvoorstel, voorzover het de vlag betreft, ~~in~~ de door ons gewenste zin te wijzigen, dan wel terug te nemen ter nadere bestudering.

Inmiddels verblijvend met de meeste hoogachting,

Dr. P.Th.J.K. Kuijjer

J.M.C. van der Eerden

H.J.H. Bossink

Mr. H. Bergé

Dr. Th.G.A. Hoogbergen

Contactadres:

Jan van der Eerden

Verwersstraat 75. 5211 HV 's-Hertogenbosch. (telefoon: 073-6132689)

Afschriften van dit schrijven werden door ons toegezonden aan de voorzitters van de fracties in de gemeenteraad.

=X=

NOORDBRABANTSE COMMISSIE VOOR WAPEN- EN VLAGGENKUNDE

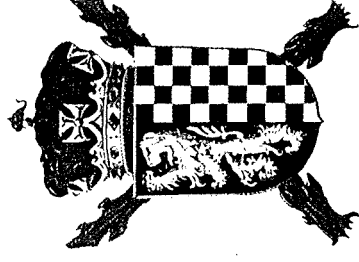
van de stichting Brabants Heem

secretariaat:

Puurmerstraat 14

5628 HE Eindhoven

tel. 040-242 30 23

Commissie Wapen en Vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch
t.a.v. mr P.J.M. de Leeuw, secretaris
Postbus 12345, 5200 GZ 's-Hertogenbosch

uw kenmerk: BZ/BO

ons kenmerk: sHe/sHe/04

datum: 20 januari 1999

onderwerp: reactie op brief

Geachte heer De Leeuw

Zoals beloofd tijdens het telefoongesprek van gisteren, doe ik u hier mijn reactie toekomen op het schrijven van drs P.Th.J.K. Kuyver cum suis aan het college van B & W dd. 29 december 1998 inzake wapen en vlag voor de gemeente 's-Hertogenbosch. Een kopie van dat schrijven werd mij afgelopen zaterdag door een van de ondertekenaars (Jan van der Eerden) overhandigd.

In de eerste plaats staat het natuurlijk iedereen vrij principiële bezwaren te hebben tegen welk voorstel dan ook. Natuurlijk zullen ('talloze?') Bosschenaren in het algemeen niet graag zien dat hun vlag verdwijnt. Ik kan evenwel niet inschatten in hoever de geel-zwarte vlag is ingeburgerd en werkelijk is ingebed in de Bossche samenleving. Gezien de ouderdom van een eeuw van deze kleuren zal dat wel zo zijn.

Of de vijf ondertekenaars van de brief namens alle Bosschenaren spreken, waag ik te betwijfelen, maar is ook niet zo belangrijk. Belangrijker is, dat puntsgewijs het rapport van de Noordbrabantse Commissie uit zijn verband wordt gehaald en verkeerd of onvolledig wordt geciteerd.

De verwijzingen betreffen het rapport van de NCWV:

1. Het eerste deel van de opmerking is juist (p. 8), het tweede deel niet (p. 20). Daar wordt gezegd dat kleuren van en symbolen op vlagontwerpen doorgaans worden ontleend aan de voorgestelde wapens. Er is dus geen sprake van een ongeschreven wet maar van een ingeburgerd gebruik, waarvan kan worden afgeweken als daar argumenten voor zijn. Zo zien we voor Noord-Brabant de wapenkleuren zwart en goud en de vlaggenkleuren rood en wit, voor (oud-) 's-Hertogenbosch de wapenkleuren zwart en goud en de vlaggenkleuren rood en wit. Zo ook kende het Eindhoven van vóór 1920 de wapenkleuren rood en wit en de vlaggenkleuren blauw en wit.
U ziet dat juist bij historische vlaggen zeker niet altijd sprake is van dezelfde kleuren als het wapen.
2. De opmerking is een logisch gevolg van het door de briefschrijvers gestelde onder 1. Daar het gestelde aldaar onjuist is, verliest ook de opmerking onder twee elke grond. De vlag moet dus helemaal niet 'als prominente kleuren en meest in het oog springende kleuren geel en zwart voeren.' De mening van de Hoge Raad van Adel is helemaal niet relevant, zeker niet die uit de jaren 1950-1955. Ter aangehaalde plaatse (p. 15) wordt immers ook gezegd dat eenzelfde vlag als voorgesteld voor de gemeente 's-Hertogenbosch enige tijd later voor de provincie Noord-Brabant werd voorgesteld. Daarbij doet de Hoge Raad van Adel nimmer onderzoek en baseert hij zijn ideeën alleen op het aangedragen materiaal en enkele algemene werken in de eigen bibliotheek.

3. Met zekerheid kunnen de kleuren geel en zwart gedurende de afgelopen eeuw als 'stadskleuren' worden aangemerkt. Dat die onder meer werden gebruikt bij de ontvangst van de koningin in 1904 is van geen enkel belang en geeft niet meer status aan die kleuren, zoals door briefschrijvers wel wordt verondersteld.

ad 3 Met deze toeschrijving kan ik wel leven; ik heb zelf nog nooit een relatie gelegd tussen het oudste zegel van Eindhoven en het zegel van Willem I van Cranendonk; wel kan ik in een van de gevoerde gesprekken een relatie hebben gelegd tussen de stand van de horens in het oudste Eindhovense stadszegel en (niet hét zegel van Willem I maar) meer zegels van heren van Cranendonk;

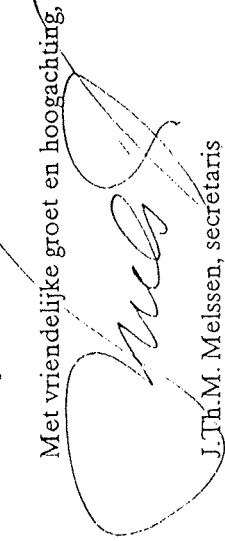
ad 4 onbekend welk advies auteur bedoelt. Ik heb in ieder geval uit de gevoerde gesprekken nooit begrepen dat mij officieel *advies* werd gevraagd. Ik heb de heren wel gezegd dat, als zij een echt advies wilden hebben, zij de Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde schriftelijk dienden te benaderen.

Concluderend kan worden gesteld dat over alle zaken, zoals die door auteur worden megedeeld wel is gesproken, doch dat alle uitspraken die aan mij zijn toegeschreven onjuist zijn of uit hun verband zijn gerukt. Daarbij heeft auteur de geldende regels van fatsoen ten aanzien van publicaties van gegevens niet nageleefd (tekst met uitspraken vooraf voorleggen aan degene, die die uitspraken zou hebben gedaan). Het klakkeloos overnemen van afbeeldingen uit andere publicaties is als onbehoorlijk aan te merken.

Ik voel mij door deze publicatie in mijn goede naam geschaad en neem mij ook voor nooit meer mee te werken aan wapenkundige aspecten van gildedagen.

U zult begrijpen dat zowel de Noordbrabantse Commissie als ikzelf nog steeds achter het door de commissie *aan u* uitgebrachte advies blijft staan. Ik hoop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

J.Th.M. Melssen, secretaris

i.a.a. de heer Jac. Biemans

i.a.a. de heer J.M. Oomen, voorzitter van de Kring Kempenland van de Bond van Schuttersgilden

Rapport gemeente 's-Hertogenbosch

In dit voorlopige commentaar volg ik de volgorde van gegevens zoals die in het concept-collegevoorstel stuk zijn genoemd.

1. INLEIDING

Mijns inziens kunnen 'voormalige gemeenten' geen wapen meer kennen. Zij bestaan immers niet meer, dus de zin is formeel onjuist. Kennelijk worden de wapens in de onderscheidene dorpen nog steeds gebruikt, waarvan het voorstel voorbeelden geeft.

Voor 'emoties' zou ik het woord 'politieke' willen zetten.

2. WAPEN EN VLAG VOORMALIGE GEMEENTEN

De ontstaansgeschiedenissen die hier gepresenteerd worden zijn Ten dele onjuist. Zo is het oudste zegel van Uten Eyghenen van 1333 (1348) en niet van 1544. De wapens en vlaggen van Engelen, Bokhoven en van Empel & Meerwijk worden niet besproken zoals die van Rosmalen en 's-Hertogenbosch. Hier wordt enkel vermeld wat er na de annexatie met het Bossche wapen en de Bossche vlag is gebeurd.

3. WAPEN EN VLAG NIEUWE GEMEENTE

Hier worden 'stad' en 'gemeente' door elkaar gebruikt, wat tot verwarring kan leiden. Beter is, onder 'stad' of 'stadswapen' alleen (dat van) 's-Hertogenbosch tot 1795/1810 te verstaan; onder 'gemeente' of 'wapen van de voormalige gemeente' dat van die plaats (vanaf 1813/1817 tot 1997.

De genoemde keuzemogelijkheden betreffen niet alleen de Bossche situatie!

a. Bij de keuze voor het wapen van één van de voormalige gemeenten dient de overweging voorop te staan dat ook de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch heet. Naam en wapen dienen een zekere overeenkomst te hebben. Voor een keuze voor het wapen van Rosmalen als wapen van de nieuwe gemeente is een naamsverandering vereist. Bovendien zou het overwegend agrarische karakter van het wapen van Rosmalen niet in overeenstemming zijn met het stedelijk karakter van de nieuwe gemeente. nieuw wapen:

b. Een nieuwe wapen (laten) ontwerpen. Deze modaliteit wordt nader uitgewerkt onder 5.

c. Afzien van het voeren van een wapen. Aan 'status en historie van de stad' kan worden toegevoegd: Het ontbreken van een wapen zou in de toekomst problemen kunnen opleveren bij de representatie van de gemeente. Zo dient het wapen afgebeeld te worden op de penning aan de ambtsketting van de gemeente; een modern logo is daarop minder passend. Bovendien dient een logo voortdurend (om de 10 jaar?) te worden aangepast bij de wisselende opvatting over de wijze, waarop een gemeente zich dient te presenteren (hetgeen niet hetzelfde is als representeren). Een wapen dient het specifiek eigene van een gemeente te weerspiegelen, zoals dit tot uiting komt in status en historie.

De NCWW bestrijdt de opvatting dat voor een gemeentevlag een voorafgaand advies van de Hoge Raad van Adel vereist zou zijn. Aanbieding achteraf van het desbetreffend raadsbesluit is voldoende.

historie: een nieuw wapen moet zijn plaats in de geschiedenis nog innemen. Dat is vrijwel onmogelijk als de onderdelen onherkenbaar worden door plaatsing op één schild van een 5 tal wapens met ieder eigen geschiedenis.

2. het toepassen van delen van bestaande wapens

heraldiek: grosso modo geldt hetzelfde voor een wapen dat elementen uit alle voormalige gemeentewapens bevat. Daarbij dient een keuze te worden gemaakt, bijvoorbeeld voor de boom uit het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch, het 'klaverblad' uit dat van Rosmalen, een leeuwepkop uit dat van Empel, het zwaard uit dat van Engelen en de bok van Bokhoven. Een ratjetoe van tekens, waarin niemand zichzelf kan herkennen.

historie: de historische waarde van een dergelijk samenraapsel zal nihil zijn.

3. het toepassen van een vereenvoudigd wapen

heraldiek: deze modaliteit verschaft de ruimte om de keuze te beperken tot één element dat de gemeente treffend symboliseert. Dat kan naar inzien van de NCWV niets anders zijn dan de boom uit het wapen van de voorm. gem. 's-H. De boom wijst immers op het vroegere bos en maakt de gemeentenaam zichtbaar. Het wapen is eenvoudig en heraldisch volkomen aanvaardbaar.

historie: het wapen heeft enige waarde omdat het oudste element uit de voormalige wapens op duidelijke wijze naar voren komt. De eenvoud kan ook op impliciete wijze in betrekking worden gebracht op een nieuw begin met behoud van het meest essentiële.

4. het toepassen van een vereenvoudigd wapen met een toevoeging die de oorsprong van de gemeente uit verschillende samenstellende delen zichtbaar maakt.

heraldiek: bij het toepassen van deze mogelijkheid wordt naast het voornaamst element (de bosboom) een teken toegevoegd dat de oorsprong van de nieuwe gemeente uit verschillende samenstellende delen zichtbaar maakt. Dat zou in feite een teken in viervoud moeten zijn, omdat de boom reeds de voormalige gemeente 's-H representeert. Ieder van de andere delen zou door een ster vertegenwoordigd kunnen worden, bijvoorbeeld een vijfpuntige, om het aantal van vijf nogmaals te benadrukken. Dit komt neer op een bosboom, boven en beneden vergezeld van twee sterren.

historie: wat de historie betreft gelden de kwaliteiten die ook voor de vorige mogelijkheid bestaan. De vijf elementen en de vijfpuntige sterren onderstrepen de samenstelling van een nieuw geheel. Dit wapen kan door langdurig gebruik aan historische waarde kunnen winnen.

bestuurlijke aspecten

Het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch is herkenbaar als kenteken van de stad, tevens hoofdstad van de Meierij, later van Noord-Brabant en van één van de grootste gemeenten in die provincie. Het Rosmalense wapen zou als wapen van de nieuwe gemeente, notabene 's-Hertogenbosch genoemd, naar buiten toe bijzonder vreemd overkomen.

draagvlak

Ieder voorstel zal zijn eigen draagvlak hebben. De politieke situatie op het ogenblik dat het voorstel uitgaat, schijnt eerder te wijzen op een gunstig draagvlak voor een nieuw wapen, keuze 1 of 2 dan dat 3 of 4 een goede kans zouden maken. Toch zouden er

4. INITIATIEFVOORSTEL EN REACTIE ROSMALENS BELANG

Alleen op de opmerkingen van Rosmalens belang te reageren. Deze groepering wenst het wapen te beschouwen als iets wat gemeenschappelijk is waarin alle delen van de nieuwe gemeente (inclusief Empel, Engelen en Bokhoven) zich kunnen erkennen. Dat is een foutief uitgangspunt: het zou een wapen opleveren met tenminste vijf velden (voor ieder van de voormalige gemeenten) of een opeenhoping van tenminste vijf verschillende wapentekens op één schild, hetgeen uit heraldisch oogpunt onwenselijk is (zie verder onder 5).

5. OVERWEGINGEN

Twee van de onder 3 genoemde modaliteiten kunnen worden besproken aan de hand van de hier genoemde overwegingen:

1 heraldiek; 2 historie; 3 bestuurlijke aspecten; 4 draagvlak.

De derde modaliteit, het afzien van het voeren van een wapen, is hierboven reeds besproken en behoeft geen nadere behandeling. Bestuurlijke aspecten en draagvlak kunnen voor beide modaliteiten gezamenlijk besproken worden.

a. keuze voor het wapen van één van de voormalige gemeenten.

heraldiek: door de grote ingewikkeldheid wapen 's-Hertogenbosch kan daaraan uit heraldisch oogpunt geen nieuw vak worden toegevoegd. Wapen Rosmalen is in feite ontleend aan het wapen van een poldergemeenschap, die werd gekenmerkt door haar agrarisch kenmerk (ploeg) en ligging (het schildje met Maaslands vierblad). Door het specifieke karakter is het een zegelwapen, waarbij hetgeen op het zegelvlak geplaatst was, vrijwel zonder enige aanpassing op een schild werd geplaatst, waardoor zonder noodzakelijke aanleiding een schild op een schild is terechtgekomen.

historie: Het zwaarst dient naar de mening van de NCWV te wegen het historisch belang van de wapens. Dat van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch is het wapen van een oude stad, beladen met historische herinneringen in de vorm van wapenvermeerderingen: het gevierendeelde vrijkwartier en het schildhoofd. Bovendien is dit het wapen van een hoofdstad van Brabant. Het Rosmalense wapen was reeds als gemeentewapen van dubieuze oorsprong: eigenlijk een polderwapen, niet dat van een dorp.

b. een nieuwe wapen (laten) ontwerpen.

Hierbij bestaan verschillende mogelijkheden:

1. het "in elkaar schuiven" van bestaande wapens; 3. het toepassen van een vereenvoudigd wapen; 4. het toepassen van een vereenvoudigd wapen met een toevoeging die de oorsprong van de gemeente uit verschillende samenstellende delen zichtbaar maakt.

1. het "in elkaar schuiven" van bestaande wapens

heraldiek: bij het 'in elkaar schuiven' van bestaande wapens ontstaat het probleem dat vijf verschillende velden moeten worden toegepast, ieder veld zou dan het wapen van één van de voormalige gemeenten moeten voorstellen. Dit zou leiden tot een heraldisch gezien onmogelijk product: het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch vertoont al zes velden, waarvan er vier corresponderen (twee aan twee leeuwen) die bij plaatsing binnen één schild onherkenbaar verklein zouden worden. Hetzelfde geldt overigens voor het Rosmalense wapen en voor dat van Empel met zijn heilige met schild en rugschild. En wat zou er van de attributen van de engel in het wapen van Engelen overblijven in een iets kleinere afbeelding?

pogingen gedaan moeten worden een keuze voor het wapen van de voormalige gemeente 's-Hertogenbosch aannemelijk te maken.

procedure

Hetgeen hierboven vermeld is, aan te vullen uit ons rapport over de stadsregio 's-Hertogenbosch, waarin de wapens van de 5 voormalige gemeenten behandeld zijn. Niet vergeten te wijzen op de foutjes en omissies in het concept-collegevoorstel.

Zoals in dat voorstel, zou in een SAMENVATTING vooraf ons uiteindelijk voorstel duidelijk moeten worden gemaakt.

Bergen op Zoom, 3 februari 1998.

secretariaat:
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven
tel. 040 - 238 29 11

Gemeente 's-Hertogenbosch,
Commissie wapen en vlag, t.a.v. mr P.J.M. de Leeuw, secretaris
Postbus 12345. 5200 GZ 's-Hertogenbosch

uw kenmerk : BZ/BO
ons kenmerk : sHe/sHe/02
datum : 31 maart 1998
onderwerp : advies gemeentewapen en -vlag

Geachte commissie,

In antwoord op uw verzoek van 26 januari jl. om advies inzake gemeentewapen en gemeentevlag voor de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch doet de commissie u hierbij haar voorstellen ten behoeve van een wapen en een vlag voor uw gemeente toekomen. Over onze criteria, de te volgen procedure enz. hebben wij circulaire ingesloten.

In het advies zijn schetstekeningen in kleuren van de voorgestelde wapens en vlaggen opgenomen. Uitdrukkelijk wordt erop gewezen, dat dit *schetsen* zijn en dat de definitieve vormgeving aan een professionele tekenaar moet worden overgelaten. Voor het aanwijzen van een deskundig tekenaar voor eventuele net-tekeningen van wapens en vlaggen kan de commissie u een voorstel doen; ook kunt u plaatselijk een tekenopdracht geven. Wel zou de commissie er prijs op stellen t.z.t. over een kleurenafdruk van ter zake gemaakte tekeningen te beschikken.

Wij verzoeken u tevens, ons op de hoogte te houden van het verdere verloop van de procedure rond wapen en vlag resp. wapens en vlaggen.

Graag worden wij t.z.t. in het bezit gesteld van fotokopieën van alle relevante stukken rond de besluitvorming en van een kleurenfoto van het wapendiploma.

Rest nog dank uit te spreken aan uw secretaris de heer De Leeuw en aan de medewerkers van het Bossche stadsarchief voor hun medewerking bij het verzamelen van materiaal voor dit advies.

Steeds bereid een en ander nader toe te lichten.

Uw reactie afwachting.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

J.Th.M. Melssen, secretaris

126 10.3.98

's-Hertogenbosch

Bestuurszaken

Noordbrabantse commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde
van de Stichting Brabants Heem
t.a.v. de heer J. Melssen
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven

Uw brief van: 28 januari 1998
Uw kenmerk : sHe/sHe/01
Ons kenmerk : BZ/BO 1452
Datum : 6 maart 1998

Tel: 073-6155180
Fax: 073-6155888

Onderwerp : wapen en vlag.

Geachte heer Melssen,

Dank voor uw toezegging dat uw commissie het verzoek van de Bossche Commissie Wapen en vlag om advies uit te brengen wil honoreren. Het advies kunt u uitbrengen aan deze commissie, die dat vervolgens in het kader van haar advisering zal meenemen. Uw advies zal tevens integraal als bijlage worden verwerkt in het rapport van de commissie. Ik heb kennis genomen van de aan uw werk verbonden kosten.

Conform uw verzoek heb ik de stukken die hebben geleid tot het huidige Bossche wapen bijgevoegd. Wat betreft uw vraag over het jaartal 1904 met betrekking tot de "officieuze" stadsvlag heb ik reeds telefonisch medegedeeld dat uit een krantenbericht van die tijd wordt opgemaakt dat toen de vlag met de geel-zwarte banen rijkelijk wapperde. Er wordt echter nog gezocht naar andere informatie.

Hoogachtend,
Het hoofd van de afdeling Bestuursondersteuning,

mr. P.J.M. de Leeuw

NOORDBRABANTSE COMMISSIE VOOR WAPEN- EN VLAGGENKUNDE

van de stichting Brabants Heem

secretariaat:
Purmerstraat 14
5628 HE Eindhoven
tel. 040 - 238 29 11

Gemeente 's-Hertogenbosch,
Commissie wapen en vlag, t.a.v. mr P.J.M. de Leeuw, secretaris
Postbus 12345, 5200 GZ 's-Hertogenbosch

uw kenmerk : BZ/BO
ons kenmerk : sHe/sHe/01
datum : 28 januari 1998
onderwerp : wapen en vlag

Geachte heer De Leeuw,

Naar aanleiding van uw verzoek om advies inzake wapen en vlag, het volgende.
De commissie heeft normaal gesproken zo'n zes weken nodig om tot een goed onderbouwd advies te komen. Daar ik in uw geval het advies in de voltallige commissie wil behandelen [die in maart bijeenkomt], kan deze termijn mogelijk iets langer duren, naar schatting acht weken. Uiterlijk eind maart zult u dan het commissie-advies tegemoet kunnen zien. Aan wie dien ik het advies eigenlijk te richten?

Om tot een juiste afweging van zaken te kunnen komen, is het van belang dat de commissie beschikt over fotokopieën van die stukken, die hebben geleid tot het Bossche wapen van 1978, speciaal die die betrekking hebben op de toen vastgestelde kroon.
Daarnaast noemt u in de toegezonden stukken het gebruik van een officieuze stadsflag vanaf 1904. Kunt u ons ook een kopie van de bron, waarop dit feit is gebaseerd, leveren?
Uw reactie afwachting.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

J.Th.M. Melssen, secretaris

HOGE RAAD VAN ADEL

No. 98/34

2500 BH 's-GRAVENHAGE, 30 januari 1998
POSTBUS 16325
BEZOEKADRES: NASSAULAAN 2B
TEL. 070 - 3614281; FAX 070 - 3631712
GIRO 1768105

Onderwerp: Wapen en vlag
's-Hertogenbosch

Bijlagen: 1

's-Hertogenbosch	
DIR.	
02 FEB. 1998	
CLASS.	NR.
ORIGINEEL	

In antwoord op Uw brief van 26 januari 1998, kenmerk BZ/B0, heb ik de eer U het volgende mede te delen.

De vraag of de nieuwe gemeente 's-Hertogenbosch zou moeten kiezen voor continuering van wapen en vlag van de oude gemeente van die naam dan wel voor een nieuw wapen en een nieuwe vlag, waarin ook de opgeheven gemeente Rosmalen is gerepresenteerd, ligt in principe bij de gemeente zelf.

Continuering zou, gezien de grootteverhouding tussen beide voormalige gemeenten en de ouderdom van het Bossche wapen, mijns inziens wat meer voor de hand liggen, maar indien hier vanuit de raad van de nieuwe gemeente overwegende bezwaren tegen bestaan, is verlening van een nieuw wapen evenzeer mogelijk.

Het is over het algemeen niet gebruikelijk om ook de wapens van vroegere gemeenten, die tot het rechtsgebied van een nieuwe gemeente hebben behoord, in de overwegingen te betrekken en ik zou dit ook in Uw geval, ten aanzien van de drie in 1972 geannexeerde gemeenten Engelen, Empel en Bokhoven, niet willen aanbevelen. Ik wijs er in dit verband op dat volgens de ministeriële richtlijnen van 18 oktober 1977 (zie bijgaande copie) een veelheid aan wapenfiguren en een ingewikkelde schildverdeling dienen te worden vermeden.

Als voor continuering wordt gekozen, kan worden volstaan met een mededeling daarvan aan de Hoge Raad van Adel. Indien voor een nieuw wapen wordt geopteerd, kan de gemeente zich te zijner tijd, middels een officiële aanvraag van B. en W., om advies tot de Hoge Raad van Adel wenden, desgewenst onder overlegging van een of meer ontwerpen.

De verdere procedure is U blijkens het B. en W.-voorstel bekend. Ik wijs er nog op dat een vlag over het algemeen pas wordt vastgesteld, zodra duidelijkheid bestaat over het te voeren wapen.

DE SECRETARIS VAN DE
HOGE RAAD VAN ADEL,

Mr. O. Schutte.

weledelgestrenge Heer
Mr. P. J. M. de Leeuw,
hoofd van de afdeling bestuursondersteuning
van de gemeente 's-Hertogenbosch
Postbus 12345
2500 GZ 's-Hertogenbosch

NOORDBRABANTSE COMMISSIE VOOR WAPEN- EN VLAGGENKUNDE

van de stichting Brabants Heem

secretariaat:

Purmerstraat 14

5628 HE Eindhoven

tel. 040 - 238 29 11

Aan het college van Burgemeester en wethouders
van de gemeente
's-Hertogenbosch

uw kenmerk : -
ons kenmerk : 97/alg/a
datum : 24 juni 1997
onderwerp : besluitvorming wapen en vlag

Geacht college,

Door de gemeentelijke herindelingen is in de laatste jaren een groot aantal gemeentewapens en -vlaggen vervallen. De Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde zet zich in voor het totstandkomen van historisch en esthetisch verantwoorde wapens en vlaggen in deze provincie. Voor een nadere uiteenzetting betreffende doelstelling en werkzaamheden verwijst zij u naar bijgaande informatiefolder, alsmede naar de rapporten die zij in de jaren 1992-1996 inzake de verbetering van de gemeentewapens aan de toenmalige gemeentebesturen heeft uitgebracht.

Uw gemeente is door herindeling een groter gebied gaan bestrijken dan tevoren het geval was. Aangezien tot dusverre geen gebruik is gemaakt van de gelegenheid om voor de huidige gemeente een nieuwe naam vast te stellen, mag dezerzijds worden aangenomen dat ook de tradities worden voortgezet van de naamgevende oude gemeente, thans verrijkt met het culturele erfgoed van de toegevoegde gebieden. Dit kan door het handhaven van gemeentewapen en -vlag van de vroegere gemeente, waaraan de tegenwoordige gemeente haar naam ontleent.

De commissie is niet bekend of uw gemeentebestuur terzake reeds een formeel besluit heeft genomen of dat zulks binnenkort te verwachten valt. Mocht dit intussen reeds zijn gebeurd, dan zou de commissie ten behoeve van haar archief graag beschikken over een kopie van (de) genoemd(e) besluit(en) en van de eventuele bijlagen.

Mocht u alsnog besluiten naast de oude naam ook wapen en vlag te handhaven (beide behoren immers bij elkaar) dan is een eenvoudig (raads)besluit conform artikel 147 van de gemeentewet voldoende.

Indien uw gemeentebestuur alsnog zou willen besluiten tot vaststelling van een nieuw wapen en een nieuwe vlag, dan zal de commissie u graag van dienst zijn.

Met vriendelijke groet en hoogachting,

J.Th.M. Melssen, secretaris

Th.Rasenberg,
Eikenburglaan 15,
5248 BJ Rosmalen.
tel.: 073-5213955.

Rosmalen, 20 april 1997.

Aan het College van Burgemeester en Wethouders
van de gemeente 's-Hertogenbosch,
Postbus 12345,
5200 GZ 's-Hertogenbosch.

onderwerp: stadswapen.

 's-Hertogenbosch		
B&W	22 APR. 1997	DIR.
CLASS:	NR.: 6520 ✓	
ORG.OND.	B2/80	

Geacht college.

In het Brabant Dagblad van 29 maart 1997, onder de kop:
Meningen over stadswapen voor nieuwe gemeente
Den Bosch lopen uiteen.

'Rosmalen moet trots zijn op Bossche wapen',
zijn enkele meningen weergegeven over de vraag of er
Rosmalense elementen moeten worden aangebracht in een
stadswapen voor de nieuwe gemeente Den Bosch.

Mijn reactie heeft de heer Frank Smetsers tot denken en
ontwerpen gezet en heeft mij bijgaand ontwerp aangeboden.
Mij is de vrijheid gegeven er al dan niets mee te doen.

Graag wil ik uw college dit ontwerp aanbieden.
Mogelijk kan het worden meegenomen in de verdere discussie
te komen tot een nieuw stadswapen.

Met belangstelling wacht ik de komende discussie(s) af.

Uw berichten met belangstelling tegemoetziend,
hoogachtend,

Th. Rasenberg.

's-Hertogenbosch, 1 maart 1999

Aan het College van Burgemeester
en Wethouders der gemeente
's-Hertogenbosch

Geacht College,

Naar ik vernomen heb bestaan er plannen om van het stadswapen de huidige hertogskroon te vervangen door de vroegere kroon met vijf fleurons van het in 1817 bevestigde wapen, waarbij de vijf fleurons zouden moeten verwijzen naar de vijf gemeenten, die nu samen Den Bosch vormen. Wel aardig bedacht, maar daar is de kroon niet voor. Bovendien, vrijwel niemand weet dit. En hoe moet het dan als in de toekomst nog meer gemeenten zouden worden geannexeerd, b.v. Cromvoirt, Den Dungen, St. Michielsgestel, Berlicum, Vlijmen, Vught ? De kroon dan maar uitbreiden met meer bladeren ???

Naar aanleiding van de Bossche aanvraag de oude kroon weer terug te willen heeft de Hoge Raad van Adel laten weten wel met het in 1978 gewijzigde en verbeterde wapen accoord te zijn gegaan, maar wat betreft de hertogskroon "met tegenzin en na zeer lange aarzeling" daarin te hebben toegestemd. Wel hoogst merkwaardig ! 's-Hertogenbosch moet wel goede argumenten hebben gehad, dat de Hoge Raad toch daarvoor is gezwicht. Die argumenten zijn er nog steeds:

- De stad werd door de hertog van Brabant gesticht en onder zijn bescherming genomen.
- Zij heeft steeds de hertogen van Brabant als onmiddellijke landsheren gehad.
- Zij dankte aan hen tal van privileges en zelfs haar naam.
- Het stadswapen zelf werd tweemaal door hen verrijkt:
in 1355 of 1356 met het hertogelijk wapen (in het vrijkwartier)
en in 1508 met de Habsburgse adelaar (in het schildhoofd).
- En als na de inname van de stad door de Staatsen in 1629 de privileges door de Staten-Generaal herhaaldelijk worden geschonden beroept de stad zich telkens op deze van de hertog verkregen rechten, zij het tevergeefs. De miskennis van die rechten treedt in het derde kwart van de 17e eeuw scherp aan de dag. Als het ware uit protest daartegen plaatste de stad de hertogelijke kroon op haar wapen de kroon met vijf fleurons.

Deze kroon kreeg echter in 1816 een andere betekenis. Wat was nl. het geval ? Tussen het tijdstip van de aanvraag van de stad om wapenbevestiging (brief van 27 april 1815) en de verlening van het wapendiploma (16 juli 1817) werd de betekenis van de rangkronen door koning Willem I bij missive van 4 februari 1816 gewijzigd. De kroon met vijf fleurons werd een markiezenkroon ! Maar Den Bosch heeft nooit iets met markiezen van doen gehad.

In 1816 werd echter ook uitdrukkelijk erkend, dat de steden die van ouds hun wapen bekroond hadden die kroon ook mochten behouden. Omdat de tot dan door 's-Hertogenbosch gevoerde kroon duidelijk een hertogskroon was had men bij de verandering van de betekenis der rangkronen daarmee rekening moeten houden en het wapen moeten sieren met een duidelijk als hertogskroon herkenbare kroon.

De in 1814 opgerichte Hoge Raad van Adel had hierop moeten toezien.

In het werk "De Hoge Raad van Adel" uit 1966 van M.A. van Beelaerts van Blokland wordt er op gewezen, dat er door deskundigen kritiek werd geleverd op de werkzaamheden van de Hoge Raad van Adel, die "flagrante onjuistheden toegelaten" heeft, hetgeen echter niet kwalijk te nemen was omdat de tijd ontbrak om het tekort aan kennis door eigen onderzoek goed te maken, waardoor inderdaad onjuiste wapenbevestigingen zijn gegeven.

In 1978 werd de nalatigheid betreffende de kroon boven het Bossche wapen eindelijk ongedaan gemaakt. Er is dus helemaal geen reden voor de Hoge Raad om de goedkeuring van die kroon in 1978, te herroepen. Er werd toen slechts een eerder door hem gemaakte fout hersteld. Wel had de Hoge Raad van Adel gelijk, dat hij met de door de stad in eerste instantie voorgestelde hertogskroon (ontwerp H. de Laat) niet accoord ging, omdat die gelijk was aan de kroon boven het Brabantse provincie wapen. Hij kon zich toen wel vinden in de hertogskroon, zoals die momenteel nog het stadswapen siert.

Als de Hoge Raad stelt, dat de rangkronen van 1316 in het geheel niet voor gemeenten zijn bedoeld heeft hij ongetwijfeld gelijk, maar dan rijst de vraag: "Welke kronen zijn daarvoor dan wel"?

De in 1317 bevestigde Bossche kroon (rangkroon voor markiezen) is in de 19e en 20e eeuw zo algemeen verleend, dat haar oorspronkelijke betekenis geheel op de achtergrond is geraakt.

In 1399 liet de minister van Justitie Cort van der Linden weten, dat "tenzij in vroeger tijd een andere kroon bleek te zijn gevoerd, aan gemeenten, die er om vroegen (om een kroon dus) de gouden kroon van drie bladeren en twee paarlen is toegekend." De in 1316 vastgestelde rangkroon voor graven dus.

Maar er is meer. In 1314 is de provincie Brabant opgericht. Hoe komt die provincie aan de hertogskroon of prinsenkroon, die haar wapen nu dekt (Toch weer een rangkroon!) De Hoge raad van Adel moet haar hebben bevestigd! Hij is toen accoord gegaan met een kroon (N.B. een rangkroon), zoals hij nu onterecht aan 's-Hertogenbosch wil weigeren. Dat is niet consequent, maar meten met twee maten.

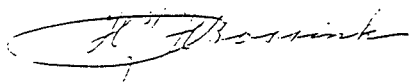
De unieke kroon, die momenteel het wapen siert, is een kroon die verwijst naar de naam van de stad en naar haar historie. Geen andere kroon is daartoe in staat. 's-Hertogenbosch is ook de enige stad die zo'n kroon voert.

Dat de Hoge Raad van Adel, na zijn fout van 1317 hersteld te hebben weer in een nieuwe fout vervalt door haar goedkeuring van de kroon uit 1978 weer te willen herroepen mag voor onze gemeente geen reden zijn om deze kroon te laten vallen. Ze is het waard om voor het behoud er van te vechten. Deze fraaie hertogskroon te verruilen voor een algemene en niet-zeggende kroon, alleen terwille van een paar fleurons met een toegedichte betekenis die ze niet hebben, zou droevig en een onvergefelijke blunder zijn! waarop dit stadsbestuur altijd zal worden aangekeken.

Het zou toe te juichen zijn, geacht College, als U het betreffende raadsvoorstel zó zou wijzigen, dat ten aanzien van het stadswapen van Den Bosch niet alleen het wapen zelf maar ook de hertogskroon gehandhaafd zal blijven.

Andere steden, die naburige plaatsen hebben geannexeerd, hebben daarin ook geen aanleiding gevonden om hun wapen te veranderen. Annexatie is daarvoor geen doorslaggevend argument. Het is mij dan ook niet duidelijk waarom onze stad dit wel zou moeten doen.

Hoogachtend,

H.J.H. Bossink
Phil. de Schonestraat 13
5216 AJ 's-Hertogenbosch

Maar 1 jan. een nieuw begin is kan in sterke formele
zin of qua in historisch perspectief is dat een
degradenering.

weet in kerstfeest op 1 jan. 2001 zijn vijftig
bestaan.

Het doet me denken aan het de fundamentalisten
om in het Frankrijk van na de ¹⁷⁸⁹ ~~revolutie~~, die in
oktober 1793 de ~~de~~ hele voorgeschiedenis van het
christelijke Frankrijk ~~uit~~ schrapten met de invoering
van het jaar 1 van de calenderrepublicain, die
met de uitroeping van het keizerrijk in 1804 niet
werd geschrapt.

Natuurlijk waren er zijn ~~in~~ de stadsdelen in kerstfeest
in Rosmalen gelijkwaardig maar hij zijn niet van
gelijk gewicht.

Quesemburg is Nederland niet en Nederland al helemaal
niet de G. S. h. ~~to is in kerst~~ bijvalde geldt
mutatis mutandis voor in kerstfeest in verbanding tot
Amsterdam en voor Amsterdam in relatie tot Parijs.

baareboven i Rosmeler sinds 1945 ^{meer dan} voor 70%
gegraeid. dank zij de overkomst van Bosseheanen
[zie mijn notitie over graeijfers]

Het wapen is het keneken, het waarmark
na men wil van het bestuur en met van
de bevolking.

De vlag is daartegenover juist het keneken
van de gemenschap, van bestuur en bevolking
samen.

De overheid alleen voert het wapen

Iedere particulier mag de vlag uithangen
Maakt de nieuwe vlag tot het symbool van
de stad.

- ^{Roze}
Als de Raad van Adel het voorstel van het uithangend
klaverblad afkeert dan met een geheel nieuw wapen
met ingeboring van beuren en edelaere naar tóch hand.
horing van voorstel D. en W. ~~te~~ Het offer kan voor
de stad te hoog zijn. Rosmeler moet dan met overdragen

DR L. P. L. PIRENNE

AARTSHERTOGENLAAN 393

TELEFOON 073-135503

073-613556

5212 CK 'S-HERTOGENBOSCH, 16 april 1997

Beste Willem,

De richtingstrijd tussen 's-Hertogenbosch en Rosmalen is nog niet geluwd, maar ^{weer} opgelaaid naar aanleiding van een het Bossche gemeentewapen. Knillis is zo onverstandige geweest niet een voorstel van B.en W. af te wachten maar zelf te pleitem - dit overigens terecht - voor behoud van het oude stadswapen.

De partij Rosmalens Belang gaat hiertegen weer in het verweer, zo gaat dat nu eenmaal.

Ongerust geworden heb ik gisteren in Eindhoven met Johan Mielssen overlegd. Het komt ons het beste voor, dat een memorie, waarvan ik de tekst hierbij insluit, wordt ondertekend door alle commissieleden. Op deze wijze wordt het voorstel geobjectiveerd en onttrokken aan de plaatselijke gevoeligheden,

Aangezien er wel haast geboden is ben ik zo vrij je te vragen of je mij op donderdagavond kunt terugbellen of je met dit voorstel en met de tekst als zodanig accoord gaat. Uiteraard kunnen bepaalde wijzigingen nog worden aangebracht.

Met hartelijke groet,

Louis

Het Bossche stadswapen

- (1) Toen het in de jaren tachtig duidelijk werd, dat in Noord-Brabant inging gebeuren wat in andere provincies al een gepasseerd station was, samenvoeging van gemeenten, besloot de Stichting Brabants Heem op 17 april 1986 tot de instelling van de Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde.

Brabants Heem coördineert 106 aangesloten kringen, die ruim 22.000 leden tellen. Doelstelling van de commissie was en is advisering van gemeenten en waterschappen bij de verbetering van bestaande wapens en vlaggen dan wel, zo nodig, bij het ontwerpen van nieuwe gemeente- c.q. waterschapswapens en, indien gewenst, van vlaggen als herkenningstekens van het betrokken overheidslichaam.

Onze commissie bracht tussen juli 1992 en september 1996 zes rapporten uit, waarin voorstellen werden gedaan voor verbeterde- of nieuwe wapens. De gehele provincie kwam daarbij aan bod.

Het tweede rapport van mei 1993 heeft betrekking op de regio 's-Hertogenbosch. Zoals in de andere rapporten wordt ook ~~in~~ hier gepleit voor handhaving van oude stadswapens ook na een gemeentelijke herindeling.

- (2) Steden waren vrij autonome gemeenschappen binnen de eigen min of meer soevereine hertogdommen (o.a. Brabant), graafschappen (o.a. Holland en Vlaanderen) en andere hoge heerlijkheden (o.a. het Sticht Utrecht en het prins-bisdom Luik). Zij drukten die autonomie uit in een wapen, dat prijkte boven stedelijke ordonnanties, in boeken van plaatselijke drukkers, in de gevels van overheidsgebouwen, op draagtekens van stedelijke functionarissen, op schilderijen en andere kunstvoorwerpen, die het imago van de stad verzinnebeeldden. Delen van het wapen worden vindt men terug in stadszegels en op producten van de plaatselijke nijverheid.

- (3) Zulke wapens zijn monumenten van heraldiek en meestal eeuwen oud en zoals in 's-Hertogenbosch sinds 1508 niet meer veranderd. Zij zijn in het verleden dan ook nooit aangepast zoals in Amsterdam, Breda (1927 en 1942), Eindhoven (1920), Helmond, Maastricht, Nijmegen en Rotterdam. Ook in 's-Hertogenbosch is dat niet gebeurd in 1971.

De gemeenteraden van Bergen op Zoom en van Tilburg hebben na de zeer recente herindeling van 1 januari 1997 inmiddels op grond van dezelfde overwegingen de oude wapens van de centrumgemeente als wapen van de nieuwe gelijknamige gemeente vastgesteld.

- (4) Het wapen van 's-Hertogenbosch is daarenboven zeer rijk met een verwijzing naar de hertog, tevens hertog van Limburg, en met het Huis Habsburg, dat in 1482 de titel ~~van~~ overnam van de hertogen uit het Bourgondische huis. Door aan zulk een wapen nog onderdelen toe te voegen van de voormalige gemeenten Empel, Engelen en Rosmalen werd het wapen tot een amalgaam van ongelijksoortige en ongelijkwaardige figuren.

- (5) Onze commissie hecht zeer sterk aan handhaving van het ^{bestaande} wapen ~~van~~ de nieuwe gemeente, die de naam 's-Hertogenbosch mag dragen. Daarnaast kunnen de wapens en vlaggen van de 'opgeheven' gemeenten, dat ook Bokhoven, Empel en Engelen, bij raadsbesluit als dorpswapens en dorpsvlaggen worden vastgesteld en gebruikt door wijkraden. Zij dienen dan wel historisch en wapenkundig te worden verbeterd. Overigens is het wapen van Rosmalen geen vergissing uit de vorige eeuw maar komt het al in de 14e eeuw als zodanig voor. Wel waren de kleuren onbekend, van daar/aes~~t~~ ook in Empel en Engelen het ~~Nassaublauw~~. De figuren zijn een ietwat ongelukkig getekende ploeg (geen waterrad) en een vierblad of de z.g. Maaslandse roos (dus geen drieblad).

/zoals

(1)

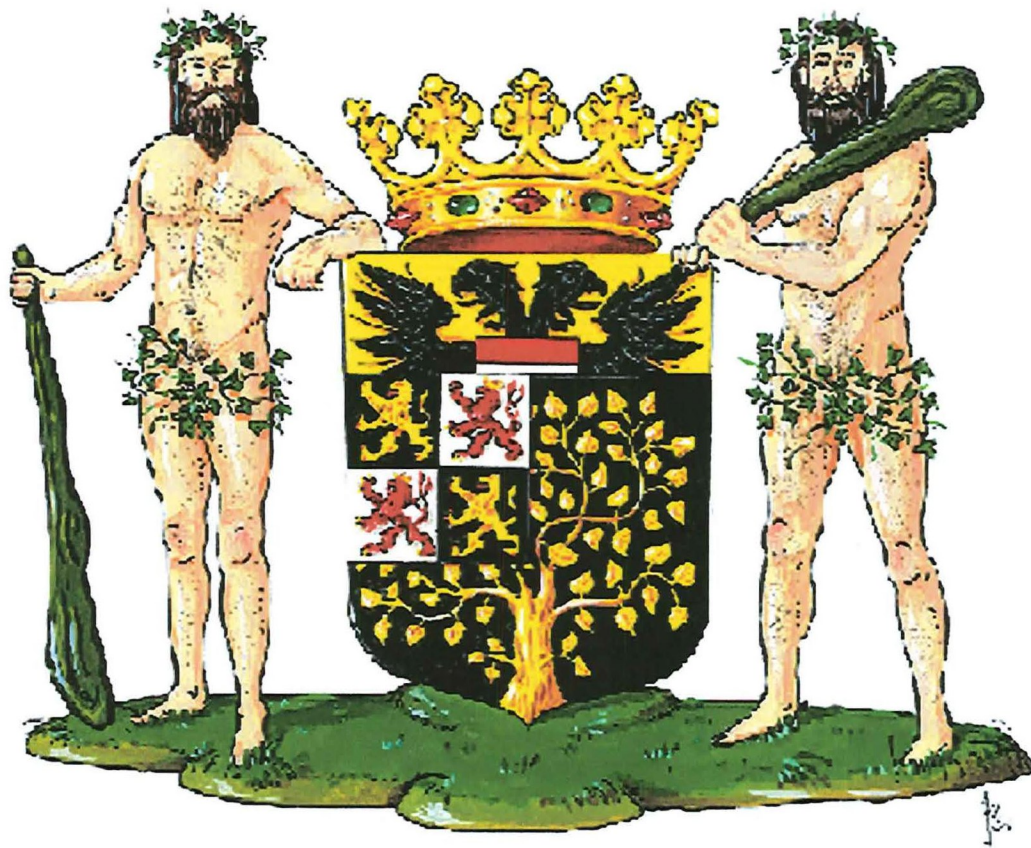
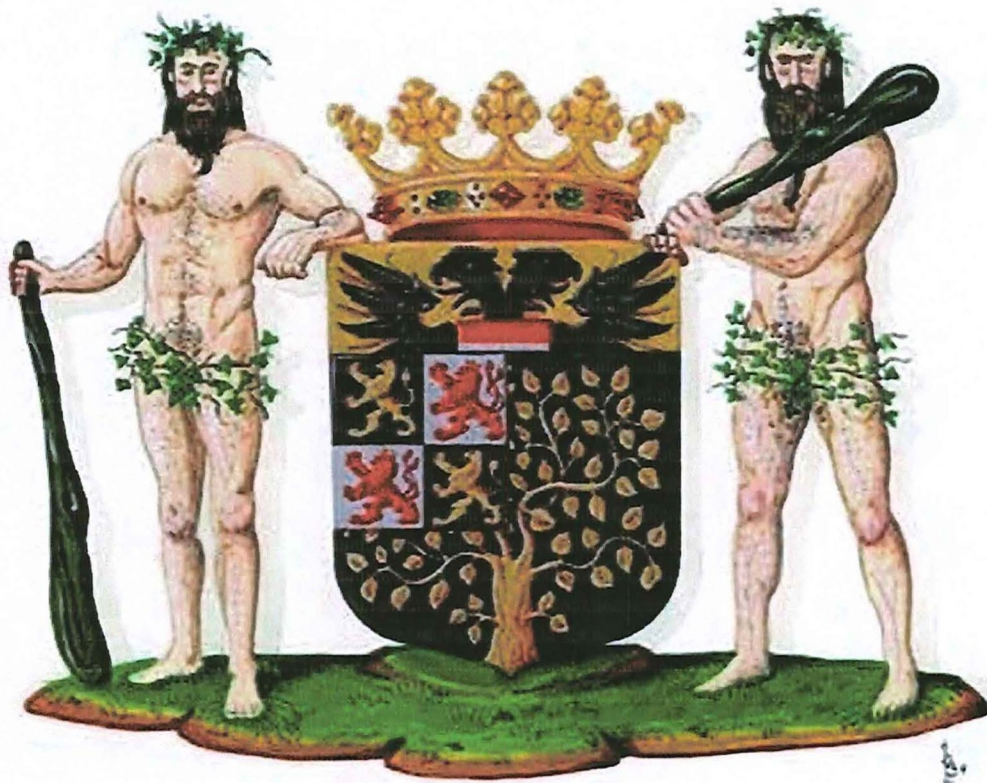
(8)

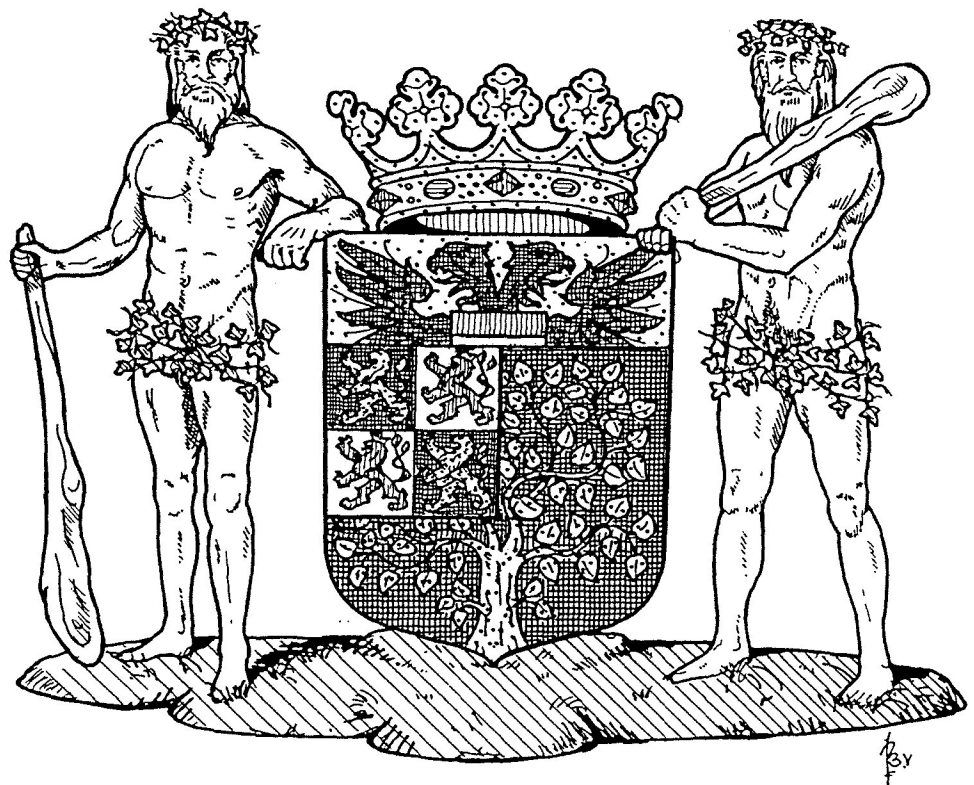
Wel is de commissie van mening, dat de kleuren van de verschillende wapens kunnen worden verwerkt in een nieuwe officiële vlag van de gemeente 's-Hertogenbosch. Dat komt er op neer, dat naast het geel-zwart ook het rood-wit (Limburg en Habsburg) en het geel blauw (de kleuren van het Huis Nassau zoals ook in het wapen van Rosmalen verwerkt) in zulk een vlag moeten voorkomen. Hoewel ~~niet~~ dit niet een nederlandse traditie is kan overwogen worden één kenmerkende figuur uit de betrokken wapens op bescheiden wijze in de vlag te verwerken.

De commissie is graag bereid hierin van advies te dienen.

Eindhoven, 15 april 1997

Drs.W.A.van Ham, lid	Bergen op Zoc
C.J.M.Leijten, voorzitter	
Brabants Heem , lid	Ulvenhout
J.Th.M.Melssen, secretaris	Eindhoven
Dr.L.P.L.Pirenne, lid	's-Hertogenbosch
Drs.G.J.A.Schampers,	
voorzitter	Uden

Gemeente

's-HERTOGENBOSCH

NB

KB 25 juni 1999,
nr. 99.001519

In sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a en d in sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b en c in zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende een knots in de buitenste hand, alles van natuurlijke kleur.

De gemeenteraad van 's-Hertogenbosch in zijn openbare vergadering van
28 januari 1999;

gezien het voorstel van burgemeester en wethouders d.d. 20 oktober 1998,
regnr. 98.0919;

gezien het initiatiefvoorstel van de Stadspartij Knillis d.d. 17 maart
1997;

gelet op de Gemeentewet:

b e s l u i t :

1. Een gemeentewapen te voeren onder de navolgende omschrijving:
"in sabel een boom van goud; een gevierendeeld vrijkwartier; a. en d. in
sabel een leeuw van goud, getongd en genageld van keel; b. en c. in
zilver een dubbelstaartige leeuw van keel, gekroond en genageld van
goud; een schildhoofd van goud met een uitkomende dubbele adelaar van
sabel, hebbende op de borst een schild van keel met een dwarsbalk van
zilver. Het schild gedekt met een gouden kroon van vijf bladeren en
gehouden door twee wildemannen, omkranst en omgord met loof, houdende
een knots in de buitenste hand, alles van een natuurlijke kleur."
2. De wapens van de voormalige gemeenten Bokhoven, Empel, Engelen en
Rosmalen aanwijzen als dorpswapen met dien verstande dat het wapen van
Rosmalen als volgt wordt:
"zijnde van lazuur, beladen met een schildje van zilver en een ploeg van
goud geplaatst en pal; het schildje beladen met een vierblad van keel."
3. Een aantal ontwerpen voor een vlag te laten maken op basis van 5 banen
in de kleuren rood en wit met in de broektop één gele bosboom op een
zwart kanton.

's-Hertogenbosch,
De gemeenteraad voornoemd,
De secretaris, De voorzitter,

[10 januari 1999]

drs. P.A.G. Lansbergen mr. dr. A.G.J.M. Rombouts